MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYIN NO : 569
İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ YAYIN NO : 402

Thorstein Veblen

AYLÂK SINIF

(Önsöz : C. Wright Mills)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

THORSTEIN VEBLEN

AYLÂK SINIF

Çeviren: İnci User

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

İSTANBUL - 1995

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Thorstein Veblen, "The Theory of the Leisure Class," with an introduction by C. Wright Mills.

Copyright © 1992 by Transaction Publishers, New Brunswick, New Jersey 08903.
Originally published in 1899 by The MacMillan Company.

All rights reserved under International and Pan-American Copyright Conventions. No part of this book may be reproduced or transmitted in any form or by any means, electronic or mechanical, including photocopy, recording, or any information storage and retrieval system, without prior permission in writing from the publisher. All inquiries should be addressed ,to Transaction Publishers, Rutgers- The State University, New Brunswick, New Jersey 08903.

"This edition is translated into Turkish by arrangement with Transaction Publishers, New Brunswick, New Jersey , U.S.A."

ISBN 975-400-131-6

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TEKNİK EĞİTİM FAKÜLTESİ
DÖNER SERMAYE İŞLETMESİ
MATBAA BİRİMİNDE BASILMIŞTIR

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

İÇİNDEKİLER

ÇEVİRENİN ÖNSÖZÜ	I
ÖNSÖZ	VIII
SUNUŞ	XXV
1. Giriş	27
2. Maddiyatçı Yarışma	40
3. Gösterişçi Aylâklık	48
4, Gösterişçi Tüketim	68
5. Maddiyatçı Yaşam Tarzı	88
6. Maddiyatçı Beğeni	96
7. Giyim: Maddiyatçı Kültürün Bir Dışavurumu	126
8. Üretimden Muafiyet ve Tutuculuk	138
9. Arkaik Özelliklerin Korunması	152
10. Yiğitliğin Günümüzdeki Sağkalımları	171
11. Talihe İnanmak	189
12. Dinsel Törenler	199
13. Hasetsiz Tutumun Sağkalımları	222
14. Yüksek Öğrenim ve Maddiyatçı Kültür	240

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Çevirenin Önsözü

Veblen'i ve Aylâk Sınıf'ı tanıtmak için, C.W. Mills tarafından yazılmış olan önsözden daha yetkin bir kaynak bulmak pek kolay değildir. Bu nedenle, çevirenin önsözü kapsamlı bir tanıtım ya da eleştiri girişimi olarak planlanmamıştır. Ancak, neredeyse yüz yıl önce yazılmış olan klasik bir eseri Türkçe'ye çevirme sorumluluğunu üstlenen kişinin okura iletmek istediği bir kaç kaygısı ve görüşü bulunması herhalde kabul edilebilir.

Veblen'i tercüme etmek, onun anlayışına göre ne tür bir girişim sayılabilir? Acaba yaşasaydı, bu girişimi üretken bir çaba olarak mı sınıflandırırdı yoksa bir gösterişçi aylâklık etkinliği olarak mı? Mills'in de belirttiği gibi, Veblen, alaya aldığı toplumsal kesimlere yaraşacak bir dil ve anlatım kullanıyor: dolambaçlı, gösterişli, süslü ve ağır... Hemen her görüşünü en az iki, kimilerini pek çok kez yineleyerek, okurunun zamanını ve gücünü tüketiyor (kitabı için harcanan kağıdı ve mürekkebi de). Bir bütün olarak bu kitap, yazarının zaman ve emek israfını göze alabilecek kadar varlıklı olduğunu ima ediyor. Oysa, Mills'in sunduğu biyografik verilerden, bu imanın gerçeğe uygun olmadığını sezebiliyoruz.Belki de Veblen, okur kitlesinin ve olası çevirmenlerinin, alaya aldığı "klasik araştırma ve çalışmalar" ile uğraşan aylâk sınıf mensuplarından ibaret olacağını düşünmüştür. Latince alıntılarını İngilizceye çevirmemesinin nedeni de bu olabilir...

Metni Türkçe'ye aktarırken, hem "okunabilir" bir çeviri oluşturmak, hem de Veblen'in üslubunu bir parça olsun yansıtmak amaçlanmıştır. Çeviride yer yer çok dolambaçlı cümlelerle karşılaşacak olan okur, orijinal metnin pek çok cümlesinin ikiye, kimilerininse dörde bölündüğünü bilmelidir. Fazla eski sözcükler kullanıldığını, bunların daha anı karşılıkları bulunması gerektiğini düşünen okur ise, kitabın yüz yaşında olduğunu ve süslü anlatımı seven bir yazara ait bulunduğunu

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

hatırlamalıdır. Kimi arı Türkçe sözcükler, eski dildeki karşılıklarıyla birarada kullanıldı, çünkü orijinal metindeki kavram çeşitliliğini ve eşanlamlılar bolluğunu biraz olsun yansıtmak gerekiyordu. Biçim konusunda gösterilen tüm özene karşın, kitabı huzur içinde baskıya teslim etmek mümkün olamadı . Redaksiyon, çeviriden daha fazla zaman aldı ve sonuçta bu çalışma (Veblen'in kavramlarıyla) adeta bir gösterişli aylâklık etkinliği haline geldi: Buna harcanan zaman ve emekle bunun herhangi bir okura sağlayacağı yarar arasında mantıklı bir orantı kalmamışı! İşte bu nedenle, Veblen yaşasaydı, çevirenin "en uygun anlatım" için gösterdiği bu çabayı iyi niyet olarak algılayacağı kuşku götürür. Muhtemelen çevirenin "hayatın temel gereksinimlerinden artakalan zaman ve enerjisinin çokluğu ile gösteriş yapmaya çalıştığını" düşünürdü. Böyle konulardaki yorumlarının ne denli sert olabileceğini anlamak için, kitabın son bölümüne göz atmakta yarar olabilir. Burada, Veblen'in en somut anlamıyla maddî üretime yönelik olmayan her tür akademik çabayı da son tahlilde aylâklık kapsamına aldığını görüyoruz. Bu hüküm, entellektüel etkinliğin yararlarının her zaman kısa vadede netleşmesi ve somutlaşması gerekmediğine inanan ve bu inanç doğrultusunda etkin olmaya çalışan insanları "meşgulmüş gibi görünüp aylâklık etmek için maaş alan" bir hizmetliler sınıfına indirgiyor. Anlatım ise öyle kesin ve ikna edici ki, bu hüküm karşısında titrememek, tüm yaşamınızın amaç ve anlamından kuşkulanmamak çok zor...

Her eserin yaratıldığı dönemin birikimi ve koşulları çerçevesinde değerlendirilmesi gerektiğini hiç unutmadan, Veblen'in bugün kabul edemeyeceğimiz bir kaç yanılgısına değinmekte yarar olabilir: Veblen, klasik evrimci toplumsal değişme kuramının etkisi altında kalmıştır. Bu kuram, tüm toplumların belirli gelişme aşamalarından geçen, değişmez bir evrim sürecine tâbî olduğunu varsayar. Her aşama belli bir teknolojik düzey ve bunun gereklerine uygun bir toplumsal örgütlenme tarzı ile tanımlanır. Klasik evrimci görüş, toplumların doğayla ya da birbirleriyle etkileşim sonucu bazı gelişme aşamalarını çok hızlı kaydedebileceklerini, belki tümüyle atlayabileceklerini ya da bazı aşamalara çok uzun sürelerle mahkum kalabileceklerini gözardı etmiştir. Ayrıca, tüm toplumlar için ortak bir uygarlık hedefi öngörmüş, aynı teknolojik aşamada bulunan bazı toplumların farklı sosyal ve kültürel düzenlemelere sahip olabileceklerini varsaymamıştır. Günümüzde, bu görüşü ve bundan türetilen yaklaşımları kabul etmemek için yeterli bilgi birikimine sahibiz.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Veblen'in tanımladığı toplum tiplerinin somut örnekleri gerçekte varolmuştur. Teknolojik gelişim düzeyleri çok düşük olan, mülkiyet kavramı henüz gelişmemiş bulunan, yaşamları tehdit edilmediği sürece savaşmayan ilkel toplulukların örneklerine bugün de rastlanabilmektedir. Başlıca üretimleri tarım olan, teknoloji yoğun çalışmadıkları için çok geniş topraklara ve çok fazla emeğe gereksinim duyan, bu yüzden saldırgan, yayılmacı, talancı ve köleci bir yaşam tarzı benimseyen toplumlar da varolmuştur. Ama, yukarıda belirtildiği gibi, bunlar değişmez ve tek yönlü bir evrim çizgisi üzerinde yer alan oluşumlar değildir.

Veblen'in bir diğer sorunu, biyolojik evrim kuramından çok etkilenmiş olan diğer çağdaşları gibi, kalıtımın mekanizmaları hakkında hiç bir bilgiye sahip olmadan kalıtım üzerinde fikir yürütmüş olmasıdır: Veblen, insanların yaşam içinde edindikleri özellikleri kalıtımla bir sonraki kuşağa aktarabildiğine inanmış, dolayısıyla belli mizaç özellikleri ve davranış alışkanlıklarının belli etnik gruplarda ya da belli toplumsal sınıflarda yoğunlaşabileceğini varsaymıştır. Bu, modern genetik biliminin, en azından şimdilik, aksini gösterdiği bir önermedir. Veblen'in atalarımızdan kalıtımla devraldığımıza inandığı mizaç ve davranış özellikleri, aslında kuşaklararası sosyal etkileşim ve kültürlenme yoluyla edinilen özelliklerdir. Öte yandan, Veblen'in "kalıtsal şimdiki zaman" kavramı, anlamını yeniden tanımlamak koşuluyla çok kullanışlı olabilir. Gerçekten de bireyler ve toplumlar, özellikle hızlı değişim dönemlerinde, günün toplumsal gereklerine uyumsuz kalabilirler. Ama bunun nedeni bir önceki dönemin değerlerini kalıtım yoluyla edinmiş olmaları değil, bir önceki kuşak tarafından, daha eski değerlere göre eğitilmiş olmalarıdır. Davranışlarımızın altında yatan güdülerin "şimdiki zamanı" yaşadığımız ortamın "şimdiki zamanı" ile çelişebilir. Veblen, insan mizacının bazı temel çeşitlemeleri olduğunu ve bunların kalıtımla aktarıldığını ve yerine göre melezleştiğini iddia etmiştir. Aslında aktarılan, belli davranış kalıpları, aktarma biçimi ise sosyal etkileşimdir. Yine de her dönemin, her toplumun, her kesimin, bireysel farklılıklara karşın varlığını hissettiren ortalama insan tipleri olduğu inkar edilemez. Kültürlerin farklı özelliklerini yansıtan da bu ortalama tiplerdir. Veblen'in Kurumcu İktisat yaklaşımı büyük ölçüde bu ortalama tiplerin psikolojilerine dayanmaktadır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Veblen, çağdan çağa ve toplumdan topluma değişen ortalama tiplerin tümünde ortak bir güdünün varlığını kabul etmiştir: "Emekçilik içgüdüsü". Bu içgüdüyü, insanlık tarihini şekillendiren olumlu bir güç olarak algılamaktadır. Emekçilik içgüdüsü, insan üretiminin ve toplumsal ilerlemelerin motoru olmuştur. Bunun yanında bir eğilim daha vardır: Haset duyma ve diğer kişilerde haset uyandırmayı isteme eğilimi ya da yarışmacı eğilim. Bu eğilim, insanı sürekli olarak kendi konumunu başkalarıyla kıyaslamaya, daha iyi yerde olmak, daha çok şeye sahip olmak ve herkesi kıskandırmak için çabalamaya yöneltmektedir. Veblen'e göre, insanda yırtıcı, yağmacı ve saldırgan davranışları körükleyen de bu eğilimdir. Emekçilik içgüdüsü yararsız olan her tür eylemi dışlamaya çalışırken, yarışma eğilimi insanları pek çok yararsız şeyi -salt gösteriş amacıyla- edinmeye, hatta yararlı şeylere fazlasıyla sahip olduklarını kanıtlamak için, çalışma yaşamından uzak durmaya ve yararsızlıkları açıkça görülen hizmetkâr orduları beslemeye zorlamaktadır. İki temel eğilim arasındaki çelişki öylesine güçlü ve çözümsüzdür ki, gerçek aylâklık asla boş oturma şeklinde ortaya çıkmamaktadır. Aylâklar (toplumun en varlıklı ve güçlü kesimleri) ve dolaylı aylâklar (başkaları hesabına ve onların gösterişini arttırmak için yararsız işler yaparak geçinen kişiler) somut üretimle uğraşan (toplumun gerçek gereksinimlerine hizmet eden) kişiler kadar didinmekte ve yorulmaktadır. Ancak, bunların yaptıkları işler ya siyaset ve savaş gibi doğrudan kıyım ve talan bağlantılı işlerdir ya da spor, av, eğlence, tören, süslenme, kumar, mal biriktirme gibi yarışma ve gösteriş bağlantılı işlerdir.

Veblen, kategorik bir zengin, güçlü, aylâk ve yoksul, güçsüz, üretken ayırımı yapmış ve Mills'in vurguladığı gibi, iktidar seçkinlerinin yükselişini öngörememiştir. İktidar seçkinleri, yani toplumun gerçek karar alıcı ve yönlendirici kesimi, köken olarak varlıklı olmak zorunda değildir. Veblen bilginin (hem bilimsel, hem de istihbarî anlamda) asıl güç olacağı ve kitlelerin (tüketim olanakları ve prestijleri ne düzeyde olursa olsun) belli kritik bilgilere ve bunlara dayandırılan kararlara asla ulaşamadığı XX. Yüzyıl toplumunu öngörememiştir. Teknokrasinin yükseleceğini hissetmiş ve ummuş, fakat, sosyal bilimci olmasına karşın, teknokratları yalnızca sınaî üretimin uzmanları olarak düşünmüştür.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Veblen'in görmezden geldiği bir gerçek de, insanın somut üretim teşkil etmeyen bazı etkinlikleri yarışma, gösteriş, hükmetme gibi "yağmacı" heveslerle değil, bir anlam arayışı içinde, benliğine ve dünyaya bir şeyler katmak, kendinde hissettiği bir gizilgücü yaşama geçirmek isteğiyle üstlendiğidir.

Öte yandan, iktisat kuramının benimsediği gösterişçi tüketim kavramı ile, bu eserde anahtar konumunda olan gösterişçi aylâklık kavramı konusunda Veblen'e katılmamak için hiç bir neden yoktur. Aksine, Veblen'in yaşadığı çağdakinden çok daha kapsamlı ve çarpıcı tüketim olanaklarına sahip bulunduğumuz açıktır. Moda ve reklamcılık sektörlerinin varlıklarını borçlu bulundukları belki en önemli etken de tüketim ve gösteriş arzusudur.Keşke Veblen kendi çağının işçi tulumlarının günümüzde en aranılan giysilere dönüşüp yüksek fiyatlarla satıldığını ve giyilmeden önce asitle yıkanıp kesilerek lime lime edildiğini görebilseydi. İnsanın, bedenini ve çevresini işlevsiz ve pahalı nesnelerle donatma tutkusu hiç körelmedi.Aynı şekilde, dolaylı aylâklığın kimi kesimler için hâlâ bir erdem olduğunu gösteren pek çok örnek de mevcuttur. Çağın en etkili iletişim aracı sayılan televizyonda filmler ve reklamlar aracılığıyla çizilen evkadını tipi, bu örneklerden sadece biridir: Deterjan şişelerini bağırlarına basarak, beyaz eşyalarıyla sarmaş dolaş olarak danseden güzel, şık ve güleç reklam kadınları, bize tanıttıkları her bir ürünün gündelik etkinliklerini biraz daha hafiflettiği mesajını veriyorlar. Kendilerine kalan zaman ve enerjiyi hangi yararlı uğraşılara ayırdıklarını ise belirtmiyorlar. Zira onların görevi, bu tüketimi mümkün kılan kişi adına aylâklık ederek, onun maddî başarısını kanıtlamaktan ibaret...

Her insan zaman zaman kıyıcı hırsların, oburluk ve tamahın pençesine düşebilir. Bunlar, insanın tekil varlık olarak sağkalımı için gerekli olan bencilliğin abartılmış görüntüleridir. Bunların karşısında ise olumlu, üretken, dayanışmacı eğilimlerimiz yeralır. Bunlar da toplumsal varoluşu mümkün kılan diğerkâmlığın uzantılarıdır. Bu iki eğilimin çelişkisini farkeden ilk ve tek düşünür Veblen değildir. Veblen'in hatası, dengelenmesi gereken (ve sosyalleşme süreci içinde dengelemeyi öğrendiğimiz) bu iki eğilimden birine saplanıp kalmanın kişisel bir sorun olduğunu görmeyip, bu aşırılıklardan biri ya da diğerinin bir yörenin, bir

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

toplumun, bir ırkın ya da bir çağın değişmez özelliği olduğunu varsaymasıdır.

Millse göre Veblen, felsefeyle ilgileniyordu ama eğitimi iktisat üzerineydi ve bunların yanında hem psikolog, hem sosyologdu! İlgi alanının genişliğini takdir etmemek (özellikle sosyoloji ve psikolojiye inancı, onu yeni bir okulun kurucusu haline getirdiği için) olanaksızdır. Ancak, eserinin karmaşıklığı da, yine bu geniş ilgi alanından kaynaklanıyor. Veblen, bu kitabın hiçbir yerinde yöntemini net olarak açıklamıyor ve yaklaşımının sınırlarını çizmiyor. Çözümlemenin farklı düzeyleri olduğunu görmezden gelerek, toplumsal ve iktisadî olguları bireysel değişkenlerle açıklıyor. Gerçi, şu ünlü homoeconomicus'u elinin tersiyle bir kenara iten bir iktisatçıyı okumak başlı başına bir zevk, ama psikolojiyi hesaba katmak, psikolojik indirgemecilik noktasına vardırılmamalıdır.

Aylâk Sınıf, genç sosyal bilimcilere bir negatif öğrenme kaynağı olarak da önerilebilir. Veblen'in indirgemeciliği, disiplinlerarası değil disiplinlerdışı görünen tavrı ve bilimsel çalışmanın şekil şartları konusundaki mutlak kayıtsızlığı (hangi bilim adamı başvuru kaynaklarını bildirmeyi gereksiz bulduğunu eserinin sunuş bölümünde gururla açıklar ya da yabancı dilden yaptığı alıntıları tercüme etmez?) bir yöntem dersinin "kesinlikle yapılmaması gerekenler" bahsinde örnek olarak sunulabilir. Yine de, Mills'in dediği gibi, Veblen tarzını değiştirseydi, belki okurunu böylesine etkilemeyebilirdi. Anlatımında okuru derinden kavrayan, belki ancak Freud'un yazılarıyla kıyaslanabilecek bir mizah ve coşku var. Sürekli olarak gözlemci konumunda yaşayan, kendine çok fazla inanan ve dünyanın ne düşündüğüne hiç aldırmayan, inatçı, ısrarcı bir adamın buruk mizahı ve coşkusu... Millsin anlatımıyla Veblen, yaşamında fazla "başarılı" ve "makbul" biri olamamış. Ama, hem kıyasıya alay edebilecek kadar mesafeli hem de inançlı ve coşkulu olmak ve coşkusunu yüz yıl sonraki okura hissettirmek de bir büyük hüner ve başarı değil midir?

Bu çeviri çalışmasının ortaya çıkışından dolayı pek çok teşekkür borcum var. Bu çalışma, Amerikan Kültür Ateşeliği ile Marmara

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Üniversitesi'nin müşterek bir projesidir. Bu projenin mimarlarına müteşekkirim. Beni bu çeviri çalışmasına yönlendiren ve teşvik eden değerli hocam, Marmara Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Ömer Faruk Baturele ve bu görevi kendisine bağlı olarak sürdürdüğüm Marmara Üniversitesi Rektör Yardımcısı Prof. Dr. Beyazıt Çırakoğluna teşekkürlerimi özellikle ifade etmek isterim.

Latince alıntıların çevirileri İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Klasik Filoloji, Latin Dili ve Edebiyatı Bölümü araştırma görevlisi Sn. Evren Erem tarafından, özenle gerçekleştirildi. Sn. Eremin kitabı bütünlüğü içinde kavramamıza yardımcı olan bu çabasını takdirle anıyorum.

Başta Doç. Dr. Mehmet Oktav olmak üzere, üniversitemiz Teknik Eğitim Fakültesi Matbaa Eğitimi bölümü elemanları, kitabın basımını büyük bir özen ve özveriyle gerçekleştirdiler. Kendilerine teşekkür ederim.

Değerli meslektaşım Prof. Dr. Turgay Berksoy, kısıtlı zamanları değerlendirmeme fırsat verdi. Üniversitemiz Kütüphane ve Dokümantasyon Daire Başkanı Sn. Ayten Koran'dan sürekli yardım gördüm. Çevirinin bilgisayara girişine genç dostlarım Hatice ve Kadir Kahraman yardımcı oldular. Annem Güler Uzkan, hiç eksilmeyen desteğiyle yine yanımdaydı ve değişmez kurtarıcım sevgili Yılmaz User, çevirinin basıma hazır hale gelmesindeki teknik işlerin sorumluluğunu bütünüyle üstlendi. Hepsine gönülden borçlu ve müteşekkirim. Ortaya çıkan ürünün tüm kusurları bana, beğenilebileceğini umduğum yanları ise teşekkürlerimi sunduğum değerli kişilere aittir.

İnci User

1995

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Önsöz

Thorstein Veblen, Amerika'nın yetiştirdiği en iyi Amerika eleştirmenidir. Kullandığı dil, her eğitim görmüş Amerikalı'nın lügatçesinin bir parçası, kendisini modern toplum bilimciler arasındaki yegâne mizah yazarı konumuna getiren stili ise, anatomisini çıkarttığı toplumda yerleşik bir stildir. Hatta, bir kuşağı aşan bir zamandan beri Veblen'i okumakta olan aylâk sınıfın konuşma tarzı bile, bir parça onunkini andırır.

Veblen, eserinin başına gelenlere tanık olsa sevinirdi. O, herhangi bir modaya uymayan zihniyeti ile bir düşünce modası yerleştirmeyi başarmıştır. Kendisi inançsız olduğu halde, çalışmaları Amerikan sosyal düşüncesinin kutsal kitapları arasına kabul edilmiştir. Aslında, bakış açısı öylesine benimsenmiştir ki, onun öğretisi dışında bir eleştiri ölçütünün mevcut olmadığını bile düşünebilirsiniz. Tüm bunlar, kınandığı kadar hayranlık da toplayan bir toplumu eleştirmenin güçlüğünü kanıtlar gibidir.

Veblen halâ okunmaktadır. Bunun nedeni, sadece eleştirisinin halâ akla yakın olması değildir. Eleştirisinin ciddiye alınmadığı durumlarda da, stili onu akla yakın kılmaktadır. Stil, Amerikan sosyal biliminin pek de güçlü bir yönü değildir. Aslında, kimi tarihçilerin stil geliştirmesine karşın, pek çok sosyolog stil sahibi olmaktan kaçınmaktadır. Ve bu açıdan Veblen, "sosyal bilimci"den çok tarihçidir. Her ahvalde "İlerici Dönem"in bu oldukça belirsiz ve başarısız sosyologunu (ölüm tarihi 1929), anatomisini çıkarttığı ortam tarihe karıştıktan sonra da hayatta tutan, stili olmuştur.

George Bernard Shaw, "Man and Superman" adlı eserinin önsözünde şunları söylemiştir: "Bir iddiası olan kişi, iddiasının önemi kadar ve kendi inancının yettiği ölçüde güçlü bir stil yaratır. İddiasını çürütseniz de, stili kalıcı olacaktır. Martin Luther, Giotto'nun stilini ne kadar yıktıysa, Darwin de Job veya Haendel'in stilini o kadar yıkabilmiştir. Her iddia er ya da geç çürütülür. İşte bu yüzden dünya,

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

gerçeğe dayalı inanılırlıkları çoktan yok olmuş, ama biçimleri halâ mükemmel görünen sanatsal fosillerin şahane kalıntıları ile doludur." Bu, eserlerindeki "gerçeğe dayalı inanılırlığın" tümüyle yok olduğunu söyleyemesek de, Veblen için de geçerlidir.

2

Yaşadığı çetin ve yabanî dünyaya kıyasla, Veblen'in stili öylesine neşeyle doludur ki, insan, onun çevresini sağlıklı kılmak için sağlam kalmasını arzu eder. Günümüz koşullarında onun ne kastettiğini anladığınızdan her zaman emin olamayabilirsiniz. Fakat, eserine yansıttığı ruh, yanlış anlamaları aşmaya ve sağlığa yararlı olmaya devam eder. İlk eseri olan bu kitapta stilinin en iyi örneğini verip vermediği hususu bir yana, Veblen'in çalışmaları topluca bir sanat eseri ve Amerikan usulü yaşama ilişkin, eksiksiz bir yorumdur.

Birer sanat eseri olarak Veblen'in kitapları, her sanat eserinin uyması gereken kurala uyarlar. Yani gündelik algı, duygu ve güdülerimizin stereotipik dünyasını yıkar ve bize yeni imgeler görmek, hissetmek ya da bunlara doğru yönelmek için gerekli uyanıklığı sağlarlar. Bu eserlerin çoğu parlak ve cin fikirlidir.

Veblen'in yarattığı dünya, tutarlı bir dünyadır. Bunun her parçası kısa sürede anlaşılabilir ve bu dünyanın insanları, ilk defa karşılaşılmış olsa da, kısa sürede tanınabilen, büyüleyici kadın ve erkek tipleridir. Ondan alabileceğimiz ders, tüm sosyal araştırmaların hedefinin, belli bir toplum tarafından seçilen ve biçimlendirilen erkek ve kadın tiplerini anlamak ve onları belirgin ölçütlere göre yargılamak olduğudur. Veblen'in mizahının büyük bölümü, kendi özgün ölçütlerini açık ve belirgin bir biçimde sunmasından kaynaklanmaktadır.

Veblen'in kitaplarında biçim ve içerik birdir. Söyledikleri kadar bunları söyleme tarzı da çalışmalarının uyandırdığı takdire katkıda bulunur. Cümleleri akılda kaldığı gibi, açıklaması da, eğer erken yaşta öğrenilmişse, çoğu kişinin yaşam kalitesinde bir değişim yaratır. Hayır, Veblen'in düşüncesi kendi seçtiğinden farklı bir biçimde yeterince ifade edilemezdi. İşte bu nedenle, her sanat eseri gibi, onun çalışmalarını da kaynağından okumanız gerekir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

3

Thorstein Veblen, yaşadığı dünyanın "eksantrik gerçekçilik" denebilecek bir olgunun egemenliği altında olduğunu fark etmişti. Bu, Veblen'in Amerikan gerçeğine ilişkin olarak sonuna dek benimsediği metafizik (metafizik sözcüğünü kullanmak zorundayız) bir yorumdu. Onun inancına göre, herkesin temkinli, inatçı, ama işini bilen bir pratik yaklaşımı temsil ettiklerine inandığı iş adamları gerçekte ütopyacı kapitalistler ve monomanyaklardı. Savaşta askerlere komuta eden ve barışta sivillerin gündelik yaşamını düzenleyen kararları alma konumundaki insanlar ise, en yüksek maddî düzeyde eksantrikler idiler. Kendilerine inanan bir dünyayı "satmış" durumdaydılar ve -işin mizahî tarafı da bu ya- kendi düş ürünü dünyalarında baş fanatikler rolünü üslenmek zorundaydılar.

Veblen'e 1922'de, bugün de aynı ölçüde geçerli olan aşağıdaki sözleri yazdıran dürtü, bir nükte yapma isteği değil, kendi bakış açısının temel bir unsuruydu: "Amerika'nın şu andaki durumu bir psikiyatri kliniğini andırmaktadır. Bu durumu anlamak için, kuşkusuz pek çok şeyin hesaba katılması gerekir. Ancak, Amerika olgusu, geçici olduğu varsayılan, yine de şu an için yeterince şiddetli olan bir zihniyet düzensizliği ve dengesizliği dikkate alınmadan, anlaşılamaz. Bu dengesiz zihniyetin belki de en yaygın ve basit göstergesi, Amerikalılar'ın büyük bir bölümünü etkisi altına almış olan ürkütücü ve ateşli bir safdilliktir."

Çevresini tümüyle kuşatan sahte bilincin farkına varması ve buna boyun eğmeyecek kadar sağlam akıl ve karaktere sahip olması, Veblen'in dünya görüşünün anahtarıdır. Onun görüşlerinin genel geçer görüşlerden ne kadar farklı olduğunu gösteren bir veri, "satıcılık" konusundaki mutlak yeteneksizliğidir.

4

Bize anlatıldığına göre, Veblen gençliğinde bile sözlerini gevelemiş ve insanlarda anlaşılmaz biri izlenimini bırakmıştır. Öğrencileri, Veblen'i sıkıcı bulurlar ve kendisi de onlardan hoşlanıyormuş gibi görünmeye çalışmazdı. Veblen hiçbir zaman doğru dürüst bir akademik göreve sahip olamadı. 19. yüzyıl ölçülerine göre "düzgün" bir adam

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

değildi. Ayağını sağlam basan bir ihtiyar olarak yapmacıktan nefret ediyor, ve bir yandan yaşam tarzıyla bir yandan da yaşamını adadığı eserleriyle yapmacığı kınıyordu. Bu, hem gerçekçi hem de romantik yönleri olan bir protestoydu. Veblen, kalın enseli dalkavukların nefret ettiği o ince ve kimseye boyun eğmeyen insanlardandı. Oynamayı reddettiği oyunlarda onu yenen, gürültücü ve telâşlı yurttaşları ve gösterişli hatipleri izleyerek zaman geçiren, aylâk ve meraklı bir adamdı.

Veblen'i "Amerikan entellektüellerinin en yabancılaşmışı, gettoların bile dışında kalan prens" gibi duygusal ifadelerle anlatmak moda olmuştur. Oysa, Veblen'in erdemi yabancılaşma değil, başarısızlıktır. Modern entellektüellerin "yabancılaşma" olgusunu bir başarıya dönüştürmelerine karşın, Veblen doğuştan başarısız bir insandır. Gösterişli bir "yabancılaşma" hali, onun en fazla horgöreceği başarı olurdu. Karakteri ve kariyeri, düşünce yapısı ve gündelik yaşamıyla "dışarıda" kalmış biriydi ve eserleri, hissettiği bu durumun entellektüel incelemelerinden oluşmaktaydı.

Veblen, adeta bir yabancı gibiydi. Ancak birisi ona "burasını beğenmiyorsan geldiğin yere dön" diyecek olsa, Wisconsin ya da Minnesota'ya dönmesi gerekecekti. 1857'de, Wisconsin'de yaşayan Norveçli bir aileden doğmuş ve sekiz yaşındayken, zanaatkâr ve çiftçi olan babası tarafından Minesota'ya götürülmüştü.

Çiftlikte dokuz yıl daha geçirdikten sonra, Northfield, Minnesota'da küçük bir kilise okulu olan Carleton'a yerleştirildi. Bu okulda etkileyici fakat yetersiz biri olarak değerlendirildi. 1880 yılında okulu bitirdikten sonra, ülkenin orta-batısında bir akademide ders vermeyi denedi. Daha sonraki yıl, lisans üstü çalışması için Johns Hopkins'e gitti ve 1884'de Yale'den doktarasını aldı. Ortada Thorstein Veblen'e uygun bir iş yoktu. O da çiftçiliğe geri döndü. Üniversitede yöneticilik yapan kişilerin mensup bulunduğu bir ailenin kızıyla evlendi. Halâ işsizdi. Altı ya da yedi yılını aylâkça bir öğrenme merakı içinde geçirdi. Veblen çiftliğinde bilim adamlığı doğal bir iş sayılıyordu; fakat çiftlik yaşamında bir bilim adamına yer yoktu. Veblen, babasıyla uzun konuşmalar yapmak ve ondan çeşitli bilgiler almakla meşguldü.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

1891'de, yeni lisans üstü çalışmalar için Cornell'e gitti ve kısa bir süre sonra Chicago Üniversitesi'nde ilk akademik görevini buldu. Eksantrik bir yaşam sürdürüyordu. Bu arada eşi de zaman zaman evi terk edip geri dönmekteydi. Bilindiği kadarıyla, genç kızlar Veblen'den hoşlanmakta, o da buna karşı koymamaktaydı. İstifası talep edildi. Yine eşiyle bir araya gelerek, Stanford'da bir iş buldu ve Chicago'da yaşanan olaylar burada da tekrarlandı. Bu defa eşi tarfından kesin olarak terkedilen Veblen, Missouri Üniversitesi'nde ders vermeye başladı. Burada, bir meslektaşının mahzeninde yaşayarak, en iyi kitaplarından dört-beş tanesini kaleme aldı.

Veblen, I. Dünya Savaşı sırasında Washington'a giderek, Gıda İdaresi'nde küçük bir görevde bulundu. Başarılı olamadı. Ateşkes ilân edildikten sonra, küçük ve başarısız bir dergide yazılar yazmak ve göçmen bilim adamlarının müstakbel sığınağı olan New School of Social Research'de ders vermek üzere New York'a gitti. Parlak bir öğretmen değildi. Daha sonra Stanford'a geçti ve 3 Ağustos 1929'daki ölümüne dek, çevredeki ormanlık alanda bir kulübede yaşadı [1].

Amerikan akademik tarihinde, Veblen'inki kadar büyük bir başarısızlık yoktur. O, kimseye boyun eğmeyen, dik kafalı bir adamdı. Onu Amerika sahnesinin bir yerine yerleştirmek gerekirse, en uygun yer Wobbly grubu [2] olacaktır. Zira bunlar, en dik kafalı Amerikalılardı. Veblen, yüksek öğrenim dünyasının kıyısında bir Wobbly gibi yaşamaya çalışmıştır. Bulunduğu yer, böyle bir yaşam denemesi için uygun değildi. Wobbly'ler eğitimli kişiler değildi. Ancak, onlar da Veblen gibi boyun eğmeyen insanlardı. XX. yüzyıl Amerikası'nın orta sınıf kökenli olmayan tek ayaklanmasını gerçekleştirmekteydiler. Had safhadaki hoşnutsuzluğu ve programlı yaşamdan ürkmesi nedeniyle, Veblen bir tür entellektüel Wobbly gibiydi..

---

[1] Joseph Dorfmann, "Thorstein Veblen and His America" (Viking, 1934) adlı eserinde, Veblen'in yaşamı ve yapıtları hakkında ayrıntılı bilgi vermiştir.

[2] Wobbly : Dünya İşçiler Birliği üyelerine verilen argo ad (çev.)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

5

Veblen'in döneminden bu yana, Amerika'da iki sosyoloji akımı serpilmiştir. Bunlardan biri yöntemi, diğeri teoriyi putlaştırmaktadır. Dolayısıyla, her ikisi de asıl çalışma alanlarını net olarak görememektedir.

Yüksek istatistikçiler, gerçeği ve gerçek dışını öyle ince parçalara ayırmaktadır ki, ikisi arasındaki farkı saptamaya olanak kalmamaktadır. Yöntemin pek pahalıya mal olan kesinliği ile toplumu ve insanı basite indirgemeyi başardıkları gibi, bu süreç içinde kendi düşünsel yapılarını da basite indirgemektedirler.

Öte yanda, büyük kuramcılar insan davranışını ve toplumu sade bir biçimde tanımlama, açıklama ve anlama uğraşısından, hayli örgütlü bir çabayla uzaklaşmaktadır. Bunlar, XIX. yüzyıl sosyologlarından okudukları düzensiz içeriği süslü metinler içinde dile getirmekte ve bu arada kendi yaptıkları başlangıçları, yanlış değerlendirerek, sonuç diye kabul etmektedir.

Bu iki önde gelen akımın uygulamalarında çağdaş sosyal bilim, basit bir deyişle, hiç kimsenin insan ya da toplum hakkında fazla bir şey bilmemesini sağlamanın etraflı bir yöntemine dönüşmektedir. Birinci akım bunu biçimsel fakat boş bir yaratıcılık ile, ikincisi ise yine biçimsel, fakat puslu bir belirsizlik ile başarmaktadır.

Thorstein Veblen'in eserleri ise, yüksek cehaletin bu hakim eğilimlerine karşı canlı bir protesto niteliğindedir. O, her zaman basit olan ile önemli olan arasındaki farkı bilirdi ve işgüzarlık ve böbürlenmeden ibaret akademik tuzaklardan bezginlik duyardı. Düşünen bir adam olmakla birlikte, aklının gözlerini incelediği nesneden bir an bile ayırmazdı. Veblen, uzmanlaşmaya uygun yapıda değildi. Felsefeyle uğraşmış ve iktisat eğitimi görmüş olmakla birlikte sosyolog ve psikologdu da... Uzmanlar, yalnızca kendilerine uyan bir dünyayı kurgulamakla meşgulken, Veblen profesyonel bir uzmanlık aleyhtarıydı. Kısaca söylemek gerekirse, o, büyük geleneğe mensup bir sosyal düşünürdü. Zira, Hegel ve Comte ve Marx ve Spencer ve Weber -herbiri kendi tarzınca- ne yapmaya çalışmışsa, o da aynı şeyleri yapmaya çalışıyordu: Tüm bir toplumun ve çağın temel niteliklerini kavramak; bu

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

toplum ve çağda yaşayan tipik insan karakterlerini belirlemek; bu çağ ve toplumun sürüklendiği yönü saptamak ...

Veblen'in bu çabalarının sonuçları on kadar kitapta toplanmıştır. 1899'da yayınlanan ilk çalışması, elinizde tuttuğunuz bu kitaptır. Beş yıl sonra, "The Theory of Business Enterprise" (Girişim Kuramı) ve 1914'de "The Instinct of Workmanship" (Emekçilik İçgüdüsü) adlı kitaplarını yayınlamıştır. I. Dünya Savaşı çıktığında, Veblen doğal olarak bu konuya yönelmiş ve 1915'de "Imperial Germany" (İmparatorluk Almanyası) ve 1917'de "The Nature of Peace" (Barışın Doğası) adlı kitapları ortaya çıkmıştır. Daha sonra, birkaç yıllık bir arayla, The Higher Learning" (Yüksek Öğrenim) ve "The Vested Interests" (Kazanılmış Haklar) adlı eserlerini üretmiştir. Daha nitelikli denemeleri "The Place of Science in Modern Civilization" (Bilimin Modern Uygarlık İçindeki Yeri) adlı kitapta toplanmıştır. 1921'de "The Engineers and the Price System" (Mühendisler ve Fiyat Sistemi) adlı kitabını ve 1923'de, pek çokları tarafından en iyi eseri olarak kabul edilen "Absentee Ownership" (Mülkten Uzak Yaşayanların Mülkiyeti) kitabını yayınlamıştır. Ölümünden sonra da "Essays in Our Changing Order" (Değişen Düzenimize Dair Denemeler) yayınlanmıştır. Bu kitaplar, Veblen'in insanlığa bıraktığı mirası oluşturmaktadır. Amerikan toplumuna dair, tek kişi tarafından yazılmış daha kapsamlı bir kitap dizisi mevcut değildir. Halâ kendi atalarını seçebilenler için bundan daha değerli bir miras da olamaz.

6

Şu sıralar aydın sınıfı tutucu bir ruh hali içinde bulunduğundan, Veblen'in 1950'li yıllarda, eğer görmezden gelinmiyorsa, tutucu bir düşünür olarak yeniden yorumlanacağı muhakkaktır. Ve oldukça biçimsel bir bakış açısından, Veblen'in muazzam derecede tutucu bir Amerika eleştirmeni olduğu söylenebilir! O, tümüyle Amerika'ya özgü ve berrak olma niteliğine sahip az sayıdaki toplumsal değeri tüm kalbiyle benimsemiştir: Verimlilik, yarar, ve pragmatik sadelik... Amerikan toplumunun kurumları ve kişilerine ilişkin eleştirileri, istisnasız olarak, bunların söz konusu Amerikan değerlerine uymadıkları inancına dayandırılmıştır. Eğer benim düşündüğüm gibi bir düşünür idiyse,

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Sokrat'ın kendi tarzınca Atinalı olduğu kadar, Veblen de kendi tarzınca Amerikalı'ydı denilebilir.

Veblen, bir eleştirmen olarak etkinliğini kesinlikle Amerikan gerçeğini Amerika'ya özgü verimlilik değerini kullanarak eleştirmesine borçluydu. Yaptığı, bu değeri ciddiye almak ve yıkıcılık boyutlarına varan sistematik bir titizlikle kullanmaktan ibaretti. Bir Amerikalı eleştirmen olarak bakış açısı, XIX. yüzyılda da günümüzde olduğu kadar tuhaf kaçıyordu. O günlerde, Henry Adams gibi St. Michel tepesinden ya da Henry James gibi İngiltere üzerinden Amerika'ya bakmak adetti. Veblen, belki de Amerikan toplumsal eleştirisinin tüm niteliğini değiştirdi. Son kuşaktan Amerikalı tipi silinip giderken, birinci kuşak Amerikalı tipi -Norveçli göçmenin oğlu, bir orta-batı üniversitesinde İngiliz edebiyatı okutan New York'lu Yahudi, New York'u alt üst etmek için Kuzey'e gelen Güneyli- yüzde yüz Amerikalı olmasa bile katıksız eleştirmen tipi olarak kendine yer yaptı. Yararı temel bir değer olarak benimsemesine karşın, Veblen, yine tümüyle Amerika'ya özgü olan bir değeri, yeşil banknotların soylu dünyasını reddetmiştir. Modern şirket dediğimiz o tuhaf kurumda, sade mühendisin verimliliği ile patronun maddiyatçı fanatizmi çözülmesi güç bir biçimde birbirlerine karışmış olduğu için, Veblen, yaşamını ve mesaisini bu iki farklı insan tipi ve yarattıkları toplumsal sonuçlar arasındaki farklılıkları belirlemeye adamıştır.

7

Veblen'in gözüyle Amerika ikiye ayrılmış gibi görünüyordu. Yazdığı herşeyde, üretken ve yararlı olan uğraşılar ve ruh halleriyle gösterişe ve törenselliğe yönelik olanlar arasındaki ayırım, örneğin emekçi tavrıyla işadamı tavrı ya da üretken ve dostcanlı tavırla maddiyatçı ve yağmacı tavır arasındaki ayırımlar ele alınıyordu.

Veblen'e göre, tarihin akışı içinde maddî emek değersizleşmiş, yağmacı sömürgenlik ise yüksek vakarın özü haline gelmişti. Emek, usandırıcı olduğu için değer yitirmemiş, kendisine atfolunan değersizlik yüzünden usandırıcı olmuştu. Onun tanımıyla "aylâklık", gündelik üretken çalışmanın ve emekçi zihniyetinin dışında kalan herşeyi kapsıyordu.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Aylâk sınıfın modern tarihinin anahtar unsuru, özel mülkiyet ile tanışmaydı. Veblen'in anlattığına göre, başlangıçta yırtıcı savaş kumandanları bir düşmanın mallarını, özellikle kadınlarını gaspediyor, böylece yiğitliklerini kanıtlayacak bir ganimet topluyorlardı. Bu, üstün bir gücün ortaya konması anlamına geldiği için, kuşkusuz şeref kazanmanın bir yoluydu. Belli bir zaman sonra, varoluş mücadelesi bir maddiyat yarışmasına dönüştü: Mülk edinmek, şeref sahibi olmaktı. Bu yoldan, haksız ve hırslandırıcı bir ayırım oluşuyor, kendi tüketebileceklerinden fazla varlığa sahip bulunan ve mülklerinden uzakta yaşayan mal sahipleri, kendi geçimlerine yetecek kadar varlıkları bulunmayanlara karşı "ben senden iyiyim" tavrını geliştiriyorlardı.

Böylece, topluluğun saygısı mülkiyete dayanıyor ve "özsaygı dediğimiz kendinden hoşnutluk duygusunun da" temelini oluşturuyordu. Zira insanlar, kendileriyle aynı gruptan olan kişilerle kendilerini maddî güç açısından karşılaştırarak yargılıyor; bu da haset uyandıran bir konum elde etmek için sürdürülen, doyumsuz ve duraksız bir çabanın yolunu açıyordu.

Fakat, acaba böyle bir maddî çaba, insanları üretken ve tutumlu yaşamlar sürdürmeye teşvik etmez miydi? Bu, belki aşağı sınıflar için mümkün, yukarı sınıflar içinse imkânsızdı. Üretken çalışma, varoluş mücadelesini izleyen statü mücadelesinde yararsız, dolayısıyla değersiz sayılıyordu. Daha iyi konumda olan sınıflar, çalışmaktan kaçınırken, bir yandan da birbirleriyle yarışıyorlardı. Saygınlık kazanmak için, servet sahibi olmak yeterli değildi. Bu servetin gözle görülür kanıtlarını oluşturmak ve başkalarına kendi önemini kabul ettirmek gerekiyordu. Veblen'e göre gösterişçi aylâklık tam da bu işe yarıyor, kişinin servetini topluma sergilemesini sağlıyordu. Bu maddiyatçı toplum için, aylâklığın taşıdığı değer, gösterişle bağlantılıydı. Kişinin dahil olduğu grup yoğun ilişkiler içinde bulunduğu ve her üye birbirini yakından tanıdığı takdirde, ya aylâklık ya da tüketim, kişinin servetini gözler önüne sermesine yardımcı oluyordu. Ancak, kentli yabancılardan oluşan geniş çevrelerde, kişinin servetinin reklâmını yapması gerekiyordu. Bu durumda, gösterişçi tüketim sıradan bir terbiye ve nezaket belirtisi olarak gereklilik kazanıyordu. Bariz biçimde pahalı ve ziyankâr tüketim eylemleri aracılığıyla, her türlü gelip geçici ve anonim gözlemciyi etkilemek mümkün oluyordu.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Şu halde, sadece boşta gezmek yeterli değildi. Pahalı rahatsızlıklar, soylu günahlar ve müsrif eğlencelerle bezenmiş bir boşta gezmeydi istenen; ya da daha kısa bir deyişle, gösterişçi tüketim: saygınlık kazanmak için değerli malların gözle görülür biçimde israf edilmesi...

Veblen'in dünyasında, yukarıda sıralananların karşısında modern toplumun sınaî çıkarları ve bu çıkarlara hizmet eden dürüst ve sade insan tipi yer alır. Ancak böyle barışçı kişiler, "insanlara ve eşyaya karşı duydukları hasetten uzak ilgi" yüzünden, girişkenlik ve yaratıcılık sayılan özellikleri geliştirememekte ve sevimli ve yararsız kişiler durumuna gelmektedir. Zira bir eksantrik gerçekçilik rejiminde topluluk için iyi olan, kuşkusuz "bireye yararsızdır".

İş adamlarının maddî tarafta yer aldığı temel ayırım uyarınca Veblen, aylâk sınıf kuramını iş girişimi kuramı ile bağlantılandırmıştır. Zira, mülkiyet ve edinim, paralı yaşama özgü, maddiyatçı uğraşılardı. "Sanayinin kaptanı" ise, ismi yanlış seçilmiş bir varlıktı, çünkü onu kaptanlığı sınaî değil, maddî nitelikteydi.

Yukarıda belirtilenler, bu kitabı ilk kez okuyacak olan sizlerin gireceği, gerçek bakir dünyanın çok sınırlı bir tanımıdır. Veblen, kitaplarından birinin ortasında şöyle der: "Bunların tümü de inanılmaz, fakat gündelik gerçeklerdir." Veblen, herbirimizi birer Alice'e dönüştürmüş ve aynadan geçirerek, toplumsal gerçekliğin harikalar dünyasına bırakıvermiştir.

8

Veblen'in iddiaları, günümüzde ortaya çıkan sahne ve karakterleri kapsamadıkları halde, gerçekliklerini korumuştur.Veblen gerçekliğini korumaktadır, zira yazdıklarını kendi tarzında yazmamış olsaydı, çağımızın yeni özelliklerini göremeyecektik. Onun taraflı görüşlerinin, Amerikan toplumsal protesto yazınının en verimli taraf tutma örneklerini oluşturması gerçeğinin bir anlamı budur. Fakat, eleştirmenler fanidir ve Veblen'in görüşlerinin bazı bölümleri de bizim için artık hayatta değildir. Aşağıdaki eleştirilerde, yanlızca aylâk sınıf kuramını ele alacağım.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

9

Veblen'in kuramı, "Aylâk Sınıfın Kuramı" değildir. Bu, bir ulusun tarihinde belli bir dönemin üst sınıflarının yine belli bir bölümüne ilişkin bir kuramdır. Bu kuram, Veblen'in yetiştiği dönemde, Vanderbilt'lerin, Gould'ların, Harriman'ların, Saratoga Springs ve Newport'un, pırıltı ve yaldızın dünyası olan XIX. yüzyılın ikinci yarısı Amerikası'nda çok ön planda olan yeni zenginlerin bir eleştirisidir.

Dahası, Veblen'in hakkında yazdığı başlıca kişiler, yerel sosyete ve onun son sığınakları ile özellikle bu çevrenin kadınlarıydı. 1890'larda, Veblen'in ulusal kitle iletişim araçları ve eğlence dünyası aracılığı ile yükselen ulusal şöhretlerin, bugünkü ulusal statü sistemimiz için ne anlam ifade ettiğini ya da bugün ulusal cazibe anlayışımızda oluşan büyük değişimi öngörmesi, kuşkusuz, beklenemezdi. Bu değişim, yüksek sosyeteye tanıtılmak için hazırlanan genç kızın yerine sinema sanatçısını, yerel sosyete hanımefendisinin yerine siyasal ve iktisadî yöneticileri -iktidar seçkinlerini- geçirmiştir. Günümüzün eksantrik gerçekçileri, bu kişileri gerçek önderleri olarak alkışlamaktadır.

10

Veblen'in karamsarlığı -kendi sözleriyle ifade edeceğimiz- şu varsayıma dayanmaktaydı: "maddî sıralamanın üst ucunda servetin birikmesi, alt uçta yoksunluk sonucunu doğurur." Her zaman benimsediği varsayım, pastanın belli bir büyüklükte olduğu ve zengin sınıfın, alt sınıfların elinden "geçim araçlarının alabildiğince çoğunu alarak, bunların tüketimlerini, dolayısıyla enerjilerini yeni düşünce alışkanlıklarını öğrenmek ve benimsemek için gerekli çabayı gösterebilecekleri bir düzeyin altına indirdiği" idi. Tüm bunlar, ne gariptir ki, Veblen'in düşüncesinde egemenliğini sürdüren klasik kıtlık kavramının ürünüdür ve teknolojik olarak sağlanan bolluğa güvensizliğini ifade etmektedir. Bugün, Veblen'in sade anlatımında gördüğümüz yaklaşımı kabul etmemiz mümkün değildir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Kendi döneminin göçmen kitlelerini ve servet dağılımındaki muazzam eşitsizliği göz önünde tutan Veblen, ekonomik pastanın büyümesi için yeterince zaman tanımamıştır. O günden bugüne, özellikle de II. Dünya Savaşı sonrasında gerçekleşen durum ise, Amerikan toplumunun çoğunluğunun gösterişçi tüketime geçebilmesidir. Aslında "kıtı kıtına geçinen alt sınıfların" bulunmadığı bir toplumda "gösterişçi tüketim" kavramı, yüksek yaşam standartlarının kısmen sabit bir tanımı konumuna indirgenmektedir. Zira, haset unsuru artık mevcut değildir. Veblen'in estetiği ise, kuşkusuz, halen uyarlanabilir bir durumdadır.

11

Veblen, yüksek yaşam tarzını tasvir ederken, aristokratik ve kent soylu özellikleri birbirine karıştırmış gibidir. Belki bu, onun Amerikan usulü yaklaşımının içerdiği bir kısıtlamadır. Bu karışıklık, çalışmasının bir kaç yerinde barizdir: "Aristokrat ve kentsoylu erdemler -yani yıkıcı ve maddiyatçı özellikler- çoğunlukla üst sınıflarda görülür..." Bunun kesinlikle gerçek olmadığını anlamak için, küçük dükkân sahibinin zevklerini gözden geçirmek yeterlidir.

Veblen'in bildiği gibi, gösterişçi tüketim üst sınıflarla sınırlı değildir. Fakat, şunu da söylemek zorundayım: Günümüzde gösterişçi tüketim, özellikle yeni üst sınıfların bir bölümünde -yeni şirketlerin yeni zenginleri- işverenlerin hesabına harcama yapan erkek ve kadınlar, iş dünyasının diğer ayrıcalıklarının safasını sürenler arasında egemendir ve üst orta sınıflar ile orta sınıfların yaşam tarzları ve standartları üzerinde çok üzücü etkiler yapmaktadır. Kuşkusuz, gösterişçi tüketim, yeni ortaya çıkan "Texaslı milyoner" orduları arasında da yaygındır.

12

Veblen'in pek çok açıklamasına dayanak olarak kullandığı 'emeğin utanç verici sayıldığı' varsayımı, üst sınıf unsurları dahil Amerikan yaşamının büyük bölümüne egemen olan püriten çalışma ahlâkı ile pek bağdaşmamaktadır. Sanıyorum ki Veblen, elinizdeki kitapta orta sınıflardan - hele de zengin püriten orta sınıflardan değil, sadece üst sınıflardan söz etmektedir. İşadamının etkinliğini "çalışma", özellikle de "üretken çalışma" olarak adlandırmayı reddetmiştir. Aylâk sınıf tabiri,

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

onun anlayışında üst sınıfla eş anlamlı hale gelmiştir. Fakat, çalışan bir üst sınıf -aslında muazzam derecede aktif kişilerden oluşan bir sınıf- kuşkusuz o zaman da vardı, bugün de vardır. Veblen'in onların çalışmasını onaylamamış ve kendince olumlu olan "çalışma" sözcüğünü onların eylemlerine yakıştırmayı rededetmiş olması bence geçerli değildir. Kaldı ki, bu durumda Veblen'in eleştirisi bir toplumsal oluşum olarak üst sınıfları kavrayışımızı belirsizleştirmekte ve çarpıtmaktadır. Yine de Veblen için bu basit gerçeği (çalışan üst sınıfların varlığını; çev.) kabul etmek, tüm yaklaşımını yıkmak (ya da bu yaklaşımın şaşaasını bozmak) anlamına gelecekti ki, bu da eleştirisinin başlıca ahlâkî temellerinden birinin ortadan kalkması demekti.

13

Veblen, psikolojik tatmine ilgi duyuyordu. Tanımladığı olguların çoğunun sosyal işlevlerini görmezden gelmek eğilimindeydi. Aslında "'işlev" sözcüğünün bu şekilde kullanılmasından da hoşlanmazdı. Zira, onun değerlendirmesine göre şu katı ve sağlam "işlev"' sözcüğü, tam da emekçi insanlar ve güçler için kullanmak istediği sözcüklerdendi. Eldeki şu üç örneği dikkate alınız:

Veblen'in fazlasıyla alaya aldığı toplumsal yaşam sahnelerinin çoğu, gerçekte karar alma konumundaki çeşitli seçkinlerin buluştuğu yerlerdi, zira prestije yönelik davranış çeşitli alanlar ve hiyerarşiler arasında aracılık eder. Dolayısıyla, prestij sadece insan egosunu tatmin eden bir toplumsal saçmalık değildir. Prestij birleştirici bir işlev görür; aylâkça etkinlikler üst sınıfın çeşitli kesimleri ve unsurlarının eşgüdüm içinde karar almalarını sağlar.

Bu tür statü oluşturucu etkinlikler, üst düzey aileleri de eşgüdüm içine sokar. Bu etkinlikler, koyu kızıl orkideler ve beyaz saten gibi zerafet gösterilerini çok aşan işlevlerle donanmış bir evlilik piyasası oluşturur. Bu piyasa, mülk sahibi bir sınıfın, kızları ve oğulları üzerinde tekel kurarak ve kan bağlarının meşruiyetinden güç alarak, sağlam ve bütün kalmasını sağlar.

Hiç kuşkusuz "züppece" kendi içine kapanma, bunun bedelini ödeyebilenler için bir mahremiyet temin eder. Yüksek ve güçlü konumda

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

olanlar, başkalarını dışlamak suretiyle kendilerine bir takım özel dünyalar kurar ve bu dünyalarda sorunlarını ve kararlarını tartışmak ve çocuklarında da karar-alıcı mizaçlar geliştirecek, gayri resmî bir eğitim etkinliğini sürdürmek olanağını bulurlar. Böylece de, gayri şahsî karar alma becerisini gayri resmî duyarlılıklar ile harmanlayıp, bir seçkinler sınıfının karakterini biçimlendiriler.

14

Prestijin ve statüye yönelik davranışın -bugün için herşeyden daha önemli- bir diğer işlevi vardır. Prestij, iktidarı destekler, otoriteye dönüştürür ve toplumsal tahriklere karşı korur.

"İktidar için iktidar", psikolojik açıdan, prestij doyumuna ilişkin bir kavramdır. Fakat Veblen, seçkinlerin uşakları, kadınları ve sporlarıyla şiddetle alay ederken, onların askerî, iktisadî ve siyasal etkinliklerinin hiç de komik olmadığını gözden kaçırmıştır. Kısa bir deyişle, onların ordular ve fabrikalar üzerindeki iktidarları ile, haklı olarak gülünç bulduğu işleri arasındaki bağlantıyı kurmayı başaramamıştır. Bence, prestij konusunu yeterince ciddiye almamasının nedeni, prestijin iktidar için nasıl tümüyle ve karmaşık biçimde önemli olduğunu görmemesidir. "Korunan sınıflar" ve "altta kalan nüfusu" algılamış, fakat, iktidar seçkinlerini gerçekten görememiştir.

15

Veblen'in statü-iktidar bağlantısına yeterince dikkat etmemiş olmasının sebebi, belki de bağlı bulunduğu tarih kuramıdır. Onun tanımladığı aylâk sınıfın üyeleri, tarihi yapan insanlardan değildir. Aslında bu kişilerin tarih içinde gerçek bir işlevleri yoktur. Zira, Veblen'e göre, modern toplumlarda tarihin motorunu sınaî sınıflar oluşturur ve aylâk sınıf bir kalıntı ve bir gecikme, bir anakronizm ya da asalak bir oluşumdur. Aslında Veblen, aylâk sınıf üyelerinin "sınaî topluluğun gerçek bir anlamda birer parçası" olmadığına kesinlikle inanmıştır. Zira bu gerçekçi toplulukta geçerli olan insan tipi, mucittir. Aylâk sınıf açısından ise, mucit kaba bir varlık, icat etme eylemi de, en hafif deyişiyle bayağılıktır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Veblen'e göre tarihi yapanlar, teknoloji mucitleri ve, ikincil olarak, yeni teknik koşullara uymak için tarzlarını değiştirmek zorunda kalanlardır. Bugün, teknoloji ile kurumlar ve teknolojiyi uyarlayan ve yeni icatların tür ve kullanımlarını belirleyen insanlar arasındaki ilişkilerin böylesine basite indirgenmiş bir tanımını kabul etmemiz mümkün değildir. Bu, Veblen düşüncesinde görülen çok sayıda Marxist esintiden biridir: Veblen, topluluk için işlevsel açıdan vazgeçilmez olan insanları önemsemiş ve asalakları lânetlemiştir. Günümüzde teknik açıdan asalak sayılabilecek öyle çok insanın iktidarı elde ettiğini ve yetkeyle koruduğunu görüyoruz ki, Veblen'in akılcı ve iyimser tarih kuramına inanmak mümkün olamıyor.

16

Veblen'in sınaî verimlilik ile mekanik sürece yakın duran insanların akılcılığı arasındaki ilişkiye dair görüşü hatalıdır. Akılcılığın modern insan ve modern toplumda aldığı korkunç muğlak niteliği görememiştir. Vasıflı işçiler, mühendisler ve teknisyenlerin, hem bireyler hem de toplumsal tabakalar olarak gerçekçi akılcılığı giderek artan ölçülerde temsil edeceklerini varsaymıştır. Aslında, "aylık sınıf" hakkında ders verirken, dayanağı, bu toplumsal tabakalardır. Bu da, yine şerefli (tazim edici) ve emekçiye özgü olan unsurlar arasında gözettiği aşırı basit ayırımdan kaynaklanmıştır.

Veblen'in kavrayamadığı şuydu: Verimlilik sağlayan makinaların giderek artan akılcılığı, bu makinaları çalıştırmak amacıyla biraraya getirilen insanların bireysel olarak daha akılcı ya da zeki olmalarını gerektirmemektedir. Bu, makina dairesindekiler için olduğu kadar, onların bir parçası olduğu toplum için de geçerlidir. Aslında, teknisyenlerin mantıkları ve genel kapasiteleri, hele de toplumsal ve siyasal konular karşısında, çoğunlukla felce uğramış gibidir ve maddiyatçı fanatiklerin zekâ ve mantıklarından daha iyi değildir. Akılcı mekanizma, bireyi akılcılıktan öylesine yoksun bırakmıştır ki, çoğu zaman büyük kuruluşlardan sorumlu olanların hayli budala kişiler olduklarını düşünmek durumunda kalırız. Dahası, bütünün yapısını akılcı olarak kavramayı başaran az sayıda anahtar insan, ne işçi ne de mühendis olarak görev yapmaktadır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Veblen'in sınaî verimlilik dediği şeyin ya da "neden ve sonuçların opak seyrinin", bağımsız zihnin gerçek akılcılığını arttırması gerekli değildir. Aynı şekilde, büyük makina ile yakın temas da, insanlarda Veblen'in "emekçilik içgüdüsü" kavramına yaraştırdığı bütün o sevimli ve sağlıklı özellikleri arttırmamaktadır. Zira, gerçekte Veblen'in emekçiliği, idealler ortaya atmaktan çekinen bir adamın tanımlamış olduğu bir idealdir ve toplumsal açıdan, bizim içinde yaşamaya ve anlamaya çabaladığımız modern düzensizlikten ziyade, basit zanaatkâr topluma uygun düşmektedir.

17

Veblen'in statüye ilişkin olarak böylesine iyi tahlil ettiği fiyakacı maymun tavırları ile politik iktisadın işleyişi arasında ne ilişki vardır? Çok zenginlerin yerel sosyetesinin (ki Veblen de bunlar hakkında yazmıştır), iktisadî istikrarsızlığı ve siyasal zayıflığı nedeniyle ulusal bir prestij sistemine dönüşemediği açıklanmıştır. Kitle iletişim araçlarının profesyonel şöhretleri herhangi istikrarlı bir iktidardan yoksundur ve aslında şöhretleri görece ömürsüzdür.

Yine de, üst sınıflarda kalıcı ve istikrarlı bir prestij örgütlenmesine karşı -Veblen'in tahlilinin kısmen atladığı- bir talep mevcuttur. Bu, günümüz Amerikası'nda servet seçkinleri ve özellikle de iktidar seçkinleri tarafından, oldukça bilinçli ve oldukça derinden duyulan bir gereksinimdir.

XIX. yüzyılda, gerek siyasal gerekse askerî seçkinler, ulusal prestij sisteminin tepesinde ya da tepesine yakın noktalarda kendilerine sağlam birer yer edinmeyi başaramamışlardı. "Discourses on Davila" (Davila'ya Dair Vaazlar) adlı eserinde John Adams, bu konuda bir öneride bulunmuş ama önerisi dikkate alınmamıştı. Siyasaya sahip bulunduğu düzeni veren, herhangi bir resmî ayırımlar ve payeler sistemi değil, başka güçlerdir. Amerikan iktisadî seçkinlerinin iktisadî iktidara geliş biçimi, ulusal statü dizgesini kalıcı sülâleler üzerine oturtma yolundaki sürekli çabaları boşa çıkartmıştır. Bu olgu, bu nedenle, benzersiz bir öneme sahiptir. Ancak, son otuz yılda, mülk sahibi sınıfın yöneticilik açısından yeniden örgütlenmesi ve yönetici seçkinlerin benimsediği siyasal rollerle birlikte iktisadî siyasi ve askerî seçkinlerin

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

yeni, adeta tüzel yapıda bir sınıfta birleşeceklerine dair işaretler belirmektedir. Bunlar hep birlikte, iktidar seçkinleri olarak, güçlü insanların her yerde ve her zaman yaptığı gibi, iktidarlarını yetkin statü kılıfı ile pekiştirmek istemeyecekler midir? İşverenler adına yapılıkları harcamalar ile halka tanıtılan, fakat onların tüzel sınıfından köken alan yeni statü ayrıcalıklarını pekiştirmeyecekler midir? Ve ulusların kültür alemindeki konumlarını gözönüne aldıklarında, palyaçoları ve kraliçeleri -yani profesyonel şöhretleri- Amerikan ulusunun dünya çapındaki temsilcileri olarak yeterli bulacaklar mıdır?

Zamanı geldiğinde, şöhrete ulaştırdıklarımızla aramızdaki en güçlü kişiler, aynı kişiler olmayacak mıdır? Zamanı geldiğinde züppelik resmileşmeyecek ve her birimiz kendine en uygun derece ve rütbeye itilmiş olmayacak mıdır? Başka türlüsüne inanmak, bana öyle geliyor ki, dünya tarihi anlayışımızda kullanılabilir ve geçerli olan her şeyi reddetmektir.

18

Eğer Veblen düşüncelerini yazıya dökmeseydi, bu tür eleştiri ve spekülasyonları, en azından böylesine rahatlıkla geliştiremezdik. Bunu unutmamak gerekir. Veblen'in gerçek ve kalıcı değeri şudur: O, bizim zihinlerimizi açmakta, bizi "balinanın karnından çıkartmakta" ve resmî yapmacık perdesini aralamamıza yardımcı olmaktadır. En önemlisi de, bize, görkemli bir biçimde yıkılıp gitmemize yol açabilecek olan pratik iş adamlarının eksantrik gerçekçiliğine karşı uyanık olmayı öğretmesidir.

C.Wright Mills

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Sunuş

Bu çalışmanın amacı, aylâk sınıfın ekonomik bir faktör olarak modern yaşamdaki yerini ve değerini tartışmaktır. Ancak, tartışmayı kesin olarak bu sınırlar içinde tutmak, olanaksız bulunmuştur. Zorunlu olarak, bu kurumun kökeni ve türeyiş çizgisi ile, sosyal yaşamın genelde iktisadî olarak sınıflanmayan bazı özelliklerine de değinilmiştir.

Bazı noktalarda tartışma, okuyucu için kısmen yabancı olabilecek iktisadî kuramlara ya da etnolojik genellemelere dayandırılmaktadır. Giriş bölümünde bu kuramsal önkabullerin niteliği hakkında anlam kargaşasını önlemeye yetecek kadar bilgi sunulduğu umulmaktadır. Çalışmanın teorik temelinin daha kesin ve açık bir anlatımı American Journal of Sociology, 4. Cilt'te yayımlanan bir dizi makalede yer almaktadır. ("The Instinct of Workmanship and the Irksomeness of Labor"- Emekçilik İçgüdüsü ve Emeğin Usandırıcılığı -; "The Beginnings of Ownership"- Mülkiyetin Doğuşu-; ve "The Barbarian Status of Women" -Kadının Barbar Kültürdeki Konumu-). Fakat, bu - kısmen yeni - genellemeler, bilimsel otoriteler ya da araştırma bulguları tarafından yeterince desteklenmeyerek okurun düşüncesinde geçersiz hale gelseler bile, çalışmanın temel savının, iktisadî kuramın bir detayı olarak değerini yitirmemesi gerekir. Zira, savın bu genellemelere dayandırılış biçimi bunu gerekli kılmamaktadır.

Savımızı ortaya koymak ve desteklemek için kullanılan veriler, günlük yaşamdan dolaysız gözlem ya da genel bilgiler yoluyla çıkarsanmış ve daha üst bir düzeydeki, daha az bilinen kaynaklar tercih edilmemiştir. Burada amaç, kısmen kolaylık sağlamak, kısmen de tüm insanlar için tanıdık olan olguların yanlış anlaşılma olasılığının zayıflığından yararlanmaktır. Umarız ki, hiçbir okurun edebî ya da bilimsel yeterlik duygusu, bizim bu alelâde gerçeklere başvurmamız ya da kaba ve insan yaşamındaki mahrem yerleri sayesinde iktisadî tartışmaların etkisinden korunmuş olan olguları ele alışımızdaki -kayıtsızlık gibi de algılanabilecek- serbestlik yüzünden incinmez.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Daha uzak kaynaklardan çıkarsanan önkabuller ve destekleyici veriler ile etnoloji biliminden ödünç alınan kuram ve çıkarsamalar da, oldukça tanıdık ve yeterince bilgili kişilerin kaynaklarını kolayca bulabileceği türdendir. Bu nedenle, kaynaklara ve otoritelere atıfta bulunmak adetine uyulmamıştır. Aynı şekilde, okur, çoğunlukla örnek vermek amacıyla kullanılan az sayıdaki alıntıyı da, dipnotlar verilmeden kolayca tanıyabilecektir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

1

Giriş

Bir aylâk sınıf kurumunun en iyi örnekleri, barbar kültürün yüksek aşamalarında, örneğin Feodal Avrupa ya da Feodal Japonya'da görülmüştür. Bu tür topluluklarda sınıflar arasındaki ayırım büyük bir titizlikle korunur. Bu sınıfsal farklar kapsamındaki en çarpıcı ve önemli olgu, çeşitli sınıflar için uygun görülen istihdam biçimleri arasındaki farklılaşmadır. Üst sınıflar, töre gereği, sınaî işlerden muaf ya da hariç tutulur ve bir ölçüde şeref atfedilen belirli işlere yönlendirilirler. Tüm feodal toplulukların şerefli saydığı işlerin başında askerlik gelir. Rahiplik ise çoğunlukla ikinci en şerefli iştir. Eğer barbar topluluk kayda değer ölçülerde savaşa eğilimli değilse, rahiplik görevleri birinci plana, askerlik ise ikinci plana geçebilir. Ancak, küçük istisnalar dışında, kural, ister savaşçı isterse rahip olsunlar, üst sınıfların sınaî işlerden muaf tutulmasıdır ve bu muafiyet onların üstün konumlarının ekonomik ifadesini oluşturur. Hindistan'daki Brahman düzeni bu iki sınıfın sınaî etkinlikten muaf tutuluşunun parlak bir örneğidir. Yüksek barbar kültüre mensup topluluklarda geniş olarak aylâk sınıf diye adlandırabileceğimiz kesim içinde önemli alt sınıflaşmalar vardır ve bu alt sınıfların benimsediği işler de aynı şekilde farklılaşır. Aylâk sınıfın tümü soylular, rahipler ve bunların maiyetindeki çok sayıda insandan oluşur. Sınıfın uğraştığı işler de kendi içlerinde ayrışmış olmakla birlikte, hepsinin ortak ekonomik özelliği gayri sınaî olmalarıdır. Bu sanayi dışı üst sınıfı uğraşıları kabaca hükümet işleri, askerlik, dinî törenler ve spor etkinlikleri olarak sınıflandırılabilir.

Barbarlığın ilk değilse de kısmen erken bir aşamasında, aylâk sınıf daha az ayrışmış bir biçimdedir. Ne sınıf ayırımları ne de aylâk sınıfa özgü çalışma alanları arasındaki ayırımlar, daha sonra ortaya çıkacak olan ayırımlar ölçüsünde ince ve karmaşık değildir. Polynesia Adaları halkı genelde bu gelişim aşamasının iyi bir görüntüsünü sunar. Sadece, av hayvanları büyük sayıda olmadığı için, avlanmak onların yaşamında yeterince şerefli bir konumda değildir. İzlanda'daki Saga topluluğu da

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

uygun bir örnektir. Böyle bir toplulukta, sınıflar ve her sınıfa özgü işler arasında kesin bir ayırım vardır. El sanatları ve sanayi, hayatı kazanmak için yapılan gündelik etkinlikler arasında ne denli dolaysız bir yer tutarlarsa tutsunlar, tamamen alt sınıfa özgüdür. Bu alt sınıf köleleri, diğer bağımlı kesimleri ve çoğunlukla da tüm kadınları kapsar. Eğer bir toplumda soyluluğun çeşitli dereceleri mevcut ise, yüksek konumlu kadınlar çoğunlukla sınaî işlerden, hiç değilse elle yapılan işlerin en kabalarından muaf tutulur. Üst sınıf erkekleri ise sınaî işlerden yalnız muaf olmakla kalmaz, geleneksel kurallar gereği bu işlere katılmaları yasaklanır da... Onların meşgul olabileceği işler katı kurallarla belirlenmiştir. Daha önce söz edildiği gibi, bu işler hükümet işleri, dinsel görevler, askerlik ve spordur. Bu dört etkinlik türü üst sınıfların yaşam tarzını belirler. En yüksek konumda bulunan krallar ve şefler içinse, bu etkinlikler geleneğin ve topluluğun ortak sağduyusunun izin vereceği yegâne etkinliklerdir. Aslında şemanın tümüyle geliştiği yerlerde spor etkinliklerinin bile en yüksek tabaka için uygun sayılıp sayılmayacağı konusunda tereddütler oluşur. Aylâk sınıfın daha alt tabakalarının uğraşabileceği belirli bazı işler olmakla birlikte, bu işler, aylâk sınıfın dört tipik etkinliğinin herhangi birine ikincil konumdadır. Bunlar arasında silâhlar, teçhizat ve savaş tekнelerinin yapım ve bakımı, atların, köpeklerin, şahinlerin tımarı ve bakımı, kutsal araçların hazırlanması gibi etkinlikler sayılabilir. Alt sınıflar bu ikinci dereceden şerefli işlerden genelde uzak tutulur. Bu işler, ancak tümüyle sınaî nitelik taşıyorlarsa ve aylâk sınıfın tipik etkinlikleriyle çok uzaktan bağlantılı iseler, alt sınıflara teslim edilir.

Bu örnek barbar kültürden bir adım geriye, barbarlığın daha alt aşamalarına doğru gidersek, tümüyle gelişmiş bir aylâk sınıfa rastlayamayız. Ancak, bu aşağı barbarlık aşamasında, aylâk sınıfın oluşumuna kaynaklık etmiş olan adetler, güdüler ve koşullar ile sınıfın ilk gelişme adımları gözlemlenebilir. Dünyanın değişik yerlerindeki göçebe avcı boylar ayrışmanın bu daha ilkel aşamaları için birer örnek oluşturmaktadır. Kuzey Amerika'daki avcı kabilelerin herhangi biri iyi bir örnek sayılabilir. Bu boyların iyice belirlenmiş birer aylâk sınıfa sahip oldukları pek söylenemez. Bir işlev farklılaşması ve bu farklılaşma temelinde oluşan bir sınıf ayırımı bulunmakla birlikte, üst sınıfın çalışmadan muafiyeti "aylâk sınıf" tanımlamasına uyacak ölçülere varmamıştır. Bu ekonomik düzeyde bulunan aşiretler, ekonomik farklılaşmayı kadın ve erkek arasında belirgin bir uğraş ayırımı düzeyine

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

getirmişlerdir. Bu ayırım düşmanca bir nitelik taşır. Bu aşiretlerin hemen tümünde kadınlar, geleneksel kurallar gereği daha sonraki aşamalarda sınaî işlerin kaynağını oluşturacak etkinliklerde görevlendi-rilmiştir. Erkekler bu kaba uğraşılardan muaf tutulmakta ve savaş, av, spor ve dinsel törenlere yönlendirilmektedir. Genelde bu konuda çok incelikli bir ayırım mevcuttur.

Bu iş bölümü, yüksek barbar kültürde çalışan ve aylâk sınıflar arasında gözetilen ayırım ile örtüşür. İşler farklılaşıp uzmanlaştıkça, başlangıçtaki iş bölümünün çizdiği sınır, sınaî olan ve olmayan işleri birbirinden ayıracak duruma gelir. Barbarlığın ilk aşamalarında erkeğe düşen iş, daha sonraki etkinliklerin herhangi anlamlı bir biçimde bölünmesine kaynaklık etmemiştir. Daha sonraki gelişme sürecinde erkek işi, sınaî olarak sınıflandırılamayan uğraşılar halinde sürer: Savaş, siyaset, spor, öğrenim ve rahiplik. Bunun kayda değer yegâne istisnaları, balıkçılık sanayii ile sınaî sayılıp sayılmayacağı tartışmalı olan silâh, oyuncak, spor malzemesi türünden malların üretimidir. Sınaî işlerin hemen hemen tümü ilkel barbar topluluğun kadın işi olarak sınıflandırdığı etkinliklerin uzantılarıdır.

Aşağı barbar kültürde erkeklerin yaptığı işler grubun yaşamı için kadın işlerinden daha az gerekli değildir. Hatta erkek işlerinin grubun beslenme ve diğer tüketim gereksinimlerine kadın işleri kadar katkıda bulunmuş olması mümkündür. Aslında, erkeğin yaptığı işlerin üretken niteliği o kadar belirgindir ki, geleneksel iktisat çalışmalarında avcılık bir ilkel sanayi türü olarak ele alınmıştır. Ancak, barbarın bu durumu algılayışı farklıdır. O kendisini bir işçi olarak görmez ve bu anlamda kadınlarla aynı kategoriye girmeyi de kabul etmez. Aynı şekilde, harcadığı çabanın da kadının çektiği angaryalar ile birlikte iş ya da üretim sınıfına sokulmasını ve böylece bir anlam karmaşasının oluşmasını kabul etmez. Tüm barbar topluluklar, erkek ve kadın işleri arasında muazzam bir farklılık gözetirler. Erkeğin çalışması grubun sürekliliğini sağlıyor olabilir. Ancak bu katkının mükemmeliyeti ve yararını kadına özgü gösterişsiz çalışkanlık ile karşılaştırmak bir alçaltma olacaktır.

Kültür dizininde bir adım daha geriye, vahşi gruplara doğru gittiğimizde, etkinlikler arasındaki farklılaşmanın daha da kaba olduğunu ve sınıflar ve işler arasındaki haksız ayırımın daha az tutarlılık ve kesinlik

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

gösterdiğini izleriz. İlkel vahşi bir kültürün kesin ve net örneklerini bulmak güçtür. "Vahşi" olarak sınıflandırılan grup ya da toplulukların küçük bir bölümü, daha ileri bir kültürden gerilemiş olduklarını gösteren izler taşımaktadır. Fakat, ilkel vahşiliğin özelliklerine oldukça sadık görünenen ve kimileri görünürde yozlaşma ürünü olmayan gruplar da vardır. Bunların kültürü, bir aylâk sınıfın yokluğu ve aylâk sınıfın kurulabilmesi için dayanak oluşturan zihniyetin ya da ruhsal tutumun bulunmaması itibariyle, barbar toplulukların kültüründen ayrılır. Bir ekonomik sınıflar hiyerarşisine sahip olmayan bu ilkel vahşi topluluklar, insan türünün sadece küçük ve önemsiz bir bölümünü oluştururlar. Bu kültürel aşamayı olabildiğince iyi temsil eden örnekler, Andaman kabileleri ya da Nilgiri Tepeleri'nde yaşayan Toda gruplarıdır. Bu grupların Avrupalılar ile ilk karşılaştıkları dönemlerdeki yaşam tarzlarının, bir aylâk sınıfın bulunmaması bakımından oldukça tipik olduğu anlaşılmaktadır. Diğer örnekler, Yezo'lu Ainular ve, daha tartışmalı olarak da, kimi Eskimo ve Bushman grupları olabilir. Kimi Pueblo toplulukları, daha tereddütlü olarak, aynı sınıfa dahil edilebilir. Burada anılan toplulukların tümü değilse de çoğu, varolan düzeyini hiç aşamamış bir kültürün değil de, daha yüksek bir barbarlık aşamasının yozlaşması ile ortaya çıkan bir kültürün temsilcileri olabilir. Eğer gerçek böyleyse, bu topluluklar çalışmamızın amacı açısından ihtiyatla ele alınmalıdır. Yine de sağladıkları verilerden gerçekten "ilkel" topluluklar söz konusu imişçesine yararlanılabilir.

Belirli birer aylâk sınıfı bulunmayan bu topluluklar, sosyal yapılarının ve yaşam tarzlarının başlıca bazı özellikleri itibariyle de birbirlerini andırır. Bunlar arkaik yapıya sahip küçük topluluklardır; yoksuldurlar ve bireysel mülkiyet, iktisadî sistemlerinin baskın bir özelliği değildir. Aynı zamanda, bunların varolan en küçük topluluklar olduğu, sosyal sistemlerinin bilinen en az farklılaşmış sistemler olduğu ya da bu kategorinin belirli bir bireysel mülkiyet sistemine sahip olmayan tüm toplulukları kapsadığı da söylenemez. Ancak bu kategorinin ilkel insan grupları arasında en barışçıl olanlarını -belki de tipik olarak barışçıl grupların tümünü- kapsadığı söylenebilir. Gerçekten de bu tür toplulukların üyelerinin en dikkate değer ortak özelliği, zorbalık ya da sahtekârlık karşısında gösterdikleri sevimli çaresizliktir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Gelişmenin düşük bir düzeyinde yer alan toplulukların adetleri ve kültürel özellikleri incelenerek elde edilen bilgiler, aylâk sınıfın kurumlaşmasının, ilkel vahşilikten barbarlığa, daha kesin bir deyişle, barışçıl bir yaşam tarzından sürekli savaşa yönelik bir yaşam tarzına geçiş aşamasında, tedricî olarak gerçekleştiğini göstermektedir. Aylâk sınıfın tutarlı bir biçimde oluşması için gerekli olduğu anlaşılan koşullar şunlardır: (1) Topluluk yağmacı bir yaşam tarzına (savaş, geniş çaplı av ya da her ikisi) sahip olmalı; bir başka deyişle, bu toplulukta henüz oluşum halindeki aylâk sınıfa mensup erkekler, kuvvet ve hile kullanımı yoluyla zarar verme alışkanlığına sahip bulunmalıdır. (2) Temel gereksinimlerin karşılanması topluluğun önemli bir bölümünü rutin çalışma zorunluluğundan muaf tutacak kadar kolay olmalıdır. Bir aylâk sınıfın kurumlaşması, etkinliklerin daha önceden değerli ve değersiz olarak iki gruba ayırılmış bulunmasının bir sonucudur. Bu çok eski ayırıma göre, değerli işler yiğitlik olarak sınıflandırılabilenler, değersiz olanlar ise dikkate değer bir yiğitlik ögesi içermeyen, gerekli gündelik etkinliklerdir.

Bu ayırım, modern bir sanayi topluluğunda pek az gözle görülür öneme sahiptir. Bu nedenle de iktisat yazarlarının pek ilgisini çekmemiştir. İktisadî tartışmaları yönlendiren modern sağduyunun ışığında ele alındığında, bu ayırım biçimsel ve gerçek dışı gibi görünmektedir. Fakat modern yaşamda bile yaygın bir önyargı olarak varlığını büyük bir dirençle sürdürmektedir. Bunun bir örneği bayağı işlerden tiksinme alışkanlığımızdır. Burada sözkonusu olan, kişisel nitelikte bir ayırım, "üstün" olan ile "aşağılık" olan arasındaki ayırımdır. Bireyin kişisel gücünün olayların akışını daha dolaysız ve gözle görünür biçimde etkileyebildiği, daha eski kültürel gelişim aşamalarında, yiğitlik ögesi gündelik yaşam tarzında daha önemli bir yere sahipti. Dolayısıyla, bu temele dayanan bir ayırım, bugünküne kıyasla daha emredici ve bağlayıcı görünüyordu. Gelişme sürecinin bir gerçeği olarak, bu ayırım yeterince geçerli ve inandırıcı temellere dayanmaktadır.

Belli gerçekler arasında alışkanlıkla yapılan ayırımın temelleri, bu gerçeklere bakış alışkanlığımızı belirleyen çıkarın değişimine bağlı olarak değişir. Dönemin baskın çıkarı, ele alınan olguların belli yönlerini bariz ve esaslı biçimde ortaya çıkarır. Herhangi bir ayırım mesnedi, söz konusu olguları başka bir açıdan görmek alışkanlığında olan ve onları başka bir

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

amaçla değerlendiren bir kişinin gözüne gerçekçilikten uzak gibi görünebilir. Çeşitli etkinliklerin amaçları ve yönelimlerini birbirinden ayırmak ve sınıflamak alışkanlığı her yerde ve her zaman kaçınılmaz olarak vardır. Zira bu, yaşama ilişkin geçerli bir kuram ya da tasarıma sahip olmanın vazgeçilmez bir koşuludur. Yaşamın gerçeklerini sınıflamada belirleyici sayılan görüş açısı ya da özellik, olgular arasında ayırım yapmamızı dayatan çıkara bağlıdır. Bu nedenle, ayırımın temelleri ve olguları sınıflarken uyulan normlar, kültürün ilerlemesine bağlı olarak gelişim gösterir. Zira, yaşam olgularının yöneldiği kabul edilen amaç değişmekte ve buna bağlı olarak bakış açısı da farklılaşmaktadır. Öyle ki, kültürün belli bir aşamasında ortaya çıkan bir dizi etkinliğin ya da bir sosyal sınıfın belirleyici kabul edilen özellikleri de, daha sonraki herhangi bir aşamanın amaçları açısından aynı göreli önemi taşımayacaktır.

Ancak ölçütler ve bakış açılarındaki değişim tedricîdir ve daha önceden kabul edilmiş bir görüşün yıkılmasına ya da tümüyle bastırılmasına nadiren yol açar. Bugün bile sınaî ve gayri sınaî işler arasında bir ayırım gözetilmektedir ve bu modern ayırım barbar kültürün yiğitlik ve çalışkanlık arasında gözettiği ayırımın değişim geçirmiş bir biçimidir. Halkın zihninde savaş, siyaset, toplu ayin ve toplu eğlence gibi uğraşılar, yaşamın somut gereksinimleri üzerinde yoğunlaşan çalışmadan daha değişik bir anlam taşır. Kesin sınır çizgisi barbar tarzın erken aşamasındakinden farklı olmakla birlikte, bu genel ayırım, varlığını korumuştur. Bugün üstü kapalı olarak benimsenen genel ayırım, aslında sadece nihaî amaçları insanî olmayan nesnelerin kullanımına yönelik uğraşıları sınaî uğraşılar olarak kabul etmektedir. İnsanın insandan zorbalık yoluyla yararlanması, sınaî bir işlev sayılmamaktadır. Oysa, insan yaşamını geliştirmek amacıyla, insanî olmayan ortamdan yararlanmaya yönelik her uğraşı sınaî sayılmaktadır. Klasik geleneği en iyi korumuş ve uygulamış olan iktisatçılar, insanın "doğa üzerindeki egemenliğini" sınaî üretkenliğin temel gerçeği olarak kabul etmektedir. Doğa üzerinde kurulan bu sınaî egemenliğin insanın hayvanlar ve tüm maddî güçler üzerindeki egemenliğini de kapsadığı kabul edilmektedir. Böylelikle, insanoğlu ile diğer yaratıklar arasında bir sınır çizilmektedir.

Bu sınır, başka dönemlerde ve farklı önyargılar taşıyan insanlar arasında tam olarak bugün bizim çizdiğimiz şekilde çizilmemiştir. Vahşi ya da barbar yaşam tarzında sınır başka bir yerde ve başka bir biçimde

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

belirlenmiştir. Barbar kültüre mensup tüm topluluklarda, iki kapsamlı olgu grubu arasındaki çelişkiye yönelik, yaygın bir dikkat ve kavrayış vardır. Barbar insan, bu gruplardan birine kendini, diğerini yiyeceğini dahil eder. İktisadî ve iktisat dışı olgular arasında bir karşıtlık olduğu hissedilir, ama bu modern biçimde algılanmaz. Karşıtlık, insan ve hayvan arasında değil, ruh taşıyan ve cansız şeyler arasındadır.

Burada "ruh taşıyan" terimi ile ifade edilmeye çalışılan barbar kavramın "canlı" sözcüğünün ifade edeceği anlamdan farklı olduğunu açıklamak, günümüz için aşırı tedbirli bir davranış olurdu. Bu sözcük, canlı nesnelerin tümünü kapsamadığı gibi pek çok cansız nesneyi de kapsamaktadır. Bir fırtına, bir hastalık ya da bir şelale gibi çarpıcı doğal olgular "ruh taşıyan olgular" diye kabul edilirken meyvalar, şifalı otlar ve hatta sinek, meyva kurdu, tarla faresi, koyun gibi gösterişsiz hayvanlar, topluca ele alındıkları durumların dışında, "ruh taşıyan varlıklar" sayılmamıştır. Burada kullanıldığı şekliyle, bu terim, ille de bedende barınan bir can ya da tin anlamını taşımamaktadır. Kavram, animist yabani ya da barbarın anlayışına göre, gerçekten ya da yakıştırma yoluyla bir eyleme yol açma özelliğine sahip oldukları için dehşetengiz sayılan nesneleri kapsamaktadır. Bu kategoriye giren doğal nesne ve olgular büyük bir sayı ve çeşitlilik arz eder. Düşünme alışkanlığı olmayan insanların zihinlerinde hâlâ böyle bir "atıl - etkin" ayırımı bulunmaktadır. Bu ayırım, insan yaşamına ve doğal süreçlere ilişkin genel geçer kuramları hâlâ büyük ölçüde etkilemektedir. Ancak, artık bu ayırım gündelik yaşamımıza kültür ve inancın daha erken aşamalarındaki kadar egemen değildir ve o dönemlerdeki kadar büyük pratik sonuçlara yol açmamaktadır.

Barbar insanın zihniyetine göre, atıl doğanın sağladıklarıyla uğraşmak ve onları kullanmak, ruh taşıyan nesneler ve güçlerle uğraşmaktan çok farklı bir etkinliktir. Bu ikisini ayıran sınır muğlak ve değişken olabilir. Fakat, yapılan kaba ayırım barbar yaşam tarzını etkilemeye yetecek kadar gerçek ve inandırıcıdır. Barbar düş gücü, belli bir amaca yönelik olarak gerçekleşen etkinliği de ruh taşıdığı kabul edilen nesneler kategorisine dahil etmiştir. Herhangi bir nesne ya da olguyu ruh taşıyan bir gerçek haline getiren, etkinliğin bu teleolojik gelişimidir. Donanımsız vahşi ya da barbar insan, beklenmedik bir etkinlikle karşılaştığında, bunu elinde bulunan yegâne kavramlarla

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

yorumlar. Bunlar da bilincinde yer alan, kendi etkinliklerine ilişkin kavramlardır. Bu nedenle, etkinlik insan eylemine ve etkinleştirilmiş nesneler de insanî varoluşa dahil edilir. Böyle varlıklar -özellikle davranışları kayda değer ölçüde ürkütücü ya da şaşırtıcı olmayanlar- atıl nesnelere yaklaşımın gerektirdiğinden farklı bir ruh ve beceri ile ele alınmalıdır. Bu tür olgularla başarılı biçimde meşgul olmak, üretken bir iş değil bir yiğitlik işidir. Burada kişinin iddiası çalışkanlık değil cesaret olmaktadır.

Atıl ve ruh taşıyan varlıklar arasında gözetilen bu naif ayırımın ışığında, ilkel sosyal grubun etkinlikleri modern dilde yiğitlik ve üretkenlik olarak adlandırılabilecek iki gruba ayrılmak eğilimindedir. Üretkenlik yeni bir nesne yaratmak için harcanan çabadır. Pasif gayri insanî malzemeye şekil vererek nesneyi ortaya çıkan el, ona yeni bir de amaç yüklemektedir. Yiğitlik ise daha önceleri başka bir aracı tarafından, başka bir amaca yönlendirilmiş enerjilerin yeni bir aracı tarafından, kendisi için yararlı bir sonuca doğru yönlendirilmesidir. Burada hâlâ barbar insanın sözcüğe atfettiği muazzam anlamın bir parçasını muhafaza ederek, "gayrı insanî malzeme"den söz etmekteyiz.

Yiğitlik ve çalışkanlık arasındaki ayırım iki cins arasındaki farklılaşma ile örtüşmektedir. Cinsler, yalnız beden iriliği ve kas gücü açısından değil, fakat belki de daha belirleyici olarak mizaç açısından da farklılık gösterirler ve bunun çok eskilerde belli bir iş bölümünü ortaya çıkartmış olması gerekir. Yiğitlik kategorisine giren etkinlikler, daha iri, daha masif, ani ve şiddetli baskılara daha dayanıklı, ve girişkenlik, aktif rekabet ve saldırganlık gibi davranışlara daha yatkın olan erkeklere düşmektedir. İlkel/ topluluğun üyeleri arasındaki bedensel hacim, fizyolojik yapı ve mizaç farklılıkları küçük olmuş olabilir. Gerçekten de, bildiğimiz bazı arkaik topluluklarda -örneğin Andaman aşiretlerinde- bu farkın önemsiz ölçülerde olduğu gözlenebilmektedir. Ancak, bu fiziksel ve ruhsal farklılığa tekabül eden bir işlevsel farklılaşmanın ortaya çıkması ile birlikte cinsler arasındaki temel ayırım kendiliğinden büyüyecektir. Yeni uğraşı dağılımına seçici olarak uyum sağlayacak doğrultuda birikimsel bir süreç başlayacaktır. Bu uyum süreci, özellikle azimli çalışmayı gerekli kılan bir barınma alanı ya da fauna ile temas halinde bulunan gruplar için sözkonusu olacaktır. Büyük bir av sahasının varlığı irilik, hızlılık ve vahşet gibi erkeksi özelliklerin gelişmesini zorunlu

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

kılacağından, böyle bir sahada cinsler arasındaki farklılaşmanın hızlanması kaçınılmazdır. Grup başka gruplarla düşmanca ilişkilere girdiği anda da, işlevler arasındaki farklılaşma daha gelişkin bir biçim alarak yiğitlik ve üretkenlik farklılaşmasına dönüşecektir.

Böyle yırtıcı bir avcı grupta, savaşmak ve avlanmak bedenen güçlü erkeklerin görevi haline gelir. Kadınlar geriye kalan işleri yaparlar. Bu nedenle de erkek işi yapabilecek durumda olmayan grup üyeleri kadınlarla aynı sınıfa sokulur. Fakat, erkeğin savaşması ve avlanması aynı genel nitelikleri taşır : İkisinin de doğası yırtıcıdır. Hem savaşçı hem de avcı, girdikleri yerdeki canlıları kesip biçerler. Erkeklerin güçlerini ve zekalarını saldırganca ortaya koyuşları, kadınların malzemeye sebat ve sükunetle biçim verişlerinden farklıdır. Av ve savaş eylemlerine üretken çalışma değil, olsa olsa malzemeyi gasp yoluyla edinmek adı verilebilir. Barbar erkeğin işi, en gelişmiş ve kadın işinden en fazla uzaklaşmış haliyle, bu görünümü aldığı için, bir yiğitlik gösterisi teşkil etmeyen çabalar erkeğe layık görülmez olur. Gelenek kalıcı hale gelince, topluluğun sağduyusu onu bir davranış yasası haline getirir. Öyle ki, bu kültürel aşamada bulunan ve kendisine saygısı olan erkek için yiğitlik -kaba güç ya da hile- temeline oturmayan hiçbir uğraşı ya da edinim biçimi, ahlâken uygun değildir. Grup, uzun bir alışma dönemi sonunda yağmacı yaşam stilini benimsediğinde, bedenen güçlü erkeğin toplumsal ekonomi içinde üstlenmesi beklenen görev de öldürmek, varoluş mücadelesinde kendisine karşı koyan ya da kendisinden kaçmak isteyen rakiplerini ortadan kaldırmak ve çevrede zaman zaman ortaya çıkan düşman güçlere boyun eğdirmek olur.

Yiğitlik ve çalışkanlık arasındaki kuramsal ayırım öylesine üstü kapalı ve incelikli bir biçimde saptanmıştır ki, pek çok avcı grupta erkek avını eve taşımaz ve bu değersiz görevi yapması için kadınını gönderir.

Daha önce belirtildiği gibi, yiğitlik ve çalışkanlık arasındaki ayırım uğraşılar arasında gözetilen haksız bir ayırımdır. Yiğitlik olarak sınıflanan uğraşılar değerli, şerefli, soyludur. Bir yiğitlik ögesi taşımayan, özellikle de hizmet veya boyun eğme içeren uğraşılar değersiz, alçaltıcı ve bayağı sayılır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Vakar, değer ya da şeref kavramı, kişilere ya da davranışlara uyarlandığı biçimiyle, sınıfların ve sınıf ayırımlarının ortaya çıkışında birincil öneme sahiptir. Dolayısıyla, bu kavramın türetilişi ve önemi hakkında bir kaç söz söylememiz gerekmektedir. Kavramın psikolojik temeli ana hatları ile aşağıda açıklanmaya çalışılacaktır.

Seçici gereklilikler sonucu olarak, insan etkin bir varlıktır. Kendisini gelişen güdüsel etkinliklerin -teleolojik etkinliklerin- merkezi olarak görür. O, her davranışında belli bir somut, nesnel ve gayri şahsî amaca ulaşmaya çabalayan; etkin bir varlıktır. Böyle bir varlık olması nedeniyle, onda aktif çalışmaya karşı bir düşkünlük ve sonuçsuz çabalara karşı bir tiksinti hakimdir. Yararlılık ve etkinliği erdemli, yararsızlık, israf ya da yetersizliği ise erdemsiz olarak algılar. İnsanın bu yatkınlığı ya da eğilimini emekçilik içgüdüsü olarak adlandırabiliriz. Koşullar ya da yaşam gelenekleri, nedeniyle, iki kişinin etkinlikleri açısından karşılaştırılması adetinin ortaya çıktığı yerlerde, emekçilik içgüdüsü insanların bir müsabaka içinde karşılaştırılması sonucunu verir. Bu sonucun hangi şiddette ortaya çıkacağı, önemli ölçüde söz konusu topluluğun mizacı ile bağlantılıdır. Kişiler arasında bu tür hasetçi karşılaştırmalar yapma alışkanlığı bulunan herhangi bir toplulukta, yarışma gözle görülür bir amaç ve bir saygınlık temeli haline gelir ve böylece yarışma başarısının peşinden koşulur. Birey, etkinliğini ortaya çıkarmak yoluyla saygınlık kazanır ve tenkitten kaçınır. Sonuç, emekçilik içgüdüsünün rekabetçi bir güç gösterisi şeklinde dışa vurulmasıdır.

Topluluğun hâlâ barışçı alışkanlıklar sürdürdüğü, belki toprağa yerleşik olduğu ve gelişkin bir bireysel mülkiyet sistemine sahip bulunmadığı ilkel sosyal gelişim aşamasında, bireyin verimliliğini ortaya koyabileceği başlıca ve en tutarlı uğraşılar, grubun yaşamına katkıda bulunan uğraşılardır. Böyle bir grubun üyeleri arasında var olabilecek başlıca iktisadî yarışma, üretken yararlığı olan yarışmadır. Aynı zamanda, yarışma isteği zayıftır ve yarışılabilecek konuların kapsamı dardır.

Topluluk barışçıl yabanilikten yağmacı bir yaşam aşamasına geçtiğinde, yarışma koşulları değişir. Yarışma olanakları ve müşevviklerinin hem çapları büyür hem de şiddetleri artar. Erkeklerin uğraşısı giderek yiğitlik niteliği kazanır. Bir avcı ya da savaşçı ile diğerini haksızca karşılaştırmak giderek kolaylaşır ve giderek bir alışkanlığa

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

dönüşür. Somut yiğitlik gösterileri -zafer yadigarları- erkeklerin düşünce alışkanlıklarında yaşam donanımının temel bir unsuru olarak yer eder. Ganimetler, av ya da yağma yadigarları önde gelen güç kanıtları olarak yüceltilmeye başlar. Saldırganlık, benimsenen davranış biçimi haline gelir ve ganimet, başarılı saldırganlığın harici göstergesi işlevini görmeye başlar. Bu kültürel aşamada, insanın kendini kabul ettirebilmesi için uygun ve saygın sayılan tarz, yarışmadır. Gasp ya da zorlama yoluyla ele geçirilen yararlı eşya ya da hizmetler, yarışmada başarıya ulaşmanın göstergesi olarak benimsenir. Bu nedenle, gasp dışında yöntemlerle elde edilen malların, yaşamının olgun çağında bulunan erkeğe yaraşmadığı düşünülür. Yine aynı nedenle, üretken çalışmak ya da kişisel hizmet sunmak da erkeğe yaraştırılmaz. Böylece, yiğitlik ve gasp yoluyla sahiplenme ile sınaf uğraşılar arasında haksız ve hasetçi bir ayırım ortaya çıkar. Çalışma, kendisine atfedilen vakarsızlık yüzünden itici bir nitelik alır.

Kavramın basit içeriği kendi dallanıp budaklanmaları ve ikincil olarak ortaya çıkan benzer fikirler tarafından bulandırılmadan önce, "şereflilik", ilkel barbar için daha güçlü olma iddiasından öteye bir anlam taşımamış sayılabilir. "Şerefli"; "heybetli", "değerli", "nüfuzlu" ile aynı anlama gelmektedir. Şerefli bir eylem, son tahlilde, kabul görmüş başarılı bir saldırganlık eyleminden başka bir şey değildir. Saldırganlığın insanlar ve hayvanlarla çatışma anlamına geldiği durumlarda özellikle ve öncelikle şerefli sayılan etkinlik, kaba gücün ortaya konmasıdır. Tüm güç gösterilerini kişilik ya da "irade" bağlamında kavramlaştırma alışkanlığı, naif ve arkaik bir alışkanlıktır ve kaba gücün yüceltilmesi göreneğini desteklemektedir. Hem barbar aşiretler hem de daha ileri bir kültüre mensup insanlar arasında yaygın olan tazim edici lâkaplar genelde bu incelmemiş şeref anlayışının damgasını taşır. Şeflere hitap edilirken ve krallar ve ilâhlara saygı sunulurken kullanılan lâkap ve ünvanlar, çoğu zaman, tazim edilen olan kişiye büyük bir şiddet eğilimi ve karşı konulmaz, yıkıcı bir güç atfeder. Bu, günümüzün daha uygar topluluklarında bile bir ölçüde geçerlidir. Yırtıcı hayvanlar ve av kuşları ile bezenen kraliyet armalarının tercih edilmesi de aynı görüşü desteklemektedir. Barbar insanın sağduyusunda değer ya da şerefin bu biçimde kavramlaşması, kurban ister insan ister hayvan olsun, can almayı ve ürkütücü rakipleri öldürmeyi son derecede şerefli bir eylem haline getirmektedir. Katilin gücünün bir göstergesi

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

olan bu yüce katliam işi, tüm kıyıcı davranışlar ve bunlara ilişkin her tür teçhizatı bir değerlilik örtüsüne bürür. Silâhlar şereflidir ve bunların kullanılması, isterse tarlalardaki en zavallı yaratıkları öldürmek amacıyla olsun, şeref veren bir uğraştır. Buna koşut olarak, üretken işlerle uğraşmak aynı derecede tiksindirici hale gelir. Halkın sağduyusuna göre, üretken araçlar ve gereçlerin kullanılması yetkin bedenli erkeğe yaraşmaz. Çalışma itici hale gelir.

Buradaki varsayım, kültürel evrim dizgesinde ilkel insan gruplarının başlangıçta barışçıl bir evre yaşayıp, daha sonra, savaşmanın grup için açıkça tasdik edilen, karakteristik bir uğraşıya dönüştüğü başka bir evreye geçtikleridir. Ancak, kesintisiz barış ve iyi niyetten ani bir kopuşla mücadelenin ilk kez yaşandığı, daha gelişkin bir yaşam aşamasına aniden geçildiği ileri sürülmemektedir. Kültürün yırtıcı aşamasına geçişle tüm barışçıl üretimin ortadan kalktığı da düşünülmemelidir. Toplumsal gelişmenin herhangi bir ilkel aşamasında bir miktar savaş yaşandığı rahatlıkla söylenebilir. Bu savaşlar değişik sıklıklarla ve cinsel rekabet sonucu ortaya çıkmıştır. İlkel grupların bilinen alışkanlıkları ile yüksek maymunların alışkanlıkları kadar insan tabiatının iyi bilinen güdüleri de bu görüşü desteklemektedir. Bu nedenle, kültürel gelişmenin başlarında, yukarıda tarif edilen türde bir barışçıl aşamanın yaşanmış olamayacağı ileri sürülebilir. Kültürel evrimde, öncesinde savaş ya da kavga yaşanmamış bir nokta yoktur. Ancak burada üstünde durulan nokta, tesadüfî ya da münferit hatta az çok mükerrer ve alışkanlık haline gelmiş kavgalar değil, süreklilik kazanmış savaşkan bir zihniyetin ortaya çıkmasıdır. Bu zihniyet, olgu ve olayları savaşçı bir açıdan değerlendirmek alışkanlığındadır. Kültürün yağmacı aşaması, ancak grup üyelerinin yırtıcı tutumu kalıcı ve saygın bir ruh hali olarak benimsemeleriyle ortaya çıkar. Burada kavga, geçerli yaşam kuramının hakim ögesi haline gelmiştir ve halkın sağduyusu, insanları ve nesneleri kavga açısından ele almaktadır.

Şu halde kültürün barışçıl ve yağmacı aşamaları arasındaki asıl fark, mekanik değil ruhsal bir farktır. Tutumların farklılaşması grubun maddî yaşam koşullarındaki bir değişmenin sonucudur ve yağmacı bir tutuma elveren maddî koşullar egemenlik kazanırken bu tutum da tedricî olarak ortaya çıkar. Yağmacı kültürün alt sınırı üretken bir sınırdır. Yağmacılığın herhangi bir grup ya da sınıf için geleneksel ve sürekli bir

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

kaynağa dönüşebilmesi için, sınaî yöntemlerin belli bir verim düzeyine ulaşmış olmaları gerekir. Bu verimlilik, yaşamlarını sağlamak için uğraşanların geçim düzeyinin üstünde ve uğrunda savaşmaya değecek bir miktar yaratabilmelidir. Bu nedenle de, barıştan yaratıcılığa geçiş teknik bilgi düzeyinin yükselmesine ve alet kullanımının artmasına bağlıdır. Aynı şekilde, silâhlar insanı ürkütücü bir canavar haline getirecek ölçüde gelişmedikçe de yırtıcı bir kültür oluşamaz. Alet ve silâhların ilk gelişimi de, elbette, aynı gerçeğin iki ayrı açıdan görünüşüdür.

Belirli bir grubun yaşamı, kavgayı insanların gündelik düşüncelerinde yaşamın hakim ögesi olarak ön plana geçirmediği sürece, barışçıl olarak nitelendirilebilir. Bir grup bu tür bir yağmacı tutumu tedricî olarak ve belli bir bütünlük içinde edinebilir ve yaşamı ve davranış kuralları az ya da çok yağmacı tinin denetimi altına girebilir. Bu nedenle, kültürün yağmacı aşamasının, yırtıcı eğilimler, alışkanlıklar ve geleneklerin birikimi sonucunda, tedricî olarak ortaya çıktığı kabul edilmektedir. Bu tedricî birikim, grubun yaşam koşullarındaki bir değişimin sonucudur. Bu değişim, gerek insan tabiatında gerekse gelenekler ve davranış normlarında, barışçıl değil yağmacı bir yaşama uygun olan unsurları geliştiren ve kalıcı kılan bir değişimdir.

İlkel kültürde böyle bir barışçıl aşamanın varlığı hipotezini destekleyen bulguların çoğu etnolojiden değil psikolojiden derlenmiş olup, burada ayrıntılarına inilmesi olanaksızdır. Bu hipotez, kitabın daha sonraki bir bölümünde, insan tabiatının arkaik özelliklerinin modern kültür altında varoluşlarını sürdürmeleri bağlamında yeniden sözkonusu edilecektir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

2

Maddiyatçı Yarışma

Kültürel evrim sürecinde aylâk sınıfın ortaya çıkışı, mülkiyetin başlangıcı ile örtüşmektedir. Bu iki kurum aynı iktisadî güçlerin ürünü olduğu için, bu örtüşme de kaçınılmazdır. Gelişimlerinin başlangıç aşamasında bu iki kurum, sosyal yapıya ilişkin aynı genel gerçeklerin farklı cephelerini oluştururlar.

Aylâklık ve mülkiyetin bizim çalışmamızı ilgilendiren yönleri, toplumsal yapının birer ögesi -göreneksel olgular- olmalarıdır. Çalışmayı ihmal etmek alışkanlığı bir aylâk sınıf yaratmaz. Aynı şekilde, mekanik kullanım ve tüketim de mülkiyetin oluşması için yeterli değildir. Dolayısıyla, bu çalışma tembelliğin ortaya çıkışı ya da yararlı nesnelerin bireysel tüketime tahsis edilmeye başlamasıyla ilgili değildir. Bizi ilgilendiren nokta, bir yandan geleneksel bir aylâk sınıfın kökeni ve özellikleri, diğer yandan da bireysel mülkiyetin örfî bir hak ya da bir adalet iddiası olarak ortaya çıkışıdır.

Aylâk ve çalışan sınıflar arasındaki ayırımın kaynağını teşkil eden ilkel farklılaşma, barbarlığın aşağı aşamalarında kadın ve erkek işleri arasında gözetilen ayırımdır. Aynı şekilde, mülkiyetin en eski biçimi de topluluğun bedenen güçlü erkeklerinin kadınları sahiplenişidir. Bu olguları daha genel ve barbar yaşam anlayışına daha sadık bir ifade ile özetlemek gerekirse, mülkiyetin en eski biçimi erkeğin kadını sahiplenmesidir.

Kuşkusuz, kadınları mülk edinme adetinin ortaya çıkışından önce de bazı gerekli eşyanın mülk edinilmesi söz konusuydu. Kadının mal sayılmadığı, hâlâ varlıklarını sürdüren bazı topluluklardaki adetler bu görüşü desteklemektedir. Tüm topluluklarda, kadın ya da erkek tüm üyeler, çeşitli yararlı nesneleri kendi kişisel kullanımları için sahiplenirler. Fakat bu nesneler, onları edinen ve tüketen kişinin mülkiyetinde olarak

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

kabul edilmez. Belirli önemsiz kişisel şeylerin alışkanlık halinde edinilmesi ve tüketilmesi, mülkiyet meselesine, yani dış nesnelere ilişkin göreneksel ve eşitlikçi bir hak iddiasına yol açmadan sürer gider.

Kadınların mülke dönüşmesi, kültürün aşağı barbar aşamalarında görüldüğü kadarıyla, kadın tutsakların alınmasıyla ortaya çıkmaktadır. Kadınların kaçırılması ve tutsak edilmesinin asıl nedeninin bunların ganimet olarak kullanılabilirliği olduğu anlaşılmaktadır. Düşmandan ganimet olarak kadın kaçırma pratiği bir tür mülkiyete dayalı evliliğe, bu da erkeğin reis olduğu bir hane yapısına yol açmıştır. Bunu, kölelik kurumunun kadınlar yanında başka tutsaklar ve aşağı görülen insanları da kapsaması ve mülkiyete dayalı evliliklerin yalnız düşmandan tutsak alınanlarla değil, başka kadınlarla da gerçekleştirilmesi izlemiştir. Böylece, yağmacı yaşam koşulları altındaki yarışmanın sonucu, bir yandan baskıya dayalı evlilik, diğer yandan da mülkiyet kurumu olmuştur. Gelişmelerinin başlangıç aşamasında bu iki kurumu birbirinden ayırt etmek mümkün değildir. Her ikisi de, başarılı erkeklerin kendi yiğitliklerini, bunun sağlam bir ürününü teşhir ederek, ispatlama isteğinden kaynaklanmıştır. Ayrıca, her ikisi de tüm yırtıcı topluluklara egemen olan hükmetme eğilimine dayanmaktadır. Mülkiyet kavramı, kadınların mülkiyetinden yola çıkarak, kadın emeğinin ürünlerini de kapsar hale gelmekte, böylece kişiler kadar nesneler de mülke dönüşmektedir.

Böylece, tutarlı bir eşya mülkiyeti sistemi tedricî olarak kurulmaktadır. Her ne kadar gelişmenin son aşamalarında malların değerini belirlemede tüketilebilirlik ölçüsü en baskın öge haline gelmişse de, servet, sahibinin gücünün en şerefli kanıtı olma işlevini hâlâ yitirmemiştir.

Özel mülkiyet kurumunun -hatta biraz gelişmiş biçimlerde de olsa- bulunduğu her yerde, iktisadî süreç, insanların mal edinimi için giriştikleri karşılıklı bir savaşım niteliğini alır. İktisat teorisinde, özellikle de modernleştirilmiş klasik doktrinlere sadakatle bağlı olan iktisatçılar arasında, bu servet savaşımını özde bir geçim savaşı olarak yorumlamak alışkanlığı vardır. Kuşkusuz, sanayiin erken ve verimsiz aşamalarında iktisadî savaşım bir geçim savaşı niteliğindeydi. Bu nitelik, "doğanın nekesliği" nedeniyle geçimini sağlayabilmek için ağır ve aralıksız bir

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

biçimde çalışan topluluğun ancak kıtı kıtına yaşayabildiği her yerde halen de geçerlidir. Fakat, tüm gelişen topluluklar şu sıralarda bu ilkel teknolojik gelişim aşamasının ötesine geçmektedir. Günümüzde sınaî verimlilik öyle bir noktaya ulaşmaktadır ki, sınaî sürece katılanlar sade bir geçimden hayli fazlasını elde edebilmektedir. İktisat teorisinde bu yeni sınaî temel üzerinde bir servet savaşımından söz etmek yadırgatıcı değildir. Bu savaşım, yaşamdaki rahatlıkları, özellikle de mal tüketimi ile sağlanan fiziksel rahatlığı arttırmaya yönelik bir rekabettir.

Edinim ve birikimin amacının biriken malları tüketmek olduğunu kabul etmek adet olmuştur. Bu tüketim, doğrudan malların sahibi tarafından veya ona bağlı bulunan hane halkı tarafından yapıldığı için, teoride bu kişiyle özdeşleştirilir. Bunun, en azından edinimin iktisadî açıdan meşru amacı olduğu duygusu egemendir ve teorinin bunu hesaba katması kaçınılmazdır. Kuşkusuz, bu tüketimin tüketicinin fiziksel gereksinimlerine -fiziksel rahatlığına- ya da "yüksek" diye adlandırılan -ruhsal, estetik, entellektüel v.b.- gereksinimlerine hizmet ettiği söylenebilir. İkinci gruptaki gereksinimler, dolaylı olarak, bir mal harcamak suretiyle ve tüm iktisat okurlarına aşina olan bir biçimde karşılanır.

Fakat, mal tüketiminin birikimin değişmez yol açıcısına hizmet ettiğini söyleyebilmek için, tüketim sözcüğünü naif anlamından çok uzak bir anlamda kullanmak gerekir. Mülkiyetin temelinde yatan güdü yarışmadır. Aynı yarışma güdüsü, ortaya çıkmasına neden olduğu kurumun daha sonraki gelişiminde ve bu mülkiyet kurumunun temas halinde olduğu tüm sosyal yapıların oluşumlarında da etken olmayı sürdürür. Servete sahip olmak şeref kazandırır; bu ise hasetçi bir ayırımdır. Mal tüketimi ya da ediniminin akla gelebilecek başka herhangi bir müşevviki yoktur. Özellikle de servet biriktirmek için, bundan daha akla uygun bir neden belirlenemez.

Hemen tüm malların özel mülkiyet kapsamında bulunduğu bir toplulukta, daha yoksul üyeler için yaşamlarını kazanma gereksiniminin güçlü ve daima mevcut bir müşevvik olduğu kuşkusuz gözardı edilemez. Elle çalışan, geçimleri güvensiz bir temele dayanan, az şeye sahip olan ve az şey biriktiren sınıflar için, geçim ihtiyacı ile fiziksel rahatlıkları arttırma ihtiyacı, belli bir süreyle hakim güdüler olabilir. Ancak, tartışmamız

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ilerledikçe, bu yoksul sınıflar için bile fiziksel ihtiyacın bazen varsayıldığı kadar kesin öncelik taşımadığı görülecektir. Öte yandan, başlıca kaygıları servet biriktirmek olan topluluk üyeleri ve sınıflar açısından, geçim ve fiziksel rahatlık temini müşevviki hiçbir zaman önemli bir rol oynamaz. Mülkiyet, asgarî geçimle ilgisi olmayan temeller üzerinde doğmuş ve insanî bir kuruma dönüşmüştür. Başlangıcından itibaren, temel müşevvik, servete atfedilen haksız ayrıcalık olmuş ve gelişimin daha sonraki hiçbir aşamasında, geçici ve istisnaî durumlar dışında, başka bir güdü ön plana geçmemiştir.

Mülkiyet başarılı bir yağmadan arta kalan ganimet şeklinde ortaya çıkmıştır. Grup ilkel komünal örgütlenme biçiminden fazla uzaklaşmadığı ve diğer düşman gruplarla yakın teması devam ettiği sürece sahip olunan nesne ve kişilerin temel yararı, bunların sahipleri ile elinden alındıkları düşman arasında yapılan hasetçi karşılaştırmadan ibaretti. Bireyin çıkarları ile ait olduğu grubun çıkarları arasında ayırım yapma alışkanlığının daha sonraki bir gelişme olduğu anlaşılmaktadır. Şerefli ganimetin sahibi ile grup içindeki daha az başarılı komşuları arasında yapılan haksız ve hasetçi karşılaştırma, kuşkusuz baştan beri, sahip olunan nesnelerin yararını oluşturan ögeler arasında yer almış, fakat başlangıçta en önemli öge sayılmamıştır. Başlangıçta, bir adamın cesareti hâlâ öncelikle grubun cesareti idi ve ganimet sahibi, kendisini öncelikle grubunun şerefini koruyan bir kişi olarak görüyordu. Yiğitliğin cemaat açısından değerlendirilişi sosyal gelişmenin daha sonraki aşamalarında da -özellikle savaşta kazanılan üne ilişkin olarak- görülmektedir.

Ancak, bireysel mülkiyet adeti tutarlılık kazandıkça, özel mülkiyetin dayanağı olan haksız karşılaştırmalara ilişkin bakış açısı da değişecektir. Aslında, bir değişim diğerinin refleksi olarak ortaya çıkmaktadır. Naif gasp ve zaptetmeden ibaret olan mülkiyetin ilk aşaması özel mülkiyete (kölelere) dayanan, başlangıç halindeki bir üretim örgütlenmesinin görüldüğü bir sonraki aşamaya geçmeye başlar. Sürü az çok kendine yeterli, üretken bir topluluğa dönüşür. Bundan sonra, sahip olunan mallar başarılı savaş kanıtları değil de mal sahibinin topluluk içindeki diğer kişiler üzerindeki gücünün kanıtları olarak görülmeye başlar. Artık hasetçi karşılaştırma öncelikle mal sahibi ile diğer grup üyeleri arasında yapılmaktadır. Mülk hâlâ ganimet niteliğindedir, fakat kültürel gelişim sonucu, giderek grup üyelerinin göçebe yaşamın yarı

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

barışçıl yöntemleri içinde sürdürdükleri mülkiyet oyununda elde ettikleri başarıların bir yadigârına dönüşür.

Zamanla, sınaî etkinlikler topluluğun gündelik yaşamında ve insanların düşünce alışkanlıklarında yağmacı etkinliklerin tuttuğu yeri aldıkça, servet birikimi de güç ve başarının geleneksel göstergesi olarak ganimetin ve yağmacı yiğitliğin yerine geçer. Bu nedenle, yerleşik sanayiin büyümesine koşut olarak, ün ve saygınlık için geleneksel bir temel anlamında servete sahip olmanın göreli etkisi artar. Bunun anlamı, cesaretin farklı ve daha dolaysız kanıtları karşısında kişiye itibar edilmemesi ya da başarılı saldırganlık veya savaşkan yiğitliğin kitlelerin onay ve hayranlığını veya daha az başarılı rakiplerin kıskançlığını artık uyandıramaması değildir. Ancak, kaba gücün böyle dolaysız bir biçimde ortaya konulması için, daha dar kapsamlı ve ender olanaklar bulunmaktadır. Ayrıca, üretken saldırganlık ve göçebe sanayiin yarı barışçıl yöntemleri ile servet arttırma olanakları, hem kapsam hem de temin edilebilirlik açısından artmaktadır. Artık mülkün saygıdeğer bir başarı düzeyinin kahramanca ya da gösterişli başarılara kıyasla çok kolay algılanan bir kanıtı durumuna gelmesi de tüm bunlarla tutarlıdır. Bu nedenle mülk, saygınlığın geleneksel temeli haline gelmektedir. Kişi, şanını korumak için, mülk edinmek ve biriktirmek zorundadır. Böylece, birikmiş mallar bir kez verimliliğin alâmeti olarak kabul edildiğinde, servet sahibi olmak da bağımsız ve bağlayıcı bir itibar ölçütüne dönüşmektedir. İster kişinin kendi çabasıyla ve saldırganca edinilmiş, isterse miras yoluyla başkalarından geçmiş olsun, bir takım mallara sahip olmak, saygınlık için geleneksel bir temel oluşturmaktadır. Başlangıçta sadece bir verimlilik belirtisi sayılan servet sahipliği, halkın zihninde, kendi içinde erdemli bir eyleme dönüşür. Artık servet özü itibariyle şereflidir ve sahibine şeref bahşeder. Konuyu biraz daha işlersek, günümüzde, atalardan ya da başka büyüklerden gelen miras sayesinde, edilgence ele geçirilen servet, kişinin kendi çabasıyla elde ettiği servetten daha şerefli sayılmaktadır. Fakat, bu ayırım maddî kültürün evriminde daha ileri bir aşamaya özgüdür ve incelememiz bu kültür aşamasına geldiğinde bu konudan da söz edilecektir.

Her ne kadar servet genel saygınlık ve lekesiz bir toplumsal konum için gerekli temel haline gelmişse de, cesaret ve yiğitlik hâlâ halk arasında en yüksek itibara kavuşmayı sağlayabilir. Bir kültürün yağmacı

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

içgüdü ve bundan kaynaklanan yağmacı verimliliği onaylama tavrı, uzun zaman devam eden yağmacı bir kültürün disiplini altına girmiş toplumların düşünce tarzlarında derinlemesine kök salmıştır. Halkın değerlendirmesine göre, bir insanın ulaşabileceği en yüksek şerefler, bugün bile, savaşta alışılmamış bir yırtıcılık ya da devlet yöneticiliğinde adeta yağmacı bir verimlilik göstermek suretiyle kazanılanlar olabilir. Ancak, topluluk içinde sıradan bir konumda bulunmak için artık mal edinmek ve biriktirmek yeterli olacaktır. Topluluğun gözünde iyi bir durum elde edebilmek için, biraz muğlak bir geleneksel refah standartına ulaşmış olmak gerekmektedir. Bu, daha ilkel, yağmacı bir aşamada barbar erkeğin aşiretin fiziksel dayanıklılık, açıkgözlük ve silâh hakimiyeti standartlarına uyma mecburiyeti ile eş anlamlıdır. Birinci durumda belirli bir servet standardı, ikinci durumda ise bir cesaret standardı saygınlık için gerekli koşul olmakta, bu standartları aşan zenginlik ya da cesaret ise erdem kabul edilmektedir.

Bu kısmen belirsiz normal cesaret ya da mülk miktarına ulaşamayan topluluk üyeleri, diğerlerinin saygısını yitirmekte ve sonuçta öz saygıları da zedelenmektedir. Zira, öz saygının temeli kişiye çevresi tarafından gösterilen saygıdır. Sadece sapkın mizaçlı bireyler çevrelerinden saygı görmeden de öz saygılarını uzun vadede koruyabilirler. Bu kuralın görünürde bazı istisnaları vardır. Bunlara özellikle güçlü dini inanışları olan kişiler arasında rastlanır. Fakat, görünürdeki bu istisnalar nadiren gerçektir, çünkü böyle inançlı insanlar, çoğunlukla davranışlarının doğa üstü bir tanık tarafından onaylanmasına ihtiyaç duyarlar. Bu nedenle, mülk sahipliği halk arasında itibarın temeli haline gelir gelmez, öz saygı dediğimiz hoşnutluk duygusu için de bir ön koşul olur. Mal bolluğuna sahip olan herhangi bir toplulukta birey, huzur bulabilmek için, kendini aynı sınıfta gördüğü kişiler kadar çok mala sahip olmak zorundadır. Başkalarından daha fazla mala sahip olmak ise son derecede tatminkârdır. Ancak, süratle yeni mallar edinir ve bunun ortaya çıkarttığı yeni servet standartı ile yüzyüze gelirse, yeni standart bir öncekinin sağladığından daha büyük tatmin sağlamaz olur. Her koşulda eğilim, mevcut parasal durumu yeni bir servet arttırımı için çıkış noktası olarak almak yolundadır. Bu ise, yeni bir yeterlilik standartının oluşmasına ve kişinin kendisini çevresine kıyasla yeni bir biçimde sınıflamasına yol açar. Şu andaki tartışmamız açısından, tasarrufun amacı, parasal güç itibariyle topluluğun geri kalan üyelerine kıyasla daha

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

yüksek bir konuma ulaşmaktır. Normal ya da ortalama insan, bu karşılaştırma bariz biçimde kendisinin aleyhinde sonuç verdiği sürece, kaderi karşısında müzmin bir tatminsizlik içinde kalacaktır. Topluluğun ya da topluluk içinde kendi mensup olduğu sınıfın normal maddî standartı sayılabilecek duruma ulaştığında ise, bu müzmin tatminsizliğin yerini kendi konumuyla ortalama standart arasındaki mesafeyi giderek açmak için giriştiği huzursuz bir çırpınış alacaktır. Hasetçi karşılaştırma, birey açısından, hiçbir zaman maddî saygınlık mücadelesindeki rakiplerinden daha yüksek düzeylere ulaşmaktan rahatlıkla vazgeçebileceği kadar tatminkâr sonuçlar veremez.

Meselenin doğası gereği, herhangi bir birey açısından servet arzusunun doyuma ulaşması olanaksızdır ve servete duyulan genel ya da ortalama arzunun doyuma ulaşması da bu durumda söz konusu olamaz. Ne kadar geniş, eşit ya da "hakça" dağıtılırsa dağıtılsın, topluluğun servetindeki hiçbir genel artış, mal biriktirme yarışında herkesin herkese üstün gelme isteğinden kaynaklanan bu gereksinimi doyurmayı başaramaz. Eğer, kimi zaman varsayıldığı gibi, birikimin müşevviki geçim ya da fiziksel rahatlık gereksinimi olsaydı, bir topluluğun toplam iktisadî gereksinimleri sınaî verimliliğin gelişme süreci içinde herhangi bir noktada tatmin bulabilirdi. Fakat, mücadelenin konusu aslında bir saygınlık rekabeti olduğu ve hasetçi bir karşılaştırmaya dayandırıldığı için, kesin bir tatmine ulaşmak mümkün değildir.

Biraz önce söylenenlerin anlamı, mal edinmek ve biriktirmek için yegâne güdünün, kişinin maddî konumunu yükselterek çevresindekilerin saygı ve gıptasını üzerine çekmek istemesi olduğu değildir. Bir modern sınaî toplulukta, birikim sürecinin her aşamasında, fazladan rahatlık edinme ve yoksunluktan korunma isteği bir güdü olarak mevcuttur. Oysa maddî yarışma alışkanlığı bu konulardaki yeterlilik standartını fazlası ile etkilemektedir. Bu yarışma, kişisel rahatlığı ve yakışık alır bir yaşam tarzının yöntemlerini ve harcama hedeflerini büyük ölçüde belirlemektedir.

Bunun yanında, servetin sağladığı iktidar, bir biriktirme güdüsü de yaratmaktadır. Yaşamda hakim temanın bireyin bağlı bulunduğu grup ile kurduğu, tahlil edilmemiş ve ayrışmamış dayanışmadan ibaret olduğu naif komünal yaşamdan uzaklaşan insanı terketmeyen özellikler vardır:

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Etkin bir varlık olarak taşıdığı karakterin birer parçası olan amaca yönelik eylem gösterme eğilimi ve her tür yararsız çabadan tiksinme huyu... İnsan, daha dar anlamda bencilliğin egemen hale geldiği yırtıcı aşamaya geçtiğinde, bu eğilim de yaşamını oluşturan yaygın özellik olarak ona eşlik eder. Başarı isteği ve yararsızlıktan tiksinme, temel iktisadî güdüler olarak varlıklarını sürdürür. Eğilim sadece dışa vurulma biçimi ve insanın etkinliğini yönlendirdiği nesneler itibariyle değişir. Bireysel mülkiyet rejimi altında, bir amaca gözle görülür biçimde ulaşmanın en ehven yolu, mal edinmek ve biriktirmektir. İnsan ile insan arasındaki bencil karşıtlık tam bilinçli hale geldikçe, başarı isteği (emekçilik içgüdüsü), giderek maddî başarılarda başkalarını aşma çabasına dönüşür. Eylemin görünüksel amacı, artık başkalarıyle hasetçi bir maddî karşılaştırmada sınanan göreli başarıdır. Çalışmanın genelde kabul edilen meşru amacı, başka insanlarla yapılan bir karşılaştırmanın kişinin lehinde sonuçlanmasıdır. Bu yüzden de, yararsızlığa karşı duyulan tiksinti yarışma güdüsü ile önemli ölçüde örtüşür. Bu tiksinti, maddî başarı konusundaki tüm eksikliklerı ve eksiklik belirtilerini daha da keskin biçimde kınayarak maddî saygınlık çabasını vurgular. Amaca yönelik çabanın anlamı, öncelikle, daha muteber bir servet birikimi gösterisini ortaya çıkaran ya da buna doğru yönlenen çabadır. Dolayısıyla, maddî yarışma güdüsü, insanları servet sahibi olmaya götüren güdüler arasında, gerek kapsam gerekse yoğunluk açısından öncelikli güdü olmayı sürdürür.

"Hasetçi" deyişini kullanırken, sözcüğün nitelediği olguları tahkir etmek, kıymetten düşürmek, ya da acınacak hale getirmek amacında olmadığımızı belirtmek belki gerekli bile değildir. Deyiş, teknik anlamda, kişiler arasında yapılan bir karşılaştırmayı adlandırmak üzere kullanılmaktadır. Bu karşılaştırma, kişileri -estetik ve ahlâkî anlamda- göreli değerlerine göre puanlamak ve derecelendirmek ve kendileri ve başkaları tarafından hangi görcli konumda tutulmalarının uygun düşeceğini belirlemek amacındadır. Hasetçi bir karşılaştırma, kişilerin değerlerinin ölçüldüğü bir süreçtir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

3

Gösterişçi Aylâklık

Önceki bölümde ana hatları ile tanımladığımız maddî savaşım, eğer işleyişi başka iktisadî güçler ve yarışma sürecinin diğer özellikleri tarafından bozulmasa, insanları çalışkan ve tutumlu kılabilirdi. Mal edinme yöntemleri üretken emek olan alt sınıflar açısından, bu sonuç gerçekten de belli ölçülerde geçerlidir. Bu, özellikle de henüz tarımsal üretim aşamasında bulunan yerleşik toplulukların emekçi sınıfları için geçerlidir. Böyle topluluklarda mülkiyet önemli ölçüde bölünmüştür ve yasalar ve görenekler emekçi sınıflara kendi çalışmalarının ürününden az çok kesin bir pay ayırırlar. Alt sınıflar hiçbir koşulda çalışmaktan kaçınamaz. Dolayısıyla, onların için emekçilik yakıştırması, en azından kendi sınıfları içinde, pek aşağılayıcı bir anlam taşımaz. Aksine, çalışmayı yaşam tarzı olarak algılandıkları ve benimsendikleri için, işlerinde verimli olarak tanındıklarında belirli bir yarışma gururu duyarlar ve bu da çoğunlukla onlara açık olan tek yarışma alanıdır. Sadece üretken verimlilik ve tutumluluk alanlarında yarışma olanağı bulunanlar açısından, maddî saygınlık arayışı bir ölçüde çalışkanlığın ve tutumluluğun artmasını sağlayacaktır. Fakat, yarışma sürecinin henüz ele alınmamış olan bazı ikincil özellikleri, maddî açıdan hem alt hem de üst sınıflar arasındaki yarışmayı belli biçimlerde yönlendirir.

Öte yandan, burada bizi asıl ilgilendiren, maddî açıdan üst konumda bulunan sınıftır. Bu sınıf için de bir çalışkanlık ve tutumluk müşevviki mevcuttur. Bu müşevvikin işleyişi, maddiyatçı yarışmanın ikincil taleplerince öylesine belirlenmiştir ki, bunun gösterdiği yöne doğru kaymak pratikte olanaksızdır ve her türlü çalışkanlık hevesi de etkisiz kalmak eğilimindedir. Yarışmanın bu ikincil taleplerinin en zorlayıcı ve en geniş kapsamlı bir örneği, üretken çalışmadan uzak durma zorunluluğudur. Bu, özellikle barbar kültür aşaması için geçerlidir. Yağmacı kültürde, insanların zihinlerinde emek zayıflık ve bir efendiye boyun eğmek ile bağlantılandırılır. Bu nedenle, çalışmak bir değersizlik

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

belirtisidir ve olgun yaştaki erkeğe yaraşmadığı kabul edilir. Emeğin alçaltıcı olarak algılanması bu gelenek yüzündendir ve bu gelenek hiç ölmemiştir. Aksine, sosyal farklılaşmanın ilerlemesi ile, bu gelenek kadim ve tartışmasız hükümlere dayanan bir aksiyom gücü kazanmıştır.

İnsanların saygısını kazanmak ve korumak için sadece servet ya da güç sahibi olmak yeterli değildir. Servet ya da gücün kanıtları da sergilenmelidir. Zira, saygı ancak kanıtlar karşısında bahşedilir. Servetin kanıtları yalnız kişinin önemini başkalarına kabul ettirmek ve onların önemseme duygusunu uyanık tutmakla kalmaz, kişinin kendinden hoşnutluğunu sağlamak ve korumakta da önemli bir rol oynar. En aşağıdakiler hariç, tüm kültür aşamalarında normal insanın rahatlık duygusu ve özsaygısını koruyan etkenler, "yakışık alır bir ortam" ve süfli işlerden muafiyettir. İnsan için, ister yaşamın donanımı içinde isterse gündelik etkinliklerin tür ve miktarında olsun, alıştığı bu yakışık alırlık standardından uzaklaşmaya zorlanmak, insanlık onurunun çiğnenmesi anlamına gelir. Bunun, insanın çevredeki kişilerin onayı ya da kınamasının farkında olmasıyla da ilgisi yoktur.

Bir erkeğin yaşamında şerefli ve aşağılık olan ögeler arasında gözetilen arkaik kuramsal ayırım günümüzde bile ilk çağlardaki gücünün büyük bölümünü korumaktadır. Öyle ki, üst sınıflar arasında çalışmanın kaba biçimlerine karşı içgüdüsel ve saplantılı bir tiksinti duymayan pek az kişi vardır. Zihnimizde kaba hizmetle bağlantılı olan işlere törensel bir kirlilik atfolunduğunu hissederiz. Süzme bir beğeniye sahip olan herkes, hizmetkârlara yüklenmesi adet olan belli görevlerin tinsel bir kirlenme taşıdığı duygusundadır. Kaba ortamlar, vasat (yani pahalıya mal olmamış) barınaklar ve kabaca üretken işler tereddütsüzce lânetlenir ve bunlardan uzak durulur. Bunlar ruhsal açıdan tatminkâr düzeyde bir yaşamla -"yüksek düşünceler" ile - bağdaştırılamaz. Yunan filozoflarından günümüze, düşünce adamları, değerli veya güzel, hatta kusursuz bir insan yaşamı için bir miktar aylâklığın ve yaşamın gündelik gereksinimlerini karşılayan türde üretken süreçlerle temastan muafiyetin bir ön koşul olduğunu kabul edegelmişlerdir. Özü ve sonuçları itibariyle aylâk yaşam tüm uygar insanların gözünde güzeldir ve kişiyi soylu kılar.

Aylâklık ve diğer servet belirtilerinin bu dolaysız ve öznel değeri, kuşkusuz, büyük ölçüde ikincil ve türetilmiş bir değerdir. Bu, kısmen

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

aylâklığın çevrenin saygısını kazanmadaki yararının yansıması, kısmen de zihinsel bir ikamenin sonucudur. Çalışmak, geleneksel olarak, değersiz bir güç israfı diye kabul edilmiştir. Ve bu yüzden, zihnimiz çalışmayı özde düşük düzeyli bir eylem olarak algılamaktadır.

Asıl yağmacı aşama sırasında ve özellikle de bunu izleyen yarı barışçıl sınaî gelişimin ilk aşamalarında aylâk bir yaşam, aylâk beyefendinin gözle görülür bir rahatlık ve konfor içinde yaşaması koşulu ile, maddî olanakların ve üstün gücün en bariz ve kesin göstergesidir. Bu aşamada, servetin başlıca ögeleri kölelerdir. Servet ve güce sahip olmanın başlıca yararları ise kişisel hizmetler ve bunların dolaysızca elde edilen ürünleridir. Bu nedenle, çalışmaktan gösterişçi bir biçimde uzak durmak, üstün maddî başarının geleneksel işareti, saygınlığın geleneksel endeksidir. Buna karşın, üretken çalışma yoksulluk ve boyun eğmenin işareti olduğu için, toplulukta saygın bir konumla çalışmayı bağdaştırmak mümkün değildir. Dolayısıyla, hakim olan maddî yarışma üretkenlik ve tutumluluk alışkanlıklarını teşvik etmez. Aksine, bu yarışma üretken çalışmayı dolaylı olarak değersiz kılar. Bu koşullarda, emek, daha önceki bir kültürel aşamadan kadim bir gelenek olarak devralınmış olmasaydı bile, bir yoksulluk belirtisi olarak şeref kırıcı sayılmaktan kurtulamazdı. Yağmacı kültürün kadim geleneğine göre, üretken çalışma yetkin vücutlu erkeklere layık olmadığı için yadırganmış ve yağmacı yaşamdan yarı barışçıl yaşam tarzına geçişte bu tutum, bir yana bırakılmak şöyle dursun, pekiştirilmiştir.

Bireysel mülkiyetin ilk ortaya çıkışı ile birlikte belirmiş olmasa da aylâk sınıf kurumu, üretken uğraşılara atfolunan şerefsizlik nedeniyle mülkiyetin ilk sonuçlarından biridir. Şunu da belirtmeliyiz ki, teorik olarak yağmacı kültürün başlangıcından beri var olan aylâk sınıf, bu aşamadan kültürün bir sonraki maddî aşamasına geçilirken, yeni ve daha yüklü bir anlam kazanmıştır. Bu noktadan itibaren, "aylâk sınıf" teoride olduğu kadar gerçekte de mevcuttur. Mükemmel biçimiyle aylâk sınıfın kurumlaşması bu noktadan itibaren gerçekleşmiştir.

Gerçek yağmacı aşamada, aylâk ve çalışan sınıflar arasındaki ayırım bir ölçüde törensel bir ayırımdan ibarettir. Bedenen güçlü erkekler, süfli angaryalar olarak algıladıkları her şeyden büyük bir hırsla uzak durmuşlarsa da, etkinlikleri gerçekte grubun varlığını sürdürmesine

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

önemli katkıda bulunmuştur. Bu aşamayı izleyen yarı barışçıl üretim aşamasında, genelde oturmuş bir kölecilik, büyükbaş hayvan sürüleri, bakıcı ve çobanlardan oluşan bir hizmetkâr sınıfı vardır. Üretkenlik, topluluğun yaşamını sürdürmek için av ya da yiğitlik sınıfına girebilecek başka bir etkinliğe muhtaç olmayacağı kadar gelişmiştir. Bu noktadan itibaren, aylâk sınıfın ayırıcı özelliği, kendini her tür yararlı uğraşıdan gösterişli bir biçimde muaf tutmasıdır.

Sınıfın kendi tarihçesi içindeki bu olgunluk aşamasında uğraştığı normal ve karakteristik işler, eski günlerinde uğraştıklarının aynıdır. Bu uğraşılar hükümet işleri, savaş, spor ve dinsel görevlerdir. Zor teorik inceliklere gereksiz biçimde düşkün olan kişiler, bu uğraşıların yine de zaman zaman ve dolaylı yoldan üretken olduklarını ileri sürebilirler. Ancak, bizim ele aldığımız konu açısından belirleyici olan husus, aylâk sınıfın bu işlere girişirken güttüğü sıradan ve görünürdeki amacın kesinlikle üretken çalışma yoluyla servet arttırmak olmadığıdır. Gerek bu, gerekse diğer her kültürel aşamada, hükümet ve savaş işlerinin bir amacı da, bunlara katılanların maddî kazanç sağlamasıdır. Fakat, bu kazanç, şerefli sayılan gasp ve zaptetme yöntemleriyle elde edilir. Bu uğraşıların doğası üretken değil yağmacıdır. Av için de hem benzer hem farklı bir şey söylenebilir: Topluluk asıl avcılık aşamasını terkederken, avlanmak yavaş yavaş iki farklı uğraşıya ayrışır. Bunlardan biri öncelikle kazanç amacı güden ticarettir ki, bunda yiğitlik ögesi ya hemen hiç yoktur ya da kazançlı üretim yakıştırmasını haklı çıkartacak dereceye ulaşmamıştır. Öte yandan av da bir spor, yırtıcı güdünün basit bir uygulamasıdır. Bu haliyle yeterli bir maddî müşevvik sağlamaz fakat içinde az ya da çok belirgin bir yiğitlik ögesi taşır. Avın her tür zanaatkârlık yakıştırmasından arınmış olarak gelişmesi, erdemli sayılan ve gelişkin aylâk sınıfın yaşam tarzına ait olan tek biçimdir.

Çalışmadan uzak durmak yalnız şerefli ve erdemli bir davranış olmakla kalmaz, yakışık alan bir tavrın da ön koşulu haline gelir. Servet birikiminin ilk aşamalarında, saygınlık için mülkiyetin şart koşulması çok naif ve emredicidir. Çalışmadan imtina etmek, servetin geleneksel işareti olması nedeniyle sosyal konumun da geleneksel işaretidir. Servetin erdemine duyulan bu inanç, aylâklık konusunda daha da baskıcı bir ısrara

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

yol açar. *Nota notae est nota rei ipsius.** İnsan tabiatının iyi bilinen yasalarına göre, toplumun hükümleri, artık bu göreneksel servet belirtisini insan düşüncesinde aslen erdemli ve kişiyi soylu kılan bir unsur olarak sabitleştirmektedir. Öte yandan, üretken çalışma aynı zamanda ve benzer bir süreç sonucu iki açıdan özde değersiz konuma gelir. Sonuçta toplumsal hüküm, emeği yalnızca topluluğun gözünde itibardan düşürmekle kalmaz, soylu ve özgür insan için ahlâken imkansız ve saygın bir yaşam ile bağdaşmaz hale getirir. Çalışmaya ilişkin bu tabu, sınıfların sınaf ayrışması açısından bir sonuç daha verir. Nüfusun yoğunluğu arttıkça, yağmacı grup yerleşik ve üretken bir topluluğa dönüşmekte, kurumsallaşmış otoriteler ve mülkiyeti yönlendiren göreneklerin kapsamı ve tutarlılığı gelişmektedir. Bu aşamadan sonra basit gasp yoluyla servet biriktirmek olanağı kalmaz. Üretim yoluyla mal edinmek ise, gözü yükseklerde veya yoksul insanlar için eşit ölçülerde olanaksızdır. Bunlara kalan seçenek dilencilik ya da mahrumiyettir. Bu nedenle, gösterişçi aylâklık yasasının rahatça kendi eğilimine göre işleme olanağı bulduğu her yerde ikincil ve bir bakıma sahte bir aylâk sınıf oluşacaktır. Bunlar, sefalet derecesinde yoksul olacak, mahrumiyet ve konforsuzluktan ibaret, kırılgan bir yaşam sürdürecek fakat, ahlâkî nedenlerden dolayı, kazançlı girişimlere el atamayacaklardır. Daha iyi günler görmüş ve düşmüş beyefendi ve hanımefendi tipleri bugün bile yabancımız değildir. En hafif el işinin bile onur kırıcı olduğu düşüncesi, tüm uygar toplumlar için de, daha az gelişmiş bir maddî kültüre sahip tüm toplumlar için olduğu kadar geçerlidir. Uzun süredir nazik tavırlara alışmış olan duyarlı kişilerde, çalışmanın utanç verici bir şey olduğu duygusu öyle güçlü bir hal alabilir ki, kritik bir dönemeçte kendini koruma içgüdüsünü bile arka plana itebilir. Örneğin bazı Polinesia'lı kabile şeflerinin (görgü kurallarına uyma kaygısıyla) yiyeceklerini ağızlarına kendi elleri ile götürmektense açlıktan ölmeyi yeğledikleri bilinmektedir. Bu davranışın, hiç değilse kısmen şefin kişiliğine atfedilen aşırı kutsallık ya da tabu ile bağlantılı olabileceği bir gerçektir. Bu tabunun ellerinin teması ile aktarılabildiğine, dolayısıyla dokunduğu her şeyi yenmez hale getirdiğine inanılmış olabilir. Ancak, tabunun kendisi çalışmanın değersizliği ya da ahlâkî uygunsuzluğunun bir türevidir. Öyle ki, bu şekilde anlamlandırıldığında, Polinesia'lı şeflerin davranışı şerefli aylâklık yasasına ilk bakışta sanılacağından daha sadıktır. Daha iyi, ya da en azından daha az yanlış

* Latince: "İşin görüntüsü, özünün göstergesidir".

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

anlaşılır bir örnek daha vardır: Bir Fransız kralın, görgü kurallarına uymak için girdiği aşırı bir ahlâkî tahammül sonucu, hayatını kaybettiği söylenir: Görevi efendisinin koltuğunu çekmek olan bir hizmetli yerinde bulunmadığı için, kral hiç yakınmadan ateşin karşısında oturmayı sürdürmüş ve soylu gövdesinin tedavi edilemeyecek şekilde yanmasına katlanmıştır. Ancak bu davranış, mükemmel bir Hristiyan olan majestelerini ellerini süfli bir işle kirletmekten korumuştur.

Summum crede nefas animam praeferre pudori
Et propter vitam vivendi perdere causas[*]

Daha önce de belirtildiği gibi, burada kullanıldığı şekliyle "aylâklık" sözcüğü tembellik ya da asudelik ifade etmemektedir. Sözcüğün buradaki anlamı, zamanın üretken olmayan kullanımıdır. Zaman (1) üretken çalışmanın değersiz olduğu duygusundan dolayı ve (2) maddî açıdan işsiz bir yaşamı temin edecek güçte olunduğunu kanıtlamak üzere, üretken olmayan bir biçimde kullanılır. Ancak, aylâk beyefendinin tüm yaşamı, ideal sisteme göre bu yaşamı oluşturan şerefli aylâklık gösterisini hayranlıkla izlemesi beklenenlerin gözleri önünde geçmez. Bu yaşamın bir bölümü zorunlu olarak başkalarının gözlerinden ırakta geçecektir ve aylâk beyefendi, şanını koruyabilmek için, bu mahrem yaşam kesitinin de hesabını inandırıcı bir biçimde verebilmek zorundadır. Başkalarının gözü önünde sürdürmediği aylâklığı kanıtlamanın bir yolunu bulmalıdır. Bu, mahrem aylâklığın kalıcı ve somut bir takım sonuçlarını sergilemek suretiyle, dolaylı yoldan yapılabilir. Başka bir deyişle, zanaatkârlar ve hizmetkârların aylâk beyefendi için yaptıkları çalışmanın somut ve kalıcı ürünleri sergilenecektir.

Üretken çalışmanın kalıcı kanıtı maddî bir ürün, genelde herhangi bir tüketim maddesidir. Yiğitlik için de savaş yadigârı ya da ganimet gibi teşhir edilebilecek bir somut sonuç ortaya koymak mümkün ve alışılmış bir davranıştır. Gelişmenin daha sonraki bir aşamasında göreneksel olarak benimsenmiş bir yiğitlik işareti olarak bir madalya ya da şeref nişanı edinmek adet olmuştur. Bu, aynı zamanda simgelediği yiğitliğin derecesi ya da niteliği hakkında fikir verir. Nüfus yoğunluğu artıp, insan ilişkileri

[*] Latince: "En büyük günahtır, yaşamı onura tercih etmek
ve yaşayabilmek uğruna yaşamın amaçlarını ortadan kaldırmak".

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

sayı ve karmaşıklık açısından yoğunlaştıkça, yaşamın tüm ayrıntıları bir inceleme ve ayıklama sürecinden geçilir. Bu inceleme süreci içinde, ganimetleri teşhir etme adeti bir sıralama, ünvan verme ve derecelendirme sistemine dönüştürülür. Bunun tipik örnekleri; protokol yöntemleri, madalyalar ve şeref nişanlarıdır.

Ekonomik açıdan, aylâklık bir uğraşı olarak ele alındığında, yiğitlik yaşantısıyla yakından bağlantılıdır ve aylâk bir yaşamı niteleyen ve onun alışılagelmiş ölçütlerini oluşturan başarılar birçok yönden yiğitlik göstermek için toplanan ganimetlere benzer. Fakat, daha dar anlamı ile aylâklık, yiğitlikten ve kendine has kullanımı olmayan nesneler için harcanan sözde üretken çabalardan farklı olarak, genelde maddî bir ürün yaratmaz. Dolayısıyla, tamamlanmış bir aylâklık performansının ölçütleri genelde "maddî olmayan " mallardır. Tamamlanmış aylâklığın bu maddî olmayan kanıtları adeta bilimsel ya da adeta sanatsal başarılar ile insan yaşamının sürdürülmesine dolaysız katkıda bulunmayan işlemler ve olgulara ilişkin bilgilerdir. Bunların günümüzdeki örnekleri ölü dillere ya da gizli bilimlere ilişkin bilgiler; iml, sentaks, prozodi bilgileri; evde sürdürülen müzik ve sanat çalışmaları; giyim, mobilya ve teçhizat modaları; av; spor ve köpek ya da yarış atı gibi zevk için yetiştirilen hayvanlara ilişkin bilgilerdir. Tüm bu bilgi türlerinin edinimine yol açan ve onları moda haline getiren güdü, kişinin zamanını üretken bir biçimde geçirmediğini kanıtlamak güdüsü olmamış olabilir. Fakat, eğer bu beceriler zamanın üretken olmayan bir biçimde harcandığını kanıtlamaya yaramamış olsalardı, aylâk sınıfın geleneksel etkinlikleri olarak ayakta kalmaları ve varlıklarını sürdürmeleri mümkün olmazdı.

Bu beceriler, bir bakıma öğrenim dalları olarak sınıflandırılabilir. Bunların dışında ve ötesinde bir dizi toplumsal gerçek vardır ki, öğrenme alanından çıkıp, fiziksel alışkanlık ve beceriler alanına geçmişlerdir. Bunlar arasında görgü kuralları, terbiye, nezaket, davranış alışkanlıkları ve genelde resmi ve törensel usuller sayılabilir. Bu kategorideki olgular daha da dolaysız ve beklenmedik biçimde gözönüne serilmektedir. Bu nedenle de, bunların saygın bir aylâklığın zorunlu kanıtları olduğu daha da yaygın ve ısrarlı bir biçimde benimsenmektedir. Gösterişçi aylâklığın saygınlık işareti olarak en fazla önem kazandığı kültürel gelişim aşamasında, görgü kuralları adı altında toplanan tüm törensel davranışların insan düşüncesinde, daha sonraki gelişim aşamalarına kıyasla daha önemli bir

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

yer tuttuğunu belirtmekte yarar vardır. Üretimin yarı barışçıl evresinde bulunan barbar insan, davranış kurallarına ilişkin her konuda, daha sonraki dönemlerin tüm insanlarından (en züppeler hariç) çok daha iyi yetişmiş bir beyefendidir. Aslında, iyi bilindiği ya da en azından şimdilik kabul edildiği gibi, toplum ataerkil aşamadan uzaklaşırken, görgü kuralları giderek yozlaşmıştır. Eski kurallara sadık pek çok beyefendi, çağdaş sanayi toplumlarının hem de üst sınıflarında yaygın olan terbiyesizce tavır ve davranışlar karşısında eseflenmekten kendini alamamaktadır. Gerçek sınaî sınıflar arasında törensel kuralların çökmesi -ya da bir diğer deyişle yaşamın bayağılaşması-, duyarlılık sahibi tüm insanların gözünde, günümüz uygarlığının başlıca aşırılıklarından biridir. Kuralların meşgul bir insan topluluğunun elinde çöküşe uğraması, tüm aşağılamalar bir yana, görgü kurallarının aylâk sınıf yaşamının bir ürünü ve işareti olduğunu ve ancak bir statü düzeni içinde tümüyle serpilebileceğini kanıtlamaktadır. Görgü kurallarının kökeni -ya da daha uygun bir deyişle türeyişi-, kuşkusuz, doğrudan doğruya görgülü kişilerin bu davranış kalıplarını edinmek için ne kadar çok zaman harcandığını göstermeye yönelik, bilinçli çabalarında aranmalıdır. Yenilikleri yaratmanın ve ayrıntılandırmanın yakın hedefi yeterince güzel ya da dokunaklı bir izlenim vermektir. Görgü kurallarına ilişkin törensel yasa doğuşunu ve serpilmesini, antropolog ve sosyologların genelde varsaydığı gibi, uzlaşma ya da iyi niyet gösterme isteğine borçludur. Başlangıçtaki bu güdü, daha sonraki gelişimin herhangi bir aşamasını yaşayan tüm görgülü insanların davranışlarında mevcuttur. Görgü kurallarının kısmen zarif davranışların belirlenmesiyle kısmen de eski egemenlik, kişisel hizmet ya da kişisel temas eylemlerini simgeleyen, davranış kalıntılarının görenekleşmesiyle ortaya çıktığı söylenir. Bunların büyük bir bölümü statü ilişkisinin bir ifadesi, bir tarafın üstünlüğünü, diğerinin ise boyun eğişini simgeleyen bir pandomimdir. Günümüzde, yırtıcı zihniyet ve bundan kaynaklanan efendilik/boyun eğme tavırlarının geçerli yaşam tarzına damgasını vurduğu her yerde, davranış protokolünün önemi abartılır ve derece ve ünvanlara gösterilen törensel ilginin sürekliliği adeta barışçıl göçebe kültürde yaşayan barbar insanın belirlediği ideal düzeye yaklaşır. Kıta Avrupası'nın bazı ülkeleri bu ruhsal kalıntı için iyi örnekler oluşturmaktadır. Bir topluluklarda görgü kuralları özde değer taşıyan birer olgu olarak saygı görür ve böylece arkaik ideale yaklaşılmış olur.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Görgü kuralları ilk ortaya çıktığında, sembol ve pandomim halinde ve ancak simgeledikleri olguların ve miktarların birer işareti olarak yarar sağlıyordu. Ancak, zamanla, insanî ilişkilerde çoğu sembolik olguların başına gelen değişime uğradılar. Halkın zihninde kendi içlerinde somut birer yarara sahip olarak kabul edilmeye başlanan görgü kuralları, başlangıçta temsil ettikleri olgulardan büyük ölçüde bağımsız, ayine benzer bir niteliğe büründüler. Görgü kurallarından sapmalar, tüm insanlar için özde tiksindirici hale geldi ve gündelik anlayışta görgü, sadece insanın kusursuzluğunun gözle görülür bir işareti olarak değil, üstün insan ruhunun da ayrılmaz bir parçası olarak kabul edilmeye başladı. Pek az şey bizde çiğnenen bir görgü kuralının yol açtığı içgüdüsel rahatsızlığı yaratır. Törensel etiket usullerine yarar atfetmede öyle ileri gidilmiştir ki, pek azımız etikete karşı gelen bir davranışı, o davranışın sahibinden -söz konusu kişinin aslen değersiz olduğu duygusundan- ayırt etmeyi başarabilir. İmanın bir kez ihlaline göz yumulabilir. Ama görgü kurallarının ihlali kabul edilemez. Adamı adam kılan görgüsüdür.

Yine de, görgü kuralları hem bunları uygulayanların hem de izleyenlerin algılamasında doğal bir yarara sahip oldukları halde, bunların özde doğru olduğuna ilişkin duygumuz, edep ve terbiye kurallarının temelini ancak yaklaşık olarak oluşturmaktadır. Bunların gizli iktisadî temelleri ise, görgülü davranışın öğrenilmesi için gerekli olan aylâklık ve üretkenlikten uzak zaman ve çaba sarfının şeref verici niteliğinde aranmalıdır. Süzülmüş beğeniler, görgülü davranışlar ve yaşam tarzları, beyefendinin etkin birer alametidir. Zira zerafet; zaman, gayret ve masraf gerektirir ve bu yüzden de zamanlarını ve güçlerini çalışmaya hasredenlere nasip olmaz. Nezaket kurallarını bilen kişi, gözden ırak geçirdiği yaşam dönemlerini kâr getirmeyen beceriler edinmek gibi değerli bir uğraşa vakfettiğinin görülür bir kanıtını sunmuş olur. Son tahlilde görgü kurallarının değeri aylâk bir yaşamı teyit etmelerinden kaynaklanmaktadır. Bu nedenle de, aylâklık maddî vakarın geleneksel aracı olduğuna göre, belli bir maddî vakar havası edinme hırsına kapılan herkes, görgü kuralları konusunda da belli bir yetkinliğe ulaşmak zorundadır.

Şerefli aylâk yaşamın gözlerden ırak geçirilen bölümünün, kişinin saygınlığına katkıda bulunması için elle tutulur, gözle görülür,

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ölçülebilen ve saygınlık için rekabet eden diğer kişilerin benzer ürünleri ile kıyaslanabilen sonuçlara yol açması gerekir. Sadece tutarlı bir biçimde işten imtina etmek -kişi konuyu bilinçli olarak düşünmese ve aylâk bir refah ve efendilik havasına bürünmek için gayret göstermese bile- yol açtığı aylâk davranış ve tavırlarla böyle bir etki yaratabilir. Özellikle, birçok kuşak boyunca ısrarla sürdürülen aylâk bir yaşamın, kişinin tavırları ve davranış alışkanlıkları üzerinde belli bir etki bıraktığı bir gerçektir. Bu noktada gösterilen gayret ve yapılan masrafların, kişinin aylâk sınıf kuralları konusunda sağlam bir yeterliliğe ulaşmasına önemli katkılarda bulunacağı açıktır. Buna karşılık, sözkonusu yetkinliğin derecesi arttıkça ve kâr getirmeyen ya da başka herhangi bir doğrudan yararlı amaca hizmet etmeyen kurallara uyma alışkanlığının kanıtları daha belirginleştikçe, bunların edinilmesinde harcanan zaman ve maddî olanakların da daha fazla olacağı düşünülür. Böylece, kişinin sağladığı saygınlık artar. Şu halde, görgülü davranışlar konusunda yetkinleşme rekabetinin koşulları, terbiye alışkanlıklarını geliştirmek için büyük sıkıntılara katlanılmasına neden olur. Bu yüzdendir ki, görgünün ayrıntıları kapsamlı bir disiplin oluşturur ve kusursuz bir saygınlık isteyen herkesin bu disipline boyun eğmesi beklenir. Öte yandan, yine bu yüzdendir ki, görgü kurallarının bir branşını teşkil ettiği gösterişçi aylâklık zamanla, gayretli bir davranış tahliline ve hangi tüketim maddelerinin görgüye uygun olduğunu, bunları tüketmede hangi yöntemleri izlemenin uygun olacağını ayırt eden bir beğeni eğitimine dönüşür.

Bu bağlamda, kayda değer bir nokta da çarpıklıkların taklidi yoluyla kişilikte ve davranışta patolojik özellikler oluşması ihtimalidir. Kültürlü bir sınıf oluşturulurken sistematik ve özenli çabalar gerekir. Bunların etkisi, çoğu durumda oldukça sevindiricidir. Böylece, kabaca züppelik olarak adlandırılan süreç içinde, bir çok aile ve soyda evrimin akışı değişir ve doğuştan kibarlık niteliği ortaya çıkar. Bu farklı evrilmiş doğuştan kibarlığın temsilcileri, nüfus içinde aylâk bir sınıf oluşturmak bakımından, maddî kurallar konusunda daha uzun fakat daha az çetin bir eğitimden geçmiş olanlardan hiç de geri kalmaz.

Görgülü tüketim yolları ve yöntemlerine ilişkin en yeni ve ayrıntılı yasaya uyumun dereceleri ölçülebilir. İki insanın bu konudaki ideallere uyum dereceleri kıyaslanabilir ve kişiler artan oranlı bir görgü

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ve terbiye ölçeğine göre, oldukça kesin ve doğru biçimde derecelendirilip sıralanabilir. Bu konuda saygınlığın ölçüsü, genelde inanılarak belirlenir ve ele alınan konularda mevcut beğeni yasalarına boyun eğme temeline dayandırılır. Burada herhangi bir adayın maddî durumu ya da aylâklık derecesi bilinçli olarak ele alınmaz. Fakat, atfedilen saygınlığın dayandırıldığı beğeni yasaları gösterişçi aylâklık yasasının sürekli gözetimi altındadır ve bu yasanın gereklerine uymak üzere her an değiştirilmekte ve yeniden gözden geçirilmektedir. Öyle ki, ayırım için kullanılan yaklaşık temel farklı olsa bile, nezaket ve terbiyenin hakim ilkesi ve temel sınavı esaslı bir zaman israfıdır. Bu ilkenin kapsamı içinde oldukça çeşitlenmiş ayrıntılar bulunabilir. Fakat, bunlar öze değil, biçime ve anlatıma ilişkindir.

Gündelik ilişkilerdeki nezaketin büyük bölümü kuşkusuz, karşımızdakini düşündüğümüzü, nazik ve iyi niyetli olduğumuzu doğrudan gösteren ifadelerden ibarettir. Çoğunlukla bu davranış ögesinin var oluşunu ya da gördüğü tasvibi açıklayacak herhangi bir saygınlık sebebine bağlanması gerekmez. Fakat aynı şey, görgü kuralları için geçerli değildir. Bunlar, statü belirtileridir. Görmek isteyen herkes için yeterince açık olduğu üzere, kaba işlerle uğraşanlar ve maddî açıdan bağımlı ve düşük konumlu diğer kişiler karşısındaki tavrımız, bir statü ilişkisinde üstün durumda olan tarafın tavrıdır. Ancak, bu tavrın ortaya konuş biçimi, çoğu zaman, ilk kaba egemenlik gösterilerine kıyasla oldukça değiştirilmiş ve yumuşatılmıştır. Benzer şekilde, bizden üstün ve bize eşit konumda olanlara karşı tavrımız az ya da çok görenekleşmiş bir boyun eğme tutumunu ortaya koyar. Burnu havada bir beyefendi ya da hanımefendinin, büyük baskınlık ve ekonomik bağımsızlık belirtisi olan, yine de inandırıcı bir biçimde doğruluk ve incelik duygumuza seslenen davranışlarını izleyiniz. Kendilerinden üstün kimse olmayan ve pek az eşitleri bulunan bu en üst aylâk sınıf arasında, görgü kuralları, en olgun ve eksiksiz yorumlarına ulaşır. Görgüye en alt sınıflar için bir davranış yasası oluşturacak kesin biçimini veren de yine bu en yüksek sınıftır. Yine burada, yasa en belirgin bir biçimde bir statü yasasına dönüşür ve kabaca üretken olan hiçbir işle bağdaşamayacağını en açık bir biçimde ortaya koyar. Olgun bir beyefendinin doğumundan itibaren kazandığı bir hak ve ayırdedici bir özellik, boyun eğme görmeye ve yarınından endişe etmemeye alışmış bir insana özgü, yüce bir güven ve mütehakkim bir hoşnutluktur. Halkın zihninde ise, bu beyefendinin tavrı daha da büyük

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

anlamlar taşır. Zira, davranışları yüksek bir değerin özlü örnekleri sayılır ve doğuştan aşağı konumlu, sıradan insan bu değere boyun eğmekten mutluluk duyar. Daha önceki bir bölümde belirtildiği gibi, mülkiyet kurumunun insanların, öncelikle de kadınların mülk edinilmesiyle başladığını düşünmemiz için geçerli nedenler vardır. Bu tür mülk edinmek için müşevviklerin şunlar olduğu anlaşılmaktadır: (1) Hükmetme ve baskı eğilimi. (2) Mülk edinilen kişilerin, sahiplerinin gücünü kanıtlamaya yaraması. (3) Bu kişilerin hizmetlerinden sağlanan yarar.

Kişisel hizmet, iktisadî gelişme içinde ilginç bir yer tutar. Yarı barışçıl üretim aşamasında ve özellikle sanayiin bu genel aşama sınırları içindeki ilk gelişimi boyunca, insanların mülk olarak alınmasına yol açan temel güdünün bunların hizmetlerinden yarar sağlamak olduğu sanılmaktadır. Hizmetkârlara, sundukları hizmet için değer verilir. Fakat bu güdünün baskın hale gelmesi, hizmetkârların sahip olduğu diğer iki yararın mutlak önemlerinin azalmasına bağlı değildir. Bu, daha ziyade değişen yaşam koşullarının hizmetkârların yukarıda sayılan yararlarından sonuncusunu ön plana çıkartmasıyla ilgilidir. Kadınlar ve diğer kölelere, hem servetin varlığını kanıtladıkları hem de serveti arttırmaya yardımcı oldukları için büyük değer verilir. Eğer aşiret hayvancılıkla uğraşıyorsa, büyük baş hayvanlarla birlikte kadın ve kölelerin kâra yönelik birer yatırım aracı olarak kullanılması adettendir. Yarı barışçıl kültürde kadının köleliği, ekonomik yaşamın niteliği için öylesine belirleyicidir ki, bu kültürel aşamaya mensup halklar -örneğin Homeros çağında yaşayanlar- arasında kadının bir değer birimine dönüştüğü bile görülmüştür. Bunun geçerli olduğu yerde sınaî sistemin temelinin kölecilik olduğu ve genelde kadınların köle olarak kullanıldığı kuşku götürmeyecek bir olgudur. Böyle bir sisteme egemen olan başlıca insanî ilişki, efendi ile kölesi arasındaki ilişkidir. Burada servetin kabul gören kanıtı, çok sayıda kadına ve efendilerine hizmet eden ve onun için çeşitli mallar üreten diğer kölelere sahip olmaktır.

Bu aşamada bir iş bölümü ortaya çıkar: Efendiye kişisel hizmet ve bakım sunmak hizmetkârların bir bölümünün özel görevi haline gelir. Öte yandan, tümüyle üretken uğraşılarla yükümlü olanlar, sahipleriyle her tür kişisel temastan giderek uzaklaşırlar. Aynı zamanda, ev içi

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

görevleri dahil, kişisel hizmetlerle yükümlü olan hizmetkârlar, kazanç amacıyla sürdürülen üretim faaliyetinden muaf hale gelirler.

Üretken etkinlik alanından giderek muaflaşma süreci, genelde efendinin kadınının ya da baş kadınının üretimden muaf tutulmasıyla başlar. Topluluk yerleşik yaşam alışkanlıklarına kavuşacak kadar geliştikten sonra, düşman kabilelerden kadın kaçırmak yaygın bir temin biçimi olarak uygulanabilirliğini kaybeder. Bu kültürel gelişimin gerçekleşebildiği yerlerde, baş kadın genellikle kibar soydan gelir ve bu konumu onun kaba işlerden muaf kalmasını kolaylaştırır. Kibar soydan olma kavramının kökenlerini ve evlilik kurumunun gelişiminde bu kavramın oynadığı rolü burada tartışmak olanaksızdır. Bizim çalışmamız açısından, kibar soyun, servet birikimi ya da uzun süreler boyunca imtiyaza sahip olmak sayesinde asalet kazanmış soy olduğunu belirtmek, yeterli olacaktır. Bu ön koşullara sahip olan bir kadın, hem güçlü akrabalarıyla kurulacak ilişkiler açısından hem de büyük mülkü ve iktidarı bulunduğu bilinen soyun değerine duyulan inançtan ötürü, evlilik için tercih edilir. Eş olarak alınmadan önce babasının kölesi olduğu gibi, evlilikte de kocasının kölesi olarak kalacaktır. Fakat, aynı zamanda babasının soylu kanını da taşımaktadır. Bu yüzden, diğer hizmetkârların uğraştığı aşağılayıcı işlerle uğraşması yakışık almaz. Her ne kadar efendisine tümüyle tâbî ve doğumundan itibaren ait olduğu toplumsal tabakanın erkeklerinden düşük statüde olsa da, kibarlığın soydan geçtiği ilkesi nedeniyle, herhangi bir köleden daha üstün bir konuma sahip olacaktır. Bu ilke, bağlayıcı bir otoriteye kavuştuğu anda, kadına kibarlığın başlıca işareti olan aylâklık ayrıcalığını belli bir ölçüde kazandıracaktır. Kibarlığın soydan geçmesi ilkesi ile desteklenen çalışma muafiyetinin kapsamı giderek genişleyecek ve, eğer efendinin serveti imkan tanırsa, kadın süfli hizmetlerden olduğu gibi el sanatlarından da muaf tutulacaktır. Kadını el sanatları ve zaman içinde eve ait kaba işlerden muaf tutma eğilimi daha sonra -varsa- diğer eşleri ve giderek efendiye kişisel bakım sunan tüm hizmetkârları kapsayacaktır. Hizmetkârın efendisi ile ilişkisi ne kadar mesafeli ise, belirli işlerden muafiyeti de o kadar geç gerçekleşecektir.

Efendinin maddî koşulları elverişli olduğu takdirde, kişisel ya da bedensel hizmete tahsis edilen özel bir hizmetli sınıfın gelişmesinde bu hizmete atfedilen büyük önem de rol oynar. Efendi, değer ve şerefin

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

somutlaştığı bedeni ile, çok önemli biridir. Hem topluluk içindeki saygın konumu hem de öz saygısı adına, elinin altında yetkin ve uzman hizmetkârlar bulundurması gerekir. Bu hizmetkârların ana görevi, efendinin kişisel bakımıdır. Hiçbir yan görev, bu ana göreve yönelen dikkatlerini çelmemelidir. Bu uzman hizmetkârlar, gerçekte verdikleri hizmetten ziyade, gösteriş açısından yararlıdırlar. Sadece gösteriş amacı ile kullanılmasalar da, efendilerine sağladıkları başlıca yarar, onun hükmetme eğilimi için tatminkâr bir uygulama alanı yaratmaktır. Giderek artan ev içi işlerin ilâve emeğe gereksinim yaratacağı bir gerçektir. Fakat, evdeki düzen genelde konforu değil, saygınlığı arttırmak için geliştirildiğinden, emek gereksinimi çok önemli değildir. Tüm işler çok sayıda ve fazlasıyla uzmanlaşmış hizmetkârlara teslim edilir. Böylece, ev içinde çalışan ve efendinin kişisel hizmetlerine bakan hizmetkârlar giderek çoğalır ve çeşitlenir. Buna koşut olarak, bu tür hizmetkârların üretken işlerden muaf tutulması kuralı gelişir. Asıl görevleri efendinin ödeme gücünü kanıtlamak olduğu için, bu tür ev hizmetkârlarının işleri genelde giderek azalır ve sonuçta çoğunun hizmeti bir hizmet adından ibaret kalır. Bu, özellikle efendinin en yakın, en göze görünür hizmetkârları için geçerlidir. Sonuçta, bunların temel yararı üretken çalışmadan gösterişli bir biçimde muaf kalarak, efendilerinin servet ve gücünü kanıtlamaya indirgenmiş olur.

Bu şekilde gösterişli aylâklık sürdürecek özel bir hizmetkârlar ordusu barındırma pratiği belli bir gelişmeye ulaştıktan sonra, kaçınılmaz şekilde gözönünde sunulan hizmetler için, erkekler kadınlara tercih edilmeye başlanır. Erkekler, özellikle de uşaklar ve diğer kaba işlerle uğraşanların olmaları gerektiği gibi güçlü kuvvetli tipler, kadınlara kıyasla gözle görülür biçimde daha güçlü ve daha pahalıdır. Sözünü ettiğimiz iş için daha uygundurlar, çünkü aylâklıkları zaman ve insan enerjisi konusunda daha büyük bir israfın belirtisidir. Böylece, aylâk sınıf ekonomisinde, ataerkilliğin başlangıç dönemindeki meşgul ev kadını ve ağır iş gören hizmetçi kızların yerini hanımefendi ve nedimesi alır.

Yaşamın tüm düzeyleri ve biçimlerinde ve iktisadî gelişmenin her aşamasında hanımefendi ile nedimesinin aylâklığı, beyefendininkinden farklıdır. Zira bu aylâklık, kendine özgü ve görünürde çalışkan bir aylâklıktır. Genelde efendiye hizmet için harcanan yoğun çabaları ya da ev donanımının korunması ve ayrıntılandırılması için verilen emeği kapsar.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Dolayısıyla bu, ancak üretken çalışmadan uzak durmak anlamında bir aylâklıktır ve her tür çalışmadan kaçınmak anlamına gelmez. Hanımefendi, hane halkı ya da ev içi hizmetçiler tarafından yerine getirilen görevler çoğu zaman yeterince ağırdır ve sıklıkla da ev halkının rahatı için fazlasıyla gerekli amaçlara hizmet eder. Bu hizmetler, efendinin ya da diğer hane halkının fiziksel verimi ve rahatına katkıda bulundukları ölçüde üretken çalışma olarak kabul edilebilir. Ancak bu tür etkin çalışmalar bir yana ayrıldıktan sonra geriye kalan uğraşılar, aylâklık gösterileri olarak sınıflandırılabilir.

Fakat, modern gündelik yaşamda ev işi olarak tanımlanan hizmetlerin ve uygar insanın rahat bir yaşam sürdürmesi için gerekli sayılan araçların büyük bir bölümü, törensel nitelik taşımaktadır. Bu nedenle, bunların, terimin kullandığımız anlamıyla, aylâklık olarak sınıflandırılması yerindedir. Büyük ölçüde ya da tümüyle törensel nitelikte olmalarına karşın, derli toplu bir yaşam için gerekli ve kişisel konfor için vazgeçilmez de sayılabilirler. Fakat, bu nitelikleri kazanmalarının nedeni, törensel kirlilik ya da değersizlikten kurtulmak için onlara gereksinim duyacağımızın bize öğretilmiş olmasıdır. Onlar bulunmadığı zaman rahatsızlık hissederiz. Bunun nedeni, bu hizmetlerin eksikliklerinin doğrudan fiziksel rahatsızlığa yol açması değildir. Geleneksel açıdan iyi ve kötü sayılan şeyleri birbirinden ayırdedecek şekilde eğitilmemiş bir beğeni, bu hizmetlerin eksikliğinden rencide olmaz. Bu durumda, söz konusu hizmetlere harcanan emek, aylâklık olarak sınıflandırılmalıdır. Eğer bunlar düzenin ekonomik açıdan özgür ve başına buyruk önderi dışında kişiler tarafından yerine getiriliyorsa, o zaman dolaylı aylâklık sınıfına sokulmaları gerekir.

Ev kadınları ve kaba işleri yapan hizmetkârlar tarafından, ev işleri kapsamında sürdürülen dolaylı aylâklık, çoğu zaman yoğun bir çalışma görünümü alabilir. Bu, özellikle saygınlık rekabetinin yoğun ve baskılı olduğu durumlarda geçerlidir. Bu durumlara modern yaşamda sıklıkla rastlanmaktadır. Böyle hallerde, bu hizmetli sınıfının görevlerini oluşturan ev içi hizmetlerin dolaylı aylâklık olarak değil israf edilmiş emek olarak sınıflanması uygun olabilir. Fakat, dolaylı aylâklık teriminin avantajı, bu ev içi görevlerinin türeyiş biçimini ortaya koyması ve yararlarının asıl iktisadî temelini belirlemesidir. Zira bu iktisadî etkinliklerin başlıca yararı, efendi ya da hane halkı için harcanan zaman ve emeğin bu kişilere layık

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

olan gösterişçi israfı ortaya koyması ve onlara maddî saygınlık kazandırmasıdır. Böylece, görevi birincil ya da meşru aylâk sınıfın itibarını sağlamak için dolaylı aylâklık yapmak olan, ikincil ya da türemiş bir aylâk sınıf ortaya çıkar. Dolaylı aylâk sınıfı asıl aylâk sınıftan ayıran, benimsediği yaşam tarzının karakteristik bir özelliğidir. Efendiler sınıfının aylâklığı, en azından görünüşte, çalışmadan kaçınmak eğiliminin tatmin edilmesidir ve bunun, efendinin sağlığına ve zengin bir yaşam sürmesine hizmet ettiği ileri sürülür. Oysa, üretken çalışmadan muaf tutulan hizmetkâr sınıfın aylâklığı, onlardan beklenen bir tür görevdir ve kendi rahatlarını sağlamalarını amaçlamaz. Hizmetkâr kendi keyfi için aylâk kalmaz. Esas aylâk sınıfın alt tabakalarına mensup olmayan, sade bir hizmetkâr ise, aylâklığını normal olarak efendisinin yaşamını zenginleştirmeye yönelik bir hizmet kisvesi altında sürdürür. Bu hizmet ilişkisinin kanıtları, hizmetkârın tavrı ve yaşam biçiminde gözle görülebilir. Benzeri, ataerkil hane yapısının egemen olduğu uzun iksadî aşama boyunca, öncelikle bir hizmetkâr konumunda olan eş için de geçerlidir. Aylâk sınıfa özgü yaşam tarzının gereklerini yerine getirmek için, hizmetkâr yalnız bir boyun eğme tutumu içinde olmamalı, hizmet konusunda özel bir eğitime sahip bulunduğunu da göstermelidir. Hizmetkâr ya da eş, yalnız belirli görevleri yapmak ve hizmete hazır bir tavır göstermekle kalmamalıdır. Aynı zamanda, hizmetin en iyi nasıl sunulacağını öğrenmiş olduklarını ve itaatlerini en etkileyici ve uygun biçimde gösterebilecceklerini de ortaya koymaları gerekir. Bugün bile, yüksek maaş alan hizmetkârların temel faydası ve iyi yetişmiş bir ev kadının başlıca süsü, hizmet ilişkisini biçimsel olarak ortaya koyma becerilerinden ibarettir.

İyi bir hizmetkârda aranan ilk özellik, kendi yerini iyi bildiğini gösterebilmesidir. Arzu edilen belirli mekanik hizmetleri nasıl sunacağını bilmesi yetmez. Herşeyden önce, bu hizmetlere gerekli bir biçim vermeyi bilmesi beklenir. Ev içi hizmetinin mekanik olmaktan çok tinsel bir işlevi olduğu söylenebilir. Zamanla gelişen ayrıntılı bir usuller dizgesi doğrudan doğruya hizmetkâr sınıfının dolaylı aylâklığının uygulanış biçimini düzenlemeye ayrılmıştır. Bu biçim kurallarından her sapma, itibarîdir. Bunun nedeni, sapmanın mekanik verimlilikte bir yetersizliği ortaya çıkarması ya da hizmete yönelik tutum ve mizacın bir eksikliğinin belirtisi olması değildir. Bunun nedeni, böyle bir sapmanın, son tahlilde, eğitim yetersizliğine işaret etmesidir. Kişisel hizmetlere ilişkin özel eğitim

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

zaman ve çaba gerektirir. Bu eğitimi üst düzeyde almış olduğu farkedilen bir hizmetkârın ne şimdi ne de geçmişte herhangi bir üretken etkinliğe katılmamış olduğu anlaşılır. Bu, uzun bir geçmişten beri süren bir dolaylı aylâklığın gözle görülür bir kanıtıdır. Şu halde, eğitimden geçmiş hizmet yararlıdır: Yalnızca efendinin iyi ve vasıflı çalışma karşısında duyduğu içgüdüsel hazzı sağladığı ve yaşamları kendisine hizmete adanmış insanlar üzerinde gösterişçi bir egemenlik kurma eğilimini tatmin ettiği için değil; aynı zamanda da eğitim görmemiş bir insanın sergileyeceği gösterişli aylâklığa kıyasla çok daha fazla insan hizmeti tüketimini kanıtlayacağından dolayı... Bir beyefendinin kâhyası ya da uşağının efendisinin sofrası ya da arabasına ilişkin görevlerini, esas işi ırgatlık ya da çobanlıkmışçasına beceriksizce yerine getirmesi, ciddi bir felkettir. Böyle berbat bir çalışma, efendinin özel eğitim görmüş hizmetkârlar temin edecek, başka bir deyişle kesin biçim kurallarına uygun, özel bir hizmeti yerine getirecek eğitimli bir hizmetkâr için gerekli zaman, çaba ve talimatı sağlayacak güçte olmadığını gösterir. Eğer hizmetkârın sergilediği çalışma efendisinin imkanlarının kısıtlı olduğunu ortaya koyarsa, asıl amaca ulaşılmamış olur. Zira hizmetkârların başlıca yararı, efendilerinin ödeme gücünü kanıtlayabilmeleridir.

Az önce belirttiklerimiz, yeterince eğitilmemiş bir hizmetkârın vereceği zararın, ucuz ya da yararlı görünmekten ibaret olduğu şeklinde yorumlanabilir. Kuşkusuz, durum böyle değildir. Bağlantı bu kadar sade olamaz. Burada söz konusu olan, genel bir durumdur: Bize herhangi bir nedenle başlangıçta hoş gelen her şey, kendi başına tatminkâr görünmeye başlar ve zihnimize bunun aslında doğru olduğu fikri yerleşir. Fakat herhangi bir davranış yasasının tercih edilmeyi sürdürebilmesi için, kendi gelişme normunu oluşturan alışkanlık ya da eğilimden destek almaya ya da, en azından, bunlarla çelişmemeye devam etmesi gerekir. Dolaylı aylâklık ya da hizmetin gösterişli tüketimi için duyulan gereksinim, hizmetkârlar bulundurmanın en önemli müşevvikidir. Bu geçerli olduğu sürece, kabul edilmiş hizmet yöntemlerinden en ufak bir sapma, hizmetkın yetersiz bir hizmet eğitiminden geçtiğinin belirtisi olacaktır. Buna da tahammül edilemeyecektir. Pahalı bir dolaylı aylâklığın zorunlu sayılması, dolaylı yoldan ve seçici bir biçimde, beğenilerimizi ve neyin doğru olduğuna ilişkin tercihlerimizi biçimlendirir ve uygunsuz görünen şeyleri onaylamaz.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Genel kabul gören servet standardı yükseldikçe, hizmetkârların yapmacık olarak edinilmesi ve kullanılması da daha ince ve süzülmüş bir şekil alır. Mal üretiminde kullanılan kölelerin edinilmesi servet ve cesaret belirtisi olurken, hiçbir şey üretmeyen hizmetkârların edinilmesi ve bulundurulması daha da yüksek bir servet ve toplumsal konum belirtisidir. Bu ilke uyarınca ortaya çıkan ve sayıları ne kadar artarsa o kadar beğenilen hizmetkâr sınıfının yegâne görevi, efendilerinin şahsına anlamsızca hizmet etmek ve böylece onun üretken olmayan büyük bir miktar hizmeti harcamaya muktedir olduğunu kanıtlamaktır. Yaşamlarını aylâk beyefendinin şerefini korumaya adamış olan hizmetkâr ya da yanaşmalar arasında bir iş bölümü vardır. Bir grup, beyefendi için mal üretirken, çoğunlukla eşinin ya da baş kadınının başkanlığında olan bir diğer grup, onun adına gösterişçi bir aylâklık içinde tüketimde bulunurlar. Böylece, beyefendinin üstün servetine zarar vermeden büyük maddî kayıpları göze alabileceğini kanıtlarlar.

Ev içi hizmetlerin gelişimi ve niteliklerinin ideal ve şematik özeti gerçeğe en çok burada, sanayiin yarı barışçıl olarak adlandırdığımız aşamasında yaklaşır. Bu aşamada, kişisel hizmet, ilk kez ekonomik bir kurum konumuna gelir ve topluluğun yaşam tarzı içinde en önemli yeri işgal eder. Kültürel sıralama içinde yarı barışçıl aşama esas yağmacı aşamayı izler. Bunların ikisi de barbar yaşamın evreleridir. Yarı barışçıl aşamanın temel özelliği, barış ve düzene biçimsel olarak uyulmasıdır. Yine de, bu dönemde yaşam, kelimenin tam anlamıyla barışçıl olarak adlandırılamayacak kadar baskı ve sınıf çatışmasıyla doludur. Çeşitli amaçlar için ve iktisadî olmayan bir bakış açısıyla, bu aşamaya statü aşaması da denebilirdi. Bu terim, bu aşamadaki insan ilişkileri ve bu kültürel gelişim düzeyindeki insanların ruhsal tutumlarını özetlemek için çok uygundur. Ancak, mevcut sınaf yöntemleri tanımlayacak ve iktisadi evrimin bu noktasındaki sınaf gelişim çizgisini belirtecek tasvirî bir terim olarak yarı barışçıl terimi tercih edilebilir. Batı kültüründeki topluluklar açısından, bu iktisadî gelişme aşaması muhtemelen geçmişte kalmıştır. Bunun istisnası, topluluğun sayıca az fakat çok gösterişli bir bölümüdür. Bunlar arasında, barbar kültüre özgü düşünce alışkanlıkları, ancak oldukça hafif bir bozulmayla varlıklarını sürdürmektedir.

Kişisel hizmet hâlâ, özellikle malların dağılımı ve tüketimi açısından büyük iktisadî önemi olan bir ögedir. Fakat bu yöntemin göreli

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

önemi bile, kuşkusuz bir zamanlar olduğundan daha azdır. Bu dolaylı aylâklığın en iyi gelişimi, günümüzde değil geçmişte kalmıştır. Günümüzdeki en iyi ifadesi ise, üst aylâk sınıfın yaşam tarzında bulunabilir. Modern kültür, daha arkaik bir kültürel düzene özgü gelenek, adet ve düşünce biçimlerinin korunmasını büyük ölçüde bu sınıfa borçludur. Zira, bu sınıf bunları geniş olarak benimsemekte ve etkin bir biçimde geliştirmektedir.

Modern sınaî topluluklarda gündelik yaşamın konfor ve rahatlığı için gerekli mekanik buluşlar fazlasıyla gelişmiştir. Öyle ki, bedensel hizmetleri gören kişiler ya da aslında her türlü ev içi hizmetkâr, geleneğin eski çağlardan aktardığı bu saygınlık kuralı olmasa, belki kimse tarafından işe alınmazdı. Bunun tek istisnası, sakatlara ve zihinsel özürlülere bakım veren hizmetkârlar olabilirdi. Ancak, böyle hizmetkârların, diğer ev içi hizmetkârların değil, eğitim görmüş hemşirelerin maiyetinde çalışması daha doğrudur. Dolayısıyla, bunlar kuralın gerçek değil, görünürde kalan birer istisnasıdır. Bu günün orta derecede varlıklı ailelerinin evlerinde hizmetçi çalıştırmak için gösterdikleri gerekçe, yaklaşık olarak, hane halkının böyle modern bir kuruluşun gerektirdiği işi rahatça yapacak durumda olmamaları biçimde ifade edilir. İş yapamayacak durumda olmalarının nedenleri ise (1) çok fazla "sosyal görevleri" olması ve (2) yapılacak işin çok ağır ve çok fazla olmasıdır. Bu iki neden aşağıdaki şekilde yeniden dile getirilebilir: (1) zorlayıcı bir vakar kuralı uyarınca, böyle bir hane halkının üyelerinin zamanı ve enerjisi bütünüyle gösterişçi bir takım aylâklık uğraşıları içinde tükenir. Bu uğraşılar, ziyaretler, geziler kulüpler, dikiş toplantıları, spor etkinlikleri, yardım derneği çalışmaları v.b toplumsal işlerdir. Zaman ve enerjilerini bu işlere adayan insanlar, gizliden gizliye, tüm bu görevlerin ve giyim ve diğer gösterişçi tüketim ögelerine gösterilmesi gereken önemin pek can sıkıcı, fakat kaçınılmaz olduğunu düşünürler. (2) Gösterişçi mal tüketiminin zorunlu hale gelmesi sonucunda yaşam; kullanılan kanıtlar, mobilya, ufak tefek, gardrop ve yemekler itibariyle öylesine detaylı ve hantal hale gelmiştir ki, bu nesneleri tüketecek olanların, onlarla gerektiği biçimde baş edebilmek için yardıma ihtiyaçları vardır. Saygınlık rutinini yerine getirmeleri için parayla tutulan yardımcılarla kişisel temas, çoğunlukla ev halkının hoşuna gitmez. Yine de, bu insanların varlığına katlanılır ve bu varlığın bedeli ödenir ki, hane mallarının zahmetli tüketiminde onlar da bir görev alabilsin. Ev içi hizmetçilerin ve efendilerinin bedensel

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ihtiyaçlarına hizmet eden özel hizmetkâr sınıfının yüksek bir düzeyde olması, ahlâkî bir gereksinim olan maddî vakar için fiziksel rahatlıktan yapılan bir fedakârlıktır.

Dolaylı aylâklığın modern yaşamdaki en geniş belirtisi, ev işleri denilen görevlerden oluşur. Bu görevler, hızla, hane reisinin değil, toplu bir birim olarak ele alınan hane halkının saygınlığı için ifa edilen bir tür hizmete dönüşmektedir. Bu hane halkı içinde ev kadını da görünürde eşit bir konuma sahiptir. Hizmet verilen hane, arkaik temeli olan mülkiyet evliliğinden ne denli hızla uzaklaşırsa, kuşkusuz bu ev işleri de o denli hızla dolaylı aylâklık kapsamından çıkar. Bunun tek istisnası, işlerin parayla tutulmuş hizmetkârlara gördürülmesi durumudur. Bir başka deyişle, dolaylı aylâklık ancak bir statü ya da parayla satın alınan hizmet temeline oturabildiği için, insan ilişkilerindeki statü ögesi herhangi bir anda kaybolduğu takdirde, dolaylı aylâklık da, yaşamın o alanı için ortadan kalkacaktır. Ancak, bu koşulun da koşulu olmak üzere denebilir ki, hane halkı, bölünmüş bir başkanlıkla da olsa, varlığını devam ettirdiği sürece, hanenin saygınlığı için sürdürülen ve üretken olmayan bu tür çalışma -biraz değişik bir anlamda da olsa- dolaylı aylâklık olarak sınıflandırılmaya devam etmelidir. Artık bu aylâklık, eskisi gibi hane halkının sahibi ve reisi için değil, yarı kişisel nitelik taşıyan, birleşik hane halkı için sürdürülmektedir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

4

Gösterişçi Tüketim

Dolaylı aylâk sınıfın evriminden ve çalışan sınıfların oluşturduğu ana gruptan ayrışmasından söz ederken, değişik hizmetkâr sınıflarında oluşan bir başka iş bölümüne de değinmiştik. Hizmetkârlar sınıfının bir bölümü, çoğunlukla da uğraşıları dolaylı aylâklık olanlar, zamanla yeni, ikincil bir dizi sorumluluk üstlenirler. Bu sorumluluklar, gösterişçi mal tüketimine ilişkindir. Bu tüketimin aldığı en bariz biçim giyilen üniformalarda ve hizmetkârlara tahsis edilen geniş dairelerde gözlemlenir. Dolaylı tüketimin, bunlardan hiç de daha az çarpıcı ve şaşırtıcı olmayan ve çok daha yaygın rastlanan bir diğer biçimi de, hanımefendi ve geri kalan ev halkının tükettikleri yiyecek, giyecek, mesken ve mobilyalardır.

Fakat, iktisadî evrim sürecinde hanımefendinin ortaya çıkışından çok daha eski bir tarihte, malların maddî güç kanıtı olarak, özel bir biçimde tüketilmesi oldukça ayrıntılı bir sistem halinde ortaya çıkmıştır. Tüketimde bir farklılaşmanın başlangıcı, maddî güç olarak adlandırılabilecek her şeyden daha öncedir. Bu başlangıç yağmacı kültürün ilk aşamalarında aranabilir. Mal tüketimindeki en ilkel farklılaşma, büyük ölçüde törensel olma niteliği ile, hepimizin çok yakından tanıdığımız daha sonraki farklılaşmayı andırır. Fakat arada bir de fark vardır: İlkel farklılaşma servet birikimindeki bir değişimden kaynaklanmamıştır. Tüketimin bir servet belirtisi olarak sağladığı yarar, ikincil bir oluşum olarak kabul edilmelidir. Bu, insanların düşünce alışkanlıklarında önceden var olan ve iyice benimsenmiş bulunan bir ayırımın, seçici bir süreç sonunda, yeni bir amaca uyarlanmasıdır.

Yırtıcı kültürün başlangıç aşamalarında görülen tek iktisadî farklılaşma, bedenen güçlü erkeklerden oluşan bir üst sınıf ile çalışan kadınlardan oluşan bir alt sınıf arasındaki kaba ayırımdır. O dönemde geçerli olan ideal yaşam düzenine göre, kadınların ürettiğini tüketmek

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

erkeklerin görevidir. Kadınların payına düşen tüketim ise ancak işleriyle ilgilidir. Tüketim onların sürekli çalışmalarını sağlayan bir araçtır ve rahat etmeleri ya da daha dolu ve zengin bir yaşam sürmeleri amaçlanmamıştır. Üretmeden mal tüketmek, öncelikle bir yiğitlik işareti olarak şerefli bir eylemdir. İkincil olarak da bu eylem, özellikle de daha çekici malların tüketilmesi, kendi içinde bir şeref ögesi taşır. Seçkin gıda maddelerinin ve çoğu zaman da az bulunan süslerin tüketimi kadınlar ve çocuklar için tabu kılınmıştır. Eğer hizmetkâr olarak kullanılan erkeklerden oluşan bir alt sınıf varsa, bu tür tüketim onlar için de tabu sayılmıştır. Kültürdeki yeni bir ilerleme ile bu tabu az çok kesinlik taşıyan basit bir göreneğe dönüşebilir. Fakat, gözetilen ayırımın teorik temeli ne olursa olsun (ister bir tabu isterse geniş bir geleneksellik), gelenekleşmiş tüketim dizgesinin temel özellikleri kolay kolay değişmez. Üretimin kölecilik temel kurumunu içeren yarı barışçıl aşamasına ulaşıldığında, az çok kesin bir biçimde uyulan genel ilke, üretken alt sınıfın sadece hayatta kalmaları için zorunlu olan şeyleri tüketmesiydi. Eşyanın tabiatı yaşamın konfor ve lüksünü aylâk sınıfa teslim ediyordu. Bu tabuya göre, belirli yiyecekler ve özellikle de belirli içkiler kesinlikle üst sınıfın kullanımına tahsis edilmiştir.

Beslenmeye ilişkin törensel farklılaşmanın en iyi gözlemlendiği alan, içki ve uyuşturucuların kullanımıdır. Eğer bu tüketim maddeleri pahalı iseler, soylu ve şeref verici de oldukları düşünülür. Bu nedenle alt sınıflar, öncelikle de kadınlar bu uyarıcılar konusunda zorunlu bir perhiz uygularlar. Bu kuralın istisnaları böyle maddelerin çok ucuz fiyatlara alınabildiği ülkelerde ortaya çıkar. Arkaik dönemlerden başlayarak tüm ataerkil dönem boyunca bu lüksleri hazırlamak ve sunmak kadınların görevi, tüketmek ise kibar çevrelerde doğmuş ve yetişmiş erkeklerin ayrıcalığı olmuştur. Bu nedenle, sarhoşluk ve uyarıcı maddeleri serbestçe kullanmaktan kaynaklanan diğer bütün patolojik sonuçlar, şerefli durumlar olarak algılanmıştır. Zira, bunlar böyle bir tiryakiliğin bedelini ödeyecek güçte olanların üstün statüsünün birer işaretidir. Aşırı bağımlılığın neden olduğu sakatlıklar bazı topluluklar tarafından, rahatlıkla erkeksi özellikler olarak kabul edilebilmektedir. Hatta, böyle bir alışkanlıktan kaynaklanan bazı bedensel rahatsızlıklara verilen adın gündelik dilde "soylu" ya da "kibar" sözcükleriyle eş anlamlı olarak kullanıldığı bile görülmüştür. Pahalı günah belirtilerinin geleneksel olarak yüksek statü işaretleri diye kabul görmesi ve böylece erdeme dönüşerek

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

cemaatte saygı uyandırması, kültürün ancak oldukça erken bir aşamasına özgüdür. Fakat, belirli pahalı günahlara atfedilen saygınlık, gücünün önemli bir bölümünü koruyarak, zengin ya da soylu sınıftan erkeklerin herhangi bir aşırı tiryakiliğinin uğrayacağı kınamayı büyük ölçüde hafifletir. Aynı haksız ayırım, günümüzde böyle bir tiryakiliğe saplanan kadınlar, gençler ve düşük statülü insanlara yöneltilen kınamayı da şiddetlendirmektedir. Bu hasetçi ve haksız geleneksel ayırım günümüzün daha ileri halkları arasında bile gücünü yitirmemiştir. Aylâk sınıfın teşkil ettiği örneğin göreneklerin düzenlenmesindeki emredici gücünü koruduğu yerlerde, kadınların uyarıcı maddelere ilişkin geleneksel perhize hâlâ büyük ölçüde sadık kaldığı gözlemlenebilir.

Saygın sınıflara mensup kadınların uyarıcı madde kullanımında daha fazla perhizkâr olmalarının bu şekilde yorumlanması, mantığın sağduyu pahasına geliştirilmesi gibi algılanabilir. Fakat, bilmek isteyen herkesin kolaylıkla ulaşabileceği gerçekler, kadınların daha perhizkâr olmalarının bir ölçüde emredici bir görenekten kaynaklandığını göstermektedir. Bu görenek, genel olarak ataerkil geleneğin -kadını köle sayan geleneğin- güçlü bir egemenlik kurmuş olduğu yerlerde çok sağlamdır. Kapsamı ve kesinliği bir bakıma çok geliştirilmiş ama bugün bile anlamını kesinlikle yitirmemiş olan bu gelenek, bir köle olan kadının, ancak hayatta kalması için gerektiği kadar tüketmesini emreder. Bu kuralın dışına yanlızca kadının tüketiminin efendisinin rahatı ve şanına katkıda bulunabileceği durumlarda çıkılabilir. Lüks maddelerin tüketimi gerçekte tüketicinin rahatına yöneliktir ve, bu yüzden, efendi olmanın bir işaretidir. Başkalarının böyle herhangi bir tüketimde bulunabilmeleri ancak ıstırap veren bir ihtiyaç nedeniyle mümkün olabilir. Yaygın düşünce alışkanlıklarının ataerkil gelenek tarafından biçimlendirildiği topluluklarda lükse ilişkin bu tabunun kalıntılarını arayabiliriz. En azından, özgürlükten yoksun ve bağımlı sınıfların göreneksel olarak lüks tüketimden dışlanmasını bekleyebiliriz. Bu, özellikle bağımlı sınıf tarafından kullanılmaları halinde efendilerin rahat ve keyiflerinin azalacağı bilinen belirli lüksler ya da başka nedenlerle meşruiyeti sorgulanan lüksler için geçerlidir. Batı uygarlığının geniş ve tutucu orta sınıflarının zihniyetinde bu çeşitli keyif verici maddelerin kullanımı bu iki itiraz gerekçesinden en az birine göre iğrençtir. Görmezden gelinemeyecek kadar anlamlı bir gerçek, tam da güçlü ataerkil kalıntılar taşıyan bu Cermen kültürlü orta sınıflar arasında, kadınlara başka her

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

yerdekinden daha bağlayıcı bir alkol ve uyuşturucu tabusu uygulandığı gerçeğidir. Ataerkil geleneğin tedricî zayıflamasıyla sayıları artan bir dizi koşul altında bağlayıcı ve zorlayıcı genel kural, kadınların sadece efendilerinin yararına olacak biçimde tüketmeleridir. Kuşkusuz, burada ortaya çıkan itiraz, kadınların giysileri ve ev içi donanım için yapılan harcamaların bu kurala belirgin bir istisna oluşturduğu yolunda olacaktır. Ancak, ileride görülecektir ki, bu istisna gerçek olmaktan ziyade görünürdedir.

İktisadî gelişmenin başlangıç aşamalarında kısıntısız olan malların, özellikle daha düzeyli malların tüketimi -ideal olarak, hayatta kalmak için zorunlu asgarî düzeyi aşan her tür tüketim- normal olarak aylâk sınıfa aitti. Bu kısıtlama, daha sonraki barışçıl aşamaya ulaşıldığında, en azından biçimsel olarak, ortadan kalkmak eğilimindedir. Bu aşamada özel mülkiyet ve ücretli emek ya da küçük hane halkı ekonomisine dayalı bir üretim sistemi mevcuttur. Oysa, aylâk sınıfın sonraki dönemlerin iktisadî yaşamını etkilemesine araç olan geleneklerin pek çoğunun biçimlendiği ve tutarlılık kazandığı yarı barışçıl aşamada, bu ilke töresel bir yasanın gücüne sahipti. Bu ilke, tüketim için bir norm oluşturmuştur ve bu norma uymayan her davranış, gelişme süreci içinde er ya da geç ayıklanacak, sapkın bir biçim olarak kabul edilmelidir.

Şu halde, yarı barışçıl dönemin aylâk beyefendisi, yaşamın maddî ürünlerinden hayatta kalmak ve fiziksel verimlilik için gerekli olanlardan çok daha fazlasını tüketmekle kalmaz. Onun tüketimi, tükettiği malların kalitesine ilişkin bir uzmanlaşma sürecinden de geçer. Yiyecekler, içecekler, uyuşturucular, barınaklar, hizmetler, süs eşyası, giysiler, silâh ve teçhizat, eğlenceler, tılsımlar, putlar ya da ilâhlar içinden en iyilerini, serbestçe tüketir. Tüketimine konu olan maddelerde görülen tedricî iyileşme, ve yapılan yeniliklerin yaklaşık amacı, kuşkusuz, kişisel rahat ve sağlık için gerekli ürünlerin daha gelişkin, detaylı ve verimli olmasıdır. Fakat bu, beylerin tüketiminin tek amacı olarak kalmaz. Saygınlık yasası yürürlüktedir ve kendi ölçütüne göre varlıklarını sürdürebilecek nitelikteki yeniliklere el atar. Bu daha mükemmel malların tüketimi, bir servet belirtisi olduğu için, şerefli hale gelir. Karşılığında, bu tür malları gereken nitelik ve nicelikte tüketememek de bir değersizlik ve düzey düşüklüğü belirtisidir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Yeme, içme v.b.'de ulaşılacak nitel kusursuzluğa ilişkin bu incelikli ayırımın ortaya çıkışı, aylâk beyefendinin yalnız yaşam biçimini değil, eğitimi ve entellektüel etkinliklerini de belirlemektedir. O, artık sadece başarılı ve saldırgan erkek -gücü, kaynakları ve cesareti olan adam- değildir. Bir budala gibi görünmemek için zevklerini de geliştirmesi gerekmektedir. Zira, tüketime hazır mallar içinde soylu olanları değersiz olanlardan incelikle ayırmak artık ona düşmektedir. Çeşitli değerlere sahip saygın yiyecekler, erkeksi içecekler ve incik boncuk, yakışık alan giysiler ve mimari, silâhlar, av, dans ve uyuşturucular konusunda beyefendi bir bilirkişidir. Estetik yeteneğin bu şekilde geliştirilmesi zaman ve çaba gerektirir. Bu nedenle de, beyefendiye bu konuda yöneltilen talepler onun aylâk yaşamını az çok gayretli bir öğrenme sürecine dönüştürür. Öğrenilen, gözle görülür bir aylâklık yaşamını yakışık alır biçimde sürdürmektir. Beyefendinin doğru malları özgürce tüketmesi kuralı ile yakından bağlantılı olan bir diğer kural, bu tüketimin uygun bir tavırla yapılmasıdır. Beyefendinin aylâklık yaşamı gerektiği biçimde sürdürülmelidir. Böylece, daha önceki bölümde anlatıldığı şekilde görgülü davranış biçimleri ortaya çıkar. Kibar davranışlar ve yaşam tarzları, gösterişçi aylâklık ve gösterişçi tüketim normuna uyum sağlama yollarıdır.

Aylâk beyefendi için, değerli malları gösterişçi biçimde tüketmek bir saygınlık aracıdır. Elindeki servet arttıkça, refahını kanıtlamak için, tek başına çabalaması yeterli olmayacaktır. Böylece, değerli armağanlar dağıtarak, pahalı ziyafet ve eğlenceler düzenleyerek dostları ve rakiplerinin yardımını sağlar. Armağanlar ve ziyafetlerin kökeni kuşkusuz naif gösteriş değildir. Fakat, oldukça eski çağlarda bu amaca yönelik olarak kullanılmaya başlamış ve bu niteliklerini günümüze dek sürdürmüşlerdir. Dolayısıyla, artık bu adetlerin dayandırıldığı somut temel gösterişe uygun olmalarıdır. Balo ya da potlatch (Amerika'nın yerli kabilelerinde şefin kabile halkına hediyeler sunması vesilesiyle düzenlenen şölen; çev.) gibi pahalı eğlenceler, gösteriş amacına özellikle uygundur. Bu yöntemle, ev sahibinin kendisini kıyaslamak istediği rakip, amaca ulaşmada araç haline getirilir. Bu rakip, ev sahibi için dolaylı tüketimde bulunurken, bir yandan da ev sahibinin tek başına tüketemeyeceği o mal fazlasının tüketilişini izler ve yine ev sahibinin etikete uyma becerisine şahit olur. Pahalı eğlencelerin düzenlenmesinde kuşkusuz daha dostça bir takım amaçlar da devrededir. Kutlama

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

toplantıları göreneği, muhtemelen, toplumsal ilişkiler kurma isteği ve dinsel güdülerden kaynaklanmıştır. Bu güdüler, daha sonraki gelişimde de mevcut olmakla birlikte, yegâne güdüler oldukları söylenemez. Günümüzde aylâk sınıf kutlama ve eğlentileri, küçük bir ölçüde dinsel gereksinimlere ve daha çok da dinlenme ve toplumsal ilişki gereksinimlerine hizmet ederler. Bunun yanında bir de hasetçi amaçları vardır. Bu amaca hizmet edişleri de oldukça etkindir. Zira hasetçi amaç dinsel ve toplumsal güdülerle maskelenmiştir. Fakat bu, söz konusu osyal hazların iktisadî etkilerini, yani malların dolaylı tüketimini ve ilişkin güç ve pahalı başarıların teşhirini, hafifletmez.

Servet birikirken, aylâk sınıfın işlevi ve yapısı da gelişmeye devam eder ve sınıf içinde bir farklılaşma ortaya çıkar. Oldukça ayrıntılı bir rütbe ve derece sistemi oluşur. Bu farklılaşma, servetin ve, ona bağlı olarak, kibarlığın tevarüs edilmesiyle pekişir. Kibarlığın kuşaktan kuşağa aktarımı, zorunlu aylâklığın da aktarılmasını gerektirir. Aylâk bir yaşamı haklı çıkartacak düzeyde bir kibarlık bazen, vakur bir aylâklığa yeterli olacak servetle birlikte devralınmayabilir. Soylu kana kişinin keyfince ve özgürce tüketmesine yetecek miktarda mal eşlik etmeyebilir. Böylece, ortaya daha önce de kısaca değinilmiş olan bir parasız aylâk beyefendiler sınıfı çıkar. Adeta kast benzeri bir grup oluşturan bu aylâk beyefendiler, hiyerarşik bir sıralanma içindedir. Doğumları, servetleri ya da her ikisi itibariyle zengin aylâk sınıfın yüksek ve en yüksek katmanlarına yakın duranlar, daha uzak akraba olan ve maddî açıdan zayıf olanları bu derecelendirmede aşağılar. Bu daha alt derecelerdekiler, özellikle parasız ya da marjinal aylâk beyefendiler bir bağımlılık ya da sadakat sistemi içinde, daha büyüklerle yakınlık kurarlar. Böylece, patronlarından bir parça saygınlık ya da aylâk bir yaşantı için gerekli bir parça olanak sağlarlar. Patronun maiyeti, koruyucuları, hizmetkârları haline gelirler. Patronları tarafından beslenmeleri ve desteklenmeleri, onları patronun rütbesinin işaretleri ve artan servetinin dolaylı tüketicileri durumuna getirir. Bu yanaşma aylâk beyefendilerin çoğu, aynı zamanda kendileri de daha küçük çapta varlık sahibi oldukları için, kimini kısmen, kimini de hemen hemen tümüyle dolaylı tüketiciler sınıfının dışında ele almak gerekir. Ancak patronun hizmetkârları ve dalkavukları koşulsuz olarak dolaylı tüketiciler diye sınıflandırılabilir. Yine bunların çoğu ve düşük dereceli aristokratların büyük bölümü, kendi çevrelerine de oldukça

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

geniş bir dolaylı tüketiciler grubu toplamışlardır. Bu grup eşler, çocuklar, hizmetkârlar, koruyucular v.b.'den oluşur.

Bütün bu derecelendirilmiş dolaylı aylâklık ve tüketim dizgesine egemen olan kural, bu hizmetlerin her birinde aylâklık ve tüketim olanağının gerçek sahibi olan ve dolayısıyla bunlardan kaynaklanan saygınlığı hak eden efendiyi net bir biçimde ortaya koyacak tavırlar, koşullar ve işaretlere başvurulmasıdır. Hizmetkârların efendileri ya da patronları için yerine getirdikleri tüketim ve aylâklık, onun açısından, kendi şöhretini pekiştirecek bir yatırımdır. Ziyafetler ve bahşişler söz konusu olduğunda, ev sahibi ya da patron, istediği saygıyı, genel şöhreti sebebiyle, anında görür. Aylâklık ve tüketimin sadık hizmetkârlar ve koruyucular tarafından, dolaylı olarak gerçekleştirildiği durumlarda, patronun saygınlık kazanması için, bu kişiler ona yakın yerlerde yaşar ve böylece herkes de tüketimlerinin kaynağını görmüş olur. Bu yöntemle saygınlığı korunacak olan grup büyüdükçe, sürdürülen aylâklığın yararını gösterecek daha aşikâr araçlara ihtiyaç duyulur ve böylece üniformalar, nişanlar ve hizmetkâr kıyafetleri ortaya çıkar. Üniformaların ya da özel giysilerin giyilmesi, kayda değer ölçüde bir bağımlılığın göstergesidir ve hatta, gerçek ya da sözde bir hizmetkârlığın işareti olarak da tanımlanabilir. Üniforma ve hizmetkâr giysisi giyenler kabaca iki sınıfa ayrılabilir: Özgür insanlar ve hizmetkârlar ya da soylular ve ayak takımı. Bunların sunduğu hizmetler de aynı şekilde soylu ve soysuz olarak ikiye ayrılabilir. Kuşkusuz, bu ayırım, pratikte tam bir tutarlılıkla gözetilmemektedir. Çoğu zaman, aynı kişinin aşağı görülen hizmetlerin nispeten daha aşağılık olanları ile soylu hizmetlerin daha az şeref verici olanlarını kendisinde topladığı görülür. Fakat, buna dayanarak genel ayırımı gözardı etmek doğru olmaz. Konuyu biraz daha karmaşık hale getiren bir husus da, sunulan sözde hizmetin tabiatına dayanan temel soylu /soysuz ayırımının ikinci bir ayırım ile kesişmesidir. Bu ikinci ayırım, kendisine hizmet sunulan ya da giysileri kullanılan kişinin statüsünden kaynaklanan şeref verici /aşağılayıcı ayırımıdır. Böylece, aylâk sınıfın aslî ve haklı işi olarak görülen görevler soyludur. Bunlar hükümet idaresi, savaş, av, silâh ve techizat bakımı gibi kısaca "görünürde yağmacı" olarak sınıflandırılabilecek görevlerdir. Öte yandan, çalışan sınıflara uygun görülen el sanatları, diğer üretken çalışmalar, kaba hizmetler v.b. işler soysuz sayılabilir. Fakat, çok üst düzeydeki bir insana sunulan aşağılık bir hizmet, pek şerefli bir görev haline gelebilir. Örneğin, kraliçeye

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

nedimelik yapan bir genç kız veya bir hanımefendi ya da kralın baş seyisi veya köpek bakıcısı tarafından sunulan hizmetler bu kategoridedir. Bu son ikisi, belli genelliği olan bir ilkeye işaret etmektedir. Bu örneklerde de olduğu gibi, söz konusu süfli hizmet doğrudan birincil aylâklık etkinlikleri olan savaş ve avlanma ile ilgili olduğunda, bu etkinliklerin şerefi kolayca hizmete yansıtılır. Bu şekilde, kendi tabiatı itibariyle düşük sayılan bir etkinliğe büyük şeref atfedilebilir. Barışçıl üretkenliğin daha sonraki gelişiminde, üniformalı ve silâhlı adamlardan oluşan, işsiz güçsüz bir hizmetli ordusunun istihdam edilmesi adeti yavaş yavaş ortadan kalkar. Patronları ya da efendilerinin nişanını taşıyan bağımlılarca sürdürülen dolaylı tüketimin kapsamı, bir grup üniformalı hizmetkâra inhisar edecek şekilde daraltılır. Bu nedenle, üniforma hizmetkârlığın önemli bir göstergesi, hatta bir hizmetkârlık nişanı haline gelir. Silâhlı koruyucunun üniforması her zaman belli bir şeref taşımıştır. Fakat, bu şerefli olma niteliği, üniformanın süfli işler görenlerin tek almeti farikasına dönüşmesiyle ortadan kalkar. Üniforma, onu giymek durumunda kalan hemen herkes için tiksindirici hale gelir. Fiilî bir kölelik durumundan henüz o kadar az uzaklaşmış bulunmaktayız ki, bu hizmetkârlık belirtileri hâlâ kapanmamış yaralarımıza dokunmaktadır. Bu antipati, bazı şirketlerin kendi çalışanlarının ayırt edici kılığı olarak tanımladıkları üniforma ya da giysilere karşı bile ortaya çıkmaktadır. Bu ülkede, bu tiksinti, bir özel giysi ya da üniforma taşımak durumunda olan askerî ve sivil devlet memurlarının -ılımlı ve belirsiz bir biçimde- hor görülmesi noktasına kadar bile vardırılmaktadır.

Hizmetkârlığın ortadan kalkmasıyla birlikte, herhangi bir beyefendiye bağlı olarak yaşayan dolaylı tüketicilerin sayısı genel bir azalma eğilimi gösterir. Kuşkusuz, benzer bir durum, belki daha da şiddetli olarak, bir beyefendi adına dolaylı aylâklık uygulayan kişiler için de geçerlidir. Bütünüyle ve tutarlı biçimde olmasa da, genel olarak, bu iki grup birbiriyle örtüşür. Bu sorumlulukları yüklenen ilk bağımlı kişi, beyefendinin eşi ya da baş kadını idi ve, tahmin edileceği gibi, kurumun daha sonraki gelişimi içinde bu görevleri yerine getirmeleri adet olan kişilerin sayıları yavaş yavaş azalırken, eş en sona kalmaktadır. Toplumun daha yüksek katmanlarında bu hizmetin her iki türüne de büyük hacimlerde ihtiyaç vardır ve burada eşe hâlâ oldukça çok sayıda kaba hizmetli yardımcı olmaktadır. Fakat, toplumsal tabakalaşmada aşağıya doğru inildikçe, dolaylı aylâklık ve tüketim görevlerinin tümüyle eşe

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

düştüğü bir noktaya ulaşılır. Batı kültürüne mensup topluluklarda, bu husus, şu anda alt orta sınıflar için geçerlidir.

İşte burada ortaya ilginç bir karşıtlık çıkmaktadır. Bu alt orta sınıfta aile reislerinin aylâklık görüntüsü vermeye çalışmadıkları, bilinen bir gerçektir. Koşullar bu davranışa başvurmayı engellemiştir. Fakat, orta sınıf kadını, ailenin ve aile reisinin şanlarını korumak için dolaylı aylâklık işini sürdürmektedir. Herhangi bir modern sınaî toplulukta sosyal tabakalaşmanın alt katmanlarına doğru inilirken, aile reisinin, gösterişçi tüketimi göreli yüksek bir katmanda bıraktığı görülür. Orta sınıf ailenin reisi, iktisadî koşullar karşısında, büyük ölçüde üretken özellikler taşıyan işlerle yaşamını kazanmak zorunda kalmıştır. Bunun bir örneği günümüzün sıradan iş adamıdır. Fakat, erkeğin çalışma zorunluluğundan türeyen olgu, yani eşin dolaylı aylâklığı ve tüketimi ile kaba hizmetkârlar tarafından yerine getirilen yardımcı dolaylı aylâklık, saygınlık kurallarının çiğenmesine tahammül edemeyeceği bir görenek olarak, geçerliliğini sürdürür. Bir erkeğin kendisini olanca gayretiyle işe adayarak, eşinin kendisi hesabına ve dönemin ölçülerine uygun düzeyde dolaylı aylâklık yaşamasına imkan sağlaması, hiç de ender rastlanan bir görüntü değildir.

Böyle durumlarda, eşin sürdürdüğü aylâklık, kuşkusuz, işsizlik ya da tembelliğin basit bir sonucu değildir. Bu, hemen her zaman, bir tür iş, ev içi sorumluluğu ya da sosyal etkinlik kılıfı içinde ortaya çıkar. İncelendiğinde, bu kılıfın kadının kazançlı ya da somut fayda sağlayan herhangi bir şeyle meşgul olmadığını kanıtlamak dışında pek bir işlevi olmadığı görünür. Daha önce nezaket kuralları bağlamında belirtildiği gibi, orta sınıfa mensup bir ev kadınının zaman ve gücünü adadığı bilinen ev işlerinin büyük bölümü bir kazanç ya da somut fayda sağlamama özelliğine sahiptir. Orta sınıf kurallarına göre yetişmiş insanlar açısından, ev kadınının ev işlerine gösterdiği dekoratif ve titizce dikkatin ürünlerinin haz verici olmadığını kastetmiyoruz. Fakat, ev süsleme ve düzenlilik çabalarının sonuçlarının hitap ettiği beğeni, bu tür boşa harcanmış emek eserleri talep eden görgü kuralının seçici rehberliğinde biçim almış bir beğenidir. Eve gösterilen titizliğin ürünlerinin bize haz vermesinin temel nedeni, bunlardan haz duymanın bize öğretilmiş olmasıdır. Bu ev içi görevleri, doğru renk ve biçim bileşimleri ve gerçek anlamda estetik amaçlar için büyük özen gösterilmesini gerektirir. Ayrıca, bazen gerçekten bir takım estetik değere sahip sonuçlara varıldığı da inkâr

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

edilemez. Burada ısrarla altını çizdiğimiz nokta, ev kadının çabalarına rehberlik eden geleneklerin gösterişçi zaman ve malzeme israfı yasasınca biçimlendirilmiş olmasından ibarettir. Eğer güzellik ve konfor elde edilecekse -ki, bunların elde edilmesi az çok tesadüfi bir durumdur- bunlar israf edilen emeğe ilişkin büyük iktisadî yasaya uygun yollar ve yöntemlerle elde edilmelidir. Orta sınıf ev içi donanımının daha saygın ve daha "eli yüzü düzgün" bölümünü bir yandan gösterişçi tüketim ögeleri, diğer yandan da ev kadınının dolaylı aylâklığını kanıtlayacak araçlar oluşturur.

Eşin dolaylı tüketim yapması zorunluluğu maddî ölçek üzerinde, dolaylı aylâklık zorunluluğuna karşı daha düşük bir noktaya kadar varlığını sürdürür. Öyle bir nokta vardır ki, bunun altında, törensel temizlik ve benzeri konularda hemen hiçbir gösterişçi emek israfına rastlanmaz. Bu noktada, görünürde aylâklık için de bilinçli bir çabaya kesinlikle yer yoktur. Ama bu noktada bile vakar, kadının aile ve aile reisi adına gösteriş için bazı malları tüketmesini zorunlu kılar. Bu yolla, başlangıçta erkeğin hem teorik hem de pratik anlamda angaryacısı ve kölesi olan -onun tükettiği malları üreten- kadın, erkek tarafından üretilen malların törensel tüketicisi konumuna geçer. Fakat, teorik olarak, kadın hâlâ su götürmez biçimde erkeğin kölesidir. Zira, dolaylı aylâklık ve tüketimin düzenli olarak yerine getirilmesi, özgürlüğüne sahip olmayan hizmetkârın taşıması gereken işarettir.

Orta ve alt sınıf ailelerin sürdürdüğü bu dolaylı tüketim aylâk sınıf yaşam tarzının dolaysız bir ifadesi olarak kabul edilemez. Zira, bu maddî düzeydeki aileler, aylâk sınıfa mensup değillerdir. Burada asıl gözlemlenen aylâk sınıf yaşam tarzının bu sınıfa uzak gruplarda da ortaya çıkmasıdır. Aylâk sınıf, saygınlık açısından, sosyal yapının tepesinde yer almaktadır. Bu nedenle de onun yaşam biçimi ve değer ölçüleri topluluğun saygınlık normunu belirler. Bu ölçülere yaklaşık olarak uyulması, maddî ölçekte daha aşağı noktalarda bulunan tüm sınıflar için zorunlu hale gelir. Çağdaş uygar topluluklarda, sosyal sınıflar arasındaki sınır çizgileri muğlak ve gelip geçici bir hal almaktadır. Bu halin görüldüğü her yerde, üst sınıfın dayattığı saygınlık normu, baskıcı etkisini, sosyal yapı boyunca pek az dirençle karşılaşarak, en alt tabakalara dek yaymaktadır. Bunun sonucu, her tabakanın üyelerinin kendilerinin bir üstündeki tabakanın yaşam biçimini bir saygınlık ideali olarak

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

benimsemeleri ve enerjilerini bu ideale ulaşmak çabasına yöneltmeleridir. Başarısızlık durumunda adlarını ve öz saygılarını koruyabilmek için kabul edilmiş kurallara -en azından görünürde- uymak zorundadırlar.

Üst düzeyde örgütlenmiş herhangi bir sınaf toplulukta saygınlığın asıl temeli maddî güçtür. Maddî gücü göstermenin ve böylelikle iyi bir isim kazanıp bunu korumanın yöntemleri aylâklık ve gösterişçi mal tüketimidir. Her iki yöntem de maddî ölçeğin mümkün oabildiğince alt noktalarına kadar geçerliklerini korurlar. Her iki yöntemin uygulandığı alt tabalakarda bu görevlerin büyük bölümü eşe ve çocuklara verilir. Kadının, görünürde de olsa, herhangi bir aylâklığa girişemeyeceği daha da alt noktalarda ise, gösterişçi mal tüketimi varlığını sürdürür ve yine kadın ve çocuklar tarafından uygulanır. Evin erkeği de bu konuda bir şeyler yapacak durumdadır ve yapar da. Fakat, sefalet noktasına doğru inildikçe -gecekonduların kıyısına yaklaşıldığında- erkek ve hatta çocuklar, görünüşü kurtarmak amacıyla değerli mal tüketmeyi bırakırlar. Kadın, ailenin maddî saygınlığının tek belirtisi olarak kalır. Toplumun hiçbir sınıfı, hatta en aşırı yoksul olanlar bile, alışılmış gösterişçi tüketimin tümünden vazgeçmez. Bu tüketim kategorisinin son maddelerinden, en zorunlu ihtiyaçların baskısı altına girilmediği sürece vazgeçilmez. Maddî saygınlığa ilişkin son süs ya da son gösteriş bir yana bırakılmadan önce, pek çok ıstırap ve rahatsızlığa tahammül edilir. Bu yüksek ya da ruhsal ihtiyacı gidermekten tümüyle vazgeçecek kadar fiziksel ihtiyaçlara teslim olmuş bir sınıf ya da bir ülke mevcut değildir.

Gösterişçi aylâklık ve tüketimin gelişmesine ilişkin yukarıdaki incelememizden anlaşıldığı kadarıyla, bu iki eylemin de saygınlık açısından yararı, her ikisinin ortak özelliği olan israf ögesiyle bağlantılıdır. Bunlardan birinde zaman ve emek israfı, diğerinde ise mal israfı söz konusudur. Her ikisi de sahip olunan serveti teşhir etmeye yönelik birer yöntemdir ve yine her ikisi de geleneksel olarak eşit sayılır. İkisi arasında yapılacak seçim, basit olarak, bir yöntem sorunundan ibarettir. Bunun istisnası, seçimin farklı bir kaynaktan beslenen, başka davranış kurallarına göre yapılması durumudur. Yöntem açısından, gösterişçi tüketim ile gösterişçi aylâklık arasında yapılacak seçim, iktisadî gelişmenin farklı aşamalarında farklı bir nitelik alabilir. Burada sorun, etkilenmek istenen kişilere ulaşmada hangi yöntemlerin daha başarılı olacağıdır. Uygulama bu sorunun karşılığını farklı koşullarda, farklı biçimlerde vermiştir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Topluluk ya da sosyal grup sadece söylenti yoluyla kolayca ulaşılabilecek kadar küçük ve yoğun ilişkiler içinde olduğu, yani bireyin saygınlık açısından uyum sağlamak durumunda bulunduğu beşeri ortam, kişisel tanıdıklarından ve komşu dedikodularından ibaret olduğu sürece, her iki yötem de aynı ölçüde etkilidir. Dolayısıyla, her biri, sosyal gelişmenin erken aşamalarında yaklaşık eşit derecede iyi iş görebilir. Fakat, farklılaşma artıp, daha geniş bir beşeri ortama ulaşmak gerekli hale geldiğinde, tüketim, sıradan bir vakar aracı olan aylâklığın önüne geçmeye başlar. Bu, özellikle daha sonraki barışçıl iktisadî aşama için geçerlidir. Bu dönemde, iletişim araçları ve nüfusun hareketliliği, bireyi pek çok kişinin gözlem alanı içine sokar. Bireyin, kendi saygınlığını ölçmeleri için bu kişilere sunabileceği tek araç (belki görgüsüne ek olarak), onların gözü önünde sergileyebileceği mallardır.

Sanayiin modern örgütlenmesi, bir diğer yoldan daha aynı yönde gelişir. Modern sınaî sistemin getirdiği zorunluluklar sık sık aralarında özel bir temas bulunmayan bireyleri ve aileleri aileleri yanyana getirir. Mekanik anlamda komşumuz olan kişiler, sosyal anlamda komşumuz, hatta tanıdığımız bile değildir. Yine de, hakkımızdaki gelip geçici olumlu görüşleri çok yüksek bir yarar ifade etmektedir. Gündelik yaşamımızın bu hoşgörüsüz gözlemcilerini maddî olanaklarımızla etkilemenin tek geçerli yolu, ödeme gücümüzü fasılasız teşhir etmektir. Modern topluluklarda, kişinin kendi gündelik yaşamından haberdar olmayan insanlardan oluşan büyük toplantılara katılması, sıklıkla söz konusudur. Bu toplantılar kilise, tiyatro, balo salonu, otel, park, dükkan v.b. yerlerde gerçekleşir. Bu gelip geçici gözlemcileri etkilemek ve onların bakışları altındayken öz güvenimizi koruyabilmek için, maddî gücümüzün imzasını isteyenin okuyabileceği harflerle atabilmemiz gerekir. Bu nedenle, günümüzdeki gelişmeler, aylâklıktan ziyade gösterişçi tüketimin yararını arttırmak yönündedir.

Dikkate değer bir nokta da, tüketimin saygınlığa katkısının ve bir vakar ögesi olarak taşıdığı önemin, özellikle bireyin insanlarla temasının en yoğun ve nüfus hareketliliğinin en büyük olduğu toplum kesimlerinde çok ön plana çıkmasıdır. Kentli nüfusun gelirinden, kırdaki nüfusunkine kıyasla oldukça büyük bir bölüm gösterişçi tüketimin emrindedir ve bu daha zorlayıcı bir kuraldır. Bunun sonucu olarak, kentliler, saygın bir görüntü verebilmek için, köylülerden çok daha

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

müsrifçe yaşamak durumundadır. Dolayısıyla, örneğin Amerikalı bir çiftçi ile eşi ve kızı, aynı gelire sahip kentli bir zanaatkâr ailesine kıyasla, giyimlerinde daha az modaya uygun, tavırlarında daha az kibardır. Bunun nedeni, kent halkının gösterişçi tüketimden kaynaklanan özel hoşnutluk duygusuna daha hevesli olması ya da kır halkının maddî vakara daha az saygı duyması değildir. Fakat, bu gösteriş biçimine yönelme kışkırtması ve bunun gelip geçici etkinliği kentte daha kesindir. Bu nedenle, kentte gösterişçi tüketime daha sık başvurulur. Kent halkı, birbirlerini geçme yarışında, gösterişçi tüketim standartlarını daha fazla yükseltirler. Bunun sonucu da, kentte belirli bir maddî vakar düzeyini ortaya koymak için, göreli daha fazla masrafa girmek zorunluluğudur. Bu yüksek göreneksel standarda uymak mecburiyeti kaçınılmaz hale gelir. Saygınlık standardı, sınıftan sınıfa yükselir ve, kasttan kovulma korkusuyla, saygın görüntünün gereklerine uyulmaya çalışılır.

Köye kıyasla kentte tüketim, yaşam standardının daha büyük bir unsurudur. Köy halkı tüketimin yerine kısmen tasarrufu ve ev konforunu geçirmiştir. Bunlar, mahalle dekikoduları aracılığıyla, maddî saygınlık amacına yeterince hizmet etmektedir. Evdeki rahatlık ve -varsa- aylâklıktan alınan haz da büyük ölçüde gösterişçi tüketim ögeleridir. Hemen hemen aynı şey tasarruflar için de söylenebilir. Zanaatkâr sınıfın tasarruflarının daha küçük miktarda olmasının nedeni, çiftlikler ve küçük köylerde yaşayan insanlardan farklı bir ortamda bulunan zanaatkâr için tasarrufun pek büyük reklam değeri olmamasıdır. Köylüler arasında herkesin işleri, özellikle de maddî durumu, yine herkes tarafından bilinir. İlk bakışta, zanaatkâr ve işçi sınıfından kentlilerin yüzyüze bulunduğu kışkırtma, tasarruf düzeyini ciddi surette düşürecek boyutta olmayabilir. Ancak, saygın harcama standardının yükselmesi, tasarruf eğilimi üzerinde birikimsel olarak çok engelleyici bir etki yapar.

Bu saygınlık yasasının işleyiş biçiminin hoş bir örneği, toplu yerlerde uygulanan topluca içki içme ve diğerlerine içki ısmarlama adetleri ile sigara tüketimidir. Bu davranış kentli işçiler ve zanaatkârlar ile kent nüfusunun alt orta tabakaları arasında bir alışkanlıktır. Matbaa kalfaları bu tür gösterişçi tüketimin pek gözde olduğu ve çoğunlukla hor görülen bazı belirgin sonuçları da beraberinde getirdiği bir zümre olarak tanımlanabilir. Zümrenin bu konudaki kendine özgü alışkanlıkları, çoğunlukla gösterdiği eksik tanımlanmış bir ahlâkî yetersizliğe bağlanır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Bir diğer saptama da bu adamların meşgul oldukları işin kendileri üzerinde, kestirilmesi güç bir yoldan yarattığı ahlâken muzır bir etkidir. Sıradan matbaaların yazı ve basım odalarında çalışan kişilerin durumu şöylece özetlenebilir: Herhangi bir matbaa ya da herhangi bir kent için geçerli olan beceriler, diğer hemen her matbaa ya da kente de uygundur. Dolayısıyla, özel eğitimin kişiyi belli bir yere bağlanmaya zorunlu kılması hali, bu işte pek görülmez. Ayrıca, bu uğraş vasat zeka ve vasat genel bilgiden daha fazlasına ihtiyaç gösterir ve bu alanda çalışanlar, herhangi bir yerde kendi emeklerine gösterilen talepte en ufak bir oynama olduğunda, bundan yararlanmaya oldukça yatkındırlar. Sıla bağlılığının getirdiği hareketsizlik de bu nedenle fazla yaygın değildir. Ayrıca, bu çalışma alanında ücretler bir yerden diğerine geçişi kolaylaştıracak kadar yüksektir. Tüm bunların bir sonucu olarak, basım işinde emek, belki benzer şekilde iyi tanımlanmış diğer her işçi grubundakine kıyasla daha hareketlidir. Bu adamlar sürekli yeni tanıdıklar edinirler. Bu tanıdıklarla kurulan ilişkiler geçici ya da kısa süreli olabilir. Fakat, kişilerin olumlu görüşlerine yine de değer verilir. Dostluk duygularıyla pekişen gösteriş eğilimi, bu ihtiyaçların tatmini için en uygun yönlerde serbestçe harcama yapılmasına neden olur. Her yerde olduğu gibi, burada da kurallar moda olan her davranışı hemen yakalar ve benimsenmiş saygınlık ölçütlerine dahil eder. Bir sonraki adım, bu saygınlık ölçütünü aynı yönde yeni bir atılımın çıkış noktası yapmaktır. Zira, bu ticarî alandaki her kesimin doğal saydığı bir eğlence biçimine basit ve ruhsuz bir biçimde uyum göstermek bir hüner değildir.

Ortalama işçiye kıyasla, matbacılar arasında daha fazla sefahat eğilimi görülmesinin hiç değilse bir nedeni, bu ticaret alanındaki hareket serbestliği ve tanışmalar ve insanî temasların daha gelip geçici nitelikte olmasıdır. Fakat, son tahlilde, bu yüksek sefahat zorunluluğunun asıl temeli, Fransız toprak sahibi çiftçiyi tutumlu ve nekes kılan ve Amerikalı milyoneri kolejler, hastaneler ve müzeler kurmaya sevkeden egemen olma ve maddî gücünü gösterme isteğinden başka bir şey değildir. Eğer gösterişçi tüketim yasası, insan tabiatının buna ters düşen bazı özellikleri nedeniyle bir ölçüde dengelenmiş olmasaydı, günümüz kentlerindeki esnaf ve işçi grupları gibi topluluklar için, ücret ve gelirleri ne kadar yüksek olursa olsun, tasarruf olanağı mantıken mevcut olmazdı.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Fakat, servet ve servetin gösterişi dışında da bir takım saygınlık ölçüleri ve az çok zorlayıcı davranış kuralları vardır. Bunların bazıları, gösterişçi israfın geniş ve temel yasasını vurgulamakta ya da sınırlandırmaktadır. Reklamların etkinliğini basit bir test olarak kullanmak suretiyle, başlangıçta aylâklık ve gösterişçi tüketimin maddî yarışma alanını kendi aralarında eşit olarak paylaştıklarını bulabilirdik. Aylâklığın başlangıçta ön plana geçmesi ve iktisadî gelişme ve nüfus artışı karşısında geçerliğini yitirme eğilimi göstermesi beklenebilirdi. Bu arada, gösterişçi mal tüketimi, hem mutlak hem de göreli anlamda, giderek önem kazanır ve sonunda, kıt bir geçim dışında hiçbir şey bırakmayacak şekilde, tüm ürünleri kapsardı. Fakat, gelişimin asıl dizgesi bu ideal şemadan biraz farklı olmuştur. Başlangıçta aylâklık ön planda olmuş ve yarı barışçıl kültür aşamasında, hem dolaysız bir servet belirtisi, hem de bir saygınlık ölçüsü olarak, mal israfından daha yüksek bir konum işgal etmiştir. Bu noktadan başlayarak sürekli güç kazanan tüketim, günümüzde, hâlâ asgari geçim çizgisinin üstündeki üretimin tümünü özümsemekten uzak olmasına karşın, tartışmasız bir önceliğe sahiptir.

Bir saygınlık aracı olarak aylâklığın beklendiğinden önce yükselişe geçmesinin nedenleri, soylu ve soysuz uğraşılar arasında gözetilen arkaik ayırıma dayanmaktadır. Aylâklığın şerefli ve zorunlu sayılmasının bir nedeni, soysuz çalışmadan muafiyet göstergesi olmasıdır. Soylu ve soysuz toplumsal sınıflar arasındaki arkaik ayırım, uğraşıların haseçi bir biçimde şeref verici ve aşağılayıcı diye ikiye ayırılmasından kaynaklanmıştır. Bu geleneksel ayırım yarı barışçıl aşamanın başlangıcında bağlayıcı bir saygınlık yasasına dönüşmüştür. Bunun yükselişini pekiştiren bir diğer olgu da aylâklığın hâlâ tüketim kadar etkili bir servet belirtisi olmasıdır. Aslında o kültürel aşamada bireyin yüzyüze bulunduğu hayli küçük ve istikrarlı sosyal ortamda aylâklık öylesine etkilidir ki, her tür üretken emeği hor gören arkaik geleneğin de yardımıyla büyük bir servetsiz aylâk sınıfın doğuşunu sağladığı gibi, topluluğun üretimini de asgari geçim düzeyiyle sınırlı tutar. Üretimin bu aşırı engellenmesinden kaçınmayı mümkün kılan ise, saygınlık gereksiniminden daha güçlü bir zorlamaya tâbî olan köle emeğinin, çalışan sınıfların asgari geçim düzeyini aşan bir ürün fazlası hasıl etmesidir. Aylâklığın, bir saygınlık temeli olarak, zamanla göreli bir önem kaybına uğraması, kısmen tüketimin bir servet göstergesi olarak göreli

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

etkinliğinin artması yüzündendir. Ancak, bir neden de, gösterişçi israf adetine yabancı, kısmen de zıt bir diğer etkene bağlanabilir.

Bu yabancı etken, emekçilik içgüdüsüdür. Diğer koşullar elverişli olduğunda, bu içgüdü insanları üretken verime ve insan için yararlı olan her şeye olumlu açıdan bakmaya yatkın kılar. İşçilik içgüdüsü tüm insanlarda mevcuttur ve kendini en ters koşullarda bile ortaya koyabilir. Öyle ki, herhangi bir harcama gerçekte ne denli ziyankârca olursa olsun, görünürde bir amaca yönelik olduğunu düşündüren bir mazeret arkasına saklanmak zorundadır. Belli koşullar altında bu içgüdünün nasıl bir sömürü hazzına ve soylu ve soysuz sınıflar arası hasetçi bir ayırıma yol açtığı daha önceki bir bölümde açıklanmıştı. Gösterişçi israf yasası ile çatıştığı ölçüde, emekçilik içgüdüsü kendini ifade ederken, somut yararlılık üzerinde durmaktan ziyade, gözle görünür biçimde yararsız olan şeylere karşı bir üksinti ve bir estetik reddediş şeklinde ortaya çıkar. İçgüdüsel bir yönelim niteliğinde olduğu için, öncelikle, kendi gereklerinin görünür biçimde çiğnendiği durumları farkeder. Bu gereklerin ancak düşünülerek kavranabilen çiğnenişlerini ise daha yavaş ve daha yumuşak bir biçimde algılar.

Her çeşit iş tümüyle ya da çoğunlukla köleler tarafından yapıldığı sürece, tüm üretken çabaların aşağılanması insanların zihinlerinde öylesine sabit ve engelleyici bir etkendir ki, emekçilik içgüdüsünün sınaî yararlılık yönünde harekete geçmesi olanaksızdır. Fakat, (kölelik ve statü rejimleriyle birlikte) yarı barışçıl aşamadan üretimin (ücretli emeğe ve nakit ödemeye dayalı) barışçıl aşamasına geçildiğinde, bu içgüdü de daha etkin hale gelir. İnsanların neyin erdemli olduğuna ilişkin görüşlerini saldırganca biçimlendirmeye başlar ve kendini özgüvenin hiç değilse yardımcı bir kuralı olarak kabul ettirir. Tüm dış kaygılar bir yana, günümüzde, herhangi bir amacı gerçekleştirmek çabasında olmayan ya da insanlığın kullanımı için gönüllü olarak herhangi bir nesne, olgu ya da ilişki yaratmaya girişmeyen insanlar, sadece tükenen bir azınlık oluşturmaktadırlar. İnsanlardaki üretken eğilim, saygın bir aylâklığın ve şık sayılmayan yararlılık biçimlerinden kaçınmanın zorunlu olmasına yenik düşerek, aldatmacadan ibaret işlere yönelebilir. Bunun örnekleri "sosyal görevler", sözde sanatsal ya da sözde bilimsel çalışmalar, ev işleri ve dekorasyonu, dikiş toplantıları, giysi reformu, giyim, kağıt oyunları, yatçılık, golf ve çeşitli sporlarda gösterilen başarılardır. Fakat, koşulların

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

zorlamasıyla zaman zaman anlamsız etkinliklere dönüşmesi, bu içgüdünün var olmadığını kanıtlamaz: Nasıl ki bir tavuğu porselen yumurtalar üzerine oturtmanın sonuçları kuluçka içgüdüsünün varolmadığını kanıtlamıyorsa...

Belirli bir hedefi olan, ama zerafetten uzak bir üretkenlik ya da bireysel veya kollektif bir yarar taşımayan etkinliklerin günümüzde hararetle aranması, modern aylâk sınıf ile yarı barışçıl aşamanın aylâk sınıf arasındaki bir tutum farkını ortaya koymaktadır. Yukarıda da belirttiğimiz gibi, daha önceki aşamada tümüyle egemen olan kölelik ve statü kurumu, naif yağmacı nitelikte olmayan amaçlara yönelik her türlü çabayı hor görmüştür. O sıralarda, hareket etmek gereksinimini doyuracak bir uğraş bulmak mümkündü: Düşman gruplara ya da kişinin kendi grubu içindeki tâbî kılınmış insanlara saldırganlık ya da baskı uygulanarak güç harcanabiliyordu. Böylece, aylâk sınıfın hissettiği baskı azalabiliyor ve enerjisi, gerçekten yararlı hatta sözde yararlı uğraşılara başvurulmadan, boşaltılabiliyordu. Avlanma eylemi de, bir dereceye kadar, aynı amaca hizmet ediyordu. Topluluk barışçıl bir sınaî örgütlenmeyi geliştirip topraktaki yerleşimin artmasıyla av olanakları da küçüldüğünde, amaca yönelik bir etkinlik arayan enerji, başka bir yöne doğru akmaya bırakıldı. Zorunlu çalışmanın ortadan kalkmasıyla, yararlı çabalara atfolunan soysuzluk da biraz hafifledi ve emekçilik içgüdüsü kendini daha kararlı ve tutarlı bir biçimde ortaya koymaya başladı.

En düşük direnç çizgisi bir ölçüde değişmiştir ve eskiden yırtıcı etkinliklerle boşalan enerji artık kısmen bazı görünürde yararlı amaçlara yönelmektedir. Görünürde amaçsız aylâklık artık hor görülmektedir. Bu, özellikle, aylâk sınıfın pleb kökenli olan ve *otium cum dignitate** geleneğine ters düşen geniş bir bölüm üyesi arasında geçerlidir. Fakat, üretken bir çabayı temsil etmeyen her türlü uğraşıyı hor gören saygınlık yasası hâlâ geçerliktedir ve üretken olmayan hiçbir etkinliğin kısa süreli bir modanın ötesinde bir anlam taşımasına da izin vermeyecektir. Bunun sonucu olarak, aylâk sınıfın sürdürdüğü gösterişçi aylâklıkta, özden çok biçimi ilgilendiren bir değişiklik yaratılmıştır. İki çatışan zorunluluk arasında bir uzlaşma yaratmak üzere, kandırmacaya başvurulmuştur. Pek çok karmaşık nezaket kuralı ve törensel nitelikli toplumsal görev

* Latince: "Huzur içinde, onurlu bir yaşam".

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

yaratılmıştır. Resmi üslupları ve adları belirli bir sözde iyileştirme amacına işaret eden çeşitli örgütler kurulmuştur. Ortada bir hayli koşuşturma ve bir hayli de konuşma vardır. Bu konuşmaların amacı, konuşanların kendi trafiklerinin gerçek iktisadî değeri üzerinde düşünmelerine fırsat vermemek. Bu amaca yönelik etkinlik kandırmacasıyla birlikte ve onun dokusuna katıştırılmış olarak, her zaman değilse bile çoğunlukla, ciddi bir amaca yönelik kayda değer ölçüde çabalara da rastlanabilmektedir.

Dolaylı aylâklığın daha dar dünyasında da benzer bir değişim gerçekleşmiştir. İleri barışçıl aşamanın ev kadını, patriyarkal rejimin doruğundaki gibi zamanının tümünü gözle görülür bir aylâklık içinde geçirmemekte ve ev işleri için gayret harcamaktadır. Ev işlerindeki bu gelişimin başlıca özelliklerine daha önce de değinmiştik.

İster mal ve hizmetlere isterse insan yaşamına ilişkin olsun, gösterişçi israfın tüm evrimi boyunca belirgin olan nokta şudur:Tüketicinin şanını etkin bir biçimde koruyacak harcama, gereksiz şeyler için yapılmış bir harcamadır. Saygın olması, savurganca olmasına bağlıdır. Yaşamın sıradan gereksinimleri için yapılan tüketimin bir erdemi yoktur. Bunun tek istisnası, asgari geçim düzeyine bile ulaşamayan aşırı yoksul kişilerle mukayese edildiğimiz durumlardır. Böyle bir mukayese ise saygınlığın en yavan ve nahoş düzeyi dışında bir isnat noktası yaratamaz. Refah dışındaki konularda hasetçi karşılaştırmalara fırsat verecek bir yaşam standardının hâlâ mümkün olması gerekir. Örneğin ahlâkî, fiziksel, entellektüel ya da estetik gücün ortaya koyulduğu çeşitli durumların karşılaştırılması gibi... Günümüzde, tüm bu açılardan karşılaştırmalar yapmak modadır. Bu karşılaştırmalar maddî karşılaştırmaya öylesine girift bağlarla bağlıdır ki, ikisini birbirinden pek ayırt edemeyiz. Bu, özellikle entellektüel ya da estetik güç veya yeterlilik ifadelerinin günümüzde değerlendirilişi için geçerlidir. Öyle ki, çoğu zaman, özde sadece maddî olan bir farkı estetik ya da entellektüel diye yorumlarız.

"İsraf" kavramının kullanılması bir bakıma talihsizliktir. Gündelik yaşamın dilinde kullanıldığı biçimiyle sözcük, bir aşağılama iması taşır. Burada ise, aynı güdüler ve olguları yeterince tanımlayacak başka bir sözcük bulunamadığı için kullanılmaktadır ve insan ürünleri ve yaşamın gayri meşru biçimde harcanması gibi tiksindirici bir anlam

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

taşımamaktadır. İktisat teorisi açısından, söz konusu harcama, başka herhangi bir harcamadan ne daha fazla ne de daha az meşrudur. Burada "israf"olarak adlandırılmasının nedeni, bunu seçen tüketicinin gayreti ya da harcamalarının ziyan edilmiş ya da yanlış yönlendirilmiş olması değil, bu harcamaların genelde insan yaşamı ve refahına büyük katkıda bulunmamasıdır. Eğer tüketici bu seçimi yapmışsa, seçtiğinin kendisi için savurganlık anlamı taşımayacak başka tüketim biçimlerine kıyasla ifade ettiği göreli yararı sorgulamak gereksizdir. Tüketicinin seçtiği harcama biçimi ve seçimini yaparken gözettiği amaçlar, onun tercihlerine göre yarar ifade eder. Tüketicinin bakış açısından israf sorunu asıl iktisadî teorinin kapsamı içinde ortaya çıkmaz. Dolayısıyla, "israf" sözcüğünün teknik bir terim olarak kullanılması, gösterişçi israf yasası uyarınca, tüketicilerin güdülerinin ya da ulaşmaya çalıştığı hedeflerin hor görülmesi anlamına gelmemektedir.

Fakat, başka bir açıdan da belirtmeliyiz ki, "israf" sözcüğü gündelik yaşam dilinde savurganca davranışların hor görülmesi bağlamında kullanılmaktadır. Bizzat bu yaygın kullanım emekçilik içgüdüsünün bir ürünüdür. İsrafın halk tarafından onaylanmaması, sıradan insanın, kendisiyle barışık olabilmek için, her tür insanî çabada ve hazda yaşamı zenginleştiren ve genel refahı artturan bir unsur görmeyi gereksindiğini göstermektedir. Bir bireyin diğerine kıyasla göreli ya da rekabete dayalı avantaja sahip olması, iktisadî vicdanı tatmin etmemekte, bu nedenle de rekabetçi harcama bu vicdanda onay bulamamakadır.

Tam bir kesinlik sağlamak için, gösterişçi israf kavramının kapsamına sadece hasetçi maddî karşılaştırma amacıyla yapılan harcamalar dahil edilmeliydi. Fakat, herhangi bir olguyu ya da unsuru bu kavrama dahil etmemiz için, bir harcamayı yapan kişinin de harcamasını bu anlamda israf olarak yorumlaması gerekli değildir. Sıklıkla rastlanan bir durum, başlangıçta müsriflik olarak algılanan bir yaşam standardı ögesinin zaman içinde harcamayı yapan tüketici açısından bir ihtiyaç gibi görünmeye başlaması ve üreticinin alışılmış tüm diğer harcamaları kadar vazgeçilmez hale gelmesidir. Bazen bu kategoride yer alan ve söz konusu ilkenin işleyişine örnek olarak gösterebileceğimiz mal ve hizmetler arasında halılar ve döşemelik kumaşlar, gümüş sofra takımları, garson hizmetleri, ipek şapkalar, kolalı çamaşırlar ve pek çok takı ve giysiler sayılabilir. Alışkanlık ve görenek

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

oluştuktan sonra, bunların vazgeçilmez hale gelmesi, harcamaların -sözcüğün teknik anlamıyla- israf oluşturup oluşturmamasını belirlemez. Herhangi bir harcamanın bu açıdan değerlendirilmesi için, bunun genel olarak insan yaşamına doğrudan bir etkisi olup olmadığına, yaşam sürecini geliştirip geliştirmediğine gayri şahsî bir yaklaşımla bakmak gerekir. Bu, emekçilik içgüdüsü için ödüllenmenin esasıdır ve bu içgüdü iktisadî gerçeklik ya da uygunluk konusundaki herhangi bir anlaşmazlıkta başvurulabilecek en yüksek yargı merciidir. Burada söz konusu olan, duygusallıktan uzak sağduyunun bahşettiği bir ödüldür. Dolayısıyla sorun, belirli bir harcamanın mevcut bireysel alışkanlıklar ve sosyal adetler ortamında belirli bir tüketicinin tatmini ya da huzurunu sağlayıp sağlamadığı değildir. Sorun, bu harcamanın, öğrenilmiş zevkler, kurallar ve saygınlık görenekleri bir yana, yaşam rahatlığı ya da zenginliğinde net bir artışa yol açıp açmadığıdır. Göreneksel leşmiş harcama, eğer dayandığı görenek hasetçi maddî karşılaştırma olgusunun bir uzantısı ise, israf kapsamında ele alınmalıdır. Başka bir deyişle, israf sayılan harcamalar, maddî saygınlık ya da göreli iktisadî başarı ilkesi sayesinde göreneksel leşmiş ve zorunlu hale gelmiş harcamalardır.

Herhangi bir harcama nesnesinin gösterişçi israf kategorisine dahil edilebilmesi için tümüyle ziyankârlığa yönelik olmasının gerekmediği açıktır. Bir nesne hem kullanışlı hem de israfa yönelik sayılabilir ve tüketici için ifade ettiği yarar, değişik oranlardaki kullanışlılığı ve israfa yönelikliğinin bir bileşimi olabilir. Tüketim malları ve hatta üretken mallar, genelde yararlarının bileşiminde her iki unsuru da içerir. Ancak, genelde tüketim mallarında israf unsuru, üretken amaçlı yapılmış mallarda ise yarar unsuru ön plandadır. Hatta, ilk bakışta salt gösterişe hizmet eder görünen nesnelerde bile, en azından görünürde bir yarar bulmak mümkündür. Öte yandan, belli bir üretken süreçte hazırlanmış özel makina ve araçlarda ve insan üretiminin en kaba uygulamalarında da, istikrarlı bir incelemeyle, gösterişçi israfın ya da, en azından, yapmacık alışkanlığının bir takım izleri bulunabilir. Bir mal ya da hizmet türünün birincil amacı ve başlıca unsurları ne kadar bariz bir biçimde gösterişçi tüketime ilişkin olursa olsun, bunda hiçbir yararlı amacın gizli olmadığını ileri sürmek tehlikelidir. Aynı şekilde tehlikeli bir iddia da, öncelikle yararlı olan bir ürünün o andaki ya da uzak plandaki değerinde israf ögesinin hiçbir payı olmadığı iddiasıdır

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

5

Maddiyatçı Yaşam Tarzı

Herhangi bir modern toplulukta yaşayan insanların büyük bölümü için, fiziksel rahatlığın gerektirdiği miktarı aşan harcamalar, görülür tüketimlerinin pahalılığında mükemmelliği yakalamaya yönelik bilinçli bir çaba değildir. Bu insanların asıl isteği, tüketilen malların miktarı ve düzeyine ilişkin geleneksel saygınlık standardına ulaşmaktır. Bu isteği yönlendiren ölçüler katı ve değişmez olmadığı gibi, bunu aşmak için de müşevvikler bulunabilir. Saygınlık standardı esnektir ve özellikle, eğer maddî imkanlardaki artışa ve böyle bir artışı izleyen yeni ve geniş harcama ölçeğine uyum sağlamak için zaman varsa, sınırsız genişleyebilir. Bir zamanlar benimsenmiş bir harcama ölçeğinden geriye dönmek, alışılmış ölçeği artan bir servete uygun biçimde genişletmekten çok daha zordur. Adet haline gelmiş pek çok harcama kalemi incelendiğinde, bunların tümüyle israfa dönük oldukları anlaşılır. Dolayısıyla, bunlar sadece şeref bahşedici niteliktedir. Fakat, bir kez saygın tüketim dizgesine dahil edildikten ve bireyin yaşam tarzının bir parçası haline geldikten sonra, bunlardan vaz geçmek, doğrudan fiziksel rahatlık sağlayan maddelerden, hatta yaşam ve sağlık için gerekli olanlardan vazgeçmek kadar güç olur. Bir başka deyişle, ruhsal rahatlık sağlayan gösterişçi savurgan ve şerefli harcamalar, fiziksel rahatlığa ya da sadece hayatta kalmaya ilişkin "daha düşük" ihtiyaçları karşılayan çoğu harcamadan daha vazgeçilmez bir konuma gelir. "Yüksek" bir yaşam standardını aşağı çekmek, zaten oldukça düşük bir standardı daha da düşürmek kadar güçtür. Ancak, ilk durumda zorluk manevi nitelikte iken, ikincisinde maddî konforda esaslı bir düşüşü de ifade eder.

Gösterişçi tüketimde gerilemenin güç olmasına karşın, yeni bir ilerleme oldukça kolaydır ve neredeyse doğal bir olay gibi gerçekleşir. Tüketimi arttırma imkanlarının bulunduğu bir durumda birey gözle görülür tüketimini değiştirmiyorsa -ki bu ender görülen bir haldir- çevre bir açıklama talep eder. Tüketimlerini arttırma konusunda başarısız olan

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

kişilere pintilik gibi nahoş güdüler atfolunur. Öte yandan, uyarana aniden tepki vermek (gelir artışını harcama artışıyla karşılamak; çev.), normal bir davranış olarak kabul edilir. Bu, genelde çabalarımızı yönlendiren harcama ölçütünün o güne dek ulaştığımız ortalama ve sıradan harcama düzeyi olmadığını göstermektedir. Ölçütümüz, ulaşabildiğimiz noktanın hemen ötesinde olan, ya da ulaşabilmek için biraz zorlanmamız gereken bir tüketim idealidir. Altta yatan güdü, rekabettir; yani kendimizi aynı kategoriye yerleştirdiğimiz kişileri geçmeye bizi zorlayan hasetçi bir mukayesenin uyarması... Her sınıfın sosyal tabakalaşmada kendisinin hemen üzerinde yer alan sınıfı kıskandığına, onunla yarıştığına ve kendisini nadiren altında ya da çok üstünde konumlanmış kişilerle karşılaştırdığına ilişkin yaygın kanı da özde aynı önermeyi içermektedir. Başka bir deyişle, harcamalara ilişkin saygınlık ölçütümüz, diğer rekabet konularında olduğu gibi, toplumsal olarak hemen üzerimizde yer alanların adetlerine göre belirlenmektedir. Bu, özellikle sınıf ayırımlarının biraz belirsiz olduğu toplumlarda, tüm saygınlık ve vakar yasalarının ve tüm tüketim standardlarının, belli belirsiz derecelenmelerle, en yüksek toplumsal ve ekonomik sınıf olan zengin aylâk sınıfın adet ve alışkanlıklarına yaklaşması sonucunu verir.

Topluluğun saygın ve şerefli olarak benimseyeceği yaşam tarzını genel hatlarıyla belirlemek aylâk sınıfın işidir. Bu toplumsal varoluşu en yüksek ve ideal biçimiyle tanımlamak ve bunun yaşayan örneğini sunmak da aynı sınıfa düşer. Ancak, yüksek aylâk sınıfın bu adeta dinsel görevi yerine getirebilmesi belli maddî sınırlamalar altında mümkündür. Halkın düşünce alışkanlıkları, belli törensel zorunluluklar yönünde ani bir devrimle dönüştürülemez. Herhangi bir değişimin kitleye yayılması ve insanların alışageldikleri tavrı dönüştürebilmesi zaman alır. Özellikle de, değişimin kaynağından toplumsal konumları itibariyle uzak olan sınıfların alışkanlıklarını değiştirmek zordur. Nüfusun fazla hareketli olmadığı veya çeşitli sınıflar arasındaki mesafelerin daha geniş ve kesin olduğu toplumlarda, süreç daha yavaş işler. Fakat, eğer yeterince zaman tanınırsa, aylâk sınıfın toplumun yaşam tarzının biçim ve ayrıntılarına ilişkin değerlendirmeleri basiretli ve kapsamlı olacaktır. Ancak, saygınlığın özüne ilişkin ilkeler konusunda aylâk sınıfın yapabileceği değişiklikler dar bir tolerans sınırına sahiptir. Ortaya koyduğu örnek ve reçete daha alttaki tüm sınıflar için emredici bir güç taşır. Fakat, saygınlığın biçim ve yöntemini belirlemek üzere ortaya atılan reçeteler hayata geçirilir, yani

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

alt sınıfların adetleri ve tutumları biçimlendirilirken, bu otoriter rehberlik, gösterişçi israf yasasının seçici yönlendirmesine tabidir ve emekçilik içgüdüsü tarafından, değişik ölçülerde de olsa, ılımlılaştırılır. Bu normlara eklenmesi gereken, insan tabiatına ilişkin bir başka genel ilke vardır: Yağmacı tin. Bu, genellik ve psikolojik içerik açısından gösterişçi israf ile emekçilik içgüdüsünün ortasında bir yer alır. Bunlardan ikincisinin kabul edilen yaşam tarzını biçimlendirmedeki rolü daha sonra tartışılacaktır.

Şu halde, saygınlık yasası, yaşam tarzını düzenleyeceği sınıfın iktisadî koşullarına, geleneklerine ve ruhsal olgunluk düzeyine uyum sağlamak zorundadır. Otoritesi ne denli yüksek ve yapısı temel saygınlık kurallarına ne denli uygun olursa olsun, herhangi bir resmi kural, zamanın akışıyla ya da daha düşük maddî olanaklara sahip bir sınıfa aktarılmak nedeniyle, uygar insanların temel vakar yasasına ters düştüğü takdirde, gücünü kaybeder. Bu temel yasa ise, maddî başarıya ilişkin hasetçi bir mukayesenin amaçlarına hizmet edebilmektir.

Bu harcama yasalarının herhangi bir topluluk veya sınıfın yaşam standardını belirlemede önemli bir yeri olduğu açıktır. Aynı şekilde açık olan bir husus da, herhangi bir zamanda, herhangi bir toplumsal tabakada egemen olan yaşam standardının şerefli harcamaların alacağı biçimi ve bu "yüksek" ihtiyacın bir toplumun tüketimine ne kadar etki edeceğini belirlemekte önemli bir rol oynadığıdır. Bu açıdan, benimsenmiş yaşam standardının denetimi olumsuz bir nitelik taşır ve, hemen hemen tümüyle, alışılmış gösterişçi harcama dizgesinden geriye dönüşü engellemeye yarar.

Bir yaşam standardı, alışkanlık niteliğindedir. Belli uyaranlara tepki verilirken baş vurulan bir ölçek ve yöntemdir. Alışılmış bir standarttan geriye dönmenin zorluğu, yerleşik bir alışkanlığı kırmanın zorluğuna denktir. Standart yükseltmenin göreli kolaylığı, yaşam sürecinin etkinliklerin serpilmesinden ibaret olduğunu ve dışavuruma karşı direncin düşük olduğu her yönde yeni etkinliklerin serpileceğini gösterir. Ancak, düşük direnç gösteren herhangi bir alanda dışavurum alışkanlığı bir kez oluştuktan sonra, aynı ortamda direnci arttıran bir değişim gerçekleşse bile, davranış alışık olduğu özgürlüğü arayacaktır. Alışkanlık adını verdiğimiz, etkinliklerimizi belli bir yönde kolayca dışa vurma hali, yaşamın akışına karşı direnen dış koşulların şiddetlenmesine

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

yol açabilir. Bir bireyin yaşam standardını oluşturan çeşitli alışkanlıklar ya da alışılmış dışavurum biçimleri ve yönleri arasında, zıt koşullara karşı dayanıklılık ve dışavurumun belli bir yöne doğru yol almadaki emrediciliği açısından kayda değer farklılıklar vardır.

Günümüz iktisat teorisinin diliyle ifade etmek gerekirse, insanlar herhangi bir yöndeki harcamalarını kısmakta duraksarlar ve bazı yönlerdeki harcamaların kısılmasına ilişkin duraksama daha yoğundur. Başka bir deyişle, alışılmış herhangi bir tüketimden vaz geçmek zordur, ama bazı tüketimlerden vaz geçmek aşırı zordur. Tüketicinin en büyük ısrar ile sarıldığı tüketim madde ve biçimleri yaşamsal gereklilikler ya da asgari geçim ögeleri olarak anılanlardır. Kuşkusuz, asgari geçim, katı bir biçimde belirlenmiş, tür ve miktar açısından sabit bir mal grubunu içermez. Ancak, tartışmamız açısından, asgari geçimi yaşamı sürdürebilmek için gerekli, az ya da çok belirlenmiş bir tüketim toplamı olarak tanımlayabiliriz. Bu asgari miktarın, harcamaların artan oranlı olarak kısılması halinde, normalde olarak en son gözden çıkarılacağını kabul edebiliriz. Genel bir deyişle, birey yaşamını yönlendiren en eski ve kökleşmiş alışkanlıklar -bireyin bir organizma olarak var oluşuna ilişkin alışkanlıklar- en dayanıklı ve emredici olanlardır. Bunların hemen ötesinde, bireyin ya da türün daha sonra geliştirdiği alışkanlıklar, yani daha yüksek bir takım gereksinimler vardır. Bunlar kısmen düzensiz ve değişken bir derecelenme arz eder. Bu yüksek gereksinimlerin bir kısmı, örneğin belli uyarıcıları kullanma alışkanlığı veya (kıyamet sonrasında) selâmet gereksinimi ya da iyi bir şan sahibi olmak isteği, pek çok durumda daha düşük ya da daha temel gereksinimlerin önüne geçebilir. Genelde, alışkanlık ne kadar uzun sürmüşse, kırılması da o kadar zorlaşır. Alışkanlık, yaşam sürecinin daha önceki alışılmış biçimleriyle benzeştiği ölçüde, kendine daha sağlam bir yer eder. Alışkanlığın ilintili olduğu insanî özellikler ya da bu alışkanlıkta ifade bulan belirli yetenekler, yaşam süreci ile geniş çapta bağlantılı olan ya da söz konusu ırkın tarihi içinde sağlam yerleri bulunan özellik ve yeteneklerdir.

Değişik insanların değişik alışkanlıkları benimsemede farklı ölçülerde başarılı olması ve belli alışkanlıklardan vaz geçmede farklı ölçülerde zorlanması, alışkanlıkların derinliğinin sadece tekrarlama süresi ile bağlantılı olmadığını göstermektedir. Kalıtsal yetenekler ve mizaç özellikleri, bireyin yaşam tarzına egemen olacak alışkanlıkları

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

belirlemede, alışma süresi kadar önemli bir rol oynar. Yaygın kalıtsal özellikler, yani herhangi bir toplulukta baskın olan etnik unsurun tipik mizacı, o topluluğun alışılagelen yaşam sürecinin dışa vurulma biçim ve kapsamını büyük ölçüde belirler. Bireylerin belli alışkanlıkları süratle ve kesinlikle edinmelerinde kalıtsal yetenek ve özelliklerin ne kadar büyük rol oynadığını gösteren örneklerden biri, tüm yaşama hükmedebilen alkolizm alışkanlığının büyük bir kolaylıkla benimsenebilmesidir. Bir diğer örnek, böyle özel bir yatkınlığa sahip olan insanların dinsel törenlere derhal alışkanlık sağlamasıdır. Romantik aşk adı verilen özel insanî ortama alışmadaki şaşırtıcı rahatlığımız da aşağı yukarı aynı anlama gelmektedir.

İnsanlar, kalıtsal özellikleri ya da yaşam etkinliklerini belli yönlerde geliştirme hızları açısından farklılıklar gösterirler. Göreli olarak güçlü bir özel yeteneğe ya da dışa vurum becerisine rastlayan veya bunlar üzerine temellenen alışkanlıklar, kişinin refahı açısından büyük önem taşır. Yaşam standardını oluşturan çok sayıdaki alışkanlığın göreli dirençlerini belirlemede kalıtsal eğilimlerin oynadığı rol, insanların gösterişçi tüketime ilişkin herhangi bir alışılagelmiş harcamadan vaz geçmekte neden aşırı bir biçimde zorlandıklarını da açıklamaktadır. Böyle bir alışkanlığa temel teşkil eden eğilimler, yarışma içinde açığa vurulan eğilimlerdir. Yarışma -hasetçi karşılaştırma- eğilimi ise, insan tabiatının kadim ve yaygın bir eğilimidir. Herhangi yeni bir biçim altında faaliyete geçirilmesi kolay olduğu gibi, bir zamanlar dışa vurulmuş olduğu her biçimde de çok dayanıklı olarak varlığını sürdürür. Herhangi bir şerefli harcama biçiminde dışa vurum alışkanlığını bir kez edinmiş olan bir bireyin, belli uyaranlara bu canlı ve derin yarışma eğiliminin rehberliği altında belli etkinliklerle yanıt vermekten ibaret olan alışkanlığını değiştirmesi ve söz konusu harcama biçiminden vaz geçmesi çok zordur. Öte yandan da, maddî gücündeki herhangi bir artış, bireyi yaşamsal etkinliklerini daha kapsamlı bir biçimde genişletmek durumuna getirir ve türün kadim eğilimleri bu yeni etkinliklerin alacağı yönü tayin ederler. Benzer bir ifade biçimi altında aktif olan, geçerli bir yaşam biçiminin önermeleri ile desteklenen ve gerçekleştirilmeleri için gerekli maddî kaynaklar ve olanakların da el altında bulunduğu eğilimler ise, bireyin mevcut gücüne eklenen yeni maddî varlığın hangi yönde ve hangi biçimde kullanılacağının belirlenmesine büyük katkıda bulunur. Daha somut terimlerle ifade etmek gerekirse, gösterişçi tüketimin yaşam

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

tarzının bir unsuru olduğu her toplulukta, kişinin ödeme gücündeki her artış, benimsenmiş bir gösterişçi tüketim biçimi için harcanmak eğilimindedir.

Öz koruma içgüdüsü hariç, gerçek ekonomik dürtülerin muhtemelen en güçlü, dayanıklı ve canlı olanı, yarışma eğilimidir. Sınaî bir toplulukta bu yarışma eğilimi maddî yarışma biçimine dönüşür. Günümüzün batılı uygar toplumları açısından bu, yarışma eğiliminin gösterişçi israf biçiminde dışa vurulması anlamını taşımaktadır. Bu nedenle, gösterişçi israf gereksinimi topluluğun sınaî verimindeki ya da mal üretimindeki herhangi bir artışı -en temel fiziksel ihtiyaçlar için ayırılan payın dışında- kendine mal etmek için hazır beklemektedir. Modern ortamlarda böyle bir sonucun ortaya çıkmamasının nedeni, bireyin servetinin harcama alışkanlıklarının uyumuna vakit bırakmayacak kadar hızla artmaktadır. Ya da söz konusu birey artan servetinin gösterişle tüketilmesini daha sonraki bir tarihe ertelemiştir. Genelde böylelerinin amacı, gerçekleştirilecek toplam harcamayı daha etkileyici ve gösterişli kılmaktır. Artan sınaî verimlilik yaşamsal ihtiyaçların daha az emek harcanarak karşılanmasına olanak verdiği için, topluluğun üretken üyelerinin enerjileri daha yavaş ve kolay bir tempoya değil, gösterişçi tüketimin büsbütün artmasına neden olacak bir tempoya yönelir. Sınaî verimin artması bu baskıyı hafifletmez. Ancak, üretimdeki artış, sınırsız artabilecek nitelikte olan gereksinimi karşılamak için kullanılır. Buradaki davranış biçimi, iktisat teorisinde daha yüksek ya da ruhsal ihtiyaçlar ile bağlantılandırılan davranış biçimidir. J.Stuart Mill'in "bu güne dek yapılan tüm mekanik yeniliklerin herhangi bir insanoğlunun gündelik ızdırabını hafifletip hafifletemediği şimdilik tartışmalıdır" sözünü söylemesine yol açan başlıca olgu, yaşam standardının bu özelliğidir. Bireyin dahil olduğu topluluk ya da sınıfın benimsediği harcama standardı, kendisinin yaşam standardını da büyük ölçüde belirler. Harcama standardı, bunu uygulayan bireyin sağduyusuna seslenerek, kendisini iyi ve doğru olarak kabul ettirir ve temsil ettiği yaşam tarzının özümsenmesini sağlar. Standardın birey üzerindeki dolaylı etkisi ise çevrenin belli bir harcama biçimine uyulmasını bir görgü kuralı gibi dayatması ve bireyde değersizleşme ya da dışlanma kaygıları yaratması yoluyla gerçekleşir. Moda olan yaşam tarzını benimsemek ve uygulamak hem tatlı hem de rahattır. Bu, çoğu zaman kişisel rahatlık ve başarı için vazgeçilmez hale gelir. Herhangi bir sınıfın yaşam standardı, gösterişçi

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

israf ögesi açısından, genelde o sınıfın para kazanma kapasitesine uygundur ve bu kapasiteyi bir parça da aşma eğilimi gösterir. Bu yüzden, insanların ciddi uğraşıları üzerinde yarattığı etki, onları muazzam bir tek amaçlılığa, yani mümkün olan en yüksek serveti elde etmeye ve maddî kazanımları olmayan çalışmaları değersiz saymaya yönlendirmek şeklindedir. Tüketim üzerindeki etkisi ise, onayı beklenen gözlemciler için değer taşıyan tüketim alanları üzerinde yoğunlaşılması ve zaman ya da malzemenin şerefli bir biçimde harcanmasını gerektirmeyen eğilimler ve ilgi alanlarının, kullanılmama yüzünden geçersiz hale gelmesidir.

Gözle görülür tüketim biçimlerini tercih eden bu ayırımcılığın bir sonucu olarak, pek çok sınıfın ev içi yaşamları, başkalarının gözleri önünde sürdürdükleri yaşamın şaşaası karşısında oldukça pejmürde bir hal almıştır. Aynı ayırımcılığın ikincil bir sonucu olarak, insanlar özel yaşamlarını yabancı gözlerden gizlemektedir. Gizlice sürdürülebilecek her tür tüketim konusunda, komşular ile temastan kaçınılmaktadır. Pek çok gelişmiş sanayi toplumunda insanların ev içi yaşamlarını gizli tutmaları bu yüzdendir. Yine bu yüzdendir ki, tüm toplumların üst sınıfları mahremiyet ve ketumluğa görgü kuralları arasında büyük bir yer verirler. Saygın harcama kurallarının şiddetle etkilediği sınıflarda doğum oranlarının düşük olması da, aynı şekilde, gösterişçi israfa dayalı bir yaşam standardının getirdiği zorunluluklar ile bağdaştırılabilir. Bir çocuğa saygın bir tarzda bakabilmek için yapılması gereken gösterişçi tüketim ve bunun yol açtığı harcama artışı çok önemli boyutlardadır ve çocuk sahibi olmayı şiddetle engelleyici bir rol oynar. Bunun, Malthus'un değindiği basirete dayanan nüfus kontrollarının en etkini olması muhtemeldir.

Bu yaşam standartı etkeninin gerek fiziksel bakım ve rahatlığa ilişkin daha mahrem tüketim ögelerinin kısıtlanması, gerekse az çocuk yapmak ya da tümüyle çocuksuz yaşamak şeklindeki etkileri, belki de en bariz şekilde, bilimsel çalışmalarla uğraşan sınıflar arasında görülmektedir. Yaşamlarının özelliklerini oluşturan üstünlük varsayımı ve kıt ödüller ve başarılar nedeniyle, bu sınıflar, geleneksel olarak, maddî durumlarının gerektirdiğinden daha yüksek bir toplumsal konuma yerleştirilir. Bunlar için uygun sayılan harcamalar da kaçınılmaz olarak yüksektir ve yaşamın diğer amaçları için pek olanakları kalmaz. Koşullar gereği, bu sınıfın iyiyi ve doğruyu seçme konusundaki tutumları ve çevrenin bu eğitimli kişilerden beklediği maddî saygınlık, sınıf üyelerinin

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

servet düzeyleri ve kazanç olanaklarına kıyasla aşırı yüksektir. Bu noktada, sözde aynı sosyal sınıfa mensup oldukları, fakat bilimsel yaşamla ilgisi olmayan kişilerden oldukça farklı durumda kalırlar. Bilimsel çalışmanın ruhban sınıfın tekelinde bulunmadığı her modern toplumda, bilimle uğraşan insanlar, kaçınılmaz bir biçimde, maddî açıdan daha iyi durumda olan sınıflarla temasa zorlanırlar. Bu daha varlıklı sınıflar için geçerli olan yüksek maddî saygınlık standardı, öneminden pek bir şey kaybetmeden, bilim adamlarına da aşılanır. Bunun sonucu olarak, toplum içinde varlıklarının en büyük bölümünü gösterişçi israfa ayıranlar, bilim adamlarıdır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

6

Maddiyatçı Beğeni

Daha önce birkaç kez vurgulandığı gibi, tüketimin başlıca düzenleyici normu gösterişçi israf ilkesidir. Fakat, tüketicinin davranışlarını yönlendiren dürtü her zaman bu ilkenin kaba bir uyarlamasından ibaret değildir. Tüketici, genelde yerleşik adetlere uymak, nahoş saptama ve yorumlardan korunmak, tükettiği malların türleri, miktarları ve düzeyleri itibariyle geçerli saygınlık kurallarına bağlı kalmak ve zamanını ve gücünü şık bir biçimde harcamak istekleri ile hareket eder. Çoğu durumda, bu zorunluluk duygusu tüketicinin güdüleri arasında yer alır ve dolaysız ve sınırlayıcı bir etki yaratır. Bu etki, özellikle başkalarının gözü önünde sürdürülen tüketim etkinliklerini belirler. Fakat, başkalarının izleyemediği tüketim birimleri için de pahalılık zorunluluğu söz konusu olabilir. Bunun örnekleri iç çamaşırları, bazı gıdalar, mutfak gereçleri ve gösterişten ziyade kullanım için tasarlanmış bir takım ev eşyalarıdır. Tüm bu yararlı malzeme dikkatle incelendiğinde, bunların maliyetlerini ve ticari değerlerini arttıran, fakat sözde hizmet ettikleri maddî amaçlara faydalarını aynı ölçüde yükseltmeyen bir takım özelliklere rastlanabilir.

Gösterişçi israf yasasının seçici gözetimi altında tüketime ilişkin bir dizi yasa ortaya çıkmaktadır. Bunlar, tüketiciyi gerek mal tüketiminde gerekse zaman ve emek kullanımında belli bir pahalılık ölçütüne uygun davranmaya zorlarlar. Zorlayıcı adetlerin böylece gelişmesinin hem iktisadî yaşam üzerinde dolaysız bir etkisi hem de diğer davranışlar üzerinde uzak ve dolaylı etkileri vardır. Yaşamın herhangi bir yönde gelişmesine ilişkin düşünce alışkanlıkları, kaçınılmaz olarak diğer yönlerde neyin iyi ve doğru olduğuna ilişkin düşünceleri de belirler. Bireysel bilincin özünü oluşturan düşünceler bileşimi içinde iktisadî çıkar, diğer çıkarlardan ayrı ve uzak bir yere sahip değildir. Örneğin, saygınlık kurallarıyla iktisadî çıkar arasındaki ilişkiye daha önce de değinilmiştir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Gösterişçi israf ilkesi yaşamda ve mallar arasında neyin doğru dürüst ve saygın olduğuna ilişkin düşüncelerimizi biçimlendirir. Böylelikle, bu ilke, öncelikle maddî şeref yasasıyla ilintili olmayan diğer davranış kurallarını da etkiler. Bu kurallar, dolaylı ya da dolaysız olarak, belli ölçülerde iktisadî öneme de sahiptir. Böylece, saygın israf yasası görev, güzellik, yarar, dinsel ya da törensel uygunluk ve bilimsel gerçeklik anlayışlarımızı da doğrudan ya da dolaylı olarak etkiler.

Burada saygın harcama yasasının ahlâkî davranış kuralları ile ne şekilde ve hangi noktalardan örtüştüğünü tartışmanın pek gereği yoktur. Bu konu, benimsenmiş ahlâk kurallarının bekçiliğini yapmak ve her türlü sapmayı ihtar etmek ile yükümlü olanlar tarafından, yeterince ilgi görmektedir. Toplu yaşamın egemen iktisadî ve hukuki özelliğinin özel mülkiyet olduğu modern toplumlarda, ahlâk dizgesinin belirgin özelliklerinden biri, mülkiyetin kutsal sayılmasıdır. Özel bir ısrara ya da örneklerden destek almaya gerek olmaksızın, şunu önerebiliriz: Özel mülkiyetin masuniyetini koruma alışkanlığı, gösterişçi tüketim yoluyla saygınlık kazanmak için servet edinme alışkanlığı ile örtüşmektedir. Mülkiyete yönelik saldırıların çoğu, özellikle de büyük ölçekli saldırılar, bu kapsamda ele alınmalıdır. Saldırgana büyük mülkler kazandıran suçlarda, saldırganın uğradığı cezalar naif ahlâkî kuralların öngöreceği kadar aşırı bir düzeyde olmamaktadır. Yasa dışı davranışlarla büyük servet kazanmış olan hırsız ya da dolandırıcı, yasaların şiddetli cezalarından kaçınmak konusunda, küçük bir suçludan daha fazla şansa sahiptir. Üstelik, artan servetini ve uygunsuz yollardan kazandığı varlıklarını gerektiği biçimde harcaması ona belli bir saygınlık da kazandırmaktadır. Ganimetini şık bir biçimde kullanması, özellikle görgü kuralları konusunda duyarlı kişileri etkiler ve yol açtığı yıkımların uyandırdığı ahlâkî bozukluk izlenimini hafifletir. Burada kaydedebileceğimiz ve konuyla daha yakından ilgili bir husus da, hepimizin, eşi ve çocukları için derli toplu bir yaşam kurmak amacıyla başkalarının mülkiyet haklarını çiğneyen bir adamı bağışlamak eğiliminde olduğumuzdur. Hele, eşin "lüks içinde büyümüş" olduğu belirtilirse, bu, fazladan hafifletici bir etken olarak görülür. Başka bir deyişle, amacı şerefli bir nitelik taşıyan, yani suçlunun eşinin maddî saygınlık ölçütlerine uygun bir dolaylı zaman ve mal tüketimi yapmasına yönelik olan bir suçu bağışlamaya yatkınızdır. Böyle bir durumda, alışılagelmiş gösterişçi israf düzeyini onaylamak alışkanlığı mülkiyete karşı işlenen suçları hor görmek alışkanlığımızın

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

önüne geçer. Bazen, kimi övüp kimi cezalandıracağımız bile belli olmaz. Bu, özellikle çevreye verilen zararın kayda değer bir yağmacı ya da korsanca unsur içerdiği durumlarda geçerlidir.

Bu konuyu burada daha fazla ayrıntılandırmak gerekli değildir. Ancak, şunu belirtebiliriz ki, çiğnenemez bir mülkiyet kavramı etrafında yoğunlaşan tüm ahlâkî kurallar, servetin geleneksel saygınlığının psikolojik nedenleridir. Kutsal sayılan servet ise, gösterişçi bir biçimde tüketilmesinin sağlayacağı itibar için böyle el üstünde tutulmaktadır. Maddî vakarın bilimsel ruh ya da bilgi arayışı üzerindeki etkisi ayrı bir bölümde, biraz detaylı olarak ele alınacaktır. Bu bağlamda, sofuluk ya da törensel kurallara ilişkin fazla birşey söylemek de şimdilik gereksizdir. Zira, bu konu da daha sonraki bir bölümde ele alınacaktır. Yine de, şerefli biçimde harcama adeti, halkın beğenilerinin biçimlenmesinde ve kutsal işlerde neyin doğru ve erdemli olduğunun belirlenmesinde önemli bir role sahiptir. Gösterişçi israf ilkesinin bir takım sıradan dinsel törenler ve şaşaa üzerindeki etkiside açıklanmalıdır.

Gösterişçi israf yasasının sofu tüketim diyebileceğimiz eylemlerin büyük bir bölümünün nedeni olduğu açıktır: Örneğin, kutsal binalar, giysiler ve aynı türden diğer bazı malların tüketilmesi... Hatta, tanrılarına elle yapılmamış tapınaklar layık gören kültler bile, kutsal binaları ve diğer mülklerini savurganca harcama kuralına uygun bir biçimde inşa eder ve donatırlar. Biraz gözlem ya da içe bakışla -ki, ikisi de aynı işe yarayacaktır- tapınağın pahalı gösterişinin ibadet eden kişinin düşüncelerini yükselten ve esrikleştiren bir etkisi olduğunu kavrayabiliriz. Kutsal yerlerdeki herhangi bir yoksulluk ya da sefalet belirtisinin tüm ilgilileri nasıl utandırdığını hatırlamak da bizi yine aynı sonuca ulaştıracaktır. Herhangi bir dinsel törenin aksesuarları maddî eleştirinin çok üstünde olmalıdır. Bu aksesuarların estetik ve diğer yararları hangi kapsamda olursa olsun, maddî eleştiriye açık olmamaları zorunluluğu emredici bir niteliktedir.

Tüm topluluklarda, özellikle de konutlar için geçerli maddî saygınlık ölçütünün yüksek olmadığı bölgelerde, yerel tapınağın cemaatin barındığı evlere kıyasla daha süslü, mimari ve dekorasyon itibariyle daha gösterişli ve savurganca yapılmış olduğu da dikkate alınmalıdır. Bu, hemen tüm mezhepler ve kültler için geçerlidir. Fakat, daha eski ve daha

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

olgun kültlerde büsbütün belirginleşir. Öte yandan, tapınak, üyelerin fiziksel rahatına hemen hemen hiçbir katkıda bulunmamaktadır. Aslında, kutsal yapı üyelerin fiziksel rahatını daha mütevazi binalara kıyasla bir parça artırsa da, tüm insanlar gerçek, iyi ve güzele ilişkin kuralların tapınakta konfor sağlayacak herhangi bir harcamaya izin vermediğini hissederler. Tapınakta herhangi bir konfor unsuruna yer verilecekse de, bu, dikkatle perdelenmeli ve bir sözde sadelik maskesi arkasında gizlenmelidir. Günümüzün en saygın tapınaklarında, gerçekte hiçbir masraftan kaçınılmadığı halde, sadelik ilkesi ortamın insan tenini görünürde aşağılayacak biçimde düzenlenmesini sağlar. Dinsel törenler konusunda gelişkin beğeniye sahip olan insanların pek azı bu sözde sade, aslında müsrifçe rahatsızlığı özde doğru ve iyi olarak algılamaz. Dinsel tüketim, dolaylı tüketim biçimlerindendir. Bu sofu sadelik yasası, gösterişçi israfa dayalı tüketimin maddî saygınlığı üzerinde temellenmiştir ve dolaylı tüketimin dolaylı tüketicinin rahatına gösterişli bir katkı sağlamaması gerektiğini savunan ilke tarafından desteklenir.

Tapınak ve eşyası, ilgili ilâh ya da azizin orada yaşadığına ve kendisine atfolunan lüks beğenileri tatmin için bu mülkten kişisel olarak yararlandığına inanmayan tüm kültlerde böyle bir sadelik gösterir. Kutsal donanımın niteliği, ilâhlarına dünyevî bir patriyarkal hükümdarınkilere yakın özellikler atfeden kültlerde daha farklıdır. Bu kültlerde, ilâhın tapınaktaki eşyayı bizzat kullandığı ve tükettiği inancı bulunur. Bu nedenle tapınak, fani bir efendinin gösterişçi tüketimine uygun düşen bir biçimde donatılır. Öte yandan, kutsal mekanın ilâhın hizmetinde kullanıldığı, yani kullar ilâh adına dolaylı tüketim yaptıkları zaman, kullanılan eşya da dolaylı tüketime yaraşacak nitelikte olur.

Tapınağın ve kutsal eşyanın dolaylı tüketime yönelik olarak düzenlendiği durumlarda, dolaylı tüketicinin konforunu artıracak ya da yaşamını zenginleştirecek unsurlara yer verilmez. En azından, tüketimin nihai amacının tüketicinin rahatı olduğu izlenimi yaratılmamaya çalışılır. Zira, dolaylı tüketimin amacı tüketicinin yaşamını zenginleştirmek değil, adına tüketim yapılan efendinin maddî itibarını arttırmaktır. Bu nedenle, rahiplerin giysileri pahalılıklarıyla ünlü, süslü ve rahatsızdır. İlahın rahip hizmetkârlarının bir refakatçi gibi hizmet verdiğini kabul etmeyen kültlerde, rahip giysileri sade ve rahatsız bir görünümdedir. Böyle olmalarının gerekliliğine de inanılır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

İsraf ilkesi, dinî görevler alanını sadece oluşturduğu saygın pahalılık ölçütü ile işgal etmez. Bu ilke, yöntemleri ve araçları etkiler ve hem dolaylı aylâklığı hem de dolaylı tüketimi devreye sokar. Rahiplere özgü tavır, en iyi şekliyle, kayıtsız, aylâkça, sadece göreve yönelik ve duyumsal hazlardan arınmış bir görünüm verir. Bu, değişik kült ve mezhepler için farklı derecelerde geçerlidir. Fakat, tüm antropomorfik kültlerin rahiplik deneyiminde zamanın dolaylı olarak tüketildiğine ilişkin işaretler vardır.

Dolaylı aylâklığın aynı egemen kuralı, dinsel törenlerin dış ayrıntılarında da gözle görülür şekilde mevcuttur ve, kısaca hatırlatılırsa, ilgili herkes tarafından kolaylıkla algılanabilir. Tüm dinsel törenler belli formüllerin tekrarına indirgenmek eğilimindedir. Bu formül oluşumu daha olgun kültlerde iyice belirgindir ve bu daha olgun kültlerin aynı zamanda daha sade ve katı bir ruhban yaşamı ve giyimi vardır. Fakat, formülleşme rahipler, giysiler ve tapınaklar konusunda daha az titiz olan daha yeni ve taze sektlerin tapınma yöntem ve biçimlerinde de görülmektedir. Ayinin tekrarı (yazar İngilizce'de ayin anlamında kullanılan *service* -hizmet- sözcüğünün bu çift anlamlılığının kendi tezine özellikle denk düştüğünü vurgulamıştır; çev.) kült yaşlanıp tutarlılığını arttırdıkça daha belirgin bir şekilde görev haline gelir. Ayinin böyle görev olarak yapılması ise, gerçekten sofu bir beğeni için büyük haz kaynağıdır. Bunun sağlam bir de nedeni vardır. Zira, ayinin görev olması, kendisi için ayin yapılan ilâhın, hizmetkârlarının sunacağı herhangi bir yararlı hizmete ihtiyaç duymanın çok üstünde olduğunu gösterir. Hizmetkârlar yararsızdır ve yararsız kalmaları efendilerinin şerefini arttırır. Burada, rahibin görevi ile uşağın görevi arasındaki analojiye dikkati çekmek gereksizdir. Her iki durumda da, hizmetin belirgin bir görev tavrıyla yapılması, aslında biçimsel bir hizmet olduğunu kanıtlayarak bizim "uygunluk" anlayışımıza denk düşmektedir. Rahiplik görevleri ifa edilirken, çeviklik ya da beceri gösterilmesi, törenin akışının değiştiğini ima edebilir.

Tüm bunlarda, kuşkusuz, maddî saygınlık yasalarına tâbî olarak yaşayanların kendi ilâhlarına atfettikleri mizaç, zevkler, eğilimler ve alışkanlıklar konusunda belli ipuçları vardır. Gösterişçi israf ilkesi, insanların düşünce alışkanlıklarına egemen olarak, dindar kişilerin ilâhlarını tarif ediş ve ilâh ile insan arasındaki ilişkiyi kavrayış biçimlerini

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

belirlemiştir. Maddî güzelliğin böylece yaygınlaşması, kuşkusuz, daha naif kültlerde çok daha barizdir ama az çok görülmediği hiçbir kült yoktur. Hangi kültür aşamasında ya da aydınlanmışlık derecesinde olurlarsa olsunlar, tüm insanlar, ilâhlarının kişilikleri ve yaşam ortamları hakkında biraz otantik bir bilgiyi el altında tutmaktan zevk duyarlar. Hayal güçlerini yardıma çağırarak ilâhın görünümü ve davranışına ilişkin bir tablo çizerken, genelde ona üstün bir insanda aradıkları bazı özellikleri atfederler. İlahla bütünleşmeye çalışırken kullandıkları yöntemler ve araçlar, dönemlerinin ilâhi idealince özümsenmiştir. İlahi varlığın huzuruna çıkmanın en zarif ve etkileyici biçiminin, belirli yöntemlere uymak ve halkın inancına göre ilâhi mizaçla uyumlu sayılan bir takım maddî koşulları yaratmakla bağlantılı olduğuna inanılır. Böyle buluşmalara uygun sayılan donanımı ve tavırları asıl belirleyen, kuşkusuz, halkın yüksek temaslar için insan eşyası ve çevresinde bulunan unsurların hangilerini yeterince değerli ve güzel saydığıdır. Bu bakımdan, sofuca tavırları tahlil ederken, bir maddî saygınlık standardının varlığına işaret eden her tür veriyi dolaysız ve kaba bir biçimde maddî yarışma normu ile bağlantılandırmak hatalı sonuçlar verecektir. Aynı şekilde, ilâha maddî konumundan dolayı gıpta ile bakmak ve maddî açıdan düzeysiz sayılan durum ve ortamları reddedip lânetlemek de yanlıştır.

Yine de, tüm açıklamalar hesaba katıldıktan sonra, maddî saygınlık kurallarının doğrudan ya da dolaylı yollarla ilâhların özellikleri konusundaki fikirlerimizi ve ilâhlarla buluşmaya uygun tavır ve koşulları tanımlayış biçimimizi belirlediğini de hatırlatmak gerekir. İlahın kendine özgü sakin ve aylâk bir yaşam tarzı olduğu düşünülür. Bu yaşam tarzını şiirsel imgelemde yapılandırmak ya da sofu düş gücüne seslenmek amaçlandığında, sofu anlatıcı, dinleyenlerin düşlerinde zenginlik ve iktidar alâmetleri ile süslü bir taht yaratır. Bu tahtın çevresinde çok sayıda hizmetkâr bulunur. Göksel barınakların çoğu tariflerinde, çevrede gezinen hizmetkârlar ordusunun görevi dolaylı aylâklıktır. Bunların zamanları ve güçleri büyük ölçüde ilâhın erdemlerini ve yiğitliklerini sınaî üretkenlikten uzak bir biçimde tekrarlamak görevine ayrılmıştır. Takdimin arka planı ise, değerli metaller ve çeşitli değerli taşların pırıltılarıyla kaplanmıştır. Sadece sofu düş gücünün daha kaba ifadelerinde, maddî yasaların sofuca ideallere müdahalesi böyle aşırı bir ölçüye ulaşır. Güney Amerika'nın zenci nüfusu içinde sofu hayalciliğin uç bir örneği vardır. Bunların güzel konuşanları, altından daha ucuz

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

hiçbir şeye tenezzül etmediği için, maddî güzellik tarifleri, daha ciddi bir beğeniye katlanılmaz görünebilecek sarı bir parıltıya bürünmektedir. Yine de, muhtemelen hiçbir kült yoktur ki, insanların kutsal konulara ilişkin törensel ideallerini destekleyecek maddî idealleri devreye sokmamış olsun.

Aynı şekilde, ilâhın ruhban sınıftan hizmetkârlarının üretken çalışmadan ve insanlığa somut bir yarar sağlayan herhangi bir işle uğraşmaktan kaçınmaları gerektiği duygusu vardır ve bu duygu doğrultusunda hareket edilir. İlahın huzurunda ya da tapınak dahilinde üretken işler yapılmamalıdır. Bu huzura giren herkes, giysilerini ya da bedenini üretken çalışmanın tüm izlerinden temizlemeli ve gündelik kullanıma uymayacak kadar pahalı giysilere bürünmelidir. İlahın huzuruna çıkılacak olan ya da onun adına adanan kutsal günlerde hiç kimse insanî yarar sağlayan hiçbir iş yapmamalıdır. Hatta, efendilerinin en uzak ve sıradan kulları bile, her yedi günden birini dolaylı aylâklığa tahsis etmelidir.

İnsanların dinsel törenler ve ilâhlarla ilişkiler konusunda neyin uygun ve yerinde olduğuna ilişkin bu içten düşüncelerinin tümünde maddî saygınlık yasalarının etkisi yeterince barizdir. Bu yasaların sofuca değerlendirmelerimizi birinci dereceden mi, yoksa daha dolaylı olarak mı etkiledikleri, bu noktada önemli bir ayırım yaratmamaktadır.

Bu saygınlık yasaları, tüketim mallarının güzelliği ve yararına ilişkin yaygın fikirler üzerinde benzer, fakat daha kapsamlı ve belirleyici bir etkiye sahiptir. Maddî saygınlık zorunluluğu, kullanım ya da süs için yapılmış eşyanın güzellik ve yararına ilişkin görüşleri kayda değer bir biçimde etkilemiştir. Eşya, gösterişçi israfa uygunluğu ölçüsünde tercih edilmekte, israfa yol açtığı ve görünürdeki kullanım amacına uygunsuz düştüğü ölçüde yararlı kabul edilmektedir.

Güzellikleri için değer verilen eşyanın yararları, pahalılıklarına bağlıdır. Bu bağlantıyı tanıdık bir örnekle açıklayabiliriz: On ya da yirmi dolar satış değeri olan, el işi bir gümüş kaşık, makineyle yapılmış bir gümüş kaşıkla aynı hizmeti görür. Hatta, alüminyum gibi daha "değersiz" bir metalden makineyle yapılmış, on ya da yirmi cent değerinde bir kaşıktan da daha fazla hizmet görmeyebilir. Aslında,

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

gümüş kaşık, görünürdeki amacı için diğerleri kadar uygun da değildir. Ancak, bunu söylerken, el işi ve pahalı kaşığın önemli bir yararı -belki de tek yararı- unutulmamalıdır: Bu kaşık bizim beğenimize uymakta, güzellik ihtiyacımızı tatmin etmektedir. Değişik bir metalden ve makineyle imal edilen kaşık ise kaba bir verimin ötesinde anlam taşımamaktadır. Fakat, örneği ayrıntılı olarak incelediğimizde şunları görürüz: (1) İki kaşığı üretirken kullanılan farklı malzemelerin her biri, kaşığın kullanım amacı açısından güzel ve yararlıdır. Fakat, el işi kaşığın malzemesi, diğerininkinden farklı dokuda ve renkte ya da mekanik açıdan daha kullanışlı olmadığı halde, belki yüz kat daha değerlidir. (2) Eğer, sıkı bir inceleme sonucu, el yapımı sanılan kaşığın aslında iyi bir taklit olduğu ve ancak uzman bir gözün bunu farkedebileceği saptansa, eşyanın yararı ve kullananın bundan aldığı güzellik duygusu anında % 80-90 oranında, belki daha bile fazla düşerdi. (3) Eğer iki kaşıkta dikkatli bir gözlemcinin ayırt edeceği hiçbir farklılık bile olmasaydı ve değersiz malzemeden yapılanı sadece hafifliği ele verseydi, biçim ve renk özdeşliği, ucuz kaşığı kullananın güzellik duygusunu kesinlikle okşamaz ve kaşığa verilen değeri de arttırmazdı. (Bunun tek istisnası, ucuz kaşığın bir yenilik teşkil etmesi ve fiyatının belirsiz olması halinde ortaya çıkardı.)

Kaşıklara ilişkin örnek tipiktir. Parlak ve güya güzel ürünlere sahip olmanın sağladığı üstün haz, çoğu zaman güzellik adı arkasına gizlenen pahalılığa düşkünlüğümüzden kaynaklanır. Üstün gördüğümüz eşyaya verdiğimiz değer, genelde, eşyadaki güzellikle değil, aslında onda gördüğümüz şerefli nitelikle ilgilidir. Gösterişçi israf zorunluluğu, bilinçli beğenilerimizde genelde yer almaz. Fakat, güzellik duygumuzu seçici olarak belirleyen ve neyin güzel neyin çirkin olarak adlandırılmasının meşru olacağını saptayan bir norm olarak zihnimizde mevcuttur.

Güzel ile şereflinin buluştuğu ve kaynaştığı herhangi bir somut örneğe ilişkin olarak yararlılık ve müsriflik arasında ayırım yapmanın en çok zorlaştığı nokta budur. Çoğu zaman, gösterişçi israf amacına hizmet eden eşya, güzel bir nesne de olabilir ve israf amacını karşılamış olan emek, ona biçim ve renk güzelliği de kazandırmış bulunabilir. Meseleyi daha da karmaşık kılan bir gerçek, değerli taşlar ve metaller gibi süs ve dekorasyon amacıyla kullanılan kimi malzemelerin öncelikle güzellikleri için seçilmiş ve bu nedenle de pahaları artmış nesneler olmasıdır. Örneğin,

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

altın şiddetli bir güzellik duyumu uyandırır. En pahalıları değilse bile, pek çok sanat eseri gerçekten güzeldir ve aynı husus, giyim için kullanılan kimi malzemeler, kimi manzaralar ve, daha hafif derecede de olsa, pek çok başka şey için geçerlidir. Sahip oldukları bu iç güzellik olmasaydı, bu nesneler şimdiki gibi beğenilmez ve sahipleri ve kullananları için birer gurur kaynağı haline gelmezdi. Yine de, bu nesnelerin sahipleri için ifade ettikleri yarar, gerçek güzelliklerinden ziyade onlara sahip olmanın ve onları tüketmenin gururundan ya da savuşturdukları yergilerden kaynaklanmaktadır.

Başka yararları bir yana, bu nesneler güzel ve güzelliklerinden ötürü yararlıdır. Sahip olunabilir ya da tekel altına alınabilirlerse, değerli varlıklar olarak benimsenirler ve sahiplerinin maddî üstünlük duygusunu tatmin ettikleri gibi, güzellik ihtiyacına da cevap verirler. Fakat, bunların güzelliği -sözcüğün saf kullanımıyla- tekel altına alınmalarının ya da satış değerlerinin nedeni değil, sonucudur. "Değerli taşların somut güzelliği ne kadar büyük olursa olsun, enderlikleri ve fiyatları, onlara, ucuz olsalar asla sahip olamayacakları bir ün kazandırır." Bu kapsamdaki çoğu olguda, güzel nesnelere sahip olmak ve kullanmak için başlıca müşevvik, bunların birer gösterişçi israf nesnesi olarak taşıdıkları şerefli niteliktir. Bu genel gruba giren pek çok nesne, kişisel süs eşyalarının bir kısmı hariç, şerefli amaç dışındaki her tür amaca da aynı düzeyde hizmet edecek niteliktedir. Bunların gören kişinin bu hususu kabul edip etmemesi de önemli değildir. Hatta, kişisel süsler bile kullananın şaşaasını yükseltmek gibi bir işleve sahiptir. Güzellik araçlarının estetik yararı, edinilmiş olmakla büyük ve sabit bir artış kaydetmez.

Bu noktaya kadarki tartışmamızın temel oluşturduğu genelleme, herhangi bir değerli nesnenin bizim güzellik duygumuza hitap edebilmesi için, hem güzellik hem de pahalılık kurallarına uyması gerektiğidir. Fakat, hepsi bu kadar değildir. Bunların ötesinde, pahalılık yasası beğenilerimizi öyle bir biçimde etkilemektedir ki, pahalılık işaretleri zihnimizde nesnenin güzel hatlarıyla birleşir ve ortaya çıkan kavrayış basit olarak "güzellik" diye nitelenir. Başka bir deyişle, pahalılık belirtileri, pahalı nesnenin güzellikleri olarak algılanır. Bu belirtiler, şerefli pahalılığa işaret ettikleri için haz verirler. Bu haz, nesnenin biçim ve renginden alınan hazla birleşir. Böylece, çoğu zaman, örneğin bir giysiyi "kusursuz denecek kadar hoş" diye

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

tanımladığımızda, aslında bu tanımın temelinde giysinin estetik görüntüsü değil, maddî değeri yatar.

Pahalılık ve güzellik ögelerinin böyle birleşmesi ve karışmasının belki de en iyi örnekleri giysiler ve mobilyalardır. Giyime ilişkin saygınlık yasası, belli bir dönem için geçerli ve uygun olacak biçimler, renkler, malzemeler ve genel havayı saptar. Bu düzenlemeden sapan örnekler, sanki estetik doğrulardan birer sapma imişçesine, beğenimize ters düşer. Moda olan giysileri onaylayışımız kesinlikle bir aldatmacadan ibaret olarak kabul edilmemelidir. Moda olan şeyleri hoş bulmaya hazır ve bu konuda oldukça içtenizdir. Örneğin parlak cilâlar ve doğal renkler moda olduğunda tüylü kumaşlar ve abartılmış renkler bizi rahatsız eder. Bu yılın modasına uygun, gösterişli bir başlık, geçen yılın modasını yansıtan, aynı ölçüde gösterişli bir başlıktan çok daha çekicidir. Oysa, yirmibeş yıllık bir zaman mesafesinden bakılacak olsa, bu iki nesneden hangisinin özde daha güzel olduğuna karar vermenin büyük bir sorun oluşturacağını söyleyebiliriz. Böylece, bir kez daha belirtilebilir ki, sadece insan bedeniyle fiziksel uyumları açısından, bir beyefendinin şapkası ya da saf deriden bir pabuç, yırtık pırtık bir yen üzerindeki cilâdan daha fazla güzel değildir. Yine de (Batılı uygar topluluklarda) tüm görgülü insanlar, içgüdüsel ve samimi bir itilimle bu nesnelerden birinde büyük bir güzellik, diğerinde ise her bakışı rencide edecek bir iticilik bulmaktadır. Herhangi bir insanın uygar topluma özgü silindir şapka gibi bir nesneyi, estetik nedenlere dayanmayan bir acil neden olmaksızın giymeye zorlanıp zorlanamayacağı fazlasıyla kuşku götürür.

Nesnelerdeki pahalılık belirtilerini algılamaya ve güzelliği saygınlıkla özdeşleştirmeye alışmamızın bir sonucu olarak, pahalı olmayan güzel nesneleri güzel saymamaya başlarız. Bu yolladır ki, örneğin bazı güzel çiçekler geleneksel olarak yabani ot diye kabul edilmektedir. Görece kolay yetiştirilen bazı çiçekler de, bu türden daha pahalı lüksleri temin edemeyen alt-orta tabakalar tarafından hayranlıkla benimsenirken, pahalı çiçekler satın alabilen ve çiçek çeşitleri konusunda daha yüksek bir maddî güzellik anlayışıyla eğitilmiş olan kişiler, bunları kaba bulmaktadır. Özde büyük bir güzelliği olmayan bir kısım çiçekler ise, büyük maliyetlerle yetiştirilmekte ve kibar bir ortam içinde yetişmiş ve beğenilerini olgunlaştırmış çiçekseverlerin hayranlığını çekmektedir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Toplumun farklı sınıfları arasındaki zevk farklılaşmasının bir takım örneklerine de çeşitli tüketim malları kapsamında rastlanmaktadır. Örnek olarak, mobilyalar, evler, parklar ve bahçeler sayılabilir. Bu mal türlerinin güzelliklerine ilişkin görüş farklılıkları, salt güzellik anlayışının temel aldığı normdaki bir farklılaşmadan kaynaklanmamaktadır. Söz konusu olan, estetik açıdan farklı donanmışlık değil, inceleyen kişinin mensup olduğu sınıf açısından hangi nesnelerin şerefli tüketim kapsamına girdiğini belirleyen saygınlık yasasıdır. Tüketicinin zevk ve sanat nesneleri arasından hangilerini hor görmeden tüketebileceğine ilişkin, farklı gelenekler mevcuttur. Başka temellere dayanan çeşitlemelere de belli bir yer ayırmak koşuluyla, bu geleneklerin sınıfın maddî konumu tarafından, az çok katı bir biçimde belirlendiği söylenebilir.

Gündelik yaşam, kullanılan eşyalara ilişkin maddî güzellik yasasının sınıftan sınıfa nasıl değiştiğini ve geleneksel güzellik anlayışının maddî saygınlık yasasınca belirlenmemiş bir güzellik anlayışından ne kadar uzak olduğunu gösteren örneklerle doludur. Batılı insanların zevklerine hitap eden çim tarhları ya da sıkıca ekilmiş bahçe ve parklar bu örnekler arasındadır. Bu bahçe tarzının özellikle doliko-sarışın unsurun kayda değer biçimde egemen olduğu varlıklı sınıflar tarafından çok beğenildiği görülmektedir. Çim tarhının belli bir duyumsal güzelliği olduğu tartışılamaz. Tarh, biçimi itibariyle, hemen tüm ırkların ve sınıfların gözlerine hitap edebilir. Ancak, doliko-sarışın insanın gözünde herkesinkinden daha güzel olması muhtemeldir. Böyle yeşil bir alanın nüfusun bu etnik kesiminde gördüğü büyük ilgi, doliko-sarışın mizacın başka bir takım özellikleriyle örtüşmekte ve bu etnik unsurun geçmişte uzun bir süre nemli iklimlerde yaşayan, pastoral bir halk olduğunu göstermektedir. İyi korunmuş bir çayır ya da otlak bulmaktan mutlu olma alışkanlığını kalıtsal yoldan taşıyan bu halk için, sıkıca ekilmiş bir çim tarhı güzellik ifade etmektedir.

Estetik açıdan, çim tarhı bir inek otlağıdır ve bugün bazı yerlerde, doliko-sarışın insanın kırsal yaşantısı, çim tarhlarına ya da özerk araziye bir de inek sokularak, yeniden canlandırılmaktadır. Böyle durumlarda edinilen inek pahalı bir türdendir. İnekten ayrı düşünülmesi neredeyse imkansız olan kaba tutumluluk, bu hayvanın dekoratif olarak kullanılmasına karşı ciddî bir engeldir. Dolayısıyla, ortamın şaşaası tutumluluk olasılığını tamamen ortadan kaldırmıyorsa, ineğin bir süs

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

nesnesi olarak kullanılmasından kaçınılmalıdır. Eğer, pastoral görüntüyü tamamlayacak, otlayan bir hayvan görmek gereksinimi bastırılamayacak kadar şiddetliyse, ineğin yerine geyik ya da antilop gibi kısmen yetersiz bir ikame hayvanı ya da herhangi bir egzotik hayvan kullanılmaktadır. Bu ikame varlıklar, batılı insanın pastoral zevkleri açısından bir inek kadar çekici olmamakla birlikte, pahalılıkları, yararsızlıkları ve -bunlardan kaynaklanan- saygınlıkları nedeniyle tercih edilmektedir. Bunlar ne gerçekte, ne de ima yoluyla yararlı değildir.

Kamuya açık parklar da çim tarhı ile aynı kategoridedir ve, en iyi şekilleriyle, bir çayırı taklit ederler. Böyle bir parkı korumanın en iyi yolu otlak olarak kullanmaktır. Çimenlerin üzerindeki sığırların ortamın güzelliğine önemli bir katkıda bulunduğunu, bakımlı bir çayırın ne olduğunu bilen hiç kimse inkâr edemez. Ancak, halkın zevklerindeki maddî unsuru ifade etmek açısından, kamu alanlarının nadiren bu şekilde kullanıldığını belirtmek gerekir. Çoğunlukla yapılabilen en iyi şey, eğitimli bir bahçıvan gözetimindeki işçilerin yarattığı bir çayır taklidinden ibarettir. Fakat, ortaya çıkan sonuç, otlağın yarattığı sanatsal etkiyi tam olarak yaratamaz. Bu arazi süsleme şekli görece ucuz, dolayısıyla şıklıktan uzaktır.

Halk bahçelerinin bir diğer özelliği de aynı bağlamda ele alınmalıdır. Bu bahçelerde sahte bir sadelik ve kaba bir yarar özenli bir pahalılık gösterisiyle birleştirilmiştir. Özel araziler de, zevkleri orta sınıfın yaşam alışkanlıklarına göre biçimlenmiş ya da ancak son kuşakta üst sınıfa dahil olmuş kişilerin mülkiyeti ve idaresi altında oldukları zaman, benzer bir çehre gösterirler. Eski üst sınıfların eğitilmiş zevklerinin eseri olan bahçelerde ise, bu özellikler fazla belirgin değildir. Geçmiş ve yeni türeyen üst sınıflar arasındaki bu zevk farklılığı, değişen iktisadî durumla bağlantılıdır. Zevk için kullanılan arazilerin güzellik ölçütleri dışındaki konularda da benzer bir farklılık ortaya çıkar. Gerek bu ülkede, gerekse pek çok diğerlerinde, son yarım yüzyıla dek nüfusun sadece çok küçük bir bölümü nekes davranmayacak kadar servet sahibiydi. İletişim araçlarının yetersizliği nedeniyle, bu küçük nüfus kesimi ülkeye dağılmış ve birbiriyle yeterince temas kuramaz durumdaydı. Bu yüzden, pahalılığı dikkate almayan bir beğeninin gelişmesi için gerekli temel mevut değildi. Görgülü insanların beğenilerinin kaba tutumluluğa karşı isyanı denetlenmiyordu. Doğal güzellik duygusu, pahalı olmayan ya da cimrice

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

nesneler karşısında uyandığı takdirde, ancak benzer görüş taşıyan kişilerin sağlayacağı "sosyal onaylama" gerçekleşmiyordu. Bu nedenle, üst sınıflar arazinin ucuz bir biçimde kullanımını onaylamıyor, bu da aylâk sınıf ile alt-orta sınıfın zevk için kullanılan bahçelerin ideal görünümüne ilişkin fikirlerinin birbirinin aynı olmasına yol açıyordu. Her iki sınıf da, maddî açıdan küçümsenmek korkusuyla, aynı beğenileri geliştiriyordu.

Günümüzde, idealler arasında bir farklılaşma dikkati çekmektedir. Aylâk sınıfın bir kuşaktan beri ya da daha uzun süredir tutarlı bir biçimde çalışmadan ve maddî kaygılardan muaf kalmış olan bölümü, şu anda beğeni konularında kendi görüşünü oluşturacak ve savunacak kadar büyüktür. Üyelerin artan hareketliliği de sınıf içinde "sosyal onay" temin etmeyi kolaylaştırmıştır. Bu seçkin sınıf içinde tutumluluk mecburiyetinden muaf olmak, maddî saygınlığın temelini oluşturamayacak kadar sıradan bir durumdur. Bu nedenle, günümüz üst sınıf zevkleri, pahalılığı teşhirden ve tutumluluk görüntüsünden kesin olarak kaçınmak konusunda fazla ısrarlı değildir. Dolayısıya, bu yüksek toplumsal ve entellektüel kesimler arasında, park ve bahçelerin daha rustik ve "doğal" düzenlenmesi eğilimi yaygınlaşmaktadır. Bu eğilim, büyük ölçüde, emekçilik içgüdüsünün devamıdır ve az çok tutarlı sonuçlar vermektedir. Eğilimin tümüyle içten olması da az görülen bir haldir ve zaman zaman, yukarıdaki paragraflarda değindiğimiz sahte rustik görüntüler tercih edilebilmektedir.

Dolaysız ve israftan uzak bir kullanım değeri taşıyan, kabaca yararlı nesnelere karşı bir zaafa, orta sınıf beğenilerinde bile rastlanır. Fakat, orta sınıf bu zaafını saygın yararsızlık kuralı uyarınca, dikkatle denetlemektedir. Dolayısıyla, sahte yarar için çeşitli araç ve yöntemler bulunmaktadır. (Örneğin rustik çitler, köprüler, çardaklar, kameriyeler ve diğer dekoratif unsurlar gibi.) Bu sözde yararlılığın iktisadî güzellik duygusundan belki de en uzak bir ifadesi, işlenmiş demirden rustik bir çit ya da dolmbaçlı bir araba yolu olabilir.

Seçkin aylâk sınıf, böyle sözde yararlı maddî güzellik çeşitlemelerini kullanma aşamasını, en azından belli konularda, geride bırakmıştır. Fakat, aylâk sınıfa son katılan üyeler ile orta ve alta sınıfların zevki hâlâ estetik güzelliği tamamlayacak bir maddî güzellik peşindedir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Öncelikle doğal güzellikleri için hayranlık duyulan nesnelerde bile bu maddî güzellik aranmaktadır.

Bu konulardaki popülüler beğeni, fantazi budama işlerine duyulan yaygın hayranlıktan ve halk bahçelerindeki geleneksel çiçek yataklarından anlaşılabilir. Orta sınıf zevkinin maddî güzelliği estetik güzellikten üstün tutuşunun parlak bir örneğine son dönemlerde Colombian Exposition tarafından işgal edilen arazilerde rastlanabilir. Bulgular, her türlü aşırı gösterişten kaçınılan durumlarda bile, saygın pahalılık zorunluluğunun güçlü bir şekilde sürdüğünü göstermektedir. Bu yeniden inşa çalışmasında yaratılan sanatsal etkiler, aynı arazinin maddî beğeni kurallarınca yönlendirilen ellere bırakılması halinde oluşacak etkilerden hayli farklıdır. Hatta, kent halkının üst tabakası da ilerleyen çalışmaları içten bir onayla izlemektedir. Bu ise, kentin üst, orta ve alt tabakaları arasında herhangi bir beğeni farkı olmadığını göstermektedir. İleri maddî kültürü temsil eden bu kentin halkının güzellik duygusu, gösterişçi israfa ilişkin büyük kültürel ilkeden herhangi bir sapmaya karşı çok temkinlidir.

Belki de bir üst sınıfın beğeni sisteminden uyarlanmış olan doğa sevgisi, zaman zaman maddî güzellik yasası gereğince, beklenmedik biçimlerde dışa vurulur ve konu üzerinde düşünmemiş bir gözlemciye tutarsız gibi görünen sonuçlar verir. Örneğin, ülkenin ağaçsız yörelerini ağaçlandırma yolundaki genel kabul görmüş uygulama, şerefli bir harcama biçimi olarak ormanlık yörelere de taşınmıştır. Böylece, bir köy halkının ya da bir çiftçinin topraklarındaki ağaçları kesip, dışarıdan gelmiş fidanları tarlaların ya da sokakların çevresine ekmeleri sıkça rastlanan bir girişim olmuştur. Bu şekilde, meşe, karaağaç, kayın, ceviz, çam ve huş ağaçlarından oluşan bir orman yok edilerek, yerine akçaağaçlar, narin söğüt ve pamuk fidanları dikilebilmektedir. Ormanın ağaçlarını oldukları yerde bırakmanın ucuzluğunun, dekoratif ve şerefli amaçlara hizmet etmesi umulan bir nesnenin saygınlığını yok edeceği inancı, bu davranışı ortaya çıkartmıştır.

Beğenilerin maddî itibar kurallarına göre yönlendirilişinin bir diğer belirtisi, hayvan güzelliğine ilişkin ölçütlerde görülmektedir. Bu beğeni yasasının, ineğe, halkın estetik ölçüleri içinde ayırdığı yeri daha önce tartışmıştık. Benzer bir durum, topluluğa kayda değer bir üretken

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

hizmet sunan diğer evcil hayvanlar için de geçerlidir. (Örneğin kümes hayvanları, domuzlar, sığırlar, koyunlar, keçiler, yük atları.) Bu hayvanlar üretken mal niteliği taşır ve yararlı, çoğu zaman kârlı amaçlara hizmet ederler. Bu nedenle, bunlara güzellik atfetmek zordur. Güvercin ve papağan gibi kümes kuşları, kediler, köpekler, yarış atları ve bunlara benzer üretken hizmetten muaf, evcil hayvanların durumu ise farklıdır. Bunlar, genelde gösterişçi tüketim ögeleridir. Dolayısıyla, şerefli nitelik taşır ve güzel olarak algılanırlar. Bu tür hayvanlar, görenek itibariyle üst sınıflarda hayranlık uyandırırken, alt sınıflar ve aylâk sınıfın tutumluluk yasağından nisbeten uzaklaşmış olan seçkin kesim, her tür hayvanda güzellik bulabilir ve güzel ile çirkini kesin bir maddî sınırla ayırdetmezler.

Şerefli ve güzel olarak algılanan evcil hayvanların ikincil bir yararına da değinilmelidir. Evcil hayvanların şerefli kesimine dahil olan ve bu konumlarını sadece kazanç sağlamama niteliklerine borçlu bulunmayan kafes kuşları bir yana, en çok dikkat gerektiren hayvanlar kediler, köpekler ve yarış atlarıdır. Kedi, diğer iki hayvana göre daha az saygındır. Zira, daha az masraf gerektirdiği gibi, yararlı da olabilir. Kaldı ki, kedinin mizacı da şerefli amaçlara uygun değildir. Zira, kedi insanla eşitliğe dayanan bir ilişki kurar ve tüm değer, şeref ve saygınlık ayırımlarının kadim temeli olan statü ilişkisini kesinlikle bilmez. Bu yüzden de, sahibiyle çevredeki diğer insanlar arasında hasetçi bir karşılaştırma için elverişli değildir. Bu gerçeğin istisnaları ancak Ankara Kedisi gibi ender ve ilginç türler olabilir. Bunlar, pahalılıkları nedeniyle bir miktar şerefli değere sahiptir ve maddî temele dayanan bir güzellik iddiaları da olabilir.

Köpek, yararsızlığı ve özel mizacı itibariyle avantajlıdır. Çoğu zaman insanın önde gelen bir dostu olarak anılır ve zekası ve sadakati nedeniyle övülür. Bu övgülerin anlamı, köpeğin, insanoğlunun hizmetinde olması, sorgusuz sualsiz boyun eğme huyuna sahip buunması ve efendisinin ruh hallerini keşfetmek konusunda bir köle ustalığı göstermesidir. Köpeği statü ilişkisine uygun kılan -ve burada yararlı olarak tanımlayabileceğimiz- bu özellikler yanında, daha belirsiz estetik değer taşıyan bir takım değerler de söz konusudur. Köpek, evcil hayvanlar arasında bedenen en iğrenç, mizaç itibariyle de en sevimsiz olanıdır. Bunları telafi etmek için sahibine karşı hizmete amade bir tavır

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

takınır. Sahibinden başka herkese de zarar ve rahatsızlık vermeye hazırdır. Bu yüzden de, köpek, efendilik hevesimize hitap ederek gözümüze girer. Ayrıca, pahalı ve yararsız bir varlık da olduğu için, insanoğlunun gözünde itibarı yüksektir. Kaldı ki, düşlerimizde köpek ile erdemli bir uğraş ve şerefli yağmacı dürtünün bir dışavurumu olan av arasında bir bağlantı vardır.

Bu düşünce açısına göre, köpeğin biçim ve hareketlerinin güzelliği ve zekası için övülüp göklere çıkarılması bir gelenektir. Köpek meraklılarının türettiği, korkunç şekil bozuklukları olan köpek cinsleri bile çoğunluk tarafından güzel kabul edilir. Estetik açıdan, bu türetilmiş köpekler -ve diğer türetilmiş hayvanlar- adeta biçim bozukluklarının şiddetiyle orantılı olarak derecelendirilirler. Yapısal bozukluk ve istikrarsızlığın yararı, muhtemelen ender rastlanması, dolayısıyla pahalı olması ile ilgilidir. Hem erkekler hem de kadınlardan rağbet gören ve süs köpeği olarak kabul edilen canavarların ticari değerleri, üretim maliyetlerinden kaynaklanmaktadır. Sahipleri için ifade ettikleri anlam ise, birer gösterişçi tüketim malı olmalarıdır. Şerefli pahalılıkları dolayısıyla onlara toplumsal bir değer atfedilmekte ve, sözcük ve fikirlerin yer değiştirmesi sonucunda, güzelliklerine hayranlık duyulmaktadır. Bu hayvanlara gösterilen ilgi, hiçbir anlamda kazançlı ve yararlı olmadığı için saygın bir ilgidir. Bu ilgi, hor görülmediği için, çok ısrarlı ve iyiliksever bir sevgiye dönüşür. Şu halde, pahalılık yasası, bu hayvanlara gösterilen sevgiyi biçimlendiren ve yönlendiren bir normdur. Aynı norm, birazdan gösterileceği gibi, kişilere duyulan sevgi için de geçerlidir, fakat buradaki işlevi biraz farklıdır.

Yarış atının durumu köpeğin durumuna oldukça benzer. Üretken amaçlar açısından, bu hayvan pahalı ya da israfa dönük ve yararsızdır. Topluluğun refahını arttırmak ya da insan yaşamını kolaylaştırmak için kullanılabilecek üretken gücü, halkın estetik duygularına hitap eden güç ve hareket gösterileri için kullanılmaktadır. Kuşkusuz, bu, özde yararlıdır. Atın mizacı, köpeğinki kadar hizmetkârlığa yatkın değildir. Fakat, efendisinin çevredeki canlı varlıkları kendi kullanımına ve beğenisine uydurmak ve onlar aracılığıyla bireysel egemenliğini ortaya koymak dürtüsüne gerektiği gibi karşılık verir. Binek atı, en azından potansiyel olarak, bir yarış atıdır ve bu özelliğiyle efendisi için çok yararlıdır. Yararı, büyük ölçüde, bir yarışma aracı olmasından, sahibinin saldırganlık ve

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

hükmetme, malının başkalarının mallarından üstün olduğunu görme arzularını tatmin etmesinden kaynaklanır. Kazançlı değil, oldukça tutarlı bir biçimde israfa ve gösterişe yöneliktir. Ayrıca at şereflidir ve sahibine büyük saygınlık sağlar. Bütün bunların yanında, gerçek bir yarış atı, bir kumar aracı olarak da üretken değil, şerefli bir değer taşır.

Kısaca, binek atı estetik açıdan şanslıdır. Zira, maddî saygınlık yasası onun sahip olduğu güzellik ve yararın takdir edilmesini meşru kılmaktadır. Havası gösterişçi israf ilkesine uygun olduğu gibi, yağmacı hükmetme ve yarışma eğilimi tarafından da desteklenmektedir. Kaldı ki, at pek güzel bir hayvandır. Gerçi yarış atı, at meraklıları ve güzellik duyguları bu meraklılar tarafından baskı altına tutulanlar dışındaki kişilere güzel görünmeyebilir. Bu tür kişiler, daha ziyade yarış atı yetiştiricilerinin seçici çiftleştirmelerinin ürünü olmayan, yani daha az değişime uğramış atları beğenirler. Yine de, bir yazar ya da hatip, özellikle hitabeti çok sıradan ise, hayvanlara özgü zerafet ve yarardan söz edeceği zaman, genelde ata atıfta bulunur ve kastettiğinin yarış atı olduğunu da net bir biçimde hissettirir. Farklı at ve köpek türlerine beslenen farklı derecelerdeki hayranlıkta (ki buna bu konuda fazla eğitim görmemiş kişilerde de rastlanır) aylâk sınıf saygınlık kurallarının bir başka etkisine daha rastlanır. Örneğin, bu ülkede aylâk sınıf zevkleri bir ölçüde İngiliz aylâk sınıfı arasında yaygın olduğu sanılan ya da bilinen alışkanlıklar ve adetler tarafından biçimlendirilmiştir. Bu, köpeklerden çok atlar için geçerlidir. Atlar, öncelikle de tek amaçları müsrifçe bir gösteriş olan binek atları, genelde ne kadar İngiliz soyluysa o kadar güzel kabul edilir. Zira, İngiliz aylâk sınıfı bu ülkenin en üst aylâk sınıfıdır ve alt tabakalar için örnek oluşturmaktadır. Güzeli algılamak ve beğeni yargıları oluşturmak konusundaki taklit davranışı, ille de sahte ya da iki yüzlü bir eğilime yol açmaz. Bu eğilim, taklitten de kaynaklansa, yeterince ciddi ve somut bir beğeni ölçüsüdür. Ancak, söz konusu beğeni estetik gerçeğe değil, muteber olana yönelik bir beğenidir.

Taklidin salt atın bedeninde güzellik bulmaktan ibaret kalmadığı da belirtilmelidir. Bu beğeni, at bakımını ve biniciliği de kapsar. Dolayısıyla, at üzerinde otururken alınacak doğru ve saygıdeğer pozisyon da, biniciye yaraşan yürüyüş gibi, İngiliz adetlerince belirlenir. Maddî güzellik yasası uyarınca neyin uygun sayılacağını belirleyen koşulların ne denli tesadüfi olabileceğini göstermek için, bir İngiliz eyerinin ve bu

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

rahatsız eyeri gerekli kılan rahatsız edici yürüşün, İngiltere'de yolların bataklık ve çamur nedeniyle aşırı bozuk olduğu ve daha rahat bir yürüyüşle giden bir atın bunlardan geçemeyeceği zamanlardan kalma olduğunu belirtmemiz gerekir. Günümüzde, binicilik konusunda şık bir beğeniye sahip olan bir kişi, kesik kuyruklu bir hayvan kullanır. Rahatsız bir duruşu olması ve rahatsız edici bir biçimde gitmesi de gerekir. Bunun nedeni, geçen yüzyılda İngiltere'de yolların ata daha uygun bir yürüyüşle giden ya da atın doğasına uygun açık ve sağlam bir arazide koşmak için yetişmiş bir hayvan için geçilmez olmasıdır.

Beğeni kurallarının maddî saygınlık kurallarından etkilenmesi sadece -ev hayvanları dahil- tüketim malları konusunda geçerli değildir. Benzer bir etki, insan güzelliğinin ele alınışında da görülür. Tartışma konusu olabilecek bir hususun kaçınmak amacıyla, bu bağlamda bir takım popüler tercihlere ağırlık verilmeyecektir. (Örneğin, avam geleneğin olgun erkeklerde zenginlikle saygın ya da aylâk olmakla ve şişmanlık arasında bağlantı kurması gibi). Belli özellikler, insan güzelliğinin unsurları olarak bir ölçüde benimsenmişlerdir. Fakat, kadın güzelliğinin bir takım unsurları vardır ki somut ve özgül nitelikleriyle kesin olarak belirlenmiş bir beğeniye işaret ederler. Kadının üst sınıf açısından hizmetleri itibariyle değer taşıdığı bir ekenomik aşamayı yaşayan topluluklarda, kadınsı güzellik idealinin iri yapılılık olmayışı, aşağı yukarı bir kuraldır. Bu güzellik idealinde esas olan bedendir ve yüz güzelliği ancak ikincil bir önem taşır. Erken yağmacı kültüre özgü bu idealin iyi bilinen örnekleri Homeros'un şiirlerindeki genç kızlardır.

Yukarıda tanımlanan ideal, daha sonraki gelişmeler içinde bir değişime uğrar: Artık, göreneğin emrettiği yapı içinde, üst sınıftan bir erkeğin eşinin görevi dolaylı aylâklıktan ibarettir. Böylece, güzellik ideali sürekli bir aylâklıktan kaynaklanan ya da ona eşlik eden özellikleri kapsamaya başlar. Bu ideali şövalyeler döneminin şair ve yazarlarının kalemlerinden çıkmış güzel kadın tariflerinden çıkarsamak mümkündür. O günlerin göreneği, üst düzey kadınların sürekli vesayet altında ve her tür yararlı işten muaf yaşamalarını gerektiriyordu. Dolayısıyla, şövalyelere uygun ya da romantik güzellik ideali büyük ölçüde yüz üzerinde yoğunlaşmış ve yüzün, el ve ayakların zerafeti, bedenin ve özellikle belin inceliği ile uğraşmıştır. O dönemin kadın resimlerinde ve günümüzde romantik şövalye duygu ve düşüncelerini taklit eden yapıtlarda bel, aşın

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

bir sağlıksızlığı ima edecek derecede inceltilmiştir. Aynı ideal, modern sınaî toplulukların önemli bir bölümünde hâlâ geçerlidir. Fakat, bu geçerliliğin en bariz olduğu toplulukların, iktisadî ve medeni açıdan en az gelişmiş ve statü ilişkileri ile yağmacı kurumların sağkalımlarına en yüksek derecede rastlanan topluluklar olduğu da belirtilmelidir. Başka bir deyişle, şövalyelik döneminin ideali, günümüzün özde en az modernleşmiş topluluklarında en iyi korunmaktadır. Bu uyuşuk ya da romantik idealin sağkalımlarına Kıta Avrupası ülkelerinin varlıklı sınıfları arasında bolca rastlanmaktadır.

Sınaî gelişimin daha yüksek düzeylerine ulaşmış modern topluluklarda üst aylâk sınıf öylesine yoğun bir servet biriktirmiştir ki, kadınlarını her tür kaba üretken çalışma suçlamasından muaf tutabilmektedir. Burada, kadınların dolaylı tüketici konumları halkın zihninden silinmekte ve güzellik ideali de sakatlık ölçüsünde narin, adeta saydam ve tehlikeli biçimde zayıf bir tipten arkaik bir kadın tipine doğru geri dönmektedir. Bu arkaik tip, elleri ve ayaklarından ya da bedeninin diğer maddî gerçekliklerinden vazgeçmeyen bir tiptir. Batı kültürünün iktisadî gelişme süreci içinde halkın güzellik ideali fiziksel bir varlık olarak kadından hanımefendiye doğru dönüşmüş ve şimdi de yeniden somut kadına geri dönmektedir. Tüm bu dönüşümler maddî yarışmanın değişen koşulları ile uyum içinde gerçekleşmiştir. Bir zamanlar yarışma koşulları sağlıklı kölelere gerek göstermiş, daha sonra dolaylı aylâklığı gösterişçi bir biçimde sürdürecek, dolayısıyla bariz olarak özürlü varlıkları gerekli kılmıştır. Fakat, günümüzde durum yine değişmektedir. Zira, modern sanayiin yüksek verimi nedeniyle, kadının aylâklığı maddî tabakalaşmanın çok alt düzeylerinde bile mümkündür ve en yüksek maddî konumun bir belirtisi olmaktan çıkmıştır.

Gösterişçi israf normunun kadınsı güzellik ideali üzerindeki bu genel denetimi yanında, özel olarak irdelenmesi gereken bir kaç ayrıntı vardır. Zira, bu ayrıntılar, normun erkeklerin kadın güzelliğini algılayışlarını hangi ayrıntılara dek sınırladığını göstermektedir. Daha önce kaydedildiği gibi, dolaylı aylâklığın bir saygınlık aracı olarak büyük önem kazandığı iktisadî evrim aşamalarında kural, narin ve aşırı küçük ellerle ayaklara ve ince bir bele sahip olmaktır. Gerek bu özellikler gerekse bunlarla ilintili bulunan yapı kusurları kişinin yararlı çabalar için yetersiz olduğunu, dolayısıyla sahibi tarafından aylâk bir yaşam içinde

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

korunması gerektiğini gösterir. Bu kadın yararsız ve pahalı, dolayısıyla maddî gücün bir belirtisi olarak değerlidir. Sonuç olarak, bu kültürel aşamayı yaşayan kadınlar bedenlerini dönemin zevkine uydurmaya çalışırlar. Erkekler de, maddî saygınlık yasası rehberliğinde, bu sunî olarak yarapılmış patolojik bedensel özellikleri çekici bulurlar. Örneğin, batı kültürüne mensup toplumlarda çok yaygın ve kalıcı bir ilgi görmüş olan korseyle sıkılmış bel ve Çinli kadınların deforme edilmiş ayakları bu olgunun örnekleridir. Bu örneklerin ikisi de, aynı kültürel beğeniyi paylaşmayan bir göz için tartışılmaz şekilde tiksindirici hasarlardır. Bunları kabullenebilmek için alışkanlık gerekir. Yine de, bu sakatlıkların maddî saygınlık kurallarınca onaylanıp şerefli unsurlar olarak yaşam tarzına dahil edildiği toplumlardaki erkekler için, söz konusu görüntülerin güzelliği tartışma götürmez. Bunlar, ideal kadınsılığın özellikleri haline gelmiş maddî ve kültürel güzellik unsurlarıdır.

Burada nesnelerin estetik değerleri ile hasetçi maddî değerleri arasında kurduğumuz ilişki, kuşkusuz, değerlendirenin bilincinde mevcut değildir. Bir insan beğeniye ilişkin bir yargı oluştururken düşünür ve söz konusu güzellik nesnesinin israfa ve itibara yönelik olduğuna, dolayısıyla güzel addedilmesinin meşru olacağına hükmederse, bu yargı katıksız bir beğeni yargısıdır ve bu bağlamda ele alınamaz. Bizim tartışmamazı odaklaştırdığımız ilişki, nesnelerin saygınlığı ve algılanan güzelliği arasındadır ve saygınlık olgusunun güzelliği değerlendiren kişinin zihniyetini nasıl etkilediğine bağlıdır. Kişi çeşitli iktisadî, ahlâkî, estetik ya da itibara ilişkin yargılar oluşturmak alışkanlığındadır. Herhangi bir nesneyi farklı amaçlarla değerlendirmiş olması, estetik amaçlı değerlendirmesini de etkiler. Bu, özellikle saygınlık gibi estetik temele çok yakın temellere dayanan değerlendirmeler için geçerlidir. Estetik amaçlı ve saygınlığa yönelik değerlendirmeler birbirlerinden sanıldığı kadar uzak değildir. Özellikle bu iki değerlendirme arasında karışıklık çıkması çok kolaydır. Zira, gündelik konuşmada nesnelerin saygınlığını belirtmek için kullanılan ayrı sözcükler yoktur. Sonuç olarak, güzelliğin türleri ya da unsurlarını tanımlamak için kullanmaya alıştığımız terimler, bu adı konmamış maddî değer unsurunu da kapsayacak şekilde kullanılır ve böylece bir düşünce karışıklığı oluşur. Saygınlığa ilişkin talepler halkın zihninde güzellik duygusuna ilişkin taleplerle birleşir ve saygınlık işaretleri taşımayan güzellik benimsenmez. Ancak, maddî saygınlık gerekleriyle sözcüğün naif anlamında güzellik gerekleri kayda değer bir

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

örtüşme göstermez. Dolayısıyla, çevremizdeki maddî açıdan uygunsuz nesnelerin tasfiyesi, maddî koşullara uymayan pek çok güzellik unsurunun da tasfiyesiyle sonuçlanır.

Temel beğeni normları oldukça eski zamanlardan, muhtemelen burada ele aldığımız maddî kurumların doğmadığı bir dönemden kalmadır. Dolayısıyla, insanların düşünce alışkanlıklarının önceden maruz kaldığı seçici uyum süreci nedeniyle, güzelliğin koşulları nesnelerin gereklerini ve bu gereklere ulaşma yöntemlerini dolaysız bir biçimde ortaya koyan, ucuz malzeme ve yapılarla karşılanmıştır.

Burada modern psikolojinin görüşünü hatırlatmakta yarar vardır: Biçimin güzelliği, algılanabilmesinin kolaylığı ile ilgilidir. Belki bu önermeyi daha da genişletmek mümkündür. Eğer güzelliğin unsurları olarak kabul edilen ilişkiler, teknikler ve ifadeler soyutlanırsa, o zaman herhangi bir nesnenin "güzelliği", algılarımızın o nesnenin etkinliklerini kavramasından ibarettir. Ancak, etkinliğin yöneldiği ve ifadesini bulduğu yollar, uzun bir alışkanlık süreciyle zihnimizin de yöneldiği yollardır. Güzelliğin temel unsurları açısından, söz konusu alışkanlık sadece herhangi bir algılamanın tercih edilmesi değil, aynı zamanda da fizyolojik yapı ve işleve uyum sağlanmış olmasıdır. İktisadi çıkar, güzelliğin yapılanmasında bir amaca uygunluk önerisi ya da anlatımı olarak yer alır. Bu amaç, yaşam sürecine açık ve dolaysız bir biçimde hizmet edecektir. Herhangi bir nesnenin iktisadî elverişlilik ya da yararının dışavurumu, bu nesnenin iktisadî güzelliği olarak adlandırılabilir. Bu dışavurumun en uygun yolu, nesnenin yaşamın maddî amaçlarına ne şekilde ve hangi verim düzeyinde hizmet ettiğinin net ve düzgün bir biçimde ortaya konmasıdır.

Bu açıdan, kullanım nesneleri arasında basit ve süssüz olanlar estetik açıdan en uygunlarıdır. Fakat, maddî saygınlık yasası bireysel tüketim mallarında ucuzluğu reddettiği için, güzel nesnelere karşı duyduğumuz açlık bir uzlaşma yoluyla giderilmek zorundadır. Güzellik yasaları, saygın ve müsrif ve bir harcamanın ipuçlarını verecek şekilde ayarlanmış olmalıdır. Aynı zamanda, nesne de yararlı ve güzel olana ilişkin eleştirel algılarımıza ya da bunların yerini tutan herhangi bir alışkanlığımıza hitap etmelidir. Zevke eşlik eden böyle bir duygu yenilik duygusudur. Yenilik duygusu, insanların az görülmüş ve şaşırtıcı şeylere

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

bakarken duydukları heyecandan kaynaklanır. Bu nedenledir ki, pek çok nesnenin güzel olarak algılanması, aslında tasarımlarındaki yaratıcılık ve şaşırtıcılıkla bağlantılıdır. Bu nesneler, gören kişiyi ilgisiz telmihler ve olmayacak imalarla şaşkına çevirirler. Aynı zamanda, görünürdeki iktisadî amaçlarına tam bir verimle hizmet edecek şekilde üretilmeleri için gerekenden çok daha fazla emeğe malolmuş oldukları da hissedilir.

Yukarıdaki hususu, gündelik alışkanlık ve temaslarımızın kapsamı dışında kalan, dolayısıyla tarafsız olarak gözlemleyebileceğimiz bir örnekle destekleyebiliriz. Hawaii'nin ilginç kuştüyü örtüleri ya da çeşitli Polynesia Adaları'nın ünlü törensel kamalarının oyma sapları böyle örneklerdir. Bunlar biçimleri, çizgileri ve renklerinin yarattığı duyumlar açısından tartışma götürmez derecede güzeldir. Aynı zamanda, bu nesnelerin herhangi bir iktisadî amaca hizmet edemeyecekleri de çok belirgindir. Fakat, emek israfı yasası uyarınca geliştirilen ilginç ve şaşırtıcı nesneler her zaman böyle olumlu sonuç almaz. Çoğu zaman, ortaya çıkan görüntüde güzellik ya da yarar ifade edecek tüm unsurlar baskı altına alınmış olur. Gündelik yaşamımızda çevremizi donattığımız nesnelerin ve hatta gündelik giyim ve süs eşyamızın çoğu, emredici geleneklerin baskısı olmasa katlanılamayacak kadar çirkindir. Yaratıcılık ve pahalılığın güzellik ve yararın yerini almalarının örnekleri, ev mimarisinde, evde yapılan işler ya da süslemelerde, çeşitli giysilerde, özellikle de kadınlar ve din adamlarının giyimlerinde göze çarpar. Güzellik yasası, türe özgü olanın dışavurumunu gerektirir. Gösterişçi israf taleplerinden kaynaklanan "yenilik", güzellik yasasını çiğner ve beğendiğimiz nesnelerin fizyonomisini tuhaflıklara boğar. Üstelik, bu tuhaflıklar pahalılık yasasının seçici gözetimine tabidir.

Tasarımların, gösterişçi israf amacı doğrultusunda, seçici bir uyum sürecinden geçmeleri ve estetik güzelliklerin maddî güzellik ile ikame edilmesi, özellikle mimarinin gelişimi üzerinde etkili olmuştur. Güzellik unsurlarını şerefli israf unsurlarından ayırdedebilen bir kişi için, nispeten daha az rahatsız edici olmaktan öteye estetik iddia sahibi herhangi bir modern konut ya da kamu binası bulmak son derecede zordur. Kentlerimizdeki üst düzey ev ve apartmanların ortaya koyduğu sonsuz çeşitteki cepheler, mimari rahatsızlığın ve pahalı konforsuzluğun sınır tanımadığını göstermektedir. Bu binaların genelde en iyi bölümleri, yan

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ve arka taraflarında kalan, sanatçının el değdirmemiş olduğu ölü duvarlardır.

Gösterişçi israf kuralının beğeni ölçüleri üzerindeki etkisine ilişkin önermemiz, kavramlarda küçük bir değişiklik yapmak koşuluyla, aynı yasanın belli nesnelerin estetik olmayan amaçlara uygunluğuna ilişkin fikirlerimizi etkileyiş biçimi için de geçerli olacaktır. Mallar, insan yaşamının daha da zenginleştirilmesi amacıyla üretilir ve tüketilir. Malların yararları, öncelikle bu amaca hizmet edişleriyle ölçülür. Amaç, her şeyden önce, insan yaşamının mutlak anlamda zenginleşmesidir. Fakat, insanın yarışma eğilimi tüketimi hasetçi bir karşılaştırma yöntemine dönüştürmüş ve bu arada tüketim mallarına göreli ödeme gücünün göstergesi olmak gibi ikincil bir yarar izafe etmiştir. Tüketim mallarının bu dolaylı ya da ikincil kullanımı, tüketime ve tüketimin rekabetçi amacına şerefli bir nitelik kazandırmaktadır. Pahalı malların tüketimi bir erdem sayılmaktadır. Bir mala, görünürdeki mekanik amacına uymasını sağlayacak olan maliyetten daha fazla yatırım yapılmışsa, bu mal şerefli kabul edilmektedir. Mallardaki sınıf pahalılık belirtileri bu yüzden değer belirtileridir. Mallar, tüketimlerinin hizmet edeceği dolaylı hasetçi amaca uygun bir pahalılıkta oldukları için değerlidirler. Eğer çok tutumlu bir biçimde üretilmişlerse ve hasetçi karşılaştırmalara fırsat vermiyorlarsa, aşağılık, dolayısıyla da çekicilikten yoksun olarak algılanırlar. "Daha kaliteli" denilen çoğu malın değeri, bu dolaylı yarardan kaynaklanmıştır. Bir nesne, eğitilmiş yarar anlayışına hitap edebilmek için, uygun bir miktar dolaylı yarar içermelidir.

İnsanlar, ucuz bir yaşam tarzını, ödeme güçlüğü ve maddî başarısızlık ima ettiği için onaylamamışlardır. Fakat, zamanla, ucuz nesneleri, sadece ucuz oldukları için, özde onur kırıcı ya da değersiz olarak algılamaya başlamışlardır. Zaman geçtikçe, her yeni kuşak bir öncekinden bu erdemli harcama geleneğini devralmış ve geleneksel maddî saygınlık yasasını tüketim mallarıyla pekiştirmiştir. Sonuçta, tüm ucuz nesnelerin değersizliğine öylesine ikna olunmuştur ki, "ucuz ve nahoş" deyişi ortaya çıkmıştır. Pahalı olanı onaylamak, ucuz olana ise karşı çıkmak alışkanlığı düşüncelerimizde çok köklü bir biçimde yer etmiştir. Tüm tüketimimizde, hatta kesin mahremiyet koşullarında ve hiç gösterilmeden tüketilen mallar konusunda bile, bir miktar israf ve pahalılığı şart koşarız. Tümümüz, içtenlikle şuna inanmışızdır: Kendi

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

evimizin mahremiyeti içinde gündelik yemeğimizi pahalı dantel örtüler, üzerinde, elle boyanmış (sanatsal değeri tartışılır) porselen tabaklardan, el işi gümüş kaşıklarla yemek ruhumuzu yüceltmektedir. Bu anlamda değerli saydığımız yaşam standardından herhangi bir taviz, insan olarak vakarımızın vahim bir biçimde çiğnenmesi demektir. Aynı şekilde, son oniki yıldır, akşam sofrası için en güzel ışığın mum ışığı olduğu kabul edilmektedir. Artık, görgülü gözler, mum ışığını kandil, gaz lambası ya da elektrik ışığından daha yumuşak ve rahatlatıcı olarak algılamaktadır. Aynı şey, mumların evde kullanılabilecek en ucuz aydınlatma aracı olduğu otuz yıl önceki günlerde söz konusu değildi. Bugün de, mum ışığı, törensel aydınlatma dışında hiçbir amaç için yeterince parlak sayılmamaktadır.

Hâlâ hayatta olan bir siyaset bilgesi, tüm bu meseleyi şu özlü sözlerle toparlamıştır: "Ucuz bir palto, giyen adamı da ucuzlatır". Kuşkusuz, bu özdeyişin ikna gücünü hissetmeyen kimse yoktur.

Mallarda sunî pahalılık belirtileri aramak ve tüm malların dolaylı ya da hasetçi türde bir yarar sağlamasını beklemek alışkanlığı, malların yararını ölçerken başvurduğumuz standartlarda da bir değişmeye yol açmıştır. Tüketicinin malları değerlendirmesinde, şeref unsuru ile kaba verim unsuru birbirinden ayrı tutulmaz ve bu ikisi malların tahlil edilmemiş toplam yararını oluşturur. Ortaya çıkan yarar ölçütü uyarınca, hiçbir mal sadece maddî yeterliliği ile kabul görmeyecektir. Malın tüketici açısından eksiksiz ve tümüyle kabule şayan olabilmesi için, bir şeref unsuru da içermesi zorunludur. Bunun sonucu olarak, tüketim mallarını üretenler çabalarını şerefli unsur talebini de karşılayan türde mallar üretmeye yönlendirirler. Kendileri de mal değeri konusunda aynı ölçütü benimsemiş oldukları için, bu yönlenişi daha da istekle ve verimli bir biçimde sürdürecek ve gereğince şerefli görüntüye sahip olmayan mallara rastladıklarında, içten bir üzüntü duyacaklardır. Bunun sonucu olarak, günümüzde herhangi bir ticaret kolunda arz edilen hiçbir mal, iyi kötü bir şeref unsurundan yoksun değildir. Tüketimini Diojenvari bir tavırla, tüm şerefli ya da savurganca ögelerden arındırmak isteyen bir tüketici, modern piyasada en basit gereksinimlerini bile karşılamaktan aciz kalacaktır. Aslında, tüketici gereksinimlerini doğrudan kendi çabalarıyla karşılamaya karar vermiş de olsa, kendini mevcut alışkanlıklardan koparmakta güçlük çekebilir, hatta bunu olanaksız bulabilirdi. Böylece, gündelik ihtiyaçları için tüketmek üzere evde

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ürettiği mala bile, içgüdüsel olarak, bir miktar şerefli ve yarı dekoratif emek ziyanı katmaktan kendini alamazdı.

Tüketiciler, perakende piyasadan ihtiyaç mallarını seçerken, malın özdeki yararlılığını gösteren işaretlerden ziyade işçilik ve görünüm üzerinde dururlar. Malların satılabilmesi için, bunlara saygın bir pahalılık görüntüsü vermek üzere ciddi şekilde emek harcamak gerekir. Bunun yanında, hizmet edecekleri amaca uygun ve verimli olmaları için de emek harcanacaktır. Bariz pahalılığı bir yarar aracına dönüştürme alışkanlığı, kuşkusuz, tüketim mallarının toplam maliyetini arttırmaktadır. Yararı bir ölçüde maliyet ile özdeşleştirerek, bizi ucuz mallara karşı savunmaya geçmek zorunda bırakmaktadır. Tüketici, sürekli olarak, gereken yarara sahip malları uygun bir pazarlıkla elde etmeye çalışır. Fakat, bariz pahalılık mecburiyeti malların yararının bir parçası olduğu için, yeterince gösteriş ve israf içermeyen malları reddetmek zorunda kalır.

Yukarıdakilere eklenmesi gereken bir husus da, halkın gözünde işe yararlık gibi görünen ve çalışmamızda gösterişçi israf unsurları olarak tanımlanan özelliklerin büyük bir bölümünün tüketiciye, pahalılık dışında nedenlerden ötürü de hoş göründüğüdür. Bunlar, genelde belli bir beceri ve emekle yapıldıklarını hissettirirler. Bu emek ve becerinin malın yararını arttırmış olması şart değildir. Herhangi bir şerefli yarar belirtisinin önce moda olması, zaman içinde de o eşyanın değerini oluşturan normal bir unsur olarak yerini koruması, kuşkusuz, büyük ölçüde bu nedenden kaynaklanmaktadır. Etkin emeğin teşhiri bu anlamda haz verir ve, asıl sonuç yararsız olsa da, bu haz değişmez. Beceriye dayalı işlerin yapılması sanatsal duyguları tatmin eder. Fakat, böyle beceri ve emek belirtilerinin ya da araçların amaca yaratıcı ve etkin bir biçimde uyarlanmasının uzun vadede modern ve uygar tüketicinin onayını kazanmaları, ancak gösterişçi israf ilkesi tarafından onaylanmalarına bağlıdır.

Burada savunduğumuz görüşü sevindirici biçimde destekleyen bir olgu da tüketim ekonomisinde makine ürünlerine verilen yerdir. Aynı amaca hizmet eden makine ürünü mallar ile el işi mallar arasındaki somut farklılık, genelde makine ürünlerinin daha kullanışlı olmasıdır. Bunlar, ürün olarak daha mükemmeldir. Yani, gerçekleştirdikleri araç-amaç uyumu daha eksiksiz bir uyumdur. Bu gerçek, bu malların daha az değerli addedilmesini engellemez. Zira, şerefli israf sınavını geçemezler.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

El işçiliği, daha ziyankâr bir üretim yöntemidir. Bu nedenle de, el ürünleri, maddî saygınlık amacına daha uygun, dolayısıyla daha şerefli sayılırlar ve aynı amaçla yapılmış makine ürünlerinden daha üst bir konuma yerleştirilirler. Mutlak surette değilse bile, çoğunlukla el emeğinin şerefli izleri eşyanın bazı kusurlu ve düzensiz hatlarında görülür. Bunlar, zanaatkârın tasarımı eksik ve hatalı uyguladığını gösterir. Dolayısıyla, el ürünlerinin üstünlüğü bir ölçüde de kabalıklarına bağlıdır. Ancak, bu kabalık, zanaatkârın yetersiz olduğunu düşündürecek ve düşük maliyet ima edecek kadar belirgin, ya da bir makinanın kullanıldığını -yani yine maliyetin düşük tutulduğunu- hissettirecek kadar belirsiz olmamalıdır.

Elde üretilen malların görgülü insanlarda yarattığı hayranlığın temeli olan şerefli kabasabalık, hassas bir ayırım işidir. Bu kabalığı algılayabilmek için, eğitim görmüş ve nesnelerin fizyonomisi konusunda doğru düşünce alışkanlıkları edinmiş olmak gerekir. Gündelik kullanıma tahsis edilen makine ürünü mallar, aşırı mükemmellikleri yüzünden, kaba ve görgüsüz kişilerce beğenilir ve tercih edilir. Bu kişiler, şık tüketimin kuralları üzerinde kafa yormamışlardır. Makine ürünlerinin törensel açıdan değersiz olmaları, bir malın yapımında kullanılan kusursuz beceriler ya da pahalı icatların, o malın kabul ve sürekli tercih görmesi için yeterli olmadığını kanıtlamaktadır. İcat, gösterişçi savurganlık yasasının desteğine sahip olmalıdır. Malların fizyonomisindeki herhangi bir özellik, kendi başına ne kadar hoş görünürse görünsün ve nasıl etkin bir çalışmanın ürünü olursa olsun, bu maddî saygınlık yasasına ters düştüğü takdirde, hoşgörüyle karşılanmayacaktır.

Tüketim mallarındaki törensel değersizlik ya da kirliliğin kaynağı, "aleladelik", başka bir deyişle, ucuza malolmuş olmaktır. Bu özellik, pek çok kişi tarafından fazlasıyla ciddiye alınmıştır. Makine ürünlerine yöneltilen itiraz, sıklıkla bu malların aleladeliğini vurgular. Çok fazla insanın maddî olanakları dahilinde bulunan bir şey, alelade sayılır. Dolayısıyla, bunun tüketimi de şerefli değildir. Zira, böyle bir tüketim, tüketen ile diğer kişiler arasında elverişli bir hasetçi karşılaştırmaya yardımcı olmaz. Şu halde, böyle malları tüketmek, hatta sadece görmek, insan yaşamında düşük bir düzeyi ima eder ve duyarlı bir insan için son derecede zevksiz ve huzur bozucudur. Beğenilerini buyurgan bir biçimde kabul ettiren ve çeşitli seçimlerinin nedenlerini

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ayırt etme yeteneği, alışkanlığı ya da zorunluluğundan yoksun olan kişilerde, şereflilik kavramının buyrukları, güzellik ve yarar kavramlarının buyrukları ile koalisyon halindedir. Daha önce de değinilen bu işbirliğinin yardımı ile nesnenin güzelliği ya da yararı hakkında karar verilir. Kararın güzelliğe mi yoksa yarara mı ilişkin olacağını belirleyen ise, kişinin elindeki nesneyi hangi açıdan değerlendirmek istediğidir. Bunun sıkça görünen bir sonucu, ucuzluk ya da sıradanlık belirtilerinin kesin sanatsal yetersizlik belirtileri olarak kabul edilmesidir. Bu temel üzerinde hem bir estetik kurallar sistemi hem de bir estetik iğrençlikler sistemi oluşturulur ve beğenimize rehber kılınır.

Daha önce de belirtildiği gibi, modern sınaî toplulukların gündelik tüketimine tahsis edilen ucuz, dolayısıyla görgü kurallarıyla uyumsuz nesneler, genelde makine ürünleridir. Makine ürünlerini el ürünlerinden farklı kılan temel fizyonomik özellik ise, bunların işçilik açısından daha mükemmel ve tasarımlarının ayrıntıları açısından daha özgün olmalarıdır. Bu nedenle, el ürünlerinin şerefli sayılan gözle görülür kusurları güzellik, yarar ya da her ikisi açısından üstün sayılırlar. Buna bağlı olarak, John Ruskin ve William Morris'in zamanında şiddetle savundukları üzere, kusurlu nesneler yüceltilir olmuşlardır. Bu kişilerin kabasaba üretim ve israf edilmiş çabalar lehindeki propagandaları, o günden beri taraf bulmakta ve sürdürülmektedir. El işçiliğini ve ev içi üretime geri dönmeyi savunan propagandanın da kaynağı aynıdır. Eğer, gözle görülür biçimde daha düzgün olan mallar, daha ucuz olmasaydı, bu tür kişilerin çaba ve spekülasyonları sonuç veremezdi.

Burada vurgulamayı istediğimiz tek şey, kuşkusuz, bu estetik öğretinin iktisadî değerine ilişkindir. Söylediklerimiz, aşağılama anlamında değil, bu öğretinin mal tüketimi ve üretimi üzerindeki etkisini değerlendirme anlamındadır.

Bu beğeni eğiliminin üretim üzerindeki etkisini gösteren belki de en iyi örnek, Morris'in yaşamının son yıllarında uğraştığı kitap üretimidir. Ancak, Kelmscott Yayınevi'nin ürünleri için önemli ölçüde geçerli olan husus, günümüzün sanatsal kitap basma yöntemlerinin (baskı, kağıt, desenler, cilt malzemeleri ve ciltleme işi) geneli için de hemen aynı ölçüde geçerlidir. Basım sanayiinin son ürünlerinin kusursuzluk iddiaları, kısmen, aynı sanayiin eski dönemlerdeki ürünlerinin kabalık derecesine

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

yaklaşılmış olmasından kaynaklanmaktadır. O dönemlerde, matbaalar yetersiz techizat ile, dayanıksız malzemeler üzerinde savaşım vermekteydiler. El işi gerektiren kitaplar daha pahalı oldukları gibi, sadece yarar amacıyla üretilenler kadar kullanışlı da değildir. Bu yüzden, satın alanın hem rahatça para harcama yeteneğini hem de zamanını ve emeğini boşa harcama olanağını kanıtlarlar. İşte bu nedenle, günümüz matbaacıları "eski stile" ya da sayfaya "modern" basıma kıyasla daha kaba bir görünüm veren, daha zor okunan diğer bir takım geçerliliği kalmamış basım biçimlerine geri dönmektedir. Bilimsel konuları mümkün olan en etkin yöntemle sunmaktan başka görünürde bir amacı olmayan bir dergi bile, bu maddî güzellik talebine uymak için, tartışmalarını eski stil harflerle, kağıda kağıda basmakta ve sayfa uçlarını açmamaktadır. Fakat, sözde amaçları sadece içeriklerini etkin bir biçimde sunmaktan ibaret olmayan kitaplar bu konuda daha da ileri gitmektedir. Bunların baskıları nisbeten daha kabadır. Kağıtlar elle çizilmiş ve kenarları tırtıklıdır. Sayfa marjları aşırı geniş tutulmakta, sayfa kenarları kesilmemekte ve özellikle kaba ve beceriksizce yapılmış ciltler kullanılmaktadır. Salt yarar açısından değerlendirilirse, Kelmscott Yayınevi, meseleyi abeslik düzeyine indirgemiş ve yürürlükten kalkmış imla kurallarına uygun, koyu harflerle basılmış ve deri şeritlerle tutturulan gevşek kumaşlarla ciltlenmiş, modern kitaplar yayınlamaktadır. Sanatsal kitap basımının iktisadî durumunu gösteren bir diğer özellik de, bu şık kitapların kısıtlı sayıda basılmalarıdır. Kısıtlı bir basım, aslında bir kitabın ender bulunduğunu, dolayısıyla pahalı olduğunu ve sahibine maddî ayrıcalık sağladığını gösteren -doğrusu biraz kaba- bir kanıttır.

İnce zevklere sahip bir kitap alıcısını bu kitaplara cezbeden şey, kuşkusuz, bunların pahalılığını ve biçimsizliğini safça algılamış olmaktan ibaret değildir. Tıpkı el ürünü malların makina yapımlarından üstün görünmesi gibi, bu kitapların tercih edilmesinde de bilinçli neden, daha pahalı ve daha çirkin nesneye atfedilen mükemmelliktir. Antik ve geçersiz üretim süreçlerinin ürünlerini taklit eden kitaba atfedilen üstün vasıf, öncelikle estetik bir yararlılık olarak ortaya çıkar. Fakat, görgülü bir kitapseverin biçimsiz bir kitabın daha yararlı bir basılı malzeme olduğunu iddia etmesi de az görülen bir durum değildir. Yapıca yozlaşmış kitabın estetik değeri söz konusu olduğunda, kitapseverin kanaati bir ölçüde geçerlidir. Kitap, güzelliği ön plana alınarak üretildiği için, tasarımcısının bir ölçüde başarı kazanmış olması kaçınılmazdır. Ancak, bizim

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

vurgulamak istediğimiz nokta, tasarımcının çalışmasına yön veren beğeninin gösterişçi savurganlık yasasına tâbî olduğudur. Bu yasa, kendi taleplerine uymayan her beğeniyi seçici olarak ayıklar. Başka bir deyişle, kitap güzel olsa bile, tasarımcının çalışması aslında estetik olmayan zorunluluklarca sınırlandırılmıştır. Ürün, eğer güzelse, aynı zamanda pahalı ve görünürdeki amacına da uyum sağlamamış olmak zorundadır. Ancak, kitap tasarımcısının uymak zorunda bulunduğu bu beğeni kuralı, sadece israf yasasına göre belirlenmemiştir. Kuralın belirlenmesinde arkaik ya da geçerliliğini yitirmiş olgulara duyulan hayranlığın da bir rolü vardır. Özel biçimlerinden birine Klasisizm adı verilen bu hayranlık, yağmacı mizacın ikincil bir özelliğidir.

Estetik kuramda, Klasisizm ya da arkaik şeylere saygı duymak kuralı ile güzellik kuralı arasındaki sınırı belirlemek, imkansız olmasa bile fazlasıyla güç olabilir. Estetik açıdan bu ayırım pek gerekli değildir ve yapılmamıştır da. Bir beğeni kuramı için, benimsenmiş bir arkaizm idealinin dışavurumunun bir güzellik ögesi olarak değerlendirilmesi, belki de en doğrusudur ve bunun meşruiyeti tartışma götürmez. Fakat, bizim amacımız açısından, yani benimsenmiş zevk yasalarının iktisadî temellerinin ve mal bölüşümü ve tüketimi için taşıdıkları önemin saptanması açısından, bu ayırım hiç de gereksiz değildir.

Uygar tüketim düzeni içinde makine ürünlerinin tutttuğu yer, gösterişçi israf yasası ile tüketime ilişkin kurallar arasındaki ilişkinin özelliklerini ortaya koymaktadır. Gösterişçi israf yasası, ne sanat ve gerçek beğeni konularında ne de malların yararına ilişkin genel geçer anlayış konusunda bir yenilikçilik ya da girişimcilik ilkesi getirmez. Yenilikler yapan ve tüketime yeni çeşitler, maliyete yeni ögeler ekleyen yaratıcı bir etken olarak geleceğe uzanması söz konusu olan ilke, bir bakıma, olumsuz bir ilkedir. Yaratıcı değil, düzenleyici bir işlevi vardır. Herhangi bir adeti doğrudan başlatması ya da oluşturması pek ender bir haldir. Tek eylemi seçmektir. Gösterişçi savurganlık, çeşitlenme ve büyüme için doğrudan bir yol açmaz. Ancak, onun buyruklarına uyulması, başka alanlarda yapılan yeniliklerin sağkalımı için gerekli bir koşuldur. Adetler, gelenekler ve harcama yöntemleri, hangi yoldan ortaya çıkmış olurlarsa olsunlar, tümü de bu saygınlık normunun seçici eylemine tabidir. Bu normun gereklerine uyma dereceleri, benzer başka adet ve geleneklerle rekabet içinde sağkalım şanslarının da ölçüsüdür.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Başka etkenler sabit tutulduğunda, daha belirgin biçimde israfa yönelik adet ve yöntemler daha yüksek sağkalım şansına sahip olurlar. Gösterişçi israf yasası, çeşitlemelerin ortaya çıkışıyla değil, kendi egemenliğine dayanabilecek biçimlerin sağkalımı ile bağlantılıdır. Kabul edilebilecek olanı ortaya çıkartmaz, fakat dayanıklı olanı muhafaza eder. görevi, amacına uygun olan her şeyi kanıtlamak ve sıkıca elde tutmaktır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

7

Giyim: Maddiyatçı Kültürün Bir Dışavurumu

Buraya kadar anlatılan iktisadî ilkelerin yaşam sürecinin herhangi bir yönüne nasıl uyarlandığını detaylı bir biçimde gösteren bir örnek vermek uygun olacakur. Bu amaç için, giyime yapılan harcamalardan daha uygun bir tüketim alanı örneği yoktur. Giyimde, özellikle gösterişçi mal tüketimi kuralı ön plandadır. Fakat, maddî saygınlığın diğer ilkeleri de belli birer rol oynar. Kişinin maddî konumunu sergilemek için kullandığı diğer yöntemler de amaçlarına ulaşır ve böyle yöntemlerin her zaman, her yerde kullanıldığı görülür. Ancak, giyimin tüm diğer yöntemlerden ayrıcalıklı olan yönü, giysilerimizin her zaman göz önünde olmaları ve gözlemciler tarafından, ilk bakışta algılanabilmeleridir. Ayrıca, israfın açıkça teşhir edilmesi, diğer tür tüketim mallarından çok daha belirgin ve belki daha yaygın olarak, giyimde görülür. Bütün toplumsal sınıflarda, giyim için yapılan harcamanın asıl büyük bölümünün bedeni korumaya değil, saygın bir görünüm elde etmeye yönelik olduğunu saptamak zor değildir. Toplumsal adetlerin belirlediği standartlara uymadığımızda hissettiğimiz pejmürdelik hali, giyim konusunda, diğer tüm tüketim alanlarında olduğundan daha şiddetlidir. İnsanların kabul edilen sayılan bir israf ölçüsü tutturabilmek için, yaşamın pek çok rahatlığından fedakârlık etme davranışları, diğer tüketim biçimlerinden çok daha fazlasıyla giyim konusunda ortaya çıkar. Dolayısıyla, sert bir iklimde, insanların iyi giyinmiş görünmek için, yeterince örtünmeden dolaşmaları çok olağan bir haldir. Herhangi bir modern toplulukta giyim için kullanılan malların ticari değeri, giysiyi taşıyan kişiye sağladıkları mekanik yarardan çok daha fazla, modaya uygunlukları ve saygınlıklarına göre belirlenir. Giyim gereksiniminin "yüksek" ya da tinsel bir gereksinim olduğu kabul edilir.

Giyim için duyulan tinsel gereksinim, ne tümüyle ne de öncelikle israfı teşhir için duyulan naif bir hevesten ibarettir. Diğer nesnelerde olduğu gibi, giysiler konusunda da gösterişçi savurganlık yasası, tüketimi

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

dolaylı olarak, beğeni ve saygı ölçütlerimizi biçimlendirmek suretiyle, yönlendirir. Çoğu durumda, gösterişli ve savurgan bir giysiyi giyen ya da satın alan kişinin bilinçli güdüsü, mevcut adetlere uymak ve benimsenmiş zevk ve saygınlık standartlarına erişmektir. Tek sorun, kişinin giyimde kurallara uyarak, hoşnutsuz bakış ve yorumların aşağılamasından korunması değildir. Gerçi bu istek, başlı başına önemli bir yer tutar. Fakat, bunun yanında, pahalılık mecburiyeti giyime ilişkin düşünce alışkanlıklarımıza öylesine işlemiştir ki, pahalı olmayan giysilerden içgüdüsel bir iğrenme duyarız. Düşünmeye ve tahlil etmeye gerek görmeden, ucuz nesnelerin değersiz olduğuna karar veririz. "Ucuz bir palto, giyeni de ucuzlatır", "ucuz ve nahoş" gibi deyişler, diğer tüm tüketim alanlarından çok, giyimde geçerlidir. Gerek beğeni gerekse yarar açısından, ucuz bir giysi "ucuz ve nahoş" deyişi ile aşağılanır. Nesneleri fiyatlarına hemen hemen orantılı olarak güzel ve yararlı buluruz. Az sayıda önemsiz istisna dışında, elde yapılmış pahalı bir giysiyi, ucuz bir taklidinden daha güzel ve yararlı olarak algılarız. Taklit, pahalı orijinaline ne kadar benzerse benzesin, bu tutumumuz değişmez. Taklidin bizi rahatsız eden yönü, biçim, renk ya da başka herhangi bir görsel etki konusunda yetersiz kalması değildir. Taklit, çok titiz olarak incelenmedikçe algılanamayacak kadar başarılı da olabilir. Yine de, taklit olduğu keşfedildiği anda, estetik değerini yitirecek, ticari değeri de buna uygun olarak düşecektir. Bu kadarla da kalmaz :Biraz çelişkiyi göze alarak denebilir ki, taklit bir giysinin estetik değeri, taklit ile aslı arasındaki fiyat farkına orantılı olarak düşecektir. Estetik açıdan konumunu yitirmesi, daha düşük bir maddî dereceye inmesinin sonucudur.

Giysinin, ödeme gücünü kanıtlama işlevi, giyenin fiziksel rahatlık için gerektiğinden daha fazla miktarda değerli mal tükettiğini göstermekten ibaret değildir. Malların gösteriş için tüketilmesi, olabildiğince etkin ve tatminkârdır. Maddî başarının, dolayısıyla toplumsal saygınlığın gözle görülür bir kanıtını oluşturur. Fakat, giyim, savurganca tüketimin bu kaba, birinci elden kanıtlarından daha sağlam ve kapsamlı olanaklara sahiptir. Eğer, giysi, kendisini taşıyan kişinin serbestçe ve savurganca para harcayabilmesinin yanında, yaşamını kazanmak zorunda olmadığını da gösterebiliyorsa, kişinin toplumsal saygınlığı büsbütün artar. Bu nedenle, günümüzün amacına tam olarak uyabilmesi için, yalnız pahalı olmakla kalmayıp, herhangi üretken bir işle uğraşmadığımızı da

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

farkettirmesi gerekir. Giyim sistemimizi amacına mükemmel uyum sağlayan bugünkü görünümüne kavuşturmuş olan evrim süreci içinde, bu ikincil işleve yeterince özen gösterilmiştir. Yaygın beğeninin şık giyim olarak kabul ettiği nesneler ayrıntılarıyla incelendiklerinde, giyen kişinin herhangi bir yararlı çabayı sürdürmediği izleniminin doğması için özen gösterilmiş olduğu farkedilir. Giysi, eğer giyenin elleriyle çalıştığını gösteren leke ve buruşukluklar taşıyorsa, değil şık, doğru dürüst bile sayılmaz. Düzgün ve lekesiz giysilerin verdiği haz duygusu, hemen tümüyle, ima ettikleri aylâklık, yani her tür üretken işle temastan muafiyet ile bağlantılıdır. Beyefendinin doğuştan gelen saygınlığına büyük katkıları bulunan halis deri pabuç, lekesiz pamuklular, parlak silindir şapka ve baston, bu şekilde giyinen insanın, dolaysız yararı olan herhangi bir işin ucundan tutamayacağını gösterdikleri için, çok çekicidirler. Şık bir giysi, zerafet amacına hizmet eder, çünkü hem pahalıdır hem de bir aylâklık belirtisidir. Sadece giyenin görece büyük miktarlarda tüketim yapabildiğini göstermekle kalmaz, aynı zamanda da, bu tüketime hiçbir üretimin eşlik etmediğini kanıtlar.

Giyenin üretken uğraşılardan uzak durduğunu kanıtlama konusunda, kadın giyimi erkek giyiminden daha da ileri gider. Kadın başlıklarının şık modellerinin, çalışmayı olanaksız kılma konusunda erkek şapkalarından daha da etkili olduğu tartışmasız kabul edilebilir. Kadın pabucunun "alafranga" topukları, cilâsının ima ettiği aylâklığı daha da vurgular. Zira, bu yüksek topuklarla, en basit işleri bile yapmak son derecede güçtür. Kadın giysisine has olan etekler ve diğer kumaş kıvrımları da aynı amaca hizmet eder. Eteklerin ısrarla giyilmesinin gerçek nedeni, pahalı olmaları ve giyenin her hareketini engelleyerek, onu tüm yararlı işlerden uzak tutmalarıdır. Aynı şey, kadınların saçlarını aşırı uzun tutma alışkanlıkları için de geçerlidir. Ancak, kadın giyimi, çalışmadan muafiyeti göstermek konusunda erkek giyiminden daha ileri gitmekle kalmaz. Ayrıca, erkeklerin giyiminden farklı ve çok tuhaf bir özelliği daha vardır. Bu özellik, en tipik örneği korse olan bir dizi eşyadan oluşur. İktisat teorisi açısından, korse, gerçekte hasar veren bir eşyadır. Amacı, giyen kişinin canlılığını azaltmak ve onu sürekli ve bariz bir biçimde işe yaramaz duruma getirmektir. Korse giyen kişinin, çekiciliğini büyük ölçüde yitirdiği bir gerçektir. Fakat, bu kayıp, gözle görülür pahalılık ve sakatlanmışlık sayesinde elde edilen saygınlıkla fazlasıyla telâfi edilir. Kabaca denebilir ki, kadın giyiminin kadınsılığı,

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

elbiselerin yararlı uğraşılara engel olmasından ibarettir. Kadın ve erkek giyimleri arasındaki bu farklılığın nasıl ortaya çıktığı aşağıda tartışılacaktır.

Şu halde, giyimin ana normu, gösterişçi israf ilkesidir. Bu ilkeye destek olan ikinci norm ise, gösterişçi aylâklık ilkesidir. Bu norm gereği, giysi dikilirken, kişinin üretken işler yapmadığını ve, gösterilebildiği kadarıyla yapamayacağını kanıtlayacak çeşitli araçlar kullanılır. Bu iki ilkenin dışında, hiç de kısıtlayıcı olmayan üçüncü bir ilke vardır ki, konu üzerinde düşünen herhangi biri tarafından kolaylıkla farkedilebilir. Giyim, yalnızca gösterişli bir biçimde pahalı ve rahatsız olmakla kalmamalıdır. Aynı zamanda, modaya da uyması gerekir. Bugüne dek, modanın değişmesi olgusu tatminkâr bir biçimde açıklanabilmiş değildir. En son modaya göre giyinme zorunluluğu ve bu modanın her mevsim değişmesi gerçeği herkesçe malumdur. Fakat, bu çalkantı ve değişimlerin sebebi irdelenmiş değildir. Pekala tutarlı ve gerçekçi bir biçimde diyebiliriz ki, bu yenilik ilkesi, gösterişçi israf yasasının bir başka uzantısıdır. Eğer, her bir giysi, ancak kısa bir süre hizmet görür ve geçen mevsimin hiçbir giysisinden bu mevsimde yararlanılamazsa, giyim için yapılan savurganca harcamalar iyice artmış olur. Bu, kendince iyi, fakat yetersiz bir açıklamadır. Bunun bize sağladığı bilgi, gösterişçi tüketim normunun giyime ilişkin tüm konuları kontrol altında tuttuğu ve modadaki her değişimin israf zorunluluğuna uyması gerektiğidir. Mevcut stillerde bir değişiklik yapma güdümüzün nereden kaynaklandığı ve herhangi bir dönemin stiline uymanın neden böyle kesin bir zorunluluk olduğu yolundaki sorularımız ise yanıtsız kalmaktadır. Modada buluşlar ve yenilikleri güdülüyen yaratıcı bir ilkenin kökenlerini bulmak için, giyimin kökeni olan ilkel ve iktisat dışı süslenme güdüsüne başvurmamız gerekmektedir. Bu güdünün, pahalılık yasası uyarınca kendini nasıl ve neden ortaya koyduğunu tartışmadan, kabaca, modadaki her buluşun bizim biçim, renk ya da etki anlayışımıza önceki buluşlardan daha güçlü seslenmek amacıyla yapıldığını belirtebiliriz. Değişen stiller, estetik duygumuza hitap eden bir şey bulmak için süregiden bir çabanın ürünleridir. Fakat, tüm yenilikler gösterişçi israf yasasının seçici eylemine tâbî olduğu için, yenilik yapma alanı bir ölçüde sınırlıdır. Yenilik, yerini aldığı olgudan yalnızca daha güzel ve belki daha az rahatsız edici olmamakla kalmamalı, benimsenmiş pahalılık standartına da uymalıdır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

İlk bakışta, giyimde güzele ulaşmak için gösterilen böyle sürekli bir çabanın sonucunun, giderek sanatsal mükemmelliğe yaklaşmak şeklinde olacağı sanılabilir. Modanın, insan bedenine uygun olduğu bilinen birkaç tip giyime doğru evrilmesini bekleyebiliriz. Hatta, bunca yıldır giyim için harcanan yaratıcılık ve emekten sonra, bugün modanın kalıcı sanatsal ideale iyice yakın, görece mükemmel ve istikrarlı bir duruma kavuşmuş olduğunu da umabiliriz. Fakat, bunlar geçerli değildir. Günümüzün stillerinin on, yirmi, elli ya da yüz yıl öncesine kıyasla, özde daha rahat olduğunu ileri sürmek anlamlı değildir. Öte yandan, iki bin yıl önce moda olan stillerin, günümüzün en önemli yapımlarından daha rahat olduğu iddiasını çürütmek de imkansızdır.

Şu halde, modaya ilişkin açıklamamız tam bir açıklama değildir ve konuyu biraz daha incelememiz gereklidir. İyi bilindiği gibi, dünyanın pek çok yerinde görece istikrarlı giysi tipleri ve tarzları geliştirilmiştir. Örneğin Japonlar, Çinliler, diğer Doğulu uluslar ve antik çağın Romalı, Yunanlı ve diğer Doğulu halkları ile -daha sonraları- Avrupa'nın hemen her ülkesindeki köylüler, böyle giysiler yaratmışlardır. Bu ulusal ya da popüler giysilerin çoğu, yetkin cleştirmenler tarafından, modern uygar giyimin değişken stillerinden daha kullanışlı ve sanatsal olarak kabul edilmiştir. Aynı zamanda bunlar, genelde daha az savurganlıkla yapılmakta ve pahalılığın dışındaki bir takım özellikleri daha ön planda görünmektedir. Bu görece istikrarlı giysiler, genelde oldukça katı ve dar bir biçimde belirlenmiş yörelere aittir. Farklı yörelerde küçük ve sistemli çeşitlenmeler gösterirler. Bunların tümü, bizden daha yoksul kişiler ve sınıflarca üretilmişlerdir. Bu tür giysilere rastlanan ülkeler, yöreler ve dönemlerde, nüfus, ya da en azından giysiyi üreten sınıf, görece homojen, istikrarlı ve hareketsizdir. Başka bir deyişle, zamanın ve farklı bakış açılarının eskitemediği istikrarlı giysiler, gösterişçi tüketim normunun görece daha az buyurgan olduğu koşullarda üretilmektedir. Moda konularının büyük, modern ve uygar kentlerin görece hareketli zengin nüfusu tarafından belirlendiği yerlerde, durum farklıdır. Bu şekilde istikrarlı ve sanatkârane giysiler üretmiş olan ülke ve toplumlarda, maddî yarışma gösterişçi mal tüketimi yönünde değil, gösterişçi aylâklık yönünde gelişmiştir. Dolayısıyla, genel olarak denebilir ki, gösterişçi mal tüketimi ilkesinin daha buyurgan olduğu -bizimki gibi- toplumlarda, moda daha az istikrarlı ve daha rahatsız giysiler yaratmaktadır. Tüm bunlar, giyimin sanatsal kalitesi ile pahalılığı

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

arasındaki bir zıtlığı ortaya koymaktadır. Pratik gerçeklik açısından, gösterişçi ziyankârlık normu, giysinin güzel veya rahat olması gerekliliği ile bağdaştırılamaz. İşte bu çelişki, modanın, ne pahalılık ne de güzellik yasalarıyla açıklanabilen sürekli değişimi için bir açıklama olabilir.

Saygınlık standartı, giysinin savurganca harcamalarla üretildiğinin görünmesini emreder. Fakat, insanın doğal beğenisi her tür savurganlıktan rahatsız olmaktadır. Tüm erkeklerin ve -belki daha da fazlasıyla- kadınların, gerek emeğin gerekse masrafın beyhude olmasından şiddetle kaçınmaları bir psikoloji yasasıdır ve daha önce de açıklanmıştır. Bu, tıpkı doğanın boşluklardan kaçınmasına benzer. Öte yandan, gösterişçi israf ilkesi, beyhudeliği bariz olan bir harcamayı zorunlu kılmaktadır. Bu ilke nedeniyle gösterişçi pahalı bir nitelik alan giyim, özde çirkindir. Dolayısıyla, giyimdeki her yeniliğin, sonradan eklenmiş ya da değiştirilmiş her ayrıntının, görünürde bir amaca yönelik olduğunu farkederiz. Aynı zamanda, gösterişçi israf zorunluluğu nedeniyle, bu amaçların oldukça şeffaf birer aldatmacadan ibaret olduğunu da farkederiz. En özgür girişimlerinde bile, modanın görünürdeki amaçları birer aldatmacadır. Ancak, giyimin moda olan ayrıntılarının görünürdeki yararlılığı çok net kavranan birer aldatmaca olduğu ve katlanılamayacak kadar gözümüze battığı için, yeni bir stile sığınırız. Fakat, yeni stil de saygın yararsızlık ve ziyankârlık kuralına uymak zorundadır. Onun beyhudeliği de bizi bir öncekininki kadar tiksindirir ve israf yasasının bize sunduğu tek çare, yeni bir stilde teselli aramaktır. Bu da diğerleri kadar beyhude ve ömürsüz olacaktır. İşte, giyim modalarının temeldeki çirkinlikleri ve sürekli değişmeleri buradan kaynaklanır.

Modanın sürekli değişmesi olgusunu böylece açıkladıktan sonra, yapılması gereken, bu açıklamayı gündelik gerçeklerle desteklemektir. Bu gündelik gerçeklerden biri de, tüm insanların herhangi bir dönemde moda olan stillere karşı duydukları bilinen hayranlıktır. Yeni bir stil moda olur ve bir mevsim boyunca gözdedir. Yeterince yeni olduğu sürece, insanlar bu yeni stili çekici bulurlar. Yürürlükteki moda, güzel olarak algılanır. Bu, kısmen, bir önceki stilden farklı olmasından, kısmen de itibarından kaynaklanır. Son bölümde belirtildiği gibi, itibar kuralı zevklerimizi bir ölçüde belirler. Bu kural uyarınca, yeniliğini henüz yitirmemiş ya da aynı genel amaca hizmet eden bir başka ürüne

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

kaptırmamış olan her şey hoş sayılır. Herhangi bir zamanda moda olan stillere yaraştırılan güzellik ya da "tatlılık", sadece sunî ve geçicidir. Bunu kanıtlayan gerçek, sürekli değişen modaların hiçbirinin zamana dayanamamasıdır. Yarım düzine ya da daha fazla yıl arayla bakıldığında, en beğendiğimiz modalar bile, çok çirkin değilse bile, grotesk görünür. En yeni olan şeylere gösterdiğimiz geçici bağlılık estetik temellere dayanmamaktadır. Bu hayranlık, estetik duygumuz ortaya çıkıp modanın son örneklerini reddedene kadar sürer. Estetik bir tiksintinin oluşması, az çok zaman gerektirir. Herhangi bir durumda gerek duyulan zaman, söz konusu modanın özdeki iğrençliği ile ilintilidir. Tiksindiricilik ile modanın istikrarsızlığı arasındaki bu ilişki nedeniyle, stiller birbirini ne kadar hızlı kovalarsa, beğenimizin o kadar rencide olacağı çıkarsamasını yapabiliriz. Şu halde, varsayımımız şöylece belirlenebilir : Topluluk, özellikle de toplulugun zengin sınıfları, ne kadar zenginleşir ve hareketlileşir, insanî ilişkilerinin kapsamı ne kadar genişlerse ve gösterişçi israf yasası giyim konusunda kendisini ne kadar buyurgan bir biçimde dayatırsa, güzellik anlayışı da o kadar geçersiz olacak ya da maddî saygınlık yasasına yenik düşecektir. Öte yanda, moda da aynı ölçüde değişecek ve moda olan her stil öncekilerden daha grotesk ve dayanılmaz olacaktır.

Bu giyim kuramının tartışılması gereken bir yönü daha vardır. Söylediklerimizin çoğu, hem erkek hem de kadın giyimi için geçerli olmakla birlikte, son zamanlarda kadın giyimi konusunda çok daha geçerli olmuştur. Ancak, kadın giyiminin erkek giyiminden iyice farklı bir özelliği vardır : Kadın giyimi, giyen kişinin her tür kaba üretken işten muaf ya da böyle işler için yetersiz olduğunu gösteren işaretlere çok daha büyük ağırlık verir. Kadın giyiminin bu özelliği, sadece giyim kuramımızı tamamlamak açısından değil, şu noktaya dek kadının geçmişteki ve günümüzdeki statüsüne ilişkin olarak söylediğimiz şeyleri doğrulamak açısından da önemlidir.

Gösterişçi Aylâklık ve Gösterişçi Tüketim başlıkları altında, kadının statüsü tartışılırken belirtildiği gibi, iktisadî gelişme için kadın, hane reisi adına dolaylı tüketim yapmak konumuna gelmiştir. Giysileri de, bu konuma uygun olarak tasarlanmaktadır. Bariz bir biçimde üretken olan çalışma, saygın kadınlar için alçaltıcıdır. Bu nedenle, kadın giysileri üretilirken, giyenin yararlı işlerle uğraşamayacağı ve uğraşmadığı yolunda

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

-çoğunlukla gerçeğe uymayan- bir izlenim vermek için büyük özen gösterilmesi gerekmektedir. Görgü kuralları, kadınların, kendileriyle aynı sınıfa mensup erkeklerden daha bariz ve tutarlı bir biçimde yararlı çalışmadan uzak durmalarını ve aylâklıklarını teşhir etmelerini buyurmaktadır. İyi yetişmiş herhangi bir kadının yaşamını yararlı işlerle kazanması düşüncesi, sinirlerimizi bozar. Çalışmak "kadının alanı" değildir. Kadının alanı, "güzelleştirmek" ve "varlığıyla süslemek" durumunda olduğu yuvasıdır. Evin reisi olan erkekten "süs" diye söz edildiği pek görülmemiştir. Bu gerçekler, görgü kurallarının kadınların giyimleri ve diğer donanımlarında pahalı teşhire daha fazla yer verilmesi kuralı ile birlikte ele alındığında, daha önce ileri sürülen görüşlerin dayanakları oluşmaktadır. Patriyarkal bir geçmişten devralmış olduğumuz toplumsal yapımız, kadını, özel olarak, ailesinin ödeme gücünü kanıtlamakla görevlendirmektedir. Çağdaş uygar yaşam tarzına göre, kadın, ait olduğu evin şanını yükseltmekle zorunludur. Bu amaçla yapılacak şerefli harcamalar ve sürdürülecek gösterişçi aylâklık da, kadının ilgi alanı olarak kabul edilir. Çok varlıklı sınıfların yaşam tarzında izlenen ideal yaklaşım, gösterişçi mal ve emek israfının kadının tek olağan iktisadî işlevi sayılması yolundadır.

Kadının gerçek anlamda erkeğin malı olduğu iktisadî gelişim aşamasında, gösterişçi aylâklık ve tüketim, ondan beklenen hizmetlerin birer bölümüydü. Kendi kendilerinin efendileri olamayan kadınların harcamaları ve aylâklıkları, kendilerinin değil, efendilerinin itibarını yükseltmekteydi. Bu nedenle, bir evdeki kadınlar ne kadar pahalı ve üretkenlikten ne kadar bariz biçimde uzak iseler, ailenin ve aile reisinin saygınlığına o kadar yararları dokunurdu. İşte bu noktada, erkek giyimi kadın giyiminin arkasında kalmaktadır. Gösterişçi israf ve gösterişçi aylâklık, maddî gücü kanıtladıkları için saygındırlar. Maddî güç saygın ve şereflidir, çünkü, son tahlilde, başarıya ve üstünlüğe işaret eder. Bu nedenle, herhangi bir insanın kendi adına israf ve aylâklık sergilemesi güç değil güçsüzlük belirtisi olacağı için, pek abartılmamalıdır. Dolayısıyla, savurganca harcamalar ve çalışmaktan imtina etme davranışının, normalde rahatsızlık ve fiziksel yetersizlik iddialarına vardırıldığı durumlarda, kişinin, müsrifçe harcamalarını ve fiziksel yetersizliğini kendisi için değil, ekonomik açıdan bağımlı olduğu kişi için ortaya koyması gerekir. Aradaki bağımlılık ilişkisi, iktisat kuramında kendini bir hizmet ilişkisine indirgemek durumundadır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Bu genellemeyi kadın giyimine uyarlamak ve meseleyi daha somut olarak açıklamak için, şunlar söylenebilir: Tüm uygar kadın giyimlerinin belirgin özelikleri olan yüksek ökçeler, eteklik, kullanışsız başlık, korse ve giyenin rahatsızlığının genelde dikkate alınmaması, uygar yaşamda bile kadının hâlâ, en azından kuramsal olarak, erkeğe bağımlı olduğunu, belki-aşırı abartılmış bir anlayışla- hâlâ erkeğin kölesi olduğunu göstermektedir. Kadınların tüm gösterişçi tüketimlerinin ve giyimlerinin basit nedeni, iktisadî işlerin ayrışma süreci içinde, efendilerinin ödeme gücünü sergilemekle görevlendirilmiş olmalarıdır.

Bu açılardan, kadın giyimi ile ev hizmetkârlarının, özellikle de üniformalıların giyimleri arasında ilginç bir benzerlik vardır. Her iki tarafın da giysilerinde gereksiz bir pahalılık sergilenmekte ve giyenin fiziksel rahatı ihmal edilmektedir. Fakat, hanımefendinin giyimi, fiziksel sakatlık değilse bile, aylâklık kanıtı olmak konusunda hizmetlinin giysisinden çok daha çarpıcıdır. Bu, aslında yadırganmaması gereken bir durumdur. Zira, maddiyatçı kültürün ideal yaşam tarzı içinde, evin hanımı, baş hizmetçidir.

Hizmetkâr olarak kabul edilen kişiler yanında, bir grup başka insan daha giyimleri nedeniyle bu sınıfa girerler. Bunların giyiminde, kadın giyimini kadınsı kılan özelliklerin pek çoğuna rastlanır. Rahip giysileri, bir hizmetli konumunun ve aylâk bir yaşamın tüm belirtilerini, abartılmış olarak taşırlar. Günlük giysilerden çok daha belirgin olarak, tören giysilerinde, kullanışsızlık, rahatsızlık, süslemeler ve grotesk unsurlar yer alır. Rahip, aynı zamanda, her tür yararlı uğraştan uzak durmak ve, toplum içindeyken, iyi eğitilmiş bir ev hizmetkârını fazlasıyla andıran taşlaşmış bir umutsuzluk ifadesi takınmak zorundadır. Rahibin traşlı yüzü de, yaratmak zorunda olduğu bu izlenime katkıda bulunur. Ruhban sınıfın, tavır ve giyimleriyle özel hizmetkârlar sınıfına katışması, her iki sınıfın iktisadî işlevler açısından benzeşmesiyle çok yakından ilgilidir. İktisat kuramında, rahip, üniformasını giydiği ilâha hizmet sunan bir özel hizmetkârdır. Üniforması, yüce efendisinin vakarına yaraşacak bir biçimde pahalıdır. Fakat, bu üniformanın, giyenin fiziksel rahatına hiçbir katkısı olmadığı da hissettirilir. Zira, üniforma, dolaylı tüketim için tasarımlanmıştır ve bunu giymenin onuru, giyene değil, orada hazır bulunmayan efendiye aittir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Kadınlar, rahipler ve hizmetkârların giyimleri ile, erkeklerin giyimi arasındaki ayırım, pratikte, her zaman tutarlı bir biçimde gözetilmeyebilir. Fakat, bu ayırımın halkın düşünce alışkanlıklarında her zaman varolduğu tartışma götürmez. Kusursuz saygınlıkta bir giyim için çabalayan bazı özgür erkeklerin, erkek ve kadın giyimi arasındaki kuramsal sınırı çiğneyerek, insanları şaşırtacak kılıklara bürünmeleri çok da seyrek rastlanan bir durum değildir. Fakat, herkes, bu giyimin erkekler için normal olmadığını tereddütsüzce kabul eder. Böyle giyinmenin "kadın kılıklılık" olduğunu ya da bu kadar süslü bir beyefendinin pekala uşak da olabileceğini (süslü uşak üniformalarına atıfta bulunuluyor. çev.) düşünmek ve söylemek, birer alışkanlıktır.

Bu giyim kuramında göze çarpan bazı tutarsızlıklar, daha ayrıntılı bir incelemeye gerek gösterir. Bu, özellikle de giyimin daha ileri ve daha olgun gelişimindeki görece belirsiz bir eğilim nedeniyle gereklidir. Korse modasının, burada bir örneği olarak sunulduğu kural konusunda gerçekte istisna oluşturduğu zannedilebilir. Ancak, daha yakından incelendiğinde, bu görünürdeki istisnanın, aslında giysinin herhangi bir ögesinin, maddî konumu kanıtladığı ölçüde moda olabileceği kuralını doğruladığı anlaşılabilir. Sınaf açıdan daha gelişmiş toplumlarda, korsenin ancak kesin ve dar olarak belirlenmiş bazı toplumsal tabakalarda kullanıldığı bilinmektedir. Yoksul sınıftan kadınlar, özellikle kırsal kesim kadınları, bayramlar dışında korse kullanmazlar. Bu sınıf kadınlar, ağır işler görmekte ve gündelik yaşamda tenlerine böylesine eziyet etmelerine yol açacak bir aylâklık gösterisine zorunlu tutulmamaktadır. Bayram günlerinde bu çamaşırı kullanmaları, üst sınıfın saygınlık yasasını taklit etmelerinden kaynaklanır. Bu yoksulluk ve el işçiliği düzeyinden daha yukarıdaki kadınlar -en zengin ve saygın olanları dahil- için korse, bir iki kuşak öncesine dek, neredeyse vazgeçilmez bir toplumsal görevdi. Bu kural, her tür çalışma ithamından muaf olacak kadar varlıklı, kendine yeterli ve tecrit edilmiş bir grup oluşturacak sayıda insan ortaya çıkıp, kendi sınıfları için, sadece bu sınıfın görüşlerine uyan özel davranış kuralları geliştirene kadar, yürürlükte kalmıştır. Fakat, bugün yeterince büyük ve herhangi bir "çalışma" ithamını anlamsız kılacak kadar varlıklı bir aylâk sınıf mevcuttur ve, korse, bu sınıf içinde geçerliliğini büyük ölçüde yitirmiştir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Korseden muaf tutulma kuralının istisnaları, gerçek olmaktan çok, görünürderdir. Bunlar, daha düşük düzeyde -yarı sınaî sayılabilecek- bir üretim düzeyine sahip olan ülkelerin varlıklı sınıfları ile, gelişkin sınaî toplumlarda varlıklı sınıflara son katılan kişiler arasında görülür. Yeni zenginler, daha önceki düşük maddî konumlarına özgü, köylüce beğeni ve saygınlık kurallarından kurtulmaya henüz vakit bulamamışlardır. Örneğin kısa süre önce ve hızla varlıklı hale gelmiş Amerikan kentlerinde, yüksek tabakalar arasında korse kullanımına sıkça rastlanabilmektedir. Sözcük, tiksindirici bir anlam yüklenmeksizin, teknik bir terim olarak kullanılmak suretiyle, korsenin "snobluk dönemi" boyunca varlığını sürdürdüğü belirtilebilir. "Snobluk dönemi" sözü, maddiyatçı kültürün düşük düzeylerinden yüksek düzeylerine geçişteki kararsız aşamayı adlandırmak için seçilmiştir. Başka bir deyişle, korse, giyenin fiziksel kusurunu gösterdiği, yani emekten muafiyeti kanıtladığı her yerde, kullanılmaya devam etmektedir. Aynı kuralın, insanın gözle görülür etkinliğini zayıflatacak diğer hasar verici giyim eşyaları için de geçerli olduğu muhakkaktır.

Gösterişçi tüketimin çeşitli kalemleri için de benzer bir kuralın geçerli olması beklenir. Aslında, giyimin bazı özellikleri, hele de giyenin belirgin şekilde rahatsız olmasını ve görünmesini sağlayan özellikler için, bu kural geçerlidir. Geçen yüz yıl boyunca, erkek giyiminde belli savurganlık yöntemlerinin ve -zamanında yararlı sayılmış- belli aylâklık simgelerinin giderek terk edildiği görülmüştür. Pudralı peruklar, sırmalar, yüzün sürekli traş edilmesi gibi bir takım adetler terkedilmiştir. Son yıllarda kibar kesimde traşlı yüzün yeniden moda olduğu görülmekle birlikte, bu muhtemelen geçici bir hevestir.

Kullanan ya da giyen kişinin yararsızlığını teşhir eden bu tür kaba göstergeler, yerlerini -aynı teşhir amacına yönelik- daha incelikli yöntemlere bırakmışlardır. Bu yeni yöntemler, saygısı kazanılmak istenen dar ve seçkin çevrenin tecrübeli gözlerinden kaçmamaktadır. Daha kaba yöntemler, toplumun servet ve aylâklığın ince çeşitlemelerini algılayamayan geniş kesimlerine hitap edebiliyordu. Yeterince geniş bir zenginler sınıfı doğup, harcamanın daha hassas ayrıntılarını algılama becerisini geliştirince, kişinin kendisini sergileme yöntemide değişmiştir. Artık zevk sahibi insanlar için pahalılıklarını adeta haykıran giysiler, kaba ve zevksizdir. Görgülü birey yalnızca kendi yüksek sınıfının üyelerinin

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ince zevkleri tarafından onaylanan ve itibar gören bir giyim tarzına yönelmektedir. Varlıklı aylâk sınıf çok büyüdüğü, dolayısıyla aylâk insanın çevresinde, kendisine benzeyen yeterli sayıda kişi bulunduğu için, toplumun daha alt düzeydeki üyeleri birer seyirci ve alkışlayıcı olarak bile kullanılmamaya başlamaktadır. Tüm bunların sonucu olarak, giyime ilişkin yöntemler incelik kazanmakta ve giyimdeki sembolizm tinsel bir niteliğe bürünmektedir. Vakara ilişkin her konuda kararları bu üst-aylâk sınıf verdiği için, toplumun geri kalan bölümünün de giyim tarzlarında tedricî bir düzelme olmaktadır. Topluluğun refahı ve kültürel düzeyi yükseldikçe, ödeme gücü, giderek daha incelikli yöntemlerle teşhir edilmektedir. Teşhir yöntemleri arasında gözetilen bu incelikli ayırım, aslında yüksek maddiyatçı kültürün çok önemli bir ögesidir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

8

Üretimden Muafiyet ve Tutuculuk

Toplum içindeki insan yaşamı, başka herhangi bir türün yaşamı gibi bir varoluş mücadelesi, dolayısıyla, bir seçici uyum sürecidir. Sosyal yapının evrimi,belli kurumların seçildiği bir süreçten ibaret olmuştur. İnsana özgü kurumlarda yapılmış ve yapılmakta olan ilerlemeler ile insan karakterinin gelişimi, kabaca, en uyumlu düşünce tarzlarının seçilmesi ve bireylerin topluluğun büyümesi ve tâbî olunan kurumların değişmesine orantılı olarak değişen bir ortama uyum sağlamaya zorlanması şeklinde tanımlanabilir. Kurumlar, yalnızca yaygın ve baskın tutum ve eğilimleri biçimlendiren bir seçici uyum sürecinin ürünleri değildir. Kurumlar, aynı zamanda, yaşama ve insanlar arası ilişkilere yön veren özel yöntemlerdir. Bu ikinci nitelikleri nedeniyle de, seçim işleminde önemli etkenler olarak devreye girerler. Böylece, değişen kurumlar, en uygun mizaca sahip bireylerin seçilmesine ve bireysel mizaç ve alışkanlıkların değişen ortama daha da iyi uyum sağlamasına yardımcı olurlar.

İnsan yaşamının ve sosyal yapının gelişimini biçimlendiren güçlerin, son tahlilde, canlı dokulara ve maddî ortama indirgenebileceği muhakkaktır. Fakat, çalışmamızın amaçları açısından, bu güçler kısmen insanî, kısmen insandan ayrı bir ortamda ve az çok belirgin fiziksel ve zihinsel yapıya sahip bir insanoğlu bağlamında ele alınacaktır. Topluca ele alındığında bu insanî özne az çok değişkendir ve değişkenliği, kuşkusuz, daha uyumlu değişimlerin seçilerek korunması kuralına tabidir. Daha uyumlu değişimlerin seçilmesi, belki de öncelikle etnik tiplerin seçici bir biçimde korunmasıdır. Nüfusu farklı etnik unsurlardan oluşan herhangi bir topluluğun tarihinde, her dönemde bir veya bir çok dayanıklı ve görece istikrarlı beden ve mizaç tipi baskın hale gelir. Belli bir zaman kesitinde var olan koşullar ve güçlü kurumlar, bir karakter tipini diğerine yeğleyerek bunun hayatta kalmasını ve egemen olmasını sağlayacaktır. Bu şekilde seçilen insan tipi ise, geçmişten devralınan kurumları sürdürürken, bunların kendi tasavvurlarına uygun biçimde

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

değişmelerini ve yeniden biçimlenmelerini sağlayacaktır. Fakat, görece istikrarlı karakter tipleri ve zihniyetler arasındaki seçim bir yandan sürerken, kuşkusuz buna eş zamanlı olarak baskın etnik tip ya da tiplere özgü eğilimler arasında da seçici uyum süreci devam etmektedir. Görece istikrarlı tipler arasındaki seçim sonucu, bir nüfusun temel karakterinde değişme olabilir. Öte yandan, bir tipin ayrıntıları da uyum amacıyla ve herhangi bir veya birkaç sosyal ilişkiye dair düşünceler arasında seçim yapmak suretiyle değişebilir.

Çalışmamız açısından, uyum sürecinin niteliğine ilişkin soru, yani sürecin daha ziyade istikrarlı mizaç ve karakter tipleri arasında bir seçimden mi yoksa insanların düşünce alışkanlıklarının değişen koşullara uyumundan mı ibaret olduğu sorusu, şu ya da bu yöntemle kurumların değiştiği ve geliştiği gerçeği kadar önemli değildir. Kurumlar, değişen koşulların yarattığı uyaranlara tepki veren bir nitelik taşıdıkları için, ortamla birlikte değişmek zorundadırlar. Bu kurumların gelişmesi, toplumun gelişmesidir. Aslında, kurumlar bireyin ve topluluğun belirli ilişkileri ve işlevlerine dair yaygın düşünce biçimleridir. Belli bir zaman kesitinde ya da herhangi bir toplumun gelişiminin belli bir noktasında egemen olan kurumların bir bileşkesi olan yaşam tarzı, psikolojik açıdan kabaca yaygın bir ruhsal tutum ya da yaygın bir yaşam kuramı olarak tanımlanabilir. Genel nitelikleri itibariyle bu tutum ya da yaşam kuramı, son tahlilde, yaygın bir karakter tipine indirgenebilir.

Bugün yaşanan durum, yarının kurumlarını, seçici ve baskıcı bir süreç içinde, insanların düşünce tarzlarını etkileyerek ve geçmişten devralınmış bir görüşü ya da zihinsel tutumu değiştirerek veya güçlendirerek biçimlendirir. İnsan yaşamlarını yönlendiren kurumlar -başka bir deyişle düşünce tarzları- böylece geçmişten devralınır. Bu geçmiş kısmen yakın veya uzak olabilir. Fakat, her şekilde, kurumların geçmişte geliştirilmiş ve şimdiye ulaştırılmış olduğu belirtilebilir. Geçmiş bir sürecin ürünü oldukları ve geçmiş koşullara uyarlanmış bulundukları içindir ki, kurumlar hiçbir zaman şimdinin gerekleriyle tam bir uyum halinde değildir. Eşyanın tabiatı gereği, bu seçici uyum süreci topluluğun sürekli değişen durumuna asla yetişemez. Zira, uyumu zorunlu kılan ve seçimi uygulayan ortam, durum, ve yaşam gerekleri günbegün değişmekte ve topluluğun aldığı her yeni durum, daha ortaya çıktığı andan itibaren geçerliğini yitirmek eğilimine girmektedir. Gelişim

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

yolunda atılan her adım, başlı başına bir durum değişikliği oluşturarak yeni bir uyumu zorunlu kılar. Bu yeni uyum ise, daha başka bir uyum işleminin çıkış noktasını oluşturur ve bu böylece sürer gider. Şu halde, bezdirici ve basmakalıp da olsa, belirtmeliyiz ki, bugünün kurumları, yani şu anki benimsenmiş yaşam tarzı, bugünkü duruma tümüyle uygun değildir. Aynı zamada, insanların şu andaki düşünce tarzları, koşullar bir değişimi dayatmadıkça sabit kalmak eğilimindedir. Dolayısıyla, geçmişten devralınan bu kurumlar, bu düşünce tarzları, görüşler, zihinsel tutum ve eğilimler birer tutuculuk etkenidir. Tutuculuk, toplumsal ve psikolojik atalet ile birlikte görülür.

Toplumsal yapı sadece topluluğun çeşitli düşünce sınıflarının ya da, son tahlilde, topluluğu oluşturan bireylerin düşünce tarzlarında ortaya çıkan bir değişim aracılığıyla değişir, gelişir ve kendisini değişen durumlara uyarlar. Toplumun evrimi, özde zihinsel bir uyum sürecidir. Bu, geçmişin farklı koşulları altında ve onlara uygun olarak biçimlenmiş düşünce biçimlerine daha fazla tahammül göstermeyen koşulların baskısı altındaki bireylerin gerçekleştirdiği zihinsel uyumdur. Şu andaki amacımız açısından, bu uyum sürecinin dayanaklı etnik tiplerin seçilmesi ve hayatta kalmasından mı, yoksa bireysel uyum ve edinilmiş özelliklerin kalıtımla geçmesinden mi ibaret olduğu sorusu ciddi bir önem taşımamaktadır. Sosyal gelişme, özellikle iktisat kuramı açısından, "iç ve dış ilişkiler arasında" yaklaşık olarak kesin bir uyuma doğru sürekli bir ilerlemeden ibarettir. Fakat, bu uyum hiçbir zaman mutlak kesinlik ile kurulamaz. Zira, "dış ilişkiler" her an değişim halindedir ve bu değişim "iç ilişkilerin" artan oranlı değişiminin bir sonucudur. Yine de ilerlemenin derecesi, bir uyumun sağlanışındaki kolaylığa bağlı olarak, azalıp artabilir. Değişen bir durumun gereklerine uymak üzere insanların düşünce alışkanlıklarında yapılan bir yeniden düzenleme, yalnızca önceden benimsenmiş görüşleri geçersiz kılan bir zorlama sonucunda, gecikerek ve isteksizce gerçekleştirilir. Kurumlar ve alışılagelmiş görüşlerin bir ortam değişikliğine uyarlanması, dıştan gelen bir baskıya verilen bir tepkidir. Yani, bir uyarana tepki vermek anlamına gelir. İşte bu yüzden, uyum sağlamada serbestlik ve rahatlık, başka bir deyişle, sosyal yapının büyüme kapasitesi, herhangi bir zaman kesitindeki ortamın topluluk üyelerine etki etme olanağı ile, yani tek tek üyelerin ortamdaki baskıcı güçlere ne kadar açık olduklarıyla orantılıdır. Eğer toplumun herhangi bir bölümü ya da sınıfı önemli bir konuda çevrenin etkilerinden

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

korunmuyorsa, o nüfus kesimi ya da o sınıf görüşlerini ve yaşam tarzını değişen genel duruma uyarlamada daha çok gecikecek ve böylelikle toplumsal dönüşüm sürecini geciktirecektir. Varlıklı aylâk sınıf, değişim ve yeniden düzenleme gerektiren iktisadî güçler açısından böyle bir korunma durumundadır. Denebilir ki, özellikle modern sınaî bir toplulukta kurumların yeniden düzenlenmesini dayatan güçler, son tahlilde, hemen tümüyle iktisadî niteliktedir.

Her topluluk sınaî ya da iktisadî bir mekanizma olarak ele alınabilir. Bu mekanizmanın yapısı, iktisadî kurumlar tarafından oluşturulmaktadır. Bu kurumlar, topluluğun içinde yaşadığı maddî ortamla temas halindeki yaşam sürecini gerçekleştirmek için kullanılan yöntemlerdir. Eğer var olan ortam içinde, bilinen etkinlik yöntemleri kullanılırsa, topluluğun yaşamı da alışılmış yönlerde kolayca gerçekleşecektir. Topluluk ortamdaki güçlerden kendi yaşamsal amaçları doğrultusunda ve geçmişte öğrenilip kurumlarda temsil edilen yöntemleri kullanarak yararlanacaktır. Fakat, nüfus arttıkça ve insanların doğa güçlerini yönlendirmeye ilişkin bilgi ve becerileri geliştikçe, grup üyeleri arasındaki alışılagelmiş ilişki biçimleri ve grubun yaşam sürecini bir bütün olarak devam ettirme yöntemi daha önce verdikleri sonuçları vermez olur. Aynı şekilde, yaşamdan elde edilenler de, grup üyeleri arasında eskisi gibi bölüştürülemez ve bölüşüm işlemi eskiden yarattığı etkiyi yaratamaz. Eğer, grubun daha önceki koşullarda yaşamını sürdürürken uyduğu tarz, verim ve kolaylık sağlamak açısından, o koşullar için mümkün olan en iyi sonuca yaklaşık olarak ulaşıyor idiyse, aynı tarzın hiç değiştirilmeden farklı koşullarda uygulanması, artık mümkün olan en iyi sonucu sağlamayacaktır. Değişen nüfus, beceri ve bilgi koşullarında, geleneksel tarzda sürdürülen yaşam, eskiden olduğundan daha az rahat olmayabilir. Ancak, tarz değişimi koşullara uyarlansaydı, yaşamın daha fazla kolaylaşmış olacağı da kuvvetle muhtemeldir.

Grup bireylerden oluşur ve grubun yaşamı, bireylerin en azından görünürde toplu olarak sürdürdükleri yaşamdır. Grubun benimsediği yaşam tarzı bu bireylerin insan yaşamı için neyin doğru, iyi, uygun ve güzel olduğuna ilişkin fikir birliğini yansıtır. Ortamla başa çıkma yönteminin değişmesi sonucu elde edilen yaşam olanaklarının yeniden bölüşümünde varılan nokta, yaşamın grup üyeleri açısından eşitsiz

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ölçülerde kolaylaşmasıdır. Değişen koşullar grubun bütünü için yaşamı kolaylaştırabilir. Fakat, yeniden bölüşüm bazı grup üyeleri için yaşam kolaylıkları ve zenginliklerinin azalması sonucunu verecektir. Teknik yöntemlerde, nüfusta ya da sınaî örgütlenmede bir gelişme, topluluğun hiç değilse bazı üyelerinin yaşam alışkanlıklarını değiştirmelerini gerektirecektir. Aksi halde, değişen sınaî yöntemlere kolay ve etkin bir şekilde vakıf olamazlar. Yaşam alışkanlıklarını değiştirdiklerinde ise, kendilerine aktarılmış olan doğruluk ve güzellik anlayışlarına uymalarına olanak kalmayacaktır. Yaşam alışkanlıklarını ve çevresindeki kişilerle ilişkilerini değiştirmek zorunda kalan her insan, yeni koşulların talep ettiği yaşam tarzı ile kendisinin alışmış olduğu geleneksel tarz arasındaki farkı hissedecektir. Bu duruma düşen kişilerin kendilerine geçmişten aktarılan yaşam biçimini yeniden kurmak için çok güçlü müşevvikleri vardır. Bunlar, yeni standartlar benimsemeye kolayca ikna olurlar. İnsanları bu duruma getiren ise, yaşamlarını kazanma zorunluluğudur. Ortamın grup üzerindeki baskısı ve grubun yaşam tarzını değiştirmesi talebi, maddî zorunluluklar şeklinde hissedilir. Dış güçlerin büyük ölçüde maddî veya iktisadî zorunluluklar haline dönüşmesi nedeniyle diyebiliriz ki, herhangi bir modern sınaî topluluğun kurumlarında bir yeniden düzenlemeyi zorunlu kılan güçler, öncelikle iktisadî güçlerdir. Ya da, daha özgül bir anlatımla, bu güçler maddî bir baskı biçiminde ortaya çıkmaktadır. Burada değinilen yeniden düzenleme, özde kişilerin iyiye ve doğruya ilişkin görüşlerinin değişmesidir. Bu zihniyet değişimine aracılık eden başlıca etken de maddî zorunlulukların baskısıdır.

Kişilerin insan yaşamı için iyi ve doğru olan unsurlara ilişkin görüşlerindeki her değişim, en iyi koşullarda bile, gecikerek gerçekleşir. Bu, özellikle ilerleme, yani arkaik durumdan uzaklaşma yolundaki her tür değişim için geçerlidir. Arkaik durum, topluluğun sosyal evrimindeki her adım için çıkış noktasıdır. Gerileme, yani türün geçmişte uzun bir süre boyunca benimsemiş olduğu bir bakış açısına yeniden yakınlaşma ise daha kolaydır. Bu, özellikle söz konusu bakış açısından zamanında uzaklaşılmış olmasının, eski görüşlere aykırı mizaçta bir etnik tipin ikamesinden kaynaklanmadığı durumlar için geçerlidir.

Batı uygarlığının bugünden hemen önceki kültürel aşaması, bu çalışmada yarı barışçıl olarak adlandırılan aşamadır. Bu yarı barışçıl aşamada yaşam tarzının egemen unsuru, statü kuralıdır. Günümüz

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

insanlarının bu aşamanın özelliği olan efendilik ve kişisel hizmet tutumlarına geri dönmeye ne kadar yatkın olduklarını belirtmek gereksizdir. Günümüzün iktisadî zorunlulukları bu tutumu kısmen geçersiz kılmaktadır. Fakat, bunun yerine yeni gereksinimler ile tam uyum sağlayacak bir düşünce biçimi geçirilebilmiş değildir. Batı kültürünü oluşturan tüm nüfusların başlıca etnik unsurlarının tarihlerinde iktisadî evriminin yağmacı ve yarı barışçıl aşamalarının uzun sürdüğü anlaşılmaktadır. Bu nedenle, söz konusu kültürel aşamalara özgü mizaç ve eğilimler, büyük dayanıklılık kazanmıştır. Böylece, daha sonra gelişmiş düşünce biçimlerinin korunmasını sağlayacak etkinliklerden uzak duran topluluk ya da sınıflarda, bu eski aşamaların genel psikolojik yapısına geri dönüş oldukça hızlı olmaktadır.

Bireylerin, hatta büyük insan gruplarının, daha yüksek bir sınaî kültürden ayrılıp daha düşük bir kültürel ortam ya da daha ilkel bir iktisadî ortam ile yüzyüze bırakıldıklarında, hızla yağmacı tipe özgü ruhsal özelliklere geri dönme belirtileri verdikleri herkesçe bilinen bir gerçektir. Doliko-sarışın Avrupalı insan tipi, batı kültürünün içerdiği etnik unsurlar arasında, barbarlığa geri dönmekte en az zorlanan tiptir. Göç ve sömürgeciliğin yakın tarihinde bu tür gerilemenin çok sayıda küçük çaplı örneklerine rastlanmaktadır. Yağmacı kültürün çok kendine has bir özelliği olan şoven vatanseverliği rencide etmek korkusu dışında, Amerikan kolonileri bu tür geniş ölçekli bir geri dönüşün örnekleri olarak sayılabilir. Yine de, bu çok kapsamlı bir dönüş olmamıştır.

Aylâk sınıf, herhangi bir modern ve üst düzeyde örgütlü sanayi toplumunda yaygın olan iktisadî zorunlulukların baskısından büyük ölçüde korunmuş durumdadır. Yaşam gereksinimleri için verilen savaşımın kuralları bu sınıf için, diğerleri için olduğu kadar titizce belirlenmemiştir. Bu ayrıcalıklı konumun bir sonucu olarak, aylâk sınıfın değişen durumların yarattığı kurumsal gelişme ve uyum taleplerine karşı en az tepki veren toplum kesimlerinden biri olması beklenebilir. Aylâk sınıf tutucu sınıftır. Topluluğun genel iktisadî durumunun gerekleri bu sınıf üyelerini doğrudan bağlamaz. Ceza ya da dışlanma kaygısıyla yaşam alışkanlıklarını ve dış dünyaya ilişkin teorik görüşlerini değiştirerek yeni bir sınaî üretim tekniğine uyum sağlamaya zorlanmazlar. Zira bu sınıf, sınaî topluluğun gerçek anlamda organik bir parçası değildir. Bu nedenle, sınaî zorunluluklar bu sınıf üyelerinde mevcut düzen karşısında duyulan

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ve insanın alıştığı yaşam biçimleri ve görüşlerden vazgeçmesine yol açan rahatsızlığı uyandırmamaktadır. Aylâk sınıfın toplumsal evrim içindeki görevi, bu hareketi geciktirmek ve geçerliğini yitirmekte olan unsurları muhafaza etmektir. Bu önermemiz, hiçbir açıdan yeni değildir ve uzun süreden beri halkın yaygın görüşleri arasında yer almaktadır.

Varlıklı sınıfın doğası gereği tutucu olduğu yolundaki yaygın kanı, bu sınıfın kültürel gelişme içindeki yeri ve rolüne ilişkin teorik görüşlerden destek alınmaksızın, genel kabul görmüştür. Bu sınıfın tutuculuğu konusunda yapılan açıklamalar, genelde varlıklı sınıfın varolan koşulları, kendi değersiz çıkarları için korumak istediği ve bu nedenle yeniliklere karşı çıktığı yolundadır. Bizim burada sunduğumuz açıklama ise, bu sınıfa herhangi bir değersiz amaç atfetmemektedir. Sınıfın kültürel düzendeki değişimlere karşı koyuşu içgüdüsel niteliktedir ve öncelikle maddî çıkar hesaplarına dayandığı söylenemez. Söz konusu olan içgüdüsel tepki, alışageldiğimiz olayları görme ve yaşama biçimindeki herhangi bir değişme karşısında duyulan ve tüm insanların ortak bir özelliği olan hoşnutsuzluktur. Bu hoşnutsuzluk ise ancak koşulların baskısıyla alt edilebilir. Yaşam ve düşünce alışkanlıklarındaki her değişim iticidir. Bu konuda varlıklı ve sıradan insanlar arasında izlenen fark, tutuculuğu yaratan dürtünün niteliği ile değil, farklı sınıfların değişimi dayatan iktisadî güçlerle farklı derecelerde yüzyüze gelmesiyle bağlantılıdır. Varlıklı sınıfın üyeleri yenilik talebine diğer insanlar kadar kolay tepki vermezler, çünkü bu konuda bir zorlamayla karşılaşmazlar.

Varlıklı sınıfın bu tutuculuğu öylesine belirgin bir özelliktir ki, bir saygınlık belirtisi olarak bile kabul edilmiştir. Tutuculuk, toplumun varlıklı ve dolayısıyla daha muteber kesimine özgü olduğu için, belli bir şerefli hatta dekoratif değer kazanmıştır. Bu tutum fazlasıyla emredici olduğu için, tutucu görüşler, saygınlık ölçütlerimiz arasında vazgeçilmez bir yer tutmaktadır. Tutuculuk, toplumsal itibar açısından eksiksiz bir yaşam sürmek isteyenler için, bir zorunluluktur. Bir üst sınıf özelliği olan tutuculuk şık, buna karşın bir alt sınıf özelliği olan yenilikçilik kaba sayılmaktadır. Tüm toplumsal yeniliklere sırt çevirmemizi sağlayan o içgüdüsel hoşnutsuzluk, yenileşmeyi özde kaba bir iş olarak görmemizle bağlantılıdır. Öyle ki, yenilikçinin savunduğu olgunun özdeki yararlarını farketsek bile, ondan uzak dururuz. Özellikle de yeniliğin çare olacağı dertler bizden zaman, mekan ve kişisel temas anlamında yeterince uzak

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

olduğunda, yeniliği yaratan kişiyle ilişki kurmanın en azından bir zevksizlik olacağını ve bu sosyal temastan çekinmemiz gerektiğini hissederiz. Yenilik uygunsuzdur.

Varlıklı aylâk sınıfın alışkanlıkları, eylemleri ve görüşlerinin toplumun geri kalan bölümü için emredici yasalara dönüşmesi gerçeği, bu sınıfın tutucu etkisine fazladan bir ağırlık ve kapsam kazandırmaktadır. Bu nedenle, tüm saygın kişiler aylâk sınıfın önderliğinde hareket etmek zorundadır. Sonuçta, varlıklı sınıf, vucut bulmuş görgü sıfatıyla işgal ettiği yüksek konum nedeniyle, toplumsal gelişmeyi geciktirici bir etki yapar. Bu etki, sınıfın basit sayısal gücünden beklenen etkiden çok daha şiddetlidir. Aylâk sınıfın oluşturduğu emredici örnek, diğer tüm sınıfların yeniliklere karşı direncini arttırır ve insanların daha önceki bir kuşaktan devralınan kurumlara bağlılık duygularını sabitleştirir.

Aylâk sınıfın aynı yöndeki etkisi bir başka yoldan daha gerçekleşir : Burada söz konusu olan, zamanın zorunlulukları ile daha uyumlu, yine de göreneklere bağlı bir yaşam tarzının benimsenmesine izin vermemektir. Üst sınıf önderliğinin bu ikinci yöntemiyle yeni tarzlar karşısında duyulduğunu belirttiğimiz içgüdüsel rahatsızlık arasında kesin bir tutarlılık yoktur. Fakat bu yöntem yine de bu noktada ele alınabilir. Zira, tutucu zihniyetle ortak yönleri, yenileşmeyi ve toplumsal yapının gelişmesini geciktirecek kadar çoktur. Herhangi bir zaman kesitinde, herhangi bir halk arasında moda olan görgü kuralları, görenek ve adetler, az çok organik bir bütünlük arzeder. Bu yüzden, sistemin bir noktasındaki önemlice bir değişiklik, diğer noktalarda da değişme ve yeniden uyarlanma ihtiyacını, hatta bazen bütünün yeniden örgütlenmesi zorunluluğunu yaratır. Sistemin sadece küçük bir parçasını etkileyen bir değişimin göreneklerinin tümümde yol açacağı değişme önemsiz olabilir. Fakat, bu durumda bile, genel yapıda az çok kapsamlı bir bozulma olacağını belirtmek doğru olur. Öte yandan, bir reform girişimi, alışılagelmiş sistem içinde birinci dereceden önemli yer tutan bir kurumun baskı altına alınmasını ya da yeniden biçimlendirilmesini içeriyorsa, tüm sistemin de değişmesi gerekeceği hissedilir. O zaman insanlar, yapının temel bir unsurundaki değişime uyum sağlama işinin sancılı ve bıktırıcı, hatta belki de güvençsiz bir süreç oluşturacağını düşünürler.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Alışılagelmiş yaşam tarzının herhangi bir cephesindeki böyle radikal bir değişikliğin yol açacağı zorlukları kavrayabilmek için gerekli olan tek şey, herhangi bir batı toplumunda monogam ailenin, baba tarafı ile kan karabeti sisteminin, özel mülkiyetin ve tek tanrılı inancın ya da Çin'de atalara tapınmanın, Hindistan'da kast sisteminin, Afrika'da köleliliğin ortadan kaldırılmasını veya Müslüman ülkelerde kadın ve erkeğin eşit kılınmasını önermektir. Bu örneklerin her birinde, genel yapının geçireceği değişimin çok büyük olacağı tartışma götürmez. Böyle bir yeniliği gerçekleştirebilmek için, insanların düşünce alışkanlıklarında, yalnız yenilik getirilen konuları değil, pek çok başka konuyu da kapsayan, derin değişimlere gerek vardır. Bu tür yeniliklere karşı duyulan tiksinti, tümüyle yabancı bir yaşam biçimi karşısında duyulan tiksintiye denktir.

İyi insanlar, benimsenmiş yaşam yöntemlerinden ayrılmaları yolundaki herhangi bir öneri karşısındaki irkilirler. Bu, gündelik yaşamda aşina olduğumuz bir görüntüdür. Topluluğa öğüt ve vaaz verme konumundaki kişilerin Anglikan Kilisesi'nin kaldırılması, boşanmanın kolaylaştırılması, kadınlara oy hakkı tanınması, alkollü içki üretim ve satışının serbest bırakılması, verasetin kaldırılması ya da kısıtlanması gibi göreli basit değişimlerin toplum için yaratacağı kapsamlı ve zararlı etkiler hakkında şiddetli nutuklar atması alışılmış bir haldir. Bu değişikliklerden herhangi birinin "sosyal yapıyı temellerinden sarsacağını", "toplumu kaosa sürükleyeceğini", "ahlâkın temellerini alt üst edeceğini", "doğanın düzenini bozacağını" v.b. işitiriz. Bu, tür ifadeler, kuşkusuz, abartılmıştır. Fakat, aynı zamanda, her abartılı ifade gibi bunlar da tanımlaya çalıştıkları koşulların vahametine ilişkin canlı bir duyarlılığı gösterirler. Yukarıda sayılan türde yeniliklerin geçerli yaşam tarzını bozucu etkisinin, toplum içinde yaşayan insanın rahatı için yaratılmış bir dizi nesneden herhangi birinin basitçe değiştirilmesinin yaratacağı etkilerden çok daha ciddi olacağına inanılır. Birinci derceden önemli sayılan konulardaki değişikliklerin etkisi, daha az önemli konulardaki değişikliklerin etkileriyle aynı türde, fakat daha şiddetlidir. Değişim karşısında duyulan tiksinti, büyük ölçüde, değişimin gerektireceği uyum zahmetine karşı duyulan hoşnutsuzluğun eseridir. Herhangi bir kültüre ya da insan grubuna özgü kurumların dayanışması, insan düşüncesine sunulan her değişiklik önerisine karşı direncini -hatta ilgili konu fazla önemli olmasa bile- arttırır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Toplumsal kurumların dayanışmasından kaynaklanan bu değişim reddinin sonucu olarak, her hangi bir yeniliğe uyum için, aslında gerektiğinden daha fazla sinirsel enerji harcanmaktadır. Benimsenmiş yaşam kuramının yeni koşullara uyarlanması süreci belli bir zihinsel çaba gerektirir: Birey değişen ortam içinde kendi yolunu aramak ve bu yoldan ayrılmamak için az çok uzun süreli bir çaba harcayacaktır. Bu süreç, belli bir miktar enerji harcanmasını, dolayısıyla kişinin gündelik yaşam kavgasında harcadığının dışında bir miktar artık enerjisinin bulunmasını gerektirir. Bu yüzden, lükse boğulmuş bir yaşam hoşnutsuzluğa olanak vermediği gibi, kötü beslenme ve aşırı fiziksel zorlanma da ilerlemeyi engeller. Aşırı yoksullar ve enerjilerinin tümünü gündelik geçim kavgasında harcayanlar tutucudur. Zira, bunlar iki gün sonrasına ilişkin düşünceler üretme olanağına sahip değildir. Fazlasıyla zengin olanlar ise, şu andaki durumlarından hoşnutsuz olmaları için bir neden bulunmadığından, yarını düşünmezler. Yukarıdaki önermemizden çıkan sonuç, aylâk sınıf kurumunun daha alt sınıfların kaynaklarını olabildiğince kendine çekerek ve bunların tüketimlerini, dolayısıyla enerjilerini kısıtlayarak, yeni düşünce tarzlarını öğrenmek ve benimsemek için gerekli çabayı harcamalarına engel olduğu, yani alt sınıfları tutuculaştırdığıdır. Maddî tabakalaşmanın üst ucundaki servet birikimi, alt uç için mahrumiyet anlamına gelmektedir. Halkın kayda değer ölçüde mahrumiyet çektiği durumlarda yeniliklerin ciddi bir biçimde engellendiği herkesçe bilinir. Eşitsiz servet dağılımının, bu dolaysız ket vurucu etkisinin yanında, aynı sonucu veren bir de dolaylı etkisi vardır. Daha önce görüldüğü gibi, üst sınıfın görgü kurallarının belirlenmesinde oluşturduğu emredici örnek, gösterişçi tüketim davranışını arttırmaktadır. Gösterişçi tüketimin tüm toplumsal sınıfların saygınlık ölçütleri arasında temel bir unsur olarak yer alması, kuşkusuz, yalnızca varlıklı sınıfın teşkil ettiği örnekle bağlantılı değildir. Fakat, aylâk sınıfın örnek olmasının bu davranışın ortaya konması ve ısrarla sürdürülmesini desteklediği muhakkaktır. Bu konudaki saygınlık kuralları pek önemli ve emredicidir. Bu nedenle, maddî olanakları asgari geçimin üstünde bir tüketime fırsat veren sınıflar, en temel fiziksel gereksinimlerini karşıladıktan sonra kalan paralarını çoğu zaman rahatlık ve yaşamı zenginleştirmek için değil, gösteriş amacıyla harcarlar. Dahası, artık enerjilerini de gösterişçi tüketim ya da gösterişçi istifleme amacıyla mal edinmeye vakfederler. Bunun sonucu olarak, maddî itibar kuralları şu iki eğilimi gösterir : (1) Gösterişçi tüketim dışındaki tüketim gerekleri için sadece küçük bir

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

asgari geçim meblağı tahsis etmek. (2) Temel fiziksel yaşam gereksinimleri karşılandıktan sonra artan tüm enerjiyi gösteriş amacıyla kullanmak. Aylâk sınıf kurumu kültürel gelişmeyi (1) kendi ataleti; (2) gösterişçi israf ve tutuculuk konusunda sunduğu örnekler ; ve -dolaylı olarak- (3) kendi varlığını da mümkün kılan eşitsiz servet ve geçim bölüşümü aracılığıyla engeller.

Yukarıda belirtilen hususlara, aylâk sınıfın her şeyi olduğu gibi bırakmakta maddî bir çıkarı bulunduğunu da eklemek gerekir. Bu sınıf, herhangi bir dönemi belirleyen koşullar çerçevesinde ayrıcalıklı konumda olan sınıftır. Mevcut düzendeki bir değişiklik sınıfın mahvı ile sonuçlanabilir. Dolayısıyla, sınıfsal çıkarların etkisiyle, bu insanlarda her şeyi olduğu gibi bırakma tutumu görülecektir. Bu çıkar dürtüsü, sınıfın güçlü içgüdüsel eğilimlerini destekleyerek, onu daha da tutucu kılar.

Elbette tüm bunlar, aylâk sınıfı tutuculuğun ve gericiliğin bir aracı olduğu için övmek ya da yermek anlamına gelmemektedir. Aylâk sınıfın ket vurması hayırlı da olabilir zararlı da... Herhangi bir durumda bu iki etkiden hangisinin geçerli olacağını belirlemek teorik bir iş değil, ayrıntılı bir inceleme işidir. Muhafazakâr kesimin sözcüleri tarafından sıklıkla dile getirilen şu görüşte (politika belirleme açısından) isabet olabilir : "Varlıklı muhafazakâr sınıfların yeniliklere karşı gösterdiği özlü ve tutarlı direniş olmasaydı, sosyal yenilikler ve denemeler, toplumu katlanılmaz durumlara sürükleyebilirdi. Bu durumların yol açacağı yegâne sonuçlar da hoşnutsuzluk ve feci reaksiyonlar olurdu." Ancak, tüm bunlar şu andaki tartışmamızın kapsamı dışındadır.

Tüm hor görüler ve başıboş yenilik arayışının bu şekilde denetim altına alınmasının gerekli olup olmadığına ilişkin tüm tartışmalar bir yana, aylâk sınıf, doğal olarak, toplumsal ilerleme ya da gelişme dediğimiz çevreye uyum işlemini tutarlı olarak geciktirmektedir. Sınıfın tipik tutumu şu deyişte özetlenebilir: "Her ne oluyorsa, doğru oluyor." Oysa, beşeri kurumlara uyarlanmış şekliyle doğal seçme yasası şu axioma dayanır : "Her ne oluyorsa, yanlış oluyor. " Bundan kasıt, günümüz kurumlarının günümüz yaşamın ihtiyaçları açısından tümüyle hatalı oldukları değil, fakat daima ve eşyanın tabiatı gereği, bir ölçüde hatalı olduklarıdır. Bunlar, geçmiş bir dönemdeki duruma az ya da çok uyum sağlanarak geliştirilmiş yaşam biçimlerinin birer ürünü oldukları için, şu anda,

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

geçmiş ile şimdiyi ayıran mesafeden biraz daha büyük bir hata payı ile varlıklarını sürdürürler. Elbette ki "hatalı" ve "hatasız" kavramları burada, işlerin nasıl olması gerektiğine ilişkin bir yargıyı yansıtmamaktadır. Bunlar, basit olarak, ahlâkî açıdan tarafsız evrimci görüş açısı uyarınca ve fiili evrim süreci ile uyumlu olup olmama bağlamında kullanılmaktadır. Aylâk sınıf kurumu, zora ya da sınıfsal çıkar ve içgüdülere dayanarak ve reçeteler ve buyurgan örnekler sunmak suretiyle, mevcut kurumların yetersiz uyum halinin sürmesini sağlar ve hatta biraz daha arkaik bir yaşam tarzına geri dönmeyi yeğler. Bu tarz, mevcut durumun gereklerine uyum sağlamak açısından, yakın geçmişten devralınmış ve benimsenmiş fakat geçerliğini yitirmiş tarzdan daha da elverişsizdir.

Yine de, eski iyi usullerin korunmasına ilişkin söylevler rağmen, kurumların değişmeyi ve gelişmeyi sürdürdükleri bir gerçektir. Adetler ve düşünce alışkanlıkları birikimsel olarak artar. Görenekler ve yaşam biçimleri seçici uyum halindedir. Aylâk sınıfın bu gelişmeyi geciktirici rolü olduğu gibi yönlendirme rolü de vardır. Ancak, kurumsal gelişme ile aylâk sınıf arasındaki bağlantıya dair söylenebilecek tek şey, bunun öncelikle ve doğrudan iktisadî nitelik taşıyan kurumları ilgilendirdiğidir. Bu kurumlar -iktisadî yapı-, iktisadî yaşamın iki farklı amacından hangisine hizmet ettiklerine bağlı olarak, kabaca iki kategori ya da sınıfa ayrılabilirler.

Klasik terminolojiyi kullanmak gerekirse, bunlar edinim ya da üretim kurumlarıdır. Daha önceki bölümlerde farklı bir bağlamda kullandığımız terimlere yeniden başvurmak gerekirse, maddiyatçı ve üretken kurumlardan söz edebiliriz. Üçüncü bir adlandırma kullanmak istersek, hasetçi çıkarlara hizmet eden kurumlar ile hasetçi olmayan çıkarlara hizmet eden kurumları ayırt edebiliriz. İlk kategori "iş yaşamı" ile, ikincisi ise sözcüğün mekanik anlamıyla sanayi ile ilgilidir. İkinci grupta yer alanlar çoğu zaman kurum olarak algılanmazlar. Bunun başlıca nedeni, yönetici sınıfı doğrudan ilgilendirmemeleri ve, bu yüzden, nadiren yasalara ya da göreneklere konu olmalarıdır. Dikkate mazhar oldukları zaman, çoğunlukla, maddî açıdan ele alınırlar. Maddiyatçı cephe, iktisadî yaşamın günümüz insanlarının, özellikle de üst sınıfların düşüncelerini en çok meşgul eden cephesidir. Üst sınıflar, iktisadî

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

olgularla ancak kendi işleri bağlamında ilgilenirler. Fakat, topluluğun meseleleri üzerinde düşünmek de yine bunlara düşer.

Aylâk sınıfın (yani mülk sahibi, üretmeyen sınıfın) iktisadî süreçle ilişkisi maddiyatçı bir ilişkidir ve üretime değil edinime, hizmete değil sömürüye dayanır. İktisadi etkinliklerin iktisadî yaşam süreci üzerindeki dolaylı etkileri kuşkusuz çok önemli olabilir. Dolasıyla, buradaki amacımız kesinlikle mülk sahibi sınıfların ya da sanayiin kaptanlarının iktisadî işlerini aşağılamak değildir. Amacımız, basit olarak, bu sınıflar ile sınaî süreç ve iktisadî kurumlar arasındaki ilişkinin özelliklerini belirtmektir. Bunlar, asalak bir tutum içindedir ve, çıkarları gereği, mümkün olduğunca çok değeri kendi ellerinde toplamak ve ele geçirdiklerini de korumak isterler. İş dünyasının görenekleri bu yağma ya da asalaklık ilkesinin seçici gözetimi altında gelişmişlerdir. Bunlar kadim yağmacı kültürden türemiş mülkiyet görenekleridir. Fakat, bu maddî kurumlar, geçmiş ve şimdikinden kısmen farklı bir dönemde geliştikleri için, günümüzün koşullarına tam olarak uymamaktadırlar. Dolayısıyla, maddiyatçı açıdan bile, etkinlikleri gereken düzeyde değildir. Değişen sınaî yaşam, edinim yöntemlerinin de değişmesini gerektirmektedir. Varlıklı sınıflar maddî kurumları, kazancın kökeni olan üretken kuruluşların işleyişiyle uyumlu bir yoldan, olabildiğince fazla maddî kazanç elde etmelerini sağlayacak şekilde değiştirmeyi istemektedir. Bu nedenle de, aylâk sınıfın kurumsal gelişmeyi yönlendirişi oldukça tutarlı bir biçimde seyretmekte ve bu sınıfın iktisadî yaşamını biçimlendiren maddî amaçlara karşılık vermektedir.

Maddî çıkar ve maddiyatçı zihniyetin kurumların gelişimi üzerindeki etkisi mülkiyetin güvenliği, kontratların geçerliliği, maddî alışverişlerin kolaylaştırılması, kazanılmış haklara ilişkin yasalar ve teamüllerde izlenebilmektedir. İflas ve davalı malların idaresi işlerini, sınırlı sorumluluk halini, para ve banka işlemlerini, işçi ya da işveren kuruluşlarını, tröstleri ve tüccar birliklerini etkileyen değişiklikler de aynı şekildedir. Topluluğun bu türden kurumları yalnızca varlıklı sınıfları doğrudan ilgilendirmekte ve bu bağlantı artan mülkiyete, yani aylâk sınıf içinde yükselen konuma orantılı olarak güçlenmektedir. Fakat, iş yaşamının bu görenekleri, sınaî süreç ve toplumsal yaşam açısından son derece ciddî dolaylı etkilere de sahiptir. Dolayısıyla, bu kapsamdaki kurumların gelişimini yönlendiren paralı sınıflar, toplum için çok önemli

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

bir amaca hizmet etmekte, yalnız benimsenmiş olan yaşam tarzını korumakla kalmayıp, gerçek sınaî süreci de biçimlendirmektedir.

Bu maddiyatçı kurumsal yapının ve bunun iyileştirilmesinin başlıca etkisi, barışçıl ve düzenli sömürünün kolaylaşmasıdır. Daha ikinci plandaki etkileri ise bu ilk etkiden çok daha kapsamlıdır. İş yaşamının kolaylaşması, gerek sınaî gerekse sanayi dışı yaşamın daha az çalkantı ile akmasını sağlamakla kalmaz. Gündelik işlerde zekice bir ayırımı zorunlu kılan bozukluk ve karmaşıklıkların elenmesi, paralı sınıfın kendisini de gereksiz kılar. Maddî alışverişler rutine dönüştüğü anda, sanayiin kaptanı da vaz geçilebilecek bir konumuna gelir. Bu tükenmenin şimdilik çok uzak bir gelecekten beklendiğini belirtmemize gerek yoktur. Modern kurumlarda maddî çıkar amacıyla yapılan iyileştirmeler, başka bir alanda da "ruhsuz" anonim şirketi sanayi kaptanın yerine geçirmekte ve böylece aylâk sınıfın muhteşem mülkiyet işlevini bir kez daha vazgeçilebilir kılmaktadır. Şu halde, aylâk sınıf etkisinin iktisadî kurumların gelişmesine verdiği yön, sanayi açısından çok önemli sonuçlara sahiptir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

9

Arkaik Özelliklerin Korunması

Aylâk sınıf kurumu, yalnızca sosyal yapıyı değil, toplum üyelerinin karakterlerini de etkiler. Herhangi bir eğilim ya da görüş, yaptırımlı bir yaşam standartı veya normu olarak benimsendiği anda, kendisini benimseyen toplumun üyelerinin karakterine etki edecektir. Onların düşünce alışkanlıklarını bir ölçüde biçimlendireceği gibi, yetenek ve eğilimlerinin gelişmesini de seçici olarak gözetim altında tutacaktır. Bu etki, kısmen tüm bireylerin alışkanlıklarını baskıcı eğitim yöntemleriyle uyuma zorlamak yoluyla, kısmen de uyumsuz bireyleri ve soyları seçici olarak ayıklamak yoluyla elde edilir. Benimsenen sistemin dayattığı yaşam yöntemlerine uyamayan insan tipleri şu ya da bu ölçüde ayıklanma ve baskıya uğrarlar. Maddî rekabet ve üretimden muafiyet ilkeleri bu şekilde yaşam kanunlarına dönüştürülmüş ve insanların kendilerini uydurmak durumunda oldukları konumların önemli baskı unsurları haline gelmişlerdir.

Gösterişçi israfa ve üretimden muafiyete ilişkin bu iki genel ilke, kültürel gelişme üzerinde iki farklı yoldan etkili olmaktadır: İnsanların düşünce alışkanlıklarını yönlendirmek ve böylece kurumların gelişimini denetlemek ve insan tabiatının aylâk sınıf yaşam tarzını kolaylaştıran bazı özelliklerini seçerek korumak ve topluluğun fiili mizacını denetlemek suretiyle. Bir aylâk sınıfın insan tabiatını biçimlendirmek konusundaki yaklaşık eğilimi, ruhun kurtarılması ve geriye dönüş yönündedir. Bunun bir topluluğun mizacı üzerindeki etkisi, ketvurulmuş ruhsal gelişme şeklinde görülür. Özellikle çağımız kültüründe, aylâk sınıf genelde muhafazakâr bir eğilim göstermiştir. Bu önerme, özü itibariyle okuyucunun yabancı olmadığı bir önermedir. Fakat çalışmamızın bu bölümündeki kullanımı farklı görünebilir. Bu nedenle, önermenin mantıksal temellerinin özet olarak hatırlatılması, bazı bıktırıcı tekrarlar ve herkesçe bilinen kimi şeylerin dile getirilmesi pahasına da olsa, yararlı olabilir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Toplumsal evrim, toplu yaşamın dayattığı koşulların baskısı altında mizaç ve düşünce alışkanlıklarının seçici uyum sürecidir. Düşünce alışkanlıklarının uyumu kurumları ortaya çıkartır. Fakat, kurumların gelişimiyle birlikte daha özde bir değişim de gerçekleşir. Değişen durumsal zorunluluklar karşısında sadece insanların alışkanlıkları değişmekle kalmaz; söz konusu zorunluluklar insan tabiatında da bir değişim yaratır. Toplumdaki insan malzemesi de değişen yaşam koşullarına ayak uydurarak değişir. İnsan tabiatındaki bu değişim, günümüz etnologlarına göre, çok sayıda görece istikrarlı ve dayanıklı etnik tip ya da unsur arasında yapılan bir seçimin sonucudur. İnsanlar geçmişte kalmış ve günümüzün koşullarından farklı bir duruma az çok uyum sağlayacak şekilde sabitleştirilmiş belli mizaçları ya kalıtımla elde eder ya da bunlara geri dönmek eğilimi gösterirler. Batı kültürünü oluşturan nüfuslar içinde böyle görece istikrarlı etnik unsurlara oldukça çok sayıda rastlanmaktadır. Bu etnik tipler, türün günümüzdeki kalıtımında varlıklarını kesin ve özgül biçimlere sahip katı ve sabit kalıplar halinde değil, az ya da çok sayıda çeşitleme halinde sürdürmektedir. Etnik tiplerin çeşitlenmesi kısmen de kültürün tarih öncesi ve tarih boyu gelişimi içinde çeşitli tiplerin ve bunların melezlerinin seçilmesi yoluyla gerçekleşmiştir.

Kayda değer bir süresi ve tutarlı bir eğilimi olan seçme sürecinin insan tiplerinde zorunlu olarak ortaya çıkarttığı çeşitlenme, etnik grupların sağkalımı konusunu ele alan yazarlar tarafından yeterince dikkate alınmamıştır. Buradaki tartışma, batı kültürünün içerdiği etnik tiplerin yakın dönemdeki seçici uyumundan köken alan iki farklı temel mizaç tipine ilişkindir. İrdeleyeceğimiz husus ise, günümüz koşullarının bu iki farklı tipten hangisinin çeşitlenmesine katkıda bulunacağıdır. Etnolojik durum kısaca özetlenebilir. En vazgeçilmez olanlar dışındaki tüm ayrıntılardan kaçınmak için, burada tipler ve çeşitlemelerin listesi ile bunlara ilişkin sağkalım ve gerileme düzeni, başka bir amaç için başvurulamayacak kadar sade ve şematik bir biçimde, sunulacaktır. Sanayi toplumlarının insanı üç temel etnik tipten birine uymak eğilimindedir: Dolikosefal -sarışın, brakisefal-kumral ve akdenizli. Bu ayırımda kültürümüzün azınlık oluşturan unsurları gözardı edilmiştir. Ancak, her üç temel etnik tip içinde en az iki temel çeşitleme biçiminden birine eğilim vardır: Barışçıl ya da yağmacılık sonrası çeşitleme ve yağmacı çeşitleme. Bu iki özel çeşitlemenin birincisi, her durumda daha

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

yaygın olmak eğilimindedir. Zira, bu çeşitleme toplu yaşamın en erken safhasındaki insan tipine bir geri dönüştür ve elimizde bunu destekleyecek arkeolojik ve psikolojik kanıtlar vardır. Bu çeşitlemenin şu anda varolan uygar insanların, yağmacı kültür, statü rejimi ve maddî yarışma aşamasından önceki barışçıl-yabani aşamada yaşamış olan atalarını temsil ettiği kabul edilir. İkinci ya da yırtıcı çeşitleme ise başlıca etnik tipler ve bunların melezlerinin daha yakın geçmişteki bir modifikasyonudur. Etnik tipler, yağmacı ve daha sonraki yarışmacı kültür aşamalarının ya da gerçek maddiyatçı kültürün disiplini altında, seçici uyum yoluyla değişmişlerdir.

Bilinen kalıtım yasalarına göre, az çok uzak bir geçmişe özgü tipler hayatta kalabilir. Sıradan, vasat ya da normal diyebileceğimiz durumda, eğer tip değişime uğramışsa, bunun yakın geçmişteki özellikleri aktarılır. Bu yakın geçmişe kalıtsal şimdiki zaman da denebilir. Burada, kalıtsal şimdiki zamanı ileri yağmacı ve yarı barışçı kültürün temsil ettikleri kabul edilecektir.

Modern uygar insanın genelde benzediği (soya çektiği) insan tipi bu yakın geçmişe özgü (kalıtsal açıdan hâlâ varlığını sürdüren) yağmacı ya da adeta yağmacı kültürün insan tipidir. Bu önerme, barbarlık döneminin hizmetli ya da bastırılmış sınıflarının soylarından gelenler açısından ayrıntılandırılmalıdır. Fakat, bu incelemenin düşüncemizde büyük bir değişiklik gerektireceği sanılmamalıdır. Nüfusun geneline bakıldığında, bu yağmacı, yarışmacı çeşitlemenin fazla bir tutarlılık ve istikrar elde etmediği görülür. Başka bir deyişle, modern batılı insan, sahip olduğu çeşitli eğilim ve yeteneklerin kapsamı ve şiddeti açısından tek tip değildir. Kalıtsal şimdiki zamanın insanı, toplu yaşamın en son gerekleri açısından değerlendirildiğinde, biraz arkaik görünmektedir. Çeşitleme yasası uyarınca modern insanın dönüşme eğilimi gösterdiği başlıca tip ise, biraz daha arkaik bir insan tabiatını temsil etmektedir. Öte yandan, yaygın yağmacı mizaçtan farklılık gösteren bireylerde ortaya çıkan, gerileyeci özellikler açısından değerlendirildiğinde, yağmacı dönem sonrası çeşitlemenin belirli mizaç unsurlarının dağılımı ve göreli gücü açısından daha istikrarlı ve simetrik bir yapıda olduğu söylenebilir.

Kalıtımla geçen insan mizacındaki farklılıklar, yani bireyin etnik tipinin daha eski ve daha yeni iki çeşitlemeden birine benzemek eğilimi,

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Batı nüfuslarını oluşturan iki üç ana etnik tip arasındaki farklılıkla kesişmekte ve belirsiz hale gelmektedir. Batı toplumları bireylerinin her yönden melez oldukları ve mevcut etnik unsurların çok farklı bileşimlerini temsil ettikleri kabul edilmektedir. Bu nedenle, her birey, herhangi bir bileşen etnik tipe uymaktadır. Bu etnik tipler arasındaki mizaç farklılıkları, tiplerin yağmacı ve yağmacılık sonrası çeşitlemeleri arasındaki farklılıkları biraz andırmaktadır. Doliko-sarışın tipte yırtıcı mizaç özellikleri- ya da en azından kaba güç eğilimi- brakisefal-kumral tipe ve özellikle Akdenizli tipe kıyasla daha fazla belirgindir. Kurumların gelişmesi ya da herhangi bir toplulukta egemen olan duyguların değişmesi sonucu, yağmacı insan mizacından bir uzaklaşma olduğu zaman, bu uzaklaşmanın yağmacılık sonrası çeşitlemeye bir geri dönüş teşkil ettiğini söylemek olanaksızdır. Bunun nedeni, nüfus içindeki "daha düşük" etnik elemanlardan herhangi birinin baskın hale gelmesi olabilir. Yine de, veriler istendiği kadar kesin olması bile, modern toplumların fiili mizaçlarındaki çeşitlenmelerin sadece belli istikrarlı etnik tipler arasındaki bir seçimin sonucu olmadığını gösteren bilgiler mevcuttur. Seçimin, büyük ölçüde, faklı tiplerin yırtıcı ve barışçıl çeşitlemeleri arasından gerçekleştiği tahmin edilebilir.

Bu güncel insanî evrim anlayışı, tartışmamız için vazgeçilmez nitelikte değildir. Seçici uyum kavramlarının kullanılmasıyla ulaşılan genel sonuçlar, Darwin ve Spencer'den alınma daha eski kavramlar da kullanılsaydı, özde doğru olurdu. Koşullar, kavramların kullanımında bir parça serbestliğin hoşgörülmesini gerektirmektedir. "Tip" sözcüğü, gevşek bir biçimde, etnologların muhtemelen ayrı etnik tipler olarak değil, bir tipin basit çeşitlemeleri olarak tanımlayacakları farklılaşmaları adlandırmak için kullanılmaktadır. Tartışmanın daha kesin bir ayırımı gerekli kıldığı noktalarda, böyle bir ayırım yapmak çabası gösterilecektir.

Şu halde, günümüzün etnik tipleri, ilkel ırk tiplerinin çeşitlemeleridir. Bunlar bir miktar değişime uğramış ve barbar kültürün etkisi altında bu değişik halleriyle bir ölçüde sabitleşmişlerdir. Kalıtsal şimdiki zamanın insanı, kendi yapısını oluşturan etnik unsurların hizmetli ya da soylu çeşitlemesidir. Fakat, bu barbar çeşitleme en yüksek homojenlik ya da istikrar düzeyine ulaşmamıştır. Barbar kültür -yağmacı ve yarı barışçıl kültür aşaması- çok uzun sürdüğü halde, aşırı sabit bir tip yaratmaya yetmemiştir. Barbar mizaçta çeşitlemeler belli bir sıklıkla

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ortaya çıkmıştır. Günümüzde bu çeşitlemeler daha belirgin bir hale gelmektedir. Zira, modern yaşam koşulları artık barbarlık normundan uzaklaşmaları tutarlı bir biçimde baskı altına almamaktadır. Yağmacı mizaç, modern yaşamın, özellikle de modern sanayiin tüm amaçlarına birden uygun yapıda değildir. Kalıtsal şimdiki zamana özgü insan tabiatından uzaklaşma biçimlerinin en sık rastlananı, tipin daha eski bir çeşitlemesine geri dönüştür. Bu eski çeşitleme barışçıl yabanilik aşamasına özgü mizaç tarafından temsil edilir. Barbar kültürün egemenliğinden önceki yaşam koşulları ve uğruna emek verilen amaçlar, insan tabiatının belli temel özelliklerini biçimlendirmiş ve sabitleştirmiştir. Modern insan, kalıtsal şimdiki zamanın insan tabiatından uzaklaştığında, türünün işte bu kadim özelliklere geri dönmek eğilimindedir. Toplu yaşamın insanî olarak tanımlanabilecek en ilkel aşamalarındaki yaşam koşullarının barışçıl nitelikte oldukları anlaşılmaktadır ve bu ilkel koşullar ya da ortam ve kurumlar çerçevesinde yaşayan insanoğlunun karakterinin -mizaç ve tutumlarının- barışçıl, saldırganlıktan uzak, neredeyse tembel olduğu sanılmaktadır. Tartışmamızın içeriği açısından, bu barışçıl kültürel aşama, toplumsal gelişmenin ilk basamağı olarak kabul edilebilir. Yine bu tartışma çerçevesinde, kültürün başlangıcı olarak kabul ettiğimiz aşamanın egemen ruhsal özelliğinin, üzerinde düşünülmeyen, sözcüklere dökülmeyen bir grup dayanışması duygusu olduğu sanılmaktadır. Bu duygunun, insan yaşamının tüm kolaylıklarına karşı hoşnut fakat gayretkeşlikten uzak bir sempati ve çekingenlik ya da yaşamın yararsız olması ihtimalinden tiksinti şeklinde ifade bulmuş olması gerekir. Genel olarak yararlı şeylere ilişkin bu yaygın fakat hevessiz tutum yağmacılık sonrası yabani insanın zihniyetinde her zaman hazır ve nazır olmuştur. Dolayısıyla, bu tutumun söz konusu insanın yaşamı ve grup üyeleriyle ilişkileri üzerinde ciddi bir kısıtlayıcı etki yaratmış olduğu düşünülebilir.

Kültürün bu ilk ve farklılaşmamış barışçıl aşamasının izlerini sadece uygar ya da gelişmemiş topluluklarda, günümüzün adet ve görüşlerinde ararsak, bu izler muğlak ve şüpheli görülebilir. Fakat, psikolojik kalıntılarda, yani insan karakterinin dayanıklı ve yaygın özelliklerinde bu kültürel aşamanın varlığına ilişkin daha kesin belirtiler vardır. Bu özellikler, yağmacı kültür aşamasında geri plana itilmiş olan etnik unsurlarda, belki de daha belirgin bir biçimde varlıklarını sürdürmektedir. O dönemde, daha eski yaşam alışkanlıklarıyla uyumlu özellikler, bireyin varoluş savaşımı içinde göreli olarak yararsız hale

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

gelmişlerdir. Nüfusun mizaç itibariyle yırtıcı yaşama daha az uygun unsurları ya da etnik grupları da baskı altına alınmış ve arka plana itilmişlerdir.

Yağmacı kültüre geçişte varoluş mücadelesinin niteliği bir ölçüde değişmiştir. Grubun insanî olmayan bir çevreye karşı savaşımının yerini insanî bir ortama karşı sürdürülen savaşım almıştır. Bu değişime grubun bireyleri arasında artan bir antagonizm ve bu antagonizmin bilinci eşlik etmiştir. Gerek grup içindeki başarının gerekse grubun hayatta kalmasının bağlı olduğu koşullar bir miktar değişmiştir. Bu, grubun baskın ruhsal tutumunda tedricî bir değişime yol açmış ve farklı bir dizi eğilim ve yeteneğin geçerli bir yaşam tarzı içinde meşru bir öncelik almalarını sağlamıştır. Barışçıl kültür aşamasından sağkalım olarak kabul etmemiz gereken arkaik özellikler arasında, vicdan adını verdiğimiz, türümüze özgü içgüdü ve bunun kapsadığı dürüstlük ve adalet ile naif, hasetsiz emekçilik içgüsüdüsü sayılabilir.

Biyoloji ve psikoloji bilimlerindeki gelişmeler rehberliğinde, insan tabiatı, alışkanlıklar bağlamında yeniden tanımlanacaktır. Bu tanımlama çerçevesinde alışkanlık, insan özelliklerinin bağlantılandırılabileceği tek temel olacaktır. Yaşam alışkanlıkları, yeni uygulanmış ya da kısa ömürlü bir disipline bağlanamayacak kadar hükmedicidir. Bunları modern yaşamın gerekleri karşısında geçici olarak terketmekteki rahatlığımız, bu alışkanlıkların çok kadim bir disiplinin ürünü olduğunu ve insanların, daha sonraki dönemlerin değişen koşullarının baskısıyla, sık sık bu öğretiden uzaklaşmak zorunda kalmış olduklarını göstermektedir. Her ne zaman özel koşulların baskısı hafiflese, bu alışkanlıklar yaygın biçimde yeniden ortaya çıkmaktadır. Bu da, tipin ruhsal yapısını oluşturan özellikleri sabitleştiren sürecin, önemli bir kesintiye uğramaksızın, oldukça uzun bir zaman devam ettiğini göstermektedir. Sürecin, sözcüğün eski anlamıyla bir alışma süreci mi, yoksa türün seçici uyum süreci mi olduğu tartışması bu gerçeği değiştirmez.

Yağmacı kültürün başlangıcından günümüze kadarki tüm zaman dilimini kapsayan ve statü rejimiyle birey ve sınıf karşıtlığının egemen olduğu yaşam tarzının nitelik ve gerekleri, burada ele aldığımız mizaç özelliklerinin bu dönem içinde doğmuş ve sabitleşmiş olmalarının pek

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

mümkün olmadığını göstermektedir. Tümüyle muhtemeldir ki, bu özellikler daha eski bir yaşamdan aktarılmış ve yağmacı ve yarı barışçıl kültür aşamaları boyunca yürürlükte olmamışlardır. Bu, söz konusu özelliklerin aynı dönemde oluşmuş olmasından çok daha akla yakındır. Bunların türümüzün kalıtsal özellikleri olduğu ve kültürün yağmacı ve daha sonraki maddiyatçı aşamalarındaki değişen başarı kurallarına karşın varlıklarını sürdürdükleri anlaşılmaktadır. Türün her bireyinde bir ölçüde varolan ve bu nedenle tür içinde geniş bir süreklilik olanağı bulan dirençli aktarımın zoru ile bu özellikler sağ kalmışlardır.

Böyle bir yaygın bir özellik, hatta söz konusu özelliklerin yağmacı ve yarı barışçıl aşamalarda tâbî oldukları kadar şiddetli ve uzun bir seçim süreci içinde bile, kolayca yok edilemez. Bu barışçıl özellikler, barbar yaşamın ruhuna büyük ölçüde ters düşmektedir. Barbar kültürün en belirgin özelliği, sınıflar ve bireyler arasında fasılasız süregiden bir yarışma ve karşıtlıktır. Bu yarışmacı disiplin, barışçıl yabani özelliklere olabildiğince az sahip bulunan bireyler ve soyları yeğler. Bu nedenle de, böyle özellikleri yok etmeye çalışır. Egemen olduğu nüfuslarda bunları önemli ölçüde zayıflatmış olduğu görülmektedir. Barbar mizaca uyumsuzluğun aşırı biçimde cezalandırılmadığı durumlarda bile, uyumsuz birey ya da soylar az çok tutarlı bir biçimde baskı altına alınmıştır. Yaşamın grup üyeleri arasındaki bir mücadeleden ibaret olduğu yerlerde, kadim barışçıl özelliklere belirgin ölçüde sahip olmak, bireyin yaşam kavgasına zarar verir.

Burada başlangıç olarak kabul ettiğimiz aşama dışındaki kültür aşamalarının hiçbirinde iyi huyluluk, adalet, ayırımcılık içermeyen sevecenlik ve anlayış gibi özellikler bireyin yaşamına olumlu katkıda bulunmamıştır. Normal insan idealinde böyle özelliklere belli bir ölçüde yer veren bir çoğunluk, bu özelliklere gerçekten sahip olan kişilere kötü muamele etmeyebilir. Ancak, bu dolaylı etkileri bir yana, bu özellikler kişilikte ne kadar az gelişmişse, söz konusu birey rekabet rejimi altında o kadar rahat yaşar. Vicdani kaygılardan, anlayış, dürüstlük ve yaşama karşı saygıdan arınmış olmak, maddiyatçı kültürde bireyin başarısını pekala arttırır. Tüm zamanların en başarılı adamları bu tip adamlar olmuşlardır. Tek istisnalar, servet ya da iktidar dışındaki alanlarda başarı kazananlardır. Dürüstlüğün en iyi siyaset yöntemi olması, ancak dar sınırlar içinde ve Pickwick anlamında geçerlidir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Bir batı toplumunun modern ve uygar yaşam tarzı bağlamında ele alındığında, karakteri yukarıda kabaca tarif edilen yağmacılık sonrası yabani insanın pek başarılı biri gibi görünmesi beklenemez. Hatta, bu insan tipinin istikrarını borçlu olduğu varsayılan kültürün ve barışçıl yabani grupların amaçları açısından bile, bu ilkel insanın iktisadî başarısızlıkları, iktisadî erdemleri kadar çok sayıda ve gösterişlidir. Bunun böyle olduğunu, bir sempati ve halden anlama duygusu yüzünden tarafsızlığını yitirmemiş olan herkes anlayabilir. Barışçıl ilkel insan, en iyi olasılıkla, "akıllı ve yararsız bir varlıktır". Bu ilkel kabul edilen tipin karakterindeki kusurlar zayıflık, verimsizlik, girişim ve yaratıcılıktan uzak olmak yanında, teslimiyetçi ve tembel bir dostcanlılık ile canlı fakat önemsiz bir animistik anlayıştır. Bu özelliklerinin yanında, grubun yaşamını kolaylaşturan, dolayısıyla toplu yaşam süreci için belli bir yarar ifade eden bir takım özellikleri de vardır : Dürüstlük, barışçılık, iyi niyet ve insanlara ve nesnelere karşı rekabetten ve hasetten uzak bir ilgi...

Yaşamda yağmacı aşamanın ortaya çıkışıyla, başarılı insan karakterinde de belirli değişiklikler oluşması gerekmiştir. İnsanların yaşam alışkanlıkları, insan ilişkilerindeki yeni bir tarza uyum sağlamak durumunda kalmıştır. Yukarıda sayılan, yaban yaşama özgü niteliklerde dışa vurulan aynı enerji, şimdi yeni bir etkinlik alanında, değişen uyaranlara karşı yeni bir dizi tepki halinde dışa vurulmak zorundadır. Daha önceki koşullarda yaşama kolaylık sağlamak için yeterli sayılan yöntemler, yeni koşullar altında yeterli olmamaktadır. Önceleri çıkarlar arasında büyük bir zıtlık ve farklılaşma yokken, yeni ortaya çıkan durum, yoğunluğu sürekli artan ve kapsamı daralan bir rekabet durumudur. Kültürün yırtıcı aşaması ve bunu izleyen aşamalar için tipik olan ve statü rejimine en uygun insan tipini belirleyen özellikler (birincil olarak) gaddarlık, bencil aşiretçilik ve yaratıcılıktan yoksun olmadır. Bu özellikler çoğu zaman kaba güç ve kavgacılığı da kapsar.

Rekabet rejiminin katı ve uzun süreli disiplini altında, etnik tiplerin ayıklanması, yukarıda sayılan karakter özelliklerine oldukça belirgin bir egemenlik sağlamıştır. Bunlarla donanmış etnik unsurların sağkalım şansı artmıştır. Öte yandan, türün daha önce edinilmiş, daha genel alışkanlıkları topluluk yaşamı açısından her zaman bir ölçüde yararlı sayılmış ve hiçbir zaman kesin olarak yürürlükten kalkmamışlardır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Avrupalı doliko-sarışın insan tipinin günümüz kültüründeki egemen konumunu, büyük ölçüde, taşıdığı fazlasıyla yırtıcı özelliklere borçlu olduğu söylenebilir. Bu ruhsal özellikler ve bunlara eşlik eden -muhtemelen yine gruplar ve soylar arasındaki bir seçimin sonucu olan- büyük fiziksel enerji, bir grubu aylâk sınıf ya da efendiler sınıfı konumuna getiren başlıca donanımlardır. Bu, özellikle yeni kurulan bir aylâk sınıf için geçerlidir. Yine de, bu nokta tüm bu özelliklere sahip her bireyin mutlaka başarı kazanacağı şeklinde yorumlanmamalıdır. Rekabet rejimi çerçevesinde, bireyin başarısını mümkün kılan koşullarla sınıfın başarısını mümkün kılanlar birbirinin aynı olmayabilir. Bir sınıf ya da bir partinin başarısı güçlü bir aşiretçilik unsuruna ya da şefe sadakat, fikre bağlılık gibi tutumlara bağlıdır. Oysa, rekabetçi birey, en büyük başarıya barbarın enerjisi, girişimciliği, bencilliği ve yaratıcılıktan yoksunluğunu yabaninin sadakati ve aşiretçilikten uzak tutumuyla birleştirmek suretiyle ulaşır. Bu arada belirtmeliyiz ki, parlak (Napoleonvari) bir başarıyı, tümüyle bencil ve kaygısız bir tutumla elde eden insanlarda brakisefal-kumral tipin özellikleri doliko-sarışın tipinkilerden daha belirgindir. Bencilce yollardan vasati bir başarıya ulaşan büyük çoğunluk ise, fiziksel olarak doliko-sarışın etnik unsura dahildir.

Yağmacı yaşam tarzının yarattığı mizaç, bireyin yaşamının bir yarışma rejimi altında sürmesini ve zenginleşmesini sağlar. Eğer grubun yaşamı diğer gruplarla düşmanca rekabete dayanıyorsa, birey için de sağkalım ve başarı olanakları sunar. Fakat, sınaî açıdan daha fazla olgunlaşmış topluluklarda iktisadî yaşamın evrimi artık öyle bir yön almaya başlamıştır ki, topluluğun çıkarı ile bireyin rekabetçi çıkarları örtüşmemektedir. Bu ileri sınaî topluluklar müşterek etkinlik kapasiteleri itibariyle, artık yaşam gereksinimleri ya da yaşama hakkı için rekabet etmek durumunda değildir. (Bu, yönetici sınıfların yağmacı eğilimleri nedeniyle savaşa ve yağmaya devam etmemeleri şartıyla geçerlidir.) Bu topluluklar, artık gelenek ya da mizaç özelliklerinin dışındaki koşulların dayatmasıyla, birbirlerine düşman olmamaktadır. Maddî çıkarları, muhtemelen kollektif saygınlık dışında, artık çatışmadığı gibi, çoğu zaman bir topluluğun başarısı diğer komşu toplulukların da yaşamlarını hemen ya da herhangi bir zaman aralığı ile zenginleştirmektedir. Bunların hiçbiri diğerini alt etmek ihtiyacını duymamaktadır. Aynı şey, bir ölçüde, bireyler ve bireyler arası ilişkiler için de geçerlidir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Tüm modern toplulukların kollektif çıkarları, sınaî verim etrafında odaklaşır. Birey, kabaca "üretken" olarak tanımlanan uğraşılardaki verimine orantılı olarak topluluğa yararlı kabul edilir. Bu ortak çıkara hizmet etmek için dürüstlük, çalışkanlık, barışçılık, iyi niyet, bencil olmamak ve nedensel süreçleri algılama ve anlama alışkanlığı gereklidir. Nedensel süreçlerin algılanmasında animistik inançlar ya da doğa dışı müdahalelere bağımlılık devreye girmemelidir. Bu sayılan özelliklerin ortaya çıkarttığı kişilik tablosunun güzelliği, ahlâkî mükemmeliyeti ya da genel değeri ve saygınlığı konusunda fazla bir şey söylemeye gerek yoktur. Bu özelliklerin gerçekten baskın olmasıyla sağlanacak toplu yaşam biçimi konusunda heyecana kapılmak da yersizdir. Fakat, anılan özelliklerin bulunduğu yerde modern sınaî topluluğun başarısı en sağlam biçimde garantilenmiş olur. Bu da, topluluktaki insan malzemesinin bu özellikleri edinme derecesiyle bağlantılıdır. Bu özelliklerin belli bir ölçüde edinilmiş olması, modern sınaî ortamın koşullarına yeterli bir uyum sağlayabilmek için gereklidir. Eğer bu özellikler ya da bunların büyük bölümü mümkün olan en yüksek derecede edinilmiş ise, modern sınaî topluluğun karmaşık, kapsamlı, temelde barışçıl ve fazlasıyla örgütlenmiş mekanizması en avantajlı biçimde işler. Bu özellikler, yağmacı insan tipinde modern kollektif yaşamın gerektirdiğinden çok daha düşük derecelerde gelişmiştir.

Öte yandan, rekabetçi rejim içinde bireyin çıkarlarına en büyük hizmet, kurnazca ticaret ve vicdansızca iş idaresi yoluyla sağlanır. Yukarıda sıralanan ve topluluğun amaçlarına hizmet ettikleri belirtilen özellikler bireye yararlı olmaktan çok zararlıdır. Kişiliğinde bulunan bu tür eğilimler, onun enerjisini maddî kazanç dışındaki bir takım amaçlara yönlendirir. Ayrıca, kazancını da keskin bir biçimde uygulayacağı serbest ve aralıksız çalışma yoluyla değil, sanayiin dolaylı ve başarısız yöntemleriyle elde etmeye çalışır. Üretken yetenekler birey için oldukça tutarlı birer engeldir. Rekabet rejimi altında, modern sınaî topluluğun üyeleri birbirlerine rakiptir ve her birinin kendi bireysel amacına ulaşması için en iyi araç, vicdan azabından tümüyle muaf olmak ve bir olanak doğduğunda çevresindekileri aşmak, hatta onlara zarar vermektir.

Daha önce belirtildiği gibi, modern iktisadî kurumlar kabaca iki kategoriye ayrılmaktadır: Maddiyatçı ve üretken kurumlar. Aynı ayırım uğraşılar için de geçerlidir. Maddiyatçı uğraşılar mülkiyet veya edinimle,

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

üretken uğraşılar emekçilik ya da üretimle bağlantılıdır. Kurumların gelişmesinden söz edilirken değinilen hususlar, uğraşılar için de geçerlidir. Aylâk sınıfın iktisadî çıkarları maddî uğraşılara, çalışan sınıfların çıkarları ise her iki tür uğraşıya, ama öncelikle de üretken olanlara bağlıdır. Aylâk sınıfa girmenin yolu, maddiyatçı uğraşılardan geçer.

Bu iki uğraşı kategorisi arasında her birinin gerektirdiği yetenekler açısından önemli farklar vardır. Dolayısıyla, her biri için geçilen öğrenim süreci de farklı yollar izler. Maddiyatçı uğraşıların disiplini, belli yağmacı yetenekleri ve yağmacılık ruhunu geliştirmek ve korumak amacını taşır. Bu amaçla, hem söz konusu işlerle uğraşan tüm birey ve sınıflar eğitilir, hem de yağmacı nitelikler açısından yetersiz olan birey ve soylar seçilerek baskı altına alınır ve bertaraf edilir. İnsanların düşünce biçimleri rekabetçi edinim ve tasarruf sürecine göre belirlendiği ölçüde, iktisadî fonksiyonları da değiş tokuş değeriyle ifade edilen varlıkların edinimi, yönetimi, finansmanı v.b. ile sınırlanır. İktisadi tecrübeleri ise yağmacı mizaç ve düşünce biçimlerinin sağkalımı ve vurgulanması yolunda gelişir. Modern barışçıl sistem altında edinime yönelik yaşamın güçlendirdiği başlıca yağmacı özellikler ve alışkanlıklar, kuşkusuz, barışçıl nitelikte olanlardır. Başka bir deyişle, maddiyatçı uğraşılar daha arkaik nitelikli gasp yöntemiyle değil, hile yoluyla oluşan pratiklerde beceri kazandırır.

Yağmacı mizacı korumaya eğilimli bu maddiyatçı uğraşılar, mülkiyet -asıl aylâk sınıfın başlıca işi- ve ikincil işlevler olan edinim ve birikim ile ilgilidir. Bunlarla uğraşan insanlar, rekabetçi sanayi içinde yer alan girişimlere katılır ve iktisadî süreç içinde de bu girişimlere ilişkin görevler üstlenirler. Sınaî girişimlerin yanında pek çok ticari iş de maddiyatçı işler kategorisindedir. Bu işler, en gelişkin ve net şekilleriyle, "sanayi kaptanının" iktisadî görevlerini oluşturur. Sanayi kaptanı yaratıcı, zeki bir adamdır ve kaptanlığı da üretime değil parya ilişkin bir kaptanlıktır. Üretimi yönetirken genelde yetkilerini dağıtır. Üretimin ve sınaî örgütlenmenin detaylarını idari yetenekten ziyade emekçilik becerilerine sahip olan, daha az "pratik" zihniyetli adamlarına devreder. İnsan tabiatını eğitim ve seçme yoluyla biçimlendirme eğilimleri nedeniyle, siyaset, din adamlığı ya da askerlik gibi ikisadi nitelik taşımayan işler de maddiyatçı uğraşılar olarak sınıflandırılır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Maddiyatçı uğraşılar, sınaî uğraşılardan çok daha yüksek bir itibara sahiptir. Aylâk sınıfın saygınlık ölçüleri hasetçi amaçlara hizmet eden yeteneklerin prestijini yükseltmekte, böylece, aylâk sınıfa has görgülü yaşam tarzı yağmacı özelliklerin sağkalımlarını ve serpilmelerini sağlamaktadır. Uğraşılar saygınlık boyutunda hiyerarşik bir dizin oluştururlar. Doğrudan büyük çaplı mülkiyete dayanan işler, en saygın iktisadî işlerdir. Mülkiyet ve finans ile ilintili -bankacılık ve hukuk gibi- işler, saygınlıkta ikinci sırayı tutarlar. Bankacılık işlerinin mülkiyet çağrışımı da yapması, kuşkusuz, bu iş alanının yüksek itibarında bir rol oynamaktadır. Hukuk mesleği ille de büyük mülkiyet çağrıştırmaz. Ancak, hukukçunun çalışması sadece rekabetçi amaçlara yönelik olduğu için, bu meslek de gelenceksel şema içinde yüksek saygınlığa sahiptir. Avukatın tüm uğraşısı kitabına uygun hileleri sağlamaya ya da denetlemeye yöneliktir olabilir. Ama, her iki şekilde de yağmacı hilekârlığın detayları ile meşguldür. Bu meslekte başarılı olmak için insanlarda her zaman saygı ve korku uyandırmış olan barbarca zekaya ihtiyaç olduğu kabul edilir. Ticari işler, eğer büyük bir mülkiyet unsuru ve sadece küçük bir üretkenlik unsuru içermiyorlarsa, ancak kısmî bir saygınlığa sahiptir. Her birinin saygınlık düzeyi hizmet ettikleri ihtiyaçların yüksek ya da düşük olmasıyla orantılıdır. Örneğin yaşamın en kaba ihtiyaç maddelerini satmak, el sanatları ya da fabrika işçiliğiyle aynı düzeyde görülür. El işçiliği, hatta mekanik süreçlerin idaresi ise saygınlık açısından oldukça zayıf konumdadır.

Maddiyatçı uğraşıların dayattığı disiplin konusunda bir noktayı açığa çıkartmakta yarar vardır. Sınaî girişimin çapı büyüdükçe, maddî idarecilik hilekârlık ve açıkgöz rekabet özelliklerinden uzaklaşır. Başka bir deyişle, iktisadî yaşamın bu aşamasıyla teması olan ve giderek büyüyen bir nüfus kesiti için, iş yaşamı giderek bir rutine dönüşmektedir. Bu rutinde bir rekabeti aşmak ya da sömürmek zorunluluğu yoktur. Dolayısıyla, kişinin yağmacı alışkanlıklardan muaf olması mümkündür. Bu durum, daha çok iş yaşamının alt kademelerinde çalışanlar için geçerlidir. Mülkiyet ve yönetimin içerdiği sorumluluklar bu noktayla ilgili değildir.

Doğrudan doğruya üretimin teknik ve el emeğine dayalı işlemlerini üstlenen kişiler ve sınıfların durumu ise farklıdır. Bunların gündelik yaşamı sanayiin maddî cephesindeki rekabetçi ve hasetçi dürtü

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ve davranışlara fazla alışkın olmayı gerektirmez. Bunlar, mekanik olgu ve süreçleri tutarlı bir biçimde anlamaya, eş güdüme sokmaya ve insan yararı için kullanmaya çalışırlar. Nüfusun bu kesiti, temas halinde oldukları sınaî süreçlerin eğitimi ve seçici eylemi sayesinde yaşam tarzlarını toplu varoluşun hasetten uzak amaçlarına uyarlarlar. Bu nedenle, türün barbar geçmişinden kalıtım ve gelenek yoluyla aktarılan yırtıcı özellikler, bu kesimde hızla yürürlükten kalkmaktadır.

Şu halde, iktisadî yaşamın topluluk üzerindeki eğitici etkisi, tek tip değildir. Doğrudan maddî rekabetle ilgili olan iktisadî uğraşılar belli yağmacı özellikleri korumak eğilimindedir. Doğrudan mal üretimiyle ilişkili olan uğraşılar ise, buna zıt bir eğilim gösterir. Fakat, bu üretken uğraşılarla ilgili olan insanların tümünün bir ölçüde de maddî rekabet sorunları ile uğraştıklarını belirtmek gerekir. (Örneğin maaş ve ücretlerin belirlenmesine ilişkin mücadeleler ya da tüketim mallarının kullanımındaki rekabet gibi.) Bu yüzden, burada farklı uğraşılar arasında yapığımız ayırım, insan sınıfları arasında aynı kesinlikle geçerli değildir.

Modern sanayi toplumunda aylâk sınıf uğraşıları belli yağmacı alışkanlık ve eğilimleri canlı tutacak niteliktedir. Sınaî sürece katılan aylâk sınıf üyelerinin aldığı eğitim, barbar mizaçlarını korumalarına elverişlidir. Öte yandan, sıkıntı ve baskılardan uzak yaşayabilecek konumda olan bireyler, fiziksel ve ruhsal yapıları itibariyle türün ortalama örneğinden çok farklı da olsalar, özelliklerini korumak ve sonraki kuşaklara aktarmak şansına sahiptirler. Atavistik özelliklerin sağkalım ve aktarılma şanslarının en yüksek olduğu toplumsal kesimler, yaşam koşullarının baskısından en fazla korunanlardır. Aylâk sınıf, üretim yaşamının sıkıntılarından bir ölçüde korunduğuna göre, bu sınıf üyelerinde yabani veya barışçıl mizaç özelliklerine esaslı geri dönüşler beklenebilir. Böyle norm dışı ya da atavistik bireylerin, yaşam etkinliklerini, daha düşük sınıftan olanların karşılaşacağı baskı ve dışlanmalarla karşılaşmadan, yağmacılık sonrası bir çizgide geliştirmeleri mümkündür.

Yukarıda belirtilen beklentiyi az çok destekleyen gerçekler vardır. Örneğin, üst sınıfların önemli bir bölümü yardım ve hayır işlerine eğilim göstermekte ve duygusal olarak da reform ve ıslah çalışmalarına destek vermektedir. Ayrıca, bu yardım ve reform çalışmalarının büyük bir bölümünde, yabani insana özgü tatlı "akıllılık" ve tutarsızlık dikkati

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

çekmektedir. Ancak, bu olguların yüksek tabakalarda alt tabakalardakinden daha fazla oranda geri dönüş olduğunu gösterip göstermediği halen kuşku götürür. Eğer varlıksız sınıflarda aynı eğilimler olsaydı bile, bunları dışa vurmaları kolay olmazdı. Zira, bu sınıfların hayırseverce işler için harcayacak maddî olanakları, zamanları ve enerjileri bulunmamaktadır. Olguların sağladığı aksi kanıtlanana dek geçerli olabilecek delilleri sorgulamamak doğru değildir.

Ayrıca, günümüz aylâk sınıfının maddî yoldan başarı kazanmış kişilerden oluştuğu ve bunların bir hayli yağmacı özelliğe sahip olmaları gerektiği belirtilmelidir. Aylâk sınıfa maddiyatçı uğraşılar aracılığıyla girilmekte ve bu uğraşılar, seçme ve uyum süreçlerini kullanarak, sadece yağmacılık sınavında en iyi maddî uyumu gösteren soyların en üst tabakalara geçmesine izin vermektedir. Bu üst tabakalarda yağmacı olmayan mizaca geri dönen bir vaka ortaya çıktığında, söz konusu kişi genelde dışlanmakta ve daha düşük maddî düzeylere geri itilmektedir. Aylâk sınıfta yerini korumak isteyen kişi, maddiyatçı mizaca sahip olmak zorundadır. Aksi takdirde serveti çarçur olacak ve kasttan kovulacaktır. Bu durumun örekleri yeterince çok sayıdadır.

Aylâk sınıf üyeleri sürekli bir seçme işlemiyle sağlanmaktadır. Bu işlem aracılığıyla saldırgan maddî rekabete en uygun bireyler ve soylar, alt sınıflardan uzaklaştırılmaktadır. Daha üst sınıflara ulaşmak isteyenler, yalnız maddî eğilimlerin güzel bir bileşimine sahip olmakla kalmayıp, bu yeteneklerini yükselmelerine engel olabilecek çok önemli zorlukları yenecek şekilde geliştirmiş de olmalıdır. Kazalar bir yana, sonradan görmeler seçilmiş bir gruptur.

Sınıfa seçilerek dahil olma süreci, elbette ki, maddî yarışma adeti çıktığından, yani aylâk sınıf kurumu oluşturulduğundan beri her zaman varolmuştur. Fakat, seçimin kesin temeli her zaman aynı olmamış, dolayısıyla seçme süreci de hep aynı sonuçları vermemiştir. İlk barbar ya da gerçek yağmacı aşamada, uygunluğun ölçütü, kelimenin naif anlamıyla yiğitlik idi. Aylâk sınıfa dahil olmak isteyen adayın aşiretçilik, iriyarılık, gaddarlık, vicdansızlık ve amacında ısrarlılık özellikleriyle donanmış olması gerekiyordu. Bu özellikler servetin birikimi ve sürekli elde tutulması için gerekli sayılıyordu. O zaman da daha sonraları da aylâk sınıfın temeli servet olmuştur. Fakat, serveti biriktirme yöntemleri ve

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

onu elde tutmak için gerekli beceriler yağmacı kültürün başlangıç döneminden bugüne kadar bir ölçüde değişmiştir. Seçme sürecinin bir sonucu olarak, ilk dönem barbar aylâk sınıfın baskın özellikleri kaba saldırganlık, statü karşısında hassasiyet ve kolaylıkla hileye başvurmaktır. Sınıfın üyeleri, yiğitliği görev edinerek, yerlerini korumuşlardır. Barbar kültürün daha geç aşamasında, yarı barışçıl statü rejimi altında toplum yerleşik edinim ve mülkiyet yöntemlerine sahip olmuştur. Basit saldırganlık ve gemlenmemiş kaba güç, yerlerini büyük ölçüde kurnazca yöntemlere ve yasal hilelere bırakmış ve bunlar, servet biriktirmenin onaylanmış yöntemleri konumuna gelmişlerdir. Bundan sonra, aylâk sınıf daha farklı bir dizi yetenek ve eğilimi muhafaza eder olmuştur. Hükmedici saldırganlık ve bununla bağlantılı fiziksel görkem, acımasızca tutarlı bir statü duygusuyla birlikte, hâlâ aylâk sınıfın en gösterişli özellikleri arasındadır. Bunlar geleneklerimizde tipik "soylu erdemler" olarak anılır. Fakat, bunlara giderek artan ölçüde maddiyatçı erdemler eklenmiştir. Daha az göze batıcı olan bu erdemler arasında inanç, basiret ve işi kitabına uydurma becerisi sayılabilir. Zaman geçtikçe ve maddiyatçı kültürün modern barışçıl aşaması yaklaştıkça, bu maddiyatçı erdemler, maddî sonuçlara ulaşmada daha etkin hale gelmiş ve aylâk sınıfa seçilmek ve orada kalabilmek açısından da bunların önemi artmıştır.

Seçme işleminin dayandığı temeller değişmiştir ve günümüzde aylâk sınıfa girmeye elveren eğilimler tümüyle maddiyatçı niteliktedir. Yağmacı barbar karakterden geriye kalan yegâne özellikler, başarılı yağmacı barbar ile yerini aldığı barışçıl yabaniyi birbirinden ayıran amaçta ısrar ve hedefte tutarlılık özellikleridir. Fakat bu özelliklerin maddî başarıya sahip üst sınıf insanları ile üretken sınıfları birbirinden ayıran başlıca etkenler olduğunu söyleyemeyiz. Zira üretken sınıfların modern sınaî yaşam içinde aldıkları eğitim de bu özelliğe ağırlık vermektedir. Amaçta ısrar bu iki sınıfı başka iki sınıftan, yani su götürmez başarısızlar ve alt tabaka suçlulardan ayırmaktadır. Doğal yetenekler açısından, maddiyatçı insan ile suçlu arasındaki benzerlik, üretken insan ile iyi huylu, kesin bağımlı insan arasındaki benzerliğe denktir. İdeal maddiyatçı insan, tıpkı ideal suçlu gibi eşya ve insanları kendi amaçları için kullanır. Başkalarının duygu ve istekleri ile kendi davranışlarının uzun vadeli etkilerini görmezden gelir. Aradaki fark, maddiyatçı insanın statü konusunda daha duyarlı olması ve uzak bir amaç için tutarlı ve uzak görüşlü bir savaşımı sürdürmesidir. İki tip arasındaki benzerlik, spor ve

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

kumara düşkünlükleri ve amaçsız yarışmadan hoşlanmalarıdır. İdeal maddiyatçı insan, yağmacı insan mizacına eşlik eden bir başka çeşitlemeyi daha andırır : Suçlu çoğu zaman batıl inançlara sahiptir. Talihe, büyüye, kadere ve kısmete, kehanete ve şaman törenlerine kuvvetle inanır. Buna din adından ziyade sofuluk adını vermek muhtemelen daha uygun olacaktır. Sofuluk konusunda, suça eğilimli insan, üretken insanlar ya da su götürmez bağımlılardan ziyade maddiyatçı ve aylâk sınıfa mensup insanlara benzer.

Bir modern sanayi toplumunda, başka bir deyişle maddî kültür içinde, yaşam belli eğilim ve yeteneklerin gelişmesi ve korunmasına yönelik bir seçme sürecidir. Günümüzde bu seçici süreç, mevcut ve değişmez bir etnik tipe geri dönüşten ibaret değildir. Daha ziyade, insan mizacını geçmişten devralınan tüm tipler ve çeşitlemelerden biraz farklı bir yapıya sokmak şeklindedir. Evrimin objektif yönü tek değildir. Evrimin normal olarak kabul ettirdiği mizaç, daha istikrarlı ve tekil bir amaca ve daha sürekli çabalara sahip olması ile tüm arkaik insan mizaçlarından ayrılır. İktisat teorisi açısından, seçme sürecinin objektif yönünü sadece bu oluşturur. Yine de bu gelişme çizgisinden önemli sayılabilecek sapmalar görülür. Bu genel eğilim dışında ise, gelişme tek bir çizgide sürmez. İktisat teorisine göre, gelişmenin diğer cepheleri iki farklı çizgiyi takip eder. Bireylerdeki belli kapasite ya da yeteneklerin seçilerek korunmasına ilişkin olarak, bu çizgiler maddî ve sınaî olarak sınıflandırılabilir. Eğilimlerin, tutumların ya da tinin korunmasına ilişkin olarak, bu çizgiler hasetçi ya da bencil ve haseften uzak ya da iktisadî diye adlandırılabilir. Büyümenin iki yönünün entellektüel ya da bilişsel eğilimi itibariyle, birinci çizgi kişisel bakış açısı, itici güç, nitel ilişki, statü ya da değer; ikinci çizgi ise gayri şahsî bakış açısı, sıralama, nicel ilişki, mekanik verim ya da yarar bağlamlarında tanımlanabilir.

Maddiyatçı uğraşılar bu iki yetenek ve eğilim grubundan birincisini harekete geçirir ve nüfus içinde seçici olarak bunları korur. Öte yandan, sınaî uğraşılar ise büyük ölçüde ikinci gruptaki yetenek ve eğilimlere dayanır ve onları korumak üzere gelişirler. Kapsamlı bir psikolojik tahlil, bu iki grup yetenek ve becerinin her birinin mevcut bir mizaç eğiliminin çok yönlü bir ifadesi olduğunu gösterecektir. Bireyin tekliği yüzünden, ilk grupta yer alan ruhsal durum, eğilimler ve ilgiler hep birlikte insan tabiatının bir çeşitlemesini oluşturur. Aynı şey, ikinci

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

grup için de geçerlidir. Bu ikisi, insan yaşamının alternatif yönelimleri olarak ele alınabilir. Öyle ki, herhangi bir birey, az çok tutarlı bir biçimde, bu iki yönden birini seçecektir. Maddiyatçı yaşamın genel eğilimi barbar mizacı muhafaza etmek doğrultusundadır. Fakat, ilk barbarlarda tipik olarak görülen fiziksel zarar verme tutkusunun yerini hilekârlık ve uyanıklık ya da yönetme yeteneği almıştır. Yıkıcılık, farkettirmeden, yerini hilebazlığa bırakır. Maddî uğraşılar arasındaki seçme işlemi, oldukça tutarlı bir biçimde, bu yöne doğru ilerler. Ancak, kazanç rekabeti dışında, maddiyatçı yaşam disiplini aynı etkiyi tutarlı olarak sağlamaz. Modern yaşamın zaman ve mal tüketimine ilişkin disiplini, aristokratik erdemlerin tasfiyesi ya da burjuva erdemlerin güçlendirilmesi konusunda kuşku götürmez bir etkinliğe sahip değildir. Saygın yaşamı belirleyen görenekler, ilk barbarlık aşamasının özelliklerinin de önemli ölçüde devrede olmasını gerektirir. Yaşam geleneğinin bu yönüne ilişkin bazı ayrıntılar daha önceki bölümlerde, aylâklık başlığı altında ele alınmıştır. Daha sonraki bölümlerde başka ayrıntılara da yer verilecektir.

Şu ana kadar belirtilen hususlar, aylâk sınıf yaşantısı ve yaşam kurallarının barbar mizacın muhafazasına yardımcı olacağını göstermektedir. Bu mizacın öncelikle yarı barışçıl ya da burjuva çeşitlemesi, bir ölçüde de yağmacı çeşitlemesi korunacaktır. Dolayısıyla, bozucu etkenler devreye girmediği takdirde, çeşitli toplumsal sınıflar arasında bir mizaç farklılığının gözlemlenmesi beklenir. Soylu ve burjuva erdemler -başka bir deyişle yıkıcı ve maddî özellikler- en çok üst sınıflarda, sınaî erdemler, -yani barışçıl özellikler- ise öncelikle mekanik üretimde görev alan sınıflar arasında görülecektir.

Bu kural, genel ve belirsiz bir biçimde geçerlidir. Fakat, sınanması ne o kadar kolaydır ne de kesin sonuçlar verir. Kuralın kısmen geçersiz olmasını açıklayabilecek pek çok neden vardır. Tüm sınıflar maddî mücadelede bir ölçüde yer alır. Tüm sınıflarda, maddiyatçı özelliklere sahip olmak, bireyin başarısı ve sağkalımı açısından çok önemlidir. Maddiyatçı kültürün egemen olduğu her yerde, insanların düşünce alışkanlıklarını biçimlendiren ve rakip soylardan hangisinin sağ kalacağını belirleyen süreç, yaklaşık olarak, edinime uygunluk temeli üzerinde gelişir. Dolayısıyla, eğer maddî verimin sınaî verimle bağdaştırılması tümüyle imkansız olmasaydı, tüm mesleklerin seçici edimi, maddiyatçı

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

mizacın baskınlığını sağlamak yönünde olurdu. Bunun sonucu ise normal ve belirgin insan tipi olarak "iktisadî insan"ın (homo economicus) ortaya çıkması olurdu. Oysa ki, tek amacı kendi çıkarını kollamak, tek insanî özelliği ise basiret olan "iktisadî insan", modern sanayiin amaçları açısından yararsızdır.

Modern sanayi eldeki işe gayri şahsî ve hasetten uzak bir ilgi duymayı gerektirir. Bu ilgi olmazsa sanayiin karmaşık süreçleri imkansız hale gelir ve hatta tasavvur bile edilemezdi. İşe karşı duyulan bu ilgi, işçiyi bir yanda suçludan, diğer yanda da sanayi kaptanından ayırt eder. İşin amacı topluluğun yaşamını sürdürmesini sağlamak olduğu için, belli bir grup uğraşı çerçevesinde, işe yatkın ruhsal yapı tercih edilir ve seçilir. Ancak, şu kadarı da belirtilmelidir ki, sınaî uğraşılarda bile maddiyatçı özelliklerin seçici olarak tasfiyesi kesin bir süreç değildir ve buna bağlı olarak, bu üretken iş kollarında da barbar mizacın kayda değer ölçüde sağkalımı söz konusudur. Günümüzde, aylâk sınıfın karakteri ile nüfusun genel karakteri arasında bu açıdan çok belirgin bir ayırım yapılamaz.

Sınıflar arasında ruhsal yapı açısından bir farklılık olup olmadığı sorusunun aydınlığa kavuşmasını engelleyen bir husus da tüm sınıflarda kalıtımla gelen özellikleri taklit eden sonradan edinilmiş özellikler bulunması ve bunların, nüfusun tümünde taklit ettikleri özelliklerin gelişmesine yol açmasıdır. Bu sonradan edinilen alışkanlıklar ya da benimsenen karakter özellikleri çoğunlukla aristokrasiye özgü olanlardır. Aylâk sınıfın bir saygınlık örneği olarak işgal ettiği emredici konum, aylâk sınıf yaşam kuramının pek çok özelliğini toplumun alt sınıflarına dayatmıştır. Bunun sonucu olarak, daima ve toplumun her kesitinde aristokratik özelliklerin az ya da çok tutarlı bir biçimde yaşatıldığı görülür. Yine aynı nedenlerle, bu özelliklerin halk arasındaki sağkalım şansı, aylâk sınıfın reçetesinde ve örneğinde bulunmayan özelliklere kıyasla, çok yüksektir. Aristokrasiye özgü yaşam anlayışının ve buna bağlı olarak, az çok arkaik karakter özelliklerinin aktarıldığı önemli bir kanal, ev hizmetkârları sınıfıdır. Bunların iyilik ve güzellik ölçüleri efendileriyle temaslarından etkilenerek gelişir. Öğrendikleri kavramları kendi alt sınıf üyelerine öğreterek, yüksek ideallerin toplumda başka hiçbir surette yayılamayacakları kadar hızla yayılmalarını sağlarlar. "Efendi gibi, adam gibi" deyişi, üst sınıf kültürünün belli unsurlarının halk tarafından hızla benimsenmesine ilişkin, yeterince anlaşılamamış bir gerçeği ifade eder.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Maddiyatçı erdemlerin sağkalımı açısından sınıf farklılıklarını hafifleten bir dizi başka gerçek daha vardır. Maddî mücadele, kötü beslenmiş, dev gibi bir sınıfın ortaya çıkmasına neden olur. Bu kötü beslenme, yaşam gereksinimlerinde ya da saygın bir harcamanın koşullarında ortaya çıkan yetersizliğin sonucudur. Her iki durumda da kişi, ister fiziksel gereksinimler isterse daha yüksek gereksinimler için zorlu bir savaşım içine girer. Kendini aleyhteki koşullara rağmen var etme baskısıyla tüm enerjisi tükenen kişi, yalnızca kendi hasetçi amaçları için savaşmaya başlar ve kapsamı giderek daha daralan, bencil bir gayret içine girer. Bu, üretken yeteneklerin kullanılmayarak geçerliklerini yitirmelerine yol açar. Şu halde, aylâk sınıf bir maddî saygınlık düzenini dayatmak ve alt sınıfların olanaklarını mümkün olduğunca ellerinden almak suretiyle, dolaylı yoldan da nüfustaki maddiyatçı özelliklerin korunmasını sağlamaktadır. Sonuç olarak, öncelikle yüksek sınıflara özgü olan bir karakter tipi, alt sınıflar tarafından da özümsenmektedir.

Yukarıda belirtildiği üzere, üst ve alt sınıflar arasında mizaç açısından büyük farklılıklar yoktur ancak, böyle bir farkın bulunmaması da büyük ölçüde aylâk sınıfın yarattığı emredici örnekten ve bu sınıfın temellerini oluşturan gösterişçi israf ve maddî rekabet ilkelerinin halk tarafından benimsenmesinden kaynaklanmaktadır. Aylâk sınıf kurumu, topluluğun sınaî verimini düşürmek ve insan tabiatının modern sınaî yaşamın gereklerine uyumunu geciktirmek eğilimindedir. Aylâk sınıf şu iki yoldan toplumda yaygın olan mizaç tipini tutucu bir eğilime sokar : (1)Sınıfın içinde ve sınıfın kan bağına girdiği diğer gruplarda arkaik özelliklerin doğrudan kalıtımla aktarılması. (2)Arkaik rejimin geleneklerinin korunup güçlendirilmesi ve böylece, barbar özelliklerin aylâk sınıf kanının karışmadığı gruplarda da sağ alma şansının arturılması.

Ancak, modern toplumlarda özelliklerin sağkalımı ya da tasfiyesi sorununa ilişkin önemli verilerin toplanması ve özümsenmesi yolunda pek bir şey yapılmamıştır. Dolayısıyla, burada savunduğumuz görüşü desteklemek için, eldeki gündelik olguların rastgele incelenmesi dışında, elle tutulur nitelikte pek az şey sunulabilir. Böyle bir sunuşun sıradan ve bıktırıcı olmaması imkansızdır. Ancak, şu zayıf açıklama çerçevesinde bile, savımızı desteklemek için bu sunuşa başvurmak gerekli olmuştur. Bu nedenle, böyle parça bölük bir sunuş içeren ilerideki bölümler için, okurdan peşin olarak biraz hoşgörü istemek durumundayız.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

10

Yiğitliğin Günümüzdeki Sağkalımları

Aylâk sınıf, sınaî topluluk içinde değil, onun sayesinde yaşar. Sanayi ile ilişkileri üretken değil, maddiyatçı niteliktedir. Bu sınıfa girebilmek için, kişinin maddiyatçı yeteneklerini, yani fayda yaratmaya değil edinime yönelik yeteneklerini ortaya koyması gerekir. Bu nedenle de, aylâk sınıfı oluşturan insan malzemesi sürekli bir elemeye tabidir. Seçimin dayandığı temel ise, maddî işlere uygunluktur. Ancak, sınıfın yaşam tarzı büyük ölçüde geçmişten devralınmış olup, barbarlığın ilk aşamasının pek çok alışkanlık ve idealini kendinde toplar. Bu arkaik ve barbarca yaşam tarzı kendini, az ya da çok yumuşatılmış biçimiyle, daha alt sosyal tabakalara da dayatır. Yaşam tarzı ve görenekler, seçme ve eğitim yoluyla insan malzemesini biçimlendirir. Bu eylem, genelde, barbarlığın ilk aşaması olan yiğitliğin ve yağmacı yaşam çağına özgü nitelik alışkanlık ve ideallerin korunmasına yöneliktir. Yağmacı aşamadaki insana özgü olan arkaik mizacın en belirgin ve su götürmez ifadesi, savaşkanlık eğilimidir. Yağmacı etkinliğin topluca gerçekleştirildiği durumlarda, bu eğilime çoğunlukla cengaver ruh ve sonraları da yurtseverlik adları verilmiştir. Uygar Avrupa ülkelerinde kalıtsal aylâk sınıfın orta sınıflara kıyasla daha gelişkin cengaverlik ruhu taşıdığı idiâsını desteklemek güç değildir. Gerçekten de aylâk sınıf bu ayırımla, kuşkusuz kendince haklı olarak, öğünmektedir. Savaş çoğu insanın gözünde şerefli bir uğraş, savaşkan kahramanlık ise şeref kazandıran bir özelliktir. Savaşkan kahramanlığa karşı beslenen hayranlık yağmacı bir mizacın en iyi kanıtıdır. Savaşa karşı beslenen tutku ve bunun göstergesi olan yağmacı mizaç en çok üst sınıf üyelerinde, özellikle de kalıtsal aylâk sınıfta görülmektedir. Dahası, üst sınıfın görünürdeki ciddi uğraşısı, gerek köken gerekse gelişim itibariyle, yağmacı bir uğraşı olan devlet yönetimidir.

Sürekli kavgaya yönelik bir zihniyet konusunda kalıtsal aylâk sınıfla yarışabilecek tek grup, alt tabakalara mensup suçlulardır. Normal

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

dönemlerde, üretken sınıfların büyük çoğunluğu savaşa ilişkin konularda oldukça kayıtsızdır. Sınaf topluluğun etkin gücünü oluşturan bu sıradan insanlar, tahrik edilmedikleri sürece, savunma amacına yönelik olmayan her türlü kavgaya karşıdır. Hatta, savunma gerektiren bir tahrike karşı bile biraz geç tepki verirler. Daha uygar, ya da sınaf gelişimin ileri aşamasına ulaşmış topluluklarda, savaşkan saldırganlık ruhunun sıradan insanlar arasında geçerliliğini yitirmekte olduğu söylenebilir. Bunun anlamı, sınaf sınıflar arasında aşırı bir cengaver ruh gösteren çok sayıda bireye rastlanmadığı değildir. Ayrıca, halkta belli bir dönem için, özel bir tahrikle cengaverlik ateşinin yakılamayacağı da söylenemez. Günümüz Amerikası'nda ve kimi Avrupa ülkelerinde bunun mümkün olduğu görülmektedir. Fakat, böyle geçici coşku dönemleri ve arkalk yağmacı mizaca sahip bireyler dışında, herhangi bir uygar toplumda, kitlelerin savaş konusundaki ataleti muhtemelen savaşı olanaksız kılacak düzeydedir. Bunun istisnaları işgal durumlarında ortaya çıkabilir. Ortalama insanın alışkanlık ve yetenekleri savaş dışında ve pek de görülmeye değer olmayan yönlerde serpilmektedir.

Mizaca ilişkin bu sınıf farlılıkları, kısmen çeşitli sınıfların edinilmiş özellikleri arasındaki farklarla bağlantılı olabilir. Ancak, bunun bir ölçüde de etnik türeme farklılıklarına dayandığı sanılmaktadır. Bu sınıfsal fark, nüfusları etnik açıdan görece homojen olan ülkelerde, sınıfları çok farklı etnik gruplardan oluşan toplumlara kıyasla daha az görünmektedir. Etnik farklılıkların belirgin olduğu bu ülkelerde, genelde, aylâk sınıfa son katılanların, eski aristokrasinin günümüzdeki temsilcilerine kıyasla daha az cengaverlik hevesine sahip oldukları da bu bağlamda belirtilmelidir. Bu sonradan görmeler, yakın bir geçmişte, sıradan nüfus içinden, çıkmışlardır. Bunlar aylâk sınıfa yükselişlerini sözcüğün kadim anlamıyla yiğitlik olarak sınıflandırılamayacak özellik ve yeteneklerine borçludurlar.

Gerçek cengaver etkinlikler bir yana, düello kurumu da aynı üstün savaşkan niteliğin bir ifadesidir ve düello aylâk sınıfa özgüdür. Düello, özde, bir görüş ayrılığının kesin çözümü için az çok planlı olarak savaşa başvurmaktan ibarettir. Uygar topluluklarda ancak kalıtsal bir aylâk sınıfın varlığı halinde normal bir olgu olarak ve hemen sadece o sınıf arasında varlığını sürdürür. Bunun istisnaları (1) çoğu aylâk sınıf üyesi olan ve aynı zamanda özel yağmacı zihniyet eğitiminden geçmiş

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

olan subay ve denizciler ve (2) kalıtım, eğitim ya da her ikisi nedeniyle yağmacı bir yapı ve tutum kazanmış olan alt sınıfa mensup suçlulardır. Yalnızca yüksek düzeyli beyefendiler ve serseriler, görüş ayrılıklarını çözüme kavuşturmak için dövüşe başvurur. Sade insan, genelde yalnızca ani ve aşırı bir öfke nedeniyle ya da alkolün etkisiyle kavga eder. Zira bu etkenler, tahrik unsurlarına karşı normalde gösterilen karmaşık tepkilere ketvurur ve kişi, kendini kabul ettirme içgüdüsünün daha az gelişkin ve daha basit biçimlerine yönelir. Başka bir deyişle, geçici olarak ve düşünmeden, arkaik bir düşünce alışkanlığına geri döner.

Düello, anlaşmazlıklara ya da ciddi öncelik tartışmalarına kesin bir son vermek üzere kullanıldığı için, kişinin kendi saygınlığını kanıtlamak üzere, toplumsal bir görev olarak giriştiği, tahriksiz bir savaşıma dönüşmüştür. Bu türden ve aylâk sınıfa özgü bir adet, Alman öğrenci düellosu denilen savaşçı şövalyeden arta kalmıştır. Suçluların daha aşağı ya da sahte aylâk sınıfı tüm ülkelerde benzer, fakat daha az şekilci bir toplumsal zorunluluğa tabidir: Kişi, tahrik edilmese de, çevresindekilerle kavga ederek erkekliğini kanıtlamak zorundadır. Toplumun tüm sınıflarına mensup erkek çocuklar arasında da benzer bir adet vardır. Erkek çocuk, kendisi ve arkadaşlarının dövüşme becerisi açısından nasıl sıralandıklarını günbegün ve ayrıntılı olarak izler. Erkek çocuklar arasında, kavgaya çağırıldığında cevap veremeyen biri için, yeterince saygın olmak imkânı yoktur.

Bunlar, özellikle muğlak bir yaş sınırının üstündeki erkek çocuklar için geçerlidir. Süt çocuğunun ve henüz sıkı bakım altında tutulan ve gündelik yaşamın her sorununda annesine sığınan küçük çocuğun mizaçları bu kavga düzenine uygun değildir. Yaşamın bu erken döneminde saldırganlık ve çatışma eğilimi pek azdır. Bu barışçıl mizaçtan yağmacı, aşırı hallerde muzır mizaca geçişle ortaya daha girişken ve daha saldırgan bir çocuk tipi çıkar. Bu dönüşüm, bazı çocuklarda diğerlerine kıyasla daha kapsamlı ve şiddetli olur. Çocuk, ister erkek isterse kız olsun, büyümesinin başlangıç aşamasında daha az girişimcilik, saldırganlık ve kendini ve çıkarlarını içinde yaşadığı gruptan tecrit etme eğilimi gösterir. Azarlanmaya karşı daha duyarlı, daha mahcup, çekingen ve insanî ilişkilere daha fazla muhtaç durumdadır. Çoğu insanda bu ilk mizaç, bebeksi niteliklerin tedricî fakat hızlı kaybıyla, gerçek erkek çocuk

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

mizacına dönüşür. Ancak, bazı çocuklarda yağmacı özellikler ya hiç ortaya çıkmaz ya da silik ve belirsiz olarak görülürler.

Kız çocuklarda, yağmacı aşamaya geçiş nadiren erkek çocuklardaki gibi eksiksiz olur. Bunların büyük bölümünde ise bu geçiş hiç görülmez. Bu grupta bebeklikten ergenlik ve olgunluğa geçiş, dikkatin bebeksi amaç ve eğilimlerden ayrılıp yetişkin yaşamın amaç, işlev ve ilişkilerine yöneldiği tedricî ve kesintisiz bir süreçtir. Kız çocuklarda, gelişim süreci içinde yağmacı bir döneme daha ender rastlandığı gibi, bu dönemdeki yırtıcılık ve kendi çıkarlarını grubunkilerden etme tutumu da genelde daha az belirgindir.

Erkek çocukta yağmacı önem genelde oldukça belirgindir ve belli bir süreyi kapsar fakat -bitecekse- olgunluk yaşına erişildiğinde biter. Bu son önermeyi iyice açıklamakta yarar vardır. Çocuksu mizaçtan yetişkin mizaca geçişin hiç gerçekleşmediği ya da kısmen gerçekleştiği durumlar hiç ender değildir. Burada "yetişkin" mizaçtan kasıt, modern sınaî düzen içinde müşterek yaşam sürecine herhangi bir biçimde hizmetleri bulunan ve bu nedenle sınaî topluluğun etkin ortalamasını oluşturduklarını söyleyebileceğimiz, yetişkin yaştaki insanların ortalama mizacıdır.

Avrupalı nüfusların etnik kompozisyonları çeşitlidir. Bazı yerlerde alt sınıflar bile büyük ölçüde barış düşmanı doliko-sarışınlardan oluşur. Bazı yerlerde ise bu etnik ögeye en çok kalıtsal aylâk sınıf arasında rastlanır. Kavga alışkanlığının çalışan sınıf erkek çocukları arasında, üst sınıfların ve başta söylendiği gibi doliko-sarışınların çok yaygın olduğu toplumların erkek çocuklarına kıyasla daha az yaygın olduğu sanılmaktadır.

Eğer çalışan sınıfların erkek çocuklarının mizaçlarına ilişkin bu genelleme alan araştırması yoluyla daha eksiksiz bir gözleme dayandırılabilmiş olsaydı, cengaver mizacın önemli ölçüde ırka özgü bir mizaç olduğu görüşü daha güçlü biçimde desteklenebilirdi. Bu özellik, Avrupa ülkelerindeki baskın üst sınıf etnik tipte (doliko-sarışında) aynı topluluklarda halk kitlesini oluşturan hizmetli alt tabaka tiplerinde olduğundan daha belirgin bir yer tutmaktadır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Erkek çocuğun durumunun toplumdaki değişik sınıfların yiğitlik düzeylerini ciddi bir biçimde etkilemediği sanılabilir. Fakat, bu mizaç, en azından cengaver dürtünün üretken sınıfların ortalama erkek tipinde görüldüğünden daha arkaik bir karakter tipine özgü olduğunu anlamamızı sağlamaktadır. Çocuk yaşamının başka bir çok yönünde olduğu gibi, burada da çocuk, geçici bir süre için ve minyatür ölçülerde, yetişkin adamın gelişmesinin önceki bazı aşamalarını yeniden üretmektedir. Bu yoruma göre, erkek çocuğun istismar ve kendi çıkarlarını tecrit etme eğilimi, barbar kültürün ilk -gerçekten yağmacı- aşaması için normal olan bir insan tabiatına geçici bir geri dönüştür. Başka pek çok konuda olduğu gibi, bu konuda da aylâk sınıf ile suçlu sınıf karakterlerindeki belli çocukluk ve gençlik özelliklerinin yetişkin yaşta da varlıklarını sürdürdükleri görünür. Bu özellikler, daha ilkel kültür aşamalarında normal ve sıradan sayılmış olan özelliklerdir. Eğer sağlam etnik tipler arasındaki temel bir farklılık söz konusu değilse, afili bir suçlu ile titiz beyefendiyi sıradan kalabalıktan ayırt eden özellikler, kısmen, ketvurulmuş bir ruhsal gelişmenin belirtileridir. Bunlar, modern sınaî topluluktaki yetişkinlerin ortalama gelişimine kıyasla daha az olgunlaşmış bir aşamaya işaret etmektedir. Birazdan görüleceği üzere, toplumun bu üst ve en alt tabakalarının temsilcilerinin çocuksu ruhsal yapısı bu gaddar istismar ve tecrit eğiliminden başka bir takım arkaik özellikler ile de ortaya konmaktadır.

Savaşkan mizacın olgunlaşmamışlığı konusunda hiçbir kuşkuya yer vermek istemezmiş gibi, biraz daha büyük okul çocukları arasında meşru çocukluk ile yetişkin erkekliği birbirine bağlayan amaçsız, şakacı, fakat azçok sistematik bir biçimde barışı bozan hareketlerin moda olduğunu görmekteyiz. Genelde bu bozuk davranışlar ergenlikle sınırlıdır. Gençler yetişkin döneme geçerken, bu davranışlar giderek seyrelir ve şiddetlerini kaybederler. Böylece, bireyin yaşamı içinde, grubun yağmacı yaşamdan daha yerleşik bir yaşama geçerken yaşadığı süreç yeniden üretilmiş olur. Pek çok bireyin ruhsal gelişimi, bu çocuksu aşama kapanmadan tamamlanır ve böyle bireyler yaşamlarının sonuna dek savaşkan mizaçlarını korurlar. Dolayısıyla, ruhsal gelişimleri erkeklik aşamasına ulaşan bireylerin genelde geçici olarak yaşadıkları bir arkaik aşama, savaşan ve spor yapan erkeklerin sürekli ruh halini oluşturur. Kuşkusuz, değişik bireyler bu anlamdaki ruhsal olgunluk ve sükunete değişik derecelerde sahip olacak ve belli bir ortalama ölçüyü

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

yakalayamayanlar, modern sınaî topluluk içinde yontulmamış insanlığın bir kalıntısı olarak kalacaklardır. Bunlar, yüksek sınaî verim ve topluluğun yaşamında bir zenginleşme için işleyen seçici uyum süreci içinde bir tezat oluşturmaktadır.

Bu ketvurulmuş ruhsal gelişme, sadece yetişkinlerin gençlere özgü vahşice yiğitlik gösterilerine katılması şeklinde dışa vurulmaz. Yetişkinler aynı zamanda genç insanlardaki benzer davranış bozukluklarını dolaylı yoldan destekler ve cesaretlendirir. Böylece, yetişen kuşağın daha sonraki yaşamında sürebilecek olan gaddarca alışkanlıklar oluşturulur ve topluluğun daha barışçıl bir mizaca doğru yönelmesi de geciktirilir. Böyle saldırgan eğilimlerle donanmış bir kişi, topluluğun ergen üyelerinin alışkanlıklarını yönlendirmek konumunda olduğu takdirde, yiğitliğe geri dönülmesi ve yiğitliğin sürdürülmesi yönünde güçlü bir baskı yaptığı görülecektir. Bu, örneğin pek çok kilise adamı ve toplumun temel taşları olan diğer kişilerin "çocuk bölükleri" ve benzeri ordu tarzı örgütlere son zamanlarda verdikleri desteğin arkasında yatan nedendir. Aynı husus, "kolej ruhu", kolej atletizmi v.b. olguların yüksek öğrenim kurumlarında teşvik edilmesi konusunda da geçerlidir.

Yağmacı mizacın tüm bu belirtileri yağma kategorisinde toplanabilir. Bunlar, ismen yarışmacı bir gaddarlık tutumunun basit yansımaları, kısmen de yiğitliğe saygınlık kazandırmak kastıyla girişilen etkinliklerdir. Her tür spor bu genel nitelemeye uyar. Buna boks maçları, boğa güreşleri, atletizm, atıcılık, balıkçılık, yatçılık ve yıkıcı fiziksel güç ögesi ön planda olmasa bile, beceri yarışmaları dahildir. Spor, düşmanca kavga temelinden kaynaklanmış, yetenekler aracılığıyla kurnazlık ve hilebazlığa dönüşmüştür. İki alan arasında herhangi bir sınır çizmek de mümkün olmamıştır. Spor tiryakiliğinin temelinde arkaik bir ruhsal yapı yatar: Kişi, oldukça güçlü bir yağmacı rekabet eğilimine sahiptir. Serüvenci yağmaya ve zarar vermeye eğilimli olmak, özellikle gündelik dilde "sportmenlik" diye adlandırılan uğraşılarda çok belirgindir.

Erkekleri yıkıcı yarışmalara eğilimli kılan mizacın özde çocuksu bir mizaç olduğu, en çok spor etkinliklerinde belli olur. Bu nedenle, spor tiryakiliği erkeğin ahlâkî yapısının gelişmesinin engellendiğini gösterir. Sporculardaki bu özel çocuksu mizaç, tüm spor etkinliklerinde büyük

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ölçülerde rastlanan aldatmaca unsurunda belirginleşmektedir. Spor dallarındaki bu aldatmaca özelliği, çocukların, özellikle de erkek çocukların eğilimli olduğu oyunlar ve cesaret gösterilerince de görülmektedir. Aldatmaca, her spor dalında aynı derecede görünmez, fakat tümünde kayda değer ölçülerde mevcuttur. Aldatmaca unsurunun, daha yerleşik nitelik taşıyan oyunlardan ziyade, gerçek sporlar ve atletizmde ağırlıklı olduğu düşünülebilir. Fakat, bu kuralın bir geçerliği yoktur. Örneğin, çok yumuşak tavırlı ve gerçekçi adamların bile aşırı miktarda silâh ve techizat taşıyarak ava gittikleri ve bu şekilde yaptıkları işin ciddiyetine kendilerini inandırmaya çalıştıkları belirtilebilir. Bu avcılar, yağma etkinliklerine ilişkin hareketleri ister sinsice ister saldırganca olsun, aşırı abartmak ve histriyonik, oynak bir yürüyüş tarzı kullanmak eğilimindedir. Benzer şekilde, atletik sporlarda da hemen her zaman bol miktarda atıp tutma, kurumlanma ve sözde gizem bulunur. Bu özellikler, söz konusu uğraşıların histriyonik karakterine işaret eder. Tüm bunlarda çocuksu aldatmacanın kalıntıları yeterince açık olarak görünmektedir. Bu arada, atletizmin argosu çoğunlukla savaş terminolojisinden aktarılmış, aşırı kanlı deyişlerden oluşmuştur. Gizli bir iletişim vasıtası olarak başvurulduğu haller dışında, argonun herhangi bir uğraşı için geliştirilmiş olması, muhtemelen söz konusu uğraşının özde aldatmaca olduğunun bir göstergesidir.

Spor dallarının düello ve diğer barışa zararlı davranışlardan farklı olduğu bir diğer nokta, bunlara yağma ve gaddarlık dışında başka bir takım güdüler atfedilmesidir. Muhtemelen ortada başka herhangi bir güdü yoktur. Fakat, spor için bahane edilen nedenler, belki de ikincil nedenler olabilirler. Sporcular (avcı ve balıkçılar) çoğunlukla bu sevgili uğraşılarına gerekçe olarak doğa sevgisi ve dinlenme gereksinimi gibi olgulardan söz ederler. Bu güdüler, kuşkusuz, çoğu durumda mevcuttur ve sporcunun yaşamını güzelleştiren birer rol oynamaktadır. Fakat, bunlar sporun asıl müşevvikleri olamaz. Bu sözde gereksinimler, "doğa"nın önemli bir parçası olan hayvanların canlarını almadan, doyurulabilmeliydi. Gerçekte, sporcunun etkinliklerinin en kayda değer sonucu, mahvedebileceği tüm canlı varlıkları ortadan kaldırarak "doğayı" kronik bir ıssızlık içinde bırakmasıdır.

Yine de, sporcu, dinlenme ve doğayla temas kurma gereksinimini mevcut koşullar altında başka türlü gideremiyeceğini savunmakta haklı

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

olabilir. Geçmişteki bir yırtıcı aylâk sınıfın emredici örneği belli terbiye kurallarını dayatmış ve bunlar aynı sınıfın günümüzdeki temsilcileri tarafından oldukça özverili bir biçimde korunmuştur. İşte bu kurallar, sporcunun doğa ile başka türlü bir ilişki kurmasına izin vermemektedir. Yağmacı kültürden günümüze, gündelik aylâklığın en yüksek biçimi ve onurlu bir uğraşı olarak aktarılan sporculuk, görgü kurallarının tam olarak onayladığı yegâne açık hava etkinliğidir. Şu halde, hayvanları ateşli silâhlar ya da oltayla öldürmenin müşevvikleri arasında dinlenme ve açık hava gereksinimleri de yer almaktadır. Saygınlığını yitirmeyi, dolayısıyla öz saygısının da yara almasını göze alamayan bir kişi, bu gereksinimlerini sistematik katil yoluyla gidermesini emreden kuralı çiğneyemez.

Diğer spor türlerinin durumu da pek farklı değildir. Bunların en iyi örneği, atletizmdir. Saygın yaşam kurallarının gerektirdiği etkinlik, idman ve dinlenme biçimlerine ilişkin kurallar, atletizmde de kendilerini göstermektedir. Atletik sporların tiryakisi olan ya da bunlara hayranlık duyan kişiler, bunların eldeki en iyi dinlenme ve "kültür fizik" olanakları olduğunu savunmaktadır. Saygın yaşamanın kuralları, gösterişçi tüketim olarak sınıflandırılamayacak her tür etkinliği aylâk sınıfın yaşam tarzından dışlar. Dolayısıyla, bu etkinliklerin aylâk sınıfın dayatması ile tüm topluluğun yaşam tarzından dışlanması da muhtemeldir. Aynı zamanda, amaçsız fiziksel çabalar hem bezdiricidir hem de katlanılmaz bir zevksizliği yansıtır. Başka bir bağlamda belirtildiği gibi, böyle durumlarda başvurulan etkinliklere, aldatıcı da olsa, sözde bir amaç atfedilir. Spor hoş bir sözde amaçla renklendirilmiş yararsız etkinliklerde bulunma ihtiyacını karşılamaya yarar. Buna ek olarak, spor aracılığıyla yarışmanın kapsamını genişletmek mümkündür. Bir uğraşının şık ve zarif olabilmesi, aylâk sınıfın saygın israf yasasına uygunluğuna bağlıdır. Aynı zamanda, her tür etkinlik, kısmen de olsa alışılmış bir yaşam ifadesine dönüşebilmek için, yararlı ve somut bir amacı zorunlu kılan insanî kurala uymak zorundadır. Aylâk sınıf yasası kesin ve tam yararsızlığı, emekçilik içgüdüsü ise amaca yönelik etkinliği emreder. Aylâk sınıfın görgü kuralı, yavaş ve yaygın bir etkinlik içinde tüm özde yararlı ya da amaca dönük eylem biçimlerini yaşam tarzından tasfiye eder. Emekçilik içgüdüsünün işleyişi ve tatmin edilme biçimi de benzer bir ayıklama sürecini içerir. Bir eylem biçiminin mutlak yararsızlığı bilincin karmaşık yapısı içinde yaşam sürecinin amaçlı akışına tümüyle

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

yabancı bir unsur olarak yerini almadıkça, bu eylem rahatsız edici ve caydırıcı olarak algılanmaz.

Bireyin düşünce alışkanlıkları kaçınılmaz olarak yaşam sürecine hizmet etme eğilimi gösteren, organik bir bileşim oluşturur. Sistematik bir israf ya da yararsızlık, bir yaşam amacı olarak bu düşünce bileşimine katılmaya kalkışıldığında, ortaya ani bir tiksinti tepkisi çıkar. Ancak, organizmanın bu tiksintisi, dikkati beceriye dayalı ya da rekabetçi çabaların belirsiz amacına yoğunlaştırmak suretiyle bertaraf edilebilir. Spor dalları (avlanma, balıkçılık, atletizm v.b.) yağmacı yaşama özgü olan gaddar yarışma isteği ve diğer beceriler için bir idman olanağı sağlar. Bireyin düşünce kapasitesi ya da eylemleri için mutlak bir amaç arama tutmu gelişmemişse ve yaşamı temelde güdülenmiş davranışlardan ibaretse, üstünlük kurmanın bir yolu olarak spor, ona amaçlı bir etkinlik gibi görünebilir ve emekçilik içgüdüsünü yeterince tatmin edebilir. Bu, özellikle en baskın dürtüleri yağmacı mizacın düşüncesizce yarışma özelliğinden kaynaklanan bireyler için geçerlidir. Aynı zamanda, görgü kuralları böyle bir kişiye maddî açıdan kusursuz bir yaşamın ifadesi olarak da sporu tavsiye edecektir. Mutlak israf ve yaklaşık amaç zorunluluklarına uymak suretiyle, herhangi bir uğraşı, gelenekselleşmiş ve zarif bir dinlenme biçimi olarak kendine yer eder. Diğer dinlenme ve idman biçimlerini iyi eğitilmiş, görgülü ve duyarlı kişilere ahlâkî açıdan olanaksız göründüğü için, spor dalları, eldeki en uygun dinlenme yöntemleri olarak benimsenmiştir.

Fakat, saygın toplum kesiminin atletizmi koruyan üyeleri, bu tutumlarını kendi kendilerine ve çevreye açıklarken, atletizmin gelişim için vazgeçilmez bir değeri olduğunu vurgularlar. Atletik oyunların yarışçının yalnızca fizik yapısını geliştirmekle kalmayıp, hem katılanlar hem de izleyenlerde erkeksi bir ruh halini de pekiştirdiği iddia edilir. Atletik sporların yararı tartışma konusu edildiğinde, bizim toplumumuzda herkesin ilk aklına gelecek oyun, muhtemelen futboldur. Zira, günümüzde atletizmin fiziksel selamete hizmet edip etmediğini tartışanların en çok üzerinde durdukları oyun budur. Bu nedenle, atletizmin yarışçının ahlâkı ve fiziği üzerindeki etkilerine bir örnek olarak bu tipik atletik sporu ele alabiliriz. Pek de yersiz olmayarak belirtildiği gibi, futbol ile kültürfizik arasındaki ilişki, boğa güreşi ile tarım arasındaki ilişkiden pek farklı değildir. Her iki kurumda da, yararlı

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

olabilmek için, ısrarla sürdürülen antrenman ya da eğitime gerek vardır. Kullanılan malzeme, ister hayvansal isterse insanî olsun, dikkatle seçilir ve disiplin altında tutulur ki, evcilleşmenin geçersiz kıldığı yağmacı aşamaya özgü belli yetenek ve eğilimler koruma altına alınıp daha da vurgulanabilsin. Bunun anlamı, yağmacı ya da barbar beden ve zihnin tam ve tutarlı bir rehabilitasyondan geçmesi değildir. Sonuç, daha ziyade barbarizme ya da vahşi doğaya tek yönlü bir geri dönüş, zarar ve umutsuzluk nedeni olan vahşi özelliklerin bir rehabilitasyonu ve vurgulanmasıdır. Vahşi bir ortamda bireyin kendini koruması ve yaşamını zenginleştirmesi için gerekli eğilimlerin sağaltılması ve geliştirilmesi ise söz konusu değildir. Futbol kültürü egzotik bir gaddarlık ve hilekârlık ürünü yaratır. Futbol yoluyla barbarlığın ilk aşamasına özgü mizaç diriltilirken, toplumsal ve iktisadî açıdan yaban karakterin sağaltıcı sayılan özellikleri ise baskı altına alınır.

Atletik oyunlarda başarıyı sağlayan antrenman türü içinde edinilen fiziksel güç, hem birey hem de topluluk için yararlıdır. Zira, diğer koşullar sabit tutulduğu takdirde, bu güç iktisadî yarar sağlar. Atletik sporlara eşlik eden ruhsal özellikler de birey için iktisadî açıdan avantajlıdır ve bunu topluluğun çıkarlarından ayrı olarak ele almak gerekir. Nüfusun bu özellikleri belli oranlarda gösterdiği her toplulukta, söz konusu avantajlar ortaya çıkar. Modern rekabet, yağmacı insan tabiatına özgü bu özellikler temelinde gerçekleştirilen bir kendini kabul ettirme sürecidir. Modern, barışçıl yarışmaya kaldıkları incelmiş biçimleriyle bu özelliklere sahip olmak, uygar insan için adeta bir zorunluluktur. Fakat, bu özelliler, rekabetçi birey için vazgeçilmez olmalarına karşın, topluluğa doğrudan yararlı değildir. Yarışma başarısı, bireyin toplu yaşamın amaçlarına hizmet edebilmesi açısından, ancak dolaylı bir önem taşır. Gaddarlık ve hilekârlık topluluğun ancak diğer topluluklarla giriştiği düşmanca ilişkilerde önem taşır. Bireye ise, eğer yaşadığı ortamda aynı özellikler belirgin ve etkinse, yararları dokunur. Bu özelliklerle gerektiği gibi donanmadan rekabet ortamına giren birey, avantajsız bir durumdadır ve boynuzlu sığırlar arasında kalmış boynuzsuz bir boğayı andırır.

Yağmacı karakter özelliklerine sahip olmak ve geliştirmek, kuşkusuz, iktisadî olmayan nedenlerden dolayı da tercih edilebilir. Barbar yeteneklere karşı yaygın bir estetik ya da etik tercih mevcuttur.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Söz konusu özellikler bu tercihe o kadar etkin bir biçimde hizmet eder ki, estetik etki ya da yararları muhtemel iktisadî yararsızlıklarını dengeler. Fakat, şu anda bu husus bizi ilgilendirmemektedir. Bu nedenle, spor dallarının genelde istenir ve tavsiye edilir olup olmadıkları ya da iktisadî olmayan değerleri konusunda bir açıklama yapılmayacaktır.

Halkın zihninde, sportif yaşama yaraşan erkek tipi çok çekicidir. Spor, sözcüklerin gündelik kullanımıyla özgüven ve arkadaş dayanışması içerir. Bugün bu sözcüklerle övülen özellikler, başka bir bakış açısından, vahşet ve aşiretçilik olarak da tanımlanabilir. Günümüzde bu erkeksi özelliklerin onaylanıp beğenilmesi ve hatta bunların erkeksi olarak tanımlanması birey için ifade ettikleri yarardan kaynaklanmaktadır. Topluluk üyeleri, özellikle de beğeni yasalarını belirleyen sınıf, bu tür özelliklere fazlasıyla sahip olduğu için, bunlara sahip olmayanları kusurlu gibi algılamaktadır. Dolayısıyla, söz konusu özellikleri istisnai ölçüde gelişmiş insanlar da erdemli kabul edilmektedir. Yağmacı erkeğin özellikleri modern toplumların çoğunda kesin olarak ortadan kalkmış değildir. Bunlar, varlıklarını sürdürdükleri gibi, kendilerini ifade ettikleri duygulara seslenildiği anda şiddetli bir biçimde ortaya da çıkarlar. Ancak, sıradan uğraşılarımızı oluşturan özgül etkinliklerde ya da gündelik çıkarlarımızın genel kapsamı ile örtüşen durumlarda yağmacı özelliklerimizin dışa vurulması gerekmez. Herhangi bir sınaî topluluğun sıradan insanlarının bu iktisadî açıdan elverişsiz özelliklerden kurtulmuş gibi görünmelerinin nedeni, sadece bu özelliklerin kısmî ve geçici olarak kullanım dışı kalmaları ve böylece bilinç altına itilmeleridir. Bu özellikler, değişik bireylerde değişik güçte olmak koşuluyla, gündelik alışkanlıklarımızı aşan şiddette bir uyaran karşısında saldırgan davranış ve duygulara dönüşmek üzere hazır beklerler. Yağmacı kültüre yabancı herhangi bir uğraşının bireyin gündelik çıkarları ve duygularına el koymadığı durumlarda, bu eğilimler kendilerini güçlü bir biçimde ortaya koyarlar. Aylâk sınıf ve bu sınıfla ilintili toplum kesimleri bu durumdadır. Bu yüzden, aylâk sınıfa yeni katılanlar spora düşkündür ve yine bu yüzden, nüfusun önemli bir bölümünü çalışmadan muaf tutacak kadar servet biriktirmiş her sınaî toplulukta sporlar ve spor sevgisi hızla gelişir.

Yağmacı dürtünün tüm sınıflarda aynı derecede yaygın olmadığını gösteren basit ve herkesçe bilinen bir örnek vardır. Sadece modern yaşama özgü bir özellik olarak ele alındığında, baston taşımak basit bir

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ayrıntı gibi görünür. Oysa bu adet, tartıştığımız husus açısından özel bir anlama sahiptir. Bu adetin en yaygın olduğu gruplar -halkın zihninde bastonla özdeşleşmiş olan gruplar- gerçek aylâk sınıfın erkekleri, sporcular ve alt sınıfa mensup suçlulardır. Bunlara para ile ilgili uğraşları olan erkekleri de eklemek mümkündür. Sanayide çalışan sıradan erkekler ile sakatlık nedeniyle baston kullananlar dışındaki kadınlar baston taşımazlar. Burada söz konusu olan, kuşkusuz, büyük ölçüde bir kibarlık gösterisidir. Fakat, bu kibarlık gösterisinin temelinde kibarlığın kurallarını belirleyen sınıfın eğilimleri yatmaktadır. Bastonun amacı, onu taşıyan kişinin ellerinin yararlı işlerde kullanılmadığını, yani aylâk olduğunu teşhir etmektir. Ancak, baston aynı zamanda bir silâhtır ve barbar insanın silâhlı gezme gereksinimini karşılar. Oldukça ılımlı bir gaddarlık gösteren bir kişi için bile, böylesine ilkel ve somut bir saldırı aracına sahip olmak çok rahatlatıcıdır.

Lisanın sınırlamaları yüzünden, burada tartıştığımız eğilim, yetenek ve yaşam ifadelerinin onaylanmadığı izlenimini vermemek imkansızdır. Fakat, amacımız insan karakteri ya da yaşam sürecindeki bu aşamaların herhangi birini hor görmek ya da övmek değildir. Yaygın insan mizacının çeşitli unsurları iktisat teorisi açısından ele alınmakta ve burada tartışılan özellikler, toplu yaşam süreci üzerindeki dolaysız iktisadî etkileri itibariyle ölçülüp derecelendirilmektedir. Başka bir deyişle, bu olguları iktisadî bakış açısıyla kavramakta ve topluluğun şu andaki ve yakın gelecekteki iktisadî koşullarının gerektirdiği kurumsal yapıya ve ortama kusursuz bir uyum için yararlı ya da engelleyici olmaları açısından değerlendirmekteyiz. Bu açılardan, yırtıcı kültürden devralınan özellikler pek yararlı değildir. Buna rağmen, yırtıcı insanın enerjik saldırganlığı ve inadı pek de değersiz birer cevher değildir. Bu eğilim ve yeteneklerin iktisadî -daha dar anlamıyla da toplumsal- değerleri incelenirken, başka açılardan ifade edebilecekleri değer üzerinde durulmamaktadır. Daha ilkel bir insanlık aşamasından arta kalan bu özellikler, günümüz sınaî yaşam tarzının yavan vasatlığı ile karşılaştırıldığında ve geçerli ahlâk standartlarına, özellikle de estetik ve şiirsel standartlara göre değerlendirildiğinde, bizim algıladığımızdan çok farklı bir değer kazanabilir. Fakat, tüm bunlar tartışmamızın kapsamı dışında kaldığı için, burada görüş belirtilmeyecektir. Ancak, bizim amacımızla ilgisiz olan kusursuzluk ölçülerinin insan karakterinin bu özelliklerini ve bunlardan kaynaklanan davranışları iktisadî açıdan değerlendirişimizi etkilememesi

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

gerektiğini belirtmeliyiz. Bu, hem aktif olarak spor yapan kişiler hem de sporu izlemekle yetinenler için geçerlidir. Burada spor eğilimi için söylediklerimiz, birazdan aynı bağlamda dinsel yaşama ilişkin olarak geliştireceğimiz çeşitli düşünceler için de geçerli olacaktır.

Bir önceki paragrafın gösterdiği gibi, ele aldığımız eğilim ve etkinlikleri açıklarken, gündelik dili aşağılama ya da özür dileme havası vermeden kullanmak olanaksızdır. Dilin bu özelliğinin önemi, ihtiraslardan uzak, sıradan insanın, sporda ve genel olarak yağmada dışa vurulan eğilimlere karşı benimsediği tutumu göstermesidir. Belki de tam bu noktada, gerek atletik oyunlara gerekse öncelikle yağmacı nitelik taşıyan tüm etkinliklere ilişkin savunucu ya da övücü anlatılar yığınının tümünde sezilen aşağılama imasını tartışmanın zamanı gelmiş olabilir. Barbarlık aşamasından aktarılmış çoğu diğer kurumların sözcülerinde de aynı özür dileyen yaklaşım, en azından başlangıç halinde, görülmektedir. Bir af dilemeye ihtiyaç gösterdikleri düşünülen bu arkaik kurumlar arasında servet bölüşümüne ilişkin tüm sistem, bundan kaynaklanan sınıflar arası statü farklılaşması, gösterişçi israf başlığı altında toplayabileceğimiz tüketim biçimlerinin tümü ya da tümüne yakını, kadının patriyarkal sistem içindeki konumu, geleneksel itikatların ve dinsel törenlerin pek çok özellikleri, özellikle inancın zahiri dışavurumları ve geçerli törenlere ilişkin naif bilgi sayılabilir. Bu nedenle, burada sporu ve sportmen karakteri överken benimsenen af dileyici tutuma ilişkin olarak belirtilen hususlar, uygun anlatım değişiklikleriyle, sosyal mirasımızın yukarıda sayılan diğer unsurları için beyan edilen özürlere de uyarlanabilir.

Genelde muğlak olan ve af dileyen kişinin çok fazla söze dökmediği, ancak anlatım biçiminden algılanabilen bir duygu vardır: Sporun ve sporcu karakterin temelini oluşturan yağmacı dürtüler ve düşünce biçimlerinin sağduyumuza tümüyle hitap etmedikleri duygusu... "Katillerin çoğu pek çarpık karakterlere sahiptir." Bu deyiş, bir ahlâkçının bakış açısından yağmacı mizacın ve bunun açıkça ifade edilip kullanılmasının disiplin üzerindeki etkilerinin nasıl değerlendirildiğini göstermektedir. Deyiş, makul ve olgun insanın kollektif yaşamın amaçları açısından ne ölçüde yağmacı düşüncelere sahip olması gerektiğini göstermektedir. Yağmacı alışkanlıklara dayanan etkinliklere tereddütle bakıldığı ve yağmacı mizacın korunup desteklenmesini savunanların,

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

kendi görüşlerini kanıtlamalarının beklendiği hissedilmektedir. Halk arasında, şimdi tartıştığımız türden eğlence ve girişimleri destekleyen güçlü duygular bulunmakla birlikte, bu duyguların meşruiyetini sorgulayan bir anlayış da yaygındır. Bu meşruiyeti sağlamak için baş vurulan mantık silsilesi çoğunlukla şöyledir: Spor etkinlikleri özde yağmacı ve toplumsal bütünlüğü bozucu bir etkiye sahip oldukları ve sınaî amaçlara yararı dokunmayan eğilimlere geri dönüşü yüreklendirdikleri halde, dolaylı ve uzak bir etkileri de toplumsal ve sınaî amaçlara yararlı bir zihniyeti geliştirmek şeklindedir. Bu ikinci etki kolay anlaşılamayacak bir tersine tümevarım ya da tersine uyarım sonucu ortaya çıkıyor olabilir. Başka bir deyişle, spor aslında hasetçi yağmacılık niteliği taşıdığı halde, uzak ve muğlak bir etkisinin de hasetsiz çalışmaya elverişli bir mizacın gelişmesi yolunda olduğuna inanılmaktadır. Genelde tüm bunlar ampirik olarak gösterilmeye çalışılır ya da gözünü açan herkesin bu net ampirik genellemeyi görebileceği varsayılır. Ancak, bu tez kanıtlanmaya çalışılırken, neden-sonuç arasındaki hatalı bağlantıdan biraz kurnazca kaçınılır ve yukarıda sözü edilen "erkeksi erdemler"in spor yoluyla güçlendiğini göstermekle yetinilir. Fakat, iktisadî açıdan meşrulaştırılması gerekenler bu erkekçe erdemler olduğu için, kanıtlama süreci, başlaması gereken noktada kesintiye uğramaktadır. En genel iktisadî anlatımla, bu açıklamalar, olayın mantığı ne olursa olsun, sporun aslında emekçilik olduğunu anlatmaya çalışmaktadır. Kendini ya da diğer insanları sporun emekçi tutum yarattığına inandırmayı başaramadığı sürece, spor savunucusu huzur bulamayacaktır ve -itiraf etmelidir ki- bulamamaktadır. Söz konusu pratiğin savunuluşundan hoşnut olmadığını, görüşünü açıklarken kullandığı kavgacı üsluptan ya da telaşla ettiği yeminlerden anlamak mümkündür.

Fakat bu savunmalara neden gereksinim duyulur? Eğer halkın duyguları spordan yana ise, neden başka bir meşrulaştırma zemini aranır? İnsan türünün yağmacı ve yarı barışçıl kültür aşamalarında maruz kaldığı uzun süreli yiğitlik disiplini, günümüz insanlarına, gaddarlık ve hilebazlıkta tatmin bulan bir mizaç aktarmıştır. Şu halde, neden spor normal ve sağlıklı insan tabiatının ifadesi olarak kabul edilmesin? Kalıtsal yiğitlik dayatması dahil, bu kuşağın duygularında anlatımını bulan eğilimler dışında uymamız gereken hangi norm bulunabilir? İşte bu gizli norm emekçilik içgüdüsüdür. Bu içgüdü ise yarışma eğiliminden daha temel ve daha kadim bir özelliğimizdir. Yağmacı rekabet, emekçilik

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

içgüdüsünün özel bir biçimi, tüm mutlak eskiliğine karşın, göreli olarak geç ortaya çıkmış, kısa ömürlü bir çeşitlemesidir. Rekabetçi yağma dürtüsü, ki, buna sportmenlik içgüdüsü de diyebiliriz, temelde kendisine kaynak oluşturan en ilkel haldeki emekçilik içgüdüsüne kıyasla daha istikrarsızdır. Bu istikrar normuna göre sınandığında, yağmacı rekabet ve dolayısıyla sportif yaşam yetersiz görünmektedir.

Bir aylâk sınıfın spor dallarını ve hasetçi yağmacılığı ne şekilde ve ölçüde koruduğu, kuşkusuz, kısaca belirtilemez. Şu ana dek sunduğumuz verilerden anlaşılacağı kadarıyla, aylâk sınıfın duyguları ve eğilimleri savaşçı bir tavra ve ruha üretken sınıflarınkinden daha uygundur. Spor konusunda da benzer bir durumun geçerli olduğu anlaşılmaktadır. Fakat, aylâk sınıf spor yaşamına ilişkin yaygın duyguları daha çok dolaylı yoldan ve görgülü yaşam kurallarının aracılığı ile belirlemektedir. Bu dolaylı etki, neredeyse sabit bir biçimde, yağmacı mizaç ve alışkanlıkları güçlendirecek yönde işler. Bu, aylâk sınıfın görgü kurallarınca dışlanan boks, horoz güreşi v.b. kaba sporlar için bile geçerlidir.Güncel görgü kurallarının detayları ne emrederse etsin, aylâk sınıfın onayladığı yasalar, yarışma ve israfın iyi, karşıtlarının ise saygınlıktan uzak olduklarını söylemektedir. Toplumsal varoluşun alacakaranlığında, kuralların ayrıntıları istendiği kadar kolay kavranamayabilir. Bu nedenle de, temeldeki geniş saygınlık kuralları pek düşünülmeden uygulanmakta, bunların geçerlilik kapsamları ya da ayrıntılı olarak belirlenen istisnaları fazla sorgulanmamaktadır.

Atletizm tiryakiliği, yalnız doğrudan katılım şeklinde değil, duygusal ve ahlâkî destek şeklinde de az çok belirgin bir biçimde aylâk sınıfa özgü bir niteliktir. Aylâk sınıf, bu niteliğini alt sınıflara mensup suçlular ve toplumun çeşitli katmanlarında bulunan, baskın yağmacı karakterli, atavistik unsurlarla paylaşır. Batı uygarlığının hüküm sürdüğü ülkelerin nüfuslarında pek az kişi atletik spor ve oyunlardan zevk almayacak kadar yağmacı içgüdülerden yoksundur. Fakat, sanayide çalışan sınıfların sıradan üyeleri arasında spor eğilimi, gerçek bir spor alışkanlığı oluşturacak ölçüde yaygın değildir. Bu sınıflar için spor, yaşamlarının ciddi bir parçası değil, zaman zaman baş vurulan bir eğlence biçimidir. Dolayısıyla, bu sınıftan insanların spor eğilimlerini geliştirdikleri söylenemez. Gerçi bu eğilimi tamamen kaybetmemişlerdir, ama yine de spor eğilimi onların düşünce alışkanlıklarını biçimlendiren hakim bir

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

etken oluşturabilecek kadar sürekli ve canlı bir biçimde ilgilerini çekmemekte ve zaman zaman eğlenmelerini sağlayan bir kalıntı olmaktan öteye gitmemektedir.

Günümüz spor yaşamında görüldüğü gibi, bu eğilim önemli sonuçları olan bir iktisadî etken değildir. Tek başına ele alındığında spor, herhangi bir bireyin üretken verimi ya da tüketimi üzerinde önemli bir dolaysız etkiye sahip değildir. Fakat, spor sevgisinin önemli bir özellik olarak yer aldığı mizaç tipinin yaygınlığı ve gelişmesi, önemli bir olgudur. Bu olgu, topluluğun iktisadî yaşamını hem iktisadî gelişme hem de bu gelişmenin sağladığı sonuçlar itibariyle etkiler. İyi ya da kötü, halkın yaygın düşünce biçimlerinin bu karakter tipi tarafından belirleniyor olması, toplu iktisadî yaşamın kapsam, yön, standart ve ideallerini ve topluluğun çevreye uyum sağlama derecesini büyük ölçüde etkilemektedir.

Barbar mizacı oluşturan diğer özellikler konusunda da benzer bir şey söylenebilir. İktisadi kuram açısından, bu diğer barbar özellikler bir anlatımını yiğitlikte bulan yağmacı mizaca eşlik eden özellikler olarak ele alınabilir. Bunlar, öncelikle iktisadî bir nitelik taşımadıkları gibi, dolaysız iktisadî etkileri de pek büyük değildir. Bu özelliklere sahip olan bireyin uyum sağladığı iktisadî evrim aşaması hakkında bir fikir edinilebilir. Dolayısıyla, parçası oldukları karakterin günümüzün ikisadi gerklerine uyum derecesi için harici bir test oluştururlar. Fakat, bir ölçüde de, bireyin iktisadî yararlılığını arttıran ya da azaltan eğilimler olarak önem taşırlar.

Barbar insanın yaşamında ifadesini bulduğu şekliyle yiğitlik, iki ana yönde ortaya çıkar: Zorbalık ve hile. Bu iki ifade biçimi varlıklarını, değişen derecelerle, modern savaşlarda, maddî uğraşılarda, spor ve oyunlarda sürdürmektedir. Gerek spor gerekse yarışma etkinliklerinin daha ciddî biçimleri her iki eğilimi geliştirir ve güçlendirir. Strateji ya da kurnazlık tüm oyunlarda, savaşkan girişimlerde ve avcılıkta muhakkak yer alan birer unsurdur. Tüm bu uğraşılarda strateji, incelik ve kitabına uygun hilebazlığa dönüşür. Hilebazlık her tür atletizm yarışmasında ve genel olarak sporda yöntem açısından güvenli bir yer tutar. Hilebaz uygulamaların ve hasımlara üstün çıkma girişimlerinin sporun harici özellikleri olduğu hakemlerin uğraşılarını incelemek suretiyle, kolayca

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

görülebilir. Bunlar, hilenin ve stratejik avantajın kabul edilebilir sınırlarını ve ayrıntılarını belirleyen, ince teknik düzenlemelerdir. Eşyanın tabiatı gereği, spor alışkanlığı hilekârlık eğiliminin daha da eksiksiz gelişmesini sağlamaktadır. İnsanları spora eğilimli kılan yağmacı mizacın toplulukta yaygın olması, keskin uygulamaların ve başkalarının bireysel veya ortak çıkarlarına karşı kaba bir ilgisizliğin hakimiyeti de spor alışkanlığı ile bağlantılıdır. Hangi örtü altında ve hangi yasa ya da göreneğin sağladığı meşruiyete dayanılarak da olsa, hileye baş vurmak, dar bir bencilliğin ifadesidir. Sporcu mizacın bu özelliğinin iktisadî değeri üzerinde durmanın bir gereği yoktur.

Bu bağlamda, atletler ve diğer sporcularda görülen en önemli kişisel özelliğin aşırı kurnazlık olduğu da belirtilmelidir. Ulysses'in ganimetleri gerek oyuna özde sağladıkları destek gerekse gayretli sporcuya çevresindekiler arasında sağladıkları şaşaalı konum açısından, hiç de Aşil'inkilerden aşağı kalmamıştır. Kurnazlık gösterileri, herhangi bir saygın orta ya da yüksek okul kurumuna kabul edilen gencin, profesyonel sporcular arasına katılma sürecindeki ilk adımdır. Süsleyici bir unsur olarak kurnaz yüz ifadesi, yarışlara ve diğer rekabetçi oyunlara ciddi bir ilgi gösteren insanların düşünce ve dikkatlerini atletizme çekmekte çok başarılıdır. Aralarındaki ruhsal akrabalığın bir diğer kanıtı olarak, alt sınıf suçlularda da kurnaz yüz ifadesinin kayda değer ölçüde görüldüğü ve bunların da, çoğu rekor adayı genç atletler gibi, bu fizyonomiyi histerikçe abarttıkları görülür. Bu arada, bunun kötü bir şöhret edinmek için çabalayan gençler arasında kabaca "sertlik" diye anılan özelliğin en belirgin işareti olduğu da belirtilebilir.

Kurnaz adamın topluluk için hiçbir iktisadî değeri olmadığı da belirtilmelidir. Bunun istisnası, başka topluluklarda ilişkilerin sertleştiği durumlardır. Kurnaz insanın işlevi, türün yaşam sürecine bir katkı sağlamaz. En iyi koşullarda, dolaysız iktisadî etkisi, topluluğun ortak iktisadî varlığının toplu yaşam sürecine özde aykırı bir gelişmeye dönüştürülmesidir. Bu, tıpta selim olarak kabul edilen bir tümörün selim ve habis oluşumları birbirinden ayıran muğlak çizgiyi aşma eğilimine denktir. Barbarlığa özgü iki nitelik olan gaddarlık ve kurnazlık, yağmacı mizaç ya da tutumu oluşturur. Bunlar dar ve bencil bir zihniyetin ifadeleridir. Her ikisi de hasetçi başarıyı amaçlayan bir yaşamı seçen kişinin rahatına fazlasıyla uygundur. Ayrıca ikisinin de estetik değeri

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

yüksektir ve ikisi de maddî kültür tarafından pekiştirilir. Fakat, her ikisinin de, toplu yaşamın amaçlarına hiçbir katkıları yoktur.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ 1883

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

II

Talihe İnanmak

Barbar mizacın bir diğer tali özelliği de kumarbazlık eğilimidir. Bu karakter özelliğine spor, savaş ya da diğer rekabetçi etkinliklerle uğraşan erkeklerin neredeyse tümünde rastlanır. Kumarbazlığın dolaysız bir iktisadî etkiside vardır. Kumarın, dikkate değer ölçüde yaygın olduğu bir toplulukta, mümkün olan en yüksek toplam üretken etkinliğe ulaşılmasına engel teşkil ettiği kabul edilir.

Kumar eğiliminin tümüyle yağmacı insan tipine özgü olduğu kuşku götürür. Kumar alışkanlığının en önemli unsuru talihe inanmaktır. Görüldüğü kadarıyla bu inanç, en azından temelleri itibariyle, insan evriminin yağmacı aşamadan daha önceki bir aşamasına dayanmaktadır. Talihe inancın bugünkü biçimini, yani sporcu mizaçtaki kumar eğiliminin ana ögesi halini yağmacı kültürde almış olması pekala mümkündür. Modern kültürde aldığı özgül biçimi ise, muhtemelen yağmacı disipline borçludur. Ancak, talih inancı, aslında yağmacı kültürden daha kadim bir tarihten kalma bir alışkanlıktır. Bu inancın nesnelerin animistik algılanışının bir biçimi olduğu söylenebilir. Bu inanç, bir insanî özellik olarak daha eski aşamalardan barbar kültüre taşınmış ve bu kültür içinde mutasyon geçirerek, yağmacı disiplinin dayattığı özgül bir biçim altında, insan gelişiminin daha ileri bir aşamasına aktarılmış gibi görülmektedir. Fakat, her durumda, bunun az çok uzak bir geçmişten devralınmış, modern sınaî sürecin gereklilikleri ile az çok tutarsız ve günümüzün kollektif iktisadî yaşamının tam bir verimliliğe ulaşmasına az çok engel bir arkaik özellik olarak ele alınması gerekir.

Talihe inanmak, kumar alışkanlığının temeli olmakla birlikte, bahis tutuşma adetinin tek ögesi değildir. Güç ve beceri yarışmalarına ilişkin bahislere temel teşkil eden bir diğer dürtü vardır ki, bu olmasaydı, talihe inanmak spor yaşamının önemli bir özelliği konumuna gelemezdi. Bu dürtü, kazanması beklenen kişinin ya da onun tarafını tutanların, kendi

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

adamlarının üstünlüğünü, kaybedenin zararı pahasına arttırmak isteğidir. Bahisteki maddî kazanç ya da kayba orantılı olarak, güçlü kısım daha parlak bir zafer kazanmakla, kaybeden kısım ise daha acı ve aşağılayıcı bir yenilgiyi tatmakla kalmaz. Gerçi bu, maddî açıdan önemli bir husustur. Fakat, bahis çoğunlukla sözlere dökülmese, hatta kesin olarak umut verici sayılmasa bile, tutulan tarafın kazanma şansını arttırmak amacıyla bahse girilir. Kişi, bu amaç için harcanan maddî kaynaklar ve kaygının boşa gidemeyeceği duygusunu taşır. Burada emekçilik içgüdüsünün özel bir biçimi devrededir ve çok belirgin bir animistik anlayış ile desteklenmektedir. Bu anlayışa göre, nesnelerin animistik tutarlılığı, böylesine gayretle ve zorlama ile desteklenmiş ve güçlendirilmiş olan tarafın zaferini sağlayacaktır. Bahis tutmaya ilişkin bu güdü, kişinin kendi favorisini her tür yarışmada desteklemesi şeklinde ortaya çıkmaktadır. Bu güdü kuşku götürmez bir biçimde yağmacı nitelik taşımaktadır. Talihe inanışın bahiste ortaya çıkması gerçek yağmacı güdüyle bağlantılıdır. Şu halde, denilebilir ki, talihe beslenen inanç bahse girerek ifade edildiğinde, yağmacı karakter tipinin ayrılmaz bir parçası olarak kabul edilebilir. Temelleri itibariyle bu inanç, özde insan tabiatının ilkel ve ayrışmamış biçimine özgü, arkaik bir alışkanlıktır. Fakat, yağmacı rekabet güdüsü bu inancın gelişimine yardımcı olduğu zaman, inancın özgül bir biçimi kumar alışkanlığı olarak ayrışacak ve bu daha gelişkin ve daha özgül biçim, barbar mizacın bir özelliği olarak sınıflandırılacaktır.

Talihe inanmak, olguların seyri içinde bir bakıma yersiz bir gerekliliktir. Çok çeşitli mutasyonları ve ifade ediliş biçimleriyle bu inanç, kayda değer ölçüde yaygın olduğu her topluluğun iktisadî verimliliği açısından ciddi bir öneme sahiptir. Bu, öylesine önemli bir husustur ki, inancın kaynağı ve içeriği ile çeşitli inceliklerinin iktisadî yapı ve işlevler üzerindeki etkilerinin daha ayrıntılı bir biçimde tartışılması zorunlu olmaktadır. Aynı şekilde, aylâk sınıf ile bu inancın büyümesi, ayrışması ve sabitleşmesi arasındaki ilişki de ayrıntılarıyla ele alınmaya muhtaçtır. Talihe inancın maddiyatçı kültüre özgü barbar mizaçta ya da modern toplulukların sporcu erkeklerinde kolayca gözlemlenen gelişkin ve bütünleşmiş biçimi en az iki farklı unsur içermektedir. Bunlar, aynı temel düşünce alışkanlığının iki farklı aşaması ya da aynı psikolojik etkenin evrimindeki iki ayrı aşama olarak ele alınabilir. Bu iki unsurun inanç gelişiminde aynı genel çizginin birbirini izleyen aşamaları olarak ele alınması, herhangi bir bireyin düşünce tarzı içinde birarada

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

bulunmalarına engel değildir. Daha ilkel olan biçim (ya da daha arkaik aşama), olgulara adeta kişisel bir nitelik atfeden, animistik bir nesneler ve ilişkiler anlayışıdır. Arkaik insan, için çevresindeki tüm belirgin ve yeterince önemli nesne ve gerçekler, adeta kişisel bir tekillik taşır. Bunların nedensel ilişkilere karışan ve olguları anlaşılamaz bir biçimde etkileyen bir irade gücü ya da eğilimler ile yüklü olduğu düşünülür. Spor yapan kişinin şans ve talih anlayışı ya da tesadüflere inanması, dile getirilmemiş ya da henüz oluşum halinde bir animizmdir. Bu, çoğunlukla hayli muğlak bir biçimde, nesneler ve durumlar için geçerlidir. Ancak, gerçekte tanımlandığı biçimiyle, herhangi bir beceri ya da şans oyununun araç ve aksesuarlarını teşkil eden nesnelerdeki yeteneklerin ortaya çıkmasını engellemesinin, yanılmasının, kandırmasının ya da başka bir biçimde rahatsız etmesinin mümkün olduğu ima edilir. Az çok etkili olduklarına inandıkları büyü ve tılsımlar taşıyan sporcular, çoğunluktadır. Yine hiç az sayılmayacak bir bölüm erkek sporcu da bir bahise para yatırdıkları herhangi bir yarışmada diğer yarışçıların "uğursuzluk getirmesinden" içgüdüsel olarak korkar ya da bir yarışçıyı veya oyundaki bir tarafı desteklemelerinin, o tarafı mutlaka güçlendirmesi gerektiğine inanırlar. Bazıları da, taşıdıkları maskotun gerçekten yararlı olduğuna inanırlar.

Basit biçimiyle talih inancı, nesneler ve durumlarda erişilmez bir teleolojik eğilim bulunduğuna ilişkin, içgüdüsel bir sezgidir. Nesneler ve olaylar belli bir sonuca ulaşma şansına sahiptirler: Sonuç, ya da sürecin o noktası ister bolluk halinde sunulsun, isterse büyük çabalarla ona ulaşılsın, daima özenle arandığı kabul edilir. İnanç, belirsiz biçimde hafifleyerek bu basit animizden yukarıda değinilen ikinci ya da türemiş aşamaya geçer. Burada, erişilmez ve doğa dışı bir aracıya ilişkin, az çok dile gelmiş bir inanç ortaya çıkmaktadır. Doğa dışı aracı, bağlantı halinde olduğu gözle görülür nesneler yardımıyla iş görür, fakat bu nesnelerle birebir olarak özdeşleşmez. Burada "doğa dışı aracı" teriminin kullanılması, söz konusu aracının doğa dışı olarak algılandığını belirtmek dışında bir anlam taşımamaktadır. Bu, animistik inancın bir uzantısından ibarettir. Doğa dışı aracı, kelimenin tam anlamıyla kişiselleşmiş bir aracı olmak zorunda değildir. Fakat, bazı özellikleri öyle kişiselleşmiştir ki, herhangi bir girişimin özellikle bir yarışmanın sonuçlarını keyfi bir biçimde etkileyebilmektedir. Özellikle İzlanda efsanelerine ve eski Cermen masallarına büyük renk katan yaygın *hamingia ya da gipta* (*goefa*,

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

authna) inancı, olayların akışında yer tutan fizik ötesi bir güç kavramının örnekleridir.

İnancın bu ifadesi ya da biçiminde güç, pek kişiselleştirilmiş olmasa da, buna değişik derecelerde bireysellik atfedilmiştir. Bu bireyselleştirilmiş gücün zaman zaman koşullara uyduğu kabul edilir. Genelde bu koşullar, ruhsal ya da doğa dışı niteliktedir. Baş vurulan doğa dışı aracının antropomorfik olarak kişileştirildiği oldukça ileri bir farklılaşma aşamasında ortaya çıkan, oldukça iyi tanınan ve etkileyici bir örnek, savaş savaş üzerine tutuşulan bahistir. Burada, doğa dışı aracının, istek üzerine hakem olarak görev yaptığı ve yarışmanın sonucunu belli bir takım temeller, örneğin yarışmacıların iddialarının eşitliği ya da meşruiyeti üzerine alınmış kararlara uygun şekilde belirlediği düşünülürdü. Günümüzün popüler inançlarında da olguların erişilmez fakat ruhsal açıdan gerekli bir eğilimi olduğu fikri belirsiz bir unsur olarak ortaya çıkar. Örneğin, meşhur "haklı bir dava için savaşan adam üç kez silâhlı sayılır" sözü, günümüzün uygar toplumlarında bile fazla düşünmeyen ortalama insan için anlamını büyük ölçüde korumaktadır. *Hamingia* ya da görünmez bir elin rehberliğine duyulan inancın modern sağkalımı, bu deyişte zayıf ve belki müteredditt bir haldedir. Bu inancın günümüzde tümüyle animistik kişiliğe özgü olmayan bir takım psikolojik güdüler ile de karışmış halde ortaya çıktığı hissedilmektedir.

Çalışmamızın amacı açısından, bu iki animistik güç kavramının birbirlerinden hangi psikolojik süreç ya da etnolojik kalıtım sonucu türediğini daha fazla incelemek gereksizdir. Bu soru, folk psikolojisi ya da inanç ve kültlerin evrimi kuramı açısından çok önemli olabilir. Aynı husus, daha temel bir soru olan, bu iki anlayışın gelişim dizgesi içinde birbirini izleyen ve birbirine bağlı aşamaları olup olmadığı sorusu için de geçerlidir. Burada bu sorulara değinmemizin tek amacı, bizim tartışmamızın bağlamının farklı olduğunu vurgulamaktır. Talihe ya da nesnelerde varolan nedensellik dışı bir güç veya eğilime beslenen inancın bu iki cephesi ya da aşaması, iktisat teorisi açısından, özde aynı nitelikleri taşır. Bunların, bireyin temas halinde olduğu olgular ve süreçlere bakış açısını etkileyen ve onun üretken amaçlara hizmet edebilme ölçüsünü belirleyen düşünce alışkanlıkları olarak, iktisadî bir anlamları vardır. Bu nedenle, herhangi bir animistik inancın güzelliği, değeri ya da yararına

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ilişkin tüm tartışmalar bir yana, bunun bireyin iktisadî bir faktör özellikle de sınaî bir ajan olarak yararlılığına etkisi, tartışma konusu olabilir.

Daha önce kaydedildiği gibi, günümüzün karmaşık sınaî süreçlerinde yüksek yararlılık gösterebilmek için bireyin gerçekleri nedensellik süreçleri içinde kavrama ve iletme becerisi ve alışkanlığına sahip olması zorunludur. Sınaî süreç, hem bir bütün olarak hem de ayrıntıları itibariyle, bir nicel nedensellik sürecidir. Gerek işçiden gerekse sınaî sürecin yöneticisinden beklenen "zeka", nicel olarak belirlenmiş bir nedensellik sürecini hızla anlamak ve buna uyum sağlamaktan ibaret sayılabilir. Bu anlama ve uyum becerisi, aptal işçilerin yoksun bulunduğu beceridir. İşçilerin aldığı eğitimin amacı ise, eğer eğitim sınaî verimi arttırmaya yönelik olarak düzenlenmişse, bu becerinin geliştirilmesidir.

Soydan gelen yetenekleri ya da eğitimi tarafından, olgular ve süreçleri gerçekçi ya da nedensel bir biçimde açıklamaya sevkedilmeyen bireyin, üretkenliği ve sınaî yararlılığı azalır. Olguları anlamanın animistik yöntemlerine duyulan şiddetli bir eğilim sonucu verimin düşmesi, özellikle kitlesel bir bakışla, yani animistik eğilimleri olan bir nüfusun geneli incelendiğinde, çok belirgindir. Modern, geniş çaplı sanayi sistemi içinde animizmin iktisadî sakıncaları çok daha büyük ve etkilidir. Modern sınaî topluluklarda sanayi, sürekli artan bir ivme ile, birbirlerini karşılıklı olarak koşullayan organ ve işlevlerle örgütlenen, kapsamlı bir sisteme dönüşmektedir. Bu nedenle, sanayide çalışan insanların verimliliği için, nedensel süreçleri hiçbir sapmaya uğratmadan anlamak becerisi giderek daha vazgeçilmez olmaktadır. El emeğine dayanan bir sistemde ise el becerisi, çalışkanlık, adele gücü ya da dayanıklılık gibi konularda bir avantaj, işçinin düşünce alışkanlıklarındaki bir sapmayı büyük ölçüde telafi edebilir.

Aynı şekilde, geleneksel tarım üretimi de, işçilerden talep edilen nitelikler açısından el sanatlarını andırır. Her iki üretim biçiminde de işçi, en çok güvenilen birinci güçtür. İşçinin karşılaştığı doğal güçler, onun denetimi ya da basiretinin erişemediği aracılar olarak algılanır. Halkın algılamasına göre bu tür üretimde, nedensellik kavramlarıyla anlaşılması ve sınaî operasyonlar ile işçilerin hareketlerinin kendisine uyarlanması gereken, kapsamlı bir mekanik sürece pek yer yoktur. Üretim yöntemleri geliştikçe, el işçilerinin becerileri giderek daha az anlam ifade eder ve

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

yetersiz bir zekâyı ya da neden-sonuç ilişkilerini kavramakta bir hatayı telâfi etmez olur. Sınaî örgütlenme giderek daha mekanik bir nitelik alır. Bu mekanizma içinde insanın görevi, etkileri kendi yararına olacak doğal güçleri ayırt etmek ve seçmektir. Sanayi içinde işçinin rolü, esas güç olmaktan çıkıp, nicel süreçleri ve mekanik olguları ayırt eden ve değerlendiren kişi olmaya dönüşür. Çevresindeki nedenleri kolayca anlamak ve yansız biçimde değerlendirmek yetisinin göreli ekonomik önemi giderek artar. Düşünce alışkanlıklarının bütünlüğü içinde yer alan ve bu gerçekçi süreçleri kavrama yetisine uygun düşmeyen bir unsur ise, işçinin sınaî yararlılığını düşüren bozucu etkisi nedeniyle, görece bir önem kazanır. Gündelik olguları nicel nedensellik dışında bir temele dayanarak anlamlandırmaya yönelik en hafif bir sapma bile, topluluğun alışılagelmiş tutumları üzerinde yaratacağı kümülatif etki nedeni ile, toplam sınaî verimde kayda değer bir düşüşe yol açabilir.

Animistik düşünce alışkanlığı, oluşum halindeki animistik bir düşüncenin ilkel ve ayrışmamış bir biçiminde ortaya çıkabileceği gibi, olgulara atfedilen gücün antropomorfik şekilde kişileştirildiği daha ileri ve daha bütünlenmiş bir aşamada da ortaya çıkabilir. Böyle canlı bir animistik duygunun ya da doğa dışı bir aracıya veya görülmez bir elin rehberliğine baş vuruşun üretken değeri, kuşkusuz, her iki durumda da hemen hemen aynıdır. Bireyin üretken yararlılığı açısından her iki durumda da sonuç aynıdır. Ancak, bu düşünce alışkanlığının bireyin tüm düşünce tarzını belirleme ya da biçimlendirme derecesi, bireyin animistik ya da antropomorfik formülü çevresindeki olgulara yaklaşımında uygulama hızı ve kapsamına bağlı olarak değişir. Animistik alışkanlık her koşulda nedensel süreçleri bulandırır. Fakat, daha ilkel, üzerinde daha az düşünülmüş ve daha az tanımlanmış animistik güç fikrinin, bireyin entellektüel süreçlerini, antropomorfizmin daha yüksek biçimlerine kıyasla daha belirgin bir biçimde etkilemesi beklenebilir. Animistik alışkanlığın naif biçiminde, uygulama alanı ve kapsamı tanımlanmamış ya da sınırlıdır. Bu nedenle de, bu düşünce kişinin her yaşam aşamasındaki ve yaşamın maddî araçlarıyla her yüzyüze gelişindeki düşünce tarzını elle tutulur bir biçimde etkileyecektir. Animizmin daha ileri ve daha olgun gelişiminde yani antropomorfizmin ayrıntılandırılması içinde tanımlanması ve uygulama alanının tutarlı bir biçimde gözle görülmez olgularla sınırlandırılmasından sonra, giderek artan sayıda gündelik olgu, incelmiş bir animizmi yansıtan doğa dışı aracıya baş vurulmadan

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

açıklanmaya başlanır. İyice bütünlenmiş ve kişileştirilmiş bir doğa dışı aracı, yaşamın basit olaylarıyla başa çıkmak için kullanışlı bir araç değildir. Bu yüzden de pek çok basit ya da kaba olguyu süreçlere bağlı olarak açıklamak alışkanlığına kolaylıkla düşülebilir. Bu yoldan ulaşılan geçici açıklama, ihmal sonucu, kesin bir açıklama gibi varlığını sürdürebilir. Bu, bireyin özel bir tahrik ya da tereddüt nedeniyle asıl sadakatini hatırlamasıyla son bulur. Fakat, özel zorunluluklar ortaya çıktığında,yani neden-sonuç yasasına tamamen ve özgürce başvurmak gereği doğduğunda, birey de, eğer antropomorfik bir inancın etkisindeyse, çoğunlukla evrensel bir çözüm olarak doğa dışı aracıya baş vurur.

Tereddüt durumunda, nedensellik dışı güç ya da aracının çok yüksek yararı vardır. Fakat, bu yarar hiçbir bakımdan iktisadî nitelik taşımamaktadır. Özellikle, antropomorfik bir ilâha özgü tutarlılık ve uzmanlaşmışlık derecesine ulaştığı takdirde, bu güç gerçek bir sığınak ve bir huzur kaynağıdır. Tek övülecek yararı, olguları nedensel süreçlerle açıklamanın zorluğundan bunalan bireye bir kaçış yolu sağlaması da değildir. Burada antropomorfik bir ilâhın gözle görülür ve inkâr edilemeyen erdemlerini estetik, ahlâkî ve ruhsal açılardan ya da siyasal, askerî, sosyal bakımlardan incelemek gerekli değildir. Burada konu, böyle bir doğa dışı aracıya duyulan ve inanan insanın üretken yararlılığını etkileyen inancın daha az göz okşayıcı ve daha az zorlayıcı iktisadî değerlidir. İşte bu dar iktisadî bağlamda bile, araştırma, bu düşünce alışkanlığının daha uzak iktisadî etkilerini kapsamak yerine, inananın emekçilik becerisine yaptığı etkilerle sınırlı kalmaktadır. Daha uzak iktisadî etkilerin belirlenmesi çok güçtür. Bunların araştırılması tanrısal bir varlıkla kurulan ruhsal temasın yaşamı ne kadar kolaylaştırdığına ilişkin güncel önyargılar tarafından öylesine engellenmiştir ki, bunların iktisadî değerini anlamaya yönelik her girişim, şimdilik sonuçsuz kalmak zorundadır.

Animistik düşünce tarzının, inanan kişinin genel zihinsel durumu üzerindeki dolaysız etkisi, modern sanayi için gerekli sayılan anlamıyla zeka fonksiyonunu düşürmek şeklindedir. İnanılan doğa dışı aracı ya da gücün düzeyine bağlı olarak, bu etki farklı ölçülerde ortaya çıkar. Bu husus, barbarın ve sporcunun talih ve güç anlayışları için geçerli olduğu gibi, aynı insanların çoğunluğunda rastlanan ve biraz daha gelişkin bir

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

inanç olan antropomorfik tanrı inancı için de geçerlidir. Bunun -göreli inandırıcılık düzeyi belirtilemese de- daha gelişkin antropomorfik kültler, örneğin sofu uygar insanın inançları için de geçerli olduğunu kabul etmek gerekir. Halkın yüksek antropomorfik kültlerden birine sadakatinden kaynaklanan üretken yetersizlik göreli hafif olabilir, ama görmezden gelinmemelidir. Hatta, Batı kültürünün bu üst düzey kültleri insanların nedensellik dışı güçlere inancının son aşaması da değildir. Bunların ötesinde, aynı animist anlayış, kendisini XIX. yüzyılın tabii hukuk taleplerinde ve bunların modern temsilcisi olan Darwin sonrası "evrim süreci içindeki iyileştirici eğilim" kavramı gibi antropomorfizmi zayıflatan girişimlerde de göstermektedir. Olguların animistik olarak açıklanması, mantıkçıların *ignava ratio** diye adlandırdıkları bir hata biçimidir. Sanayiin ve bilimin amaçları açısından, bu, olguların anlaşılması ve değerlendirilmesine ilişkin bir gafur.

Dolaysız sınaî sonuçları bir yana, animistik düşünce tarzının iktisat teorisi açısından başka nedenlerle de önemi vardır: (1) Bu düşünce tarzı, kendisiyle birlikte bulunan ve önemli iktisadî sonuçları olan başka bazı arkaik özelliklerin varlıkları ve bir bakıma da güçleri için oldukça güvenilir bir belirtidir. (2) Animistik düşünce tarzının antropomorfik kült içinde gelişmesine yol açtığı dinsel kuralların maddî sonuçları iki yönden önemlidir: (a) cemaatin tükettiği malları ve yaygın zevk ölçülerini etkilediği için -bu daha önceki bir bölümde ele alınmıştır- ve (b) üstün bir varlıkla ilişki halinde olma fikrini yerleştirdiği ve varolan statü ve sadakat duygularını daha da sabitleştirdiği için...

Yukarıda (b) maddesinde açıklanan husus açısından, herhangi bir bireyin karakterini oluşturan düşünce alışkanlıklarının bir tür organik bütünlük arz ettiği belirtilebilir. Herhangi bir noktada, herhangi bir yöne doğru bir değişimin ortaya çıkması, diğer yaşam alışkanlıkları ve etkinlik biçimlerinde de değişimlere yol açacaktır. Bu farklı düşünce alışkanlıkları ya da alışılmış yaşam biçimlerinin tümü, bireyin tekil yaşam sürecinin aşamalarıdır. Bu nedenle, herhangi bir uyarana tepki olarak geliştirilen bir alışkanlık, kaçınılmaz olarak, başka uyaranlara verilecek tepkilerin de niteliğini etkileyecektir. İnsan tabiatında belli bir noktanın değiştirilmesi, insan tabiatının tümüyle değiştirilmesi anlamına gelir. Bu nedenden, ve

* Latince: "âtıl akıl"

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

belki daha çok da burada tartışılamayacak, muğlak nedenlerden ötürü, insan tabiatının değişik bazı özellikleri birarada bulunur. Örneğin, gelişkin bir yırtıcı yaşam tarzına sahip olan barbarlar, aynı zamanda güçlü animistik bir yaklaşıma, iyice biçimlendirilmiş bir antropomorfik külte ve çarpıcı bir statü anlayışına sahiptirler. Öte yandan, antropomorfizm ve maddî nesnelerde animistik bir güç bulunduğu duygusu barbar kültürden önceki ve sonraki kültürel aşamaların insanlarında da görülür. Statü kavramı, barışçıl topluluklarda genelde daha zayıftır. Canlı fakat hafifçe uzmanlaşmış bir animistik inancın, kültürün yağmacılık öncesi, yabani aşamasında bulunan insan gruplarının tümümde değilse bile çoğunda bulunduğunu belirtmek gerekir. İlkel yabani, kendi animizmini bir barbar ya da yozlaşmış bir yabani kadar ciddiye almaz. Onun açısından, animizm baskıcı bir batıl inanç değil, bir fantastik mitler uydurma davranışıdır. Barbar kültürde sportmenlik, statü ve antropomorfizm görülür. Günümüzün uygar topluluklarına mensup insanlarının mizaçlarında da benzer çeşitlemelerin birlikte bulunduğu görülebilmektedir. Yağmacı barbar mizacın modern temsilcileri olan sporcular genelde talihe inanırlar. En azından, nesnelerde animistik bir güç bulunduğuna dair yoğun duyguları vardır ve bu duygunun itmesiyle kumar oynarlar. Bu zümrenin antropomorfizm konusunda da benzer bir yaklaşımı vardır. Belli bir itikata bağlananlar, naif ve tutarlı bir biçimde antropomorfik itikatları seçmek eğilimindedir. *Unitarian* ya da *Universalist* mezhepler gibi daha az antropomorfik sistemlerde ruhsal huzur arayan insanlara, sporcular arasında pek az rastlanır.

Antropomorfizm ile yiğitlik arasındaki bu korelasyonla yakından bağlantılı bir gerçek, antropomorfik kültlerin statü rejimine uygun zihniyetleri ortaya çıkarmasalar bile korudukları gerçeğidir. Bu açıdan, kültün disiplin etkisinin nerede bitip, soydan gelen özelliklerdeki çeşitlemelerin nerede başladığını kestirmek olanaksızdır. Yağmacı mizaç, statü anlayışı ve antropomorfik kült, en gelişkin halleriyle, tümden barbar kültüre aittir ve bu üç olgu, kültürün barbarlık aşamasını yaşayan topluluklarda ortaya çıktıkları zaman, aralarında bir tür karşılıklı nedensellik ilişkisi görülür. Günümüz bireyleri ve sınıflarının alışkanlık ve becerilerinde bu özelliklerin yeniden ortaya çıkması, bireysel özellikler ya da alışkanlıklar olarak benimsenen aynı psikolojik fenomenler arasında da benzer bir nedensel ya da organik ilişki bulunduğunu düşündürmektedir. Tartışmamızın daha önceki bir noktasında ortaya

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

çıktığı gibi, sosyal yapının bir unsuru olarak statü ilişkisi, yağmacı yaşam tarzının bir sonucudur. Türetilme biçimi itibariyle, statü ilişkisi özde yağmacı tutumun ayrıntılandırılmış bir ifadesidir. Öte yandan, antropomorfik bir kült, maddî nesnelerde doğa dışı ve erişilmez bir güç bulunduğu inancının üstüne kurulmuş, detaylı bir statü ilişkileri şifresidir. Şu halde, türetilişinin dış olguları açısından kült, arkaik insanın animistik anlayışının bir uzantısı olarak kabul edilebilir. Bu uzantı, yağmacı yaşam tarzı tarafından tanımlanmış ve bir ölçüde dönüştürülmüştür. Bunun sonucu, yağmacı kültüre mensup insana özgü düşünce tarzlarının tümünü benimsemiş, kişiselleştirilmiş doğa dışı bir aracıdır.

Bu vakanın içerdiği ve iktisat teorisini ilgilendiren, dolayısıyla burada ele alınması gereken kaba psikolojik unsurlar şunlardır: (a) Daha önceki bölümde görüldüğü gibi, burada yiğitlik diye adlandırdığımız yağmacı, yarışmacı zihniyet, insan türüne özgü olan emekçilik içgüdüsünün barbar karakterde aldığı görünümdür ve bu özel görünüm, kişiler arasında hasetçi karşılaştırmalar yapma adeti tarafından biçimlendirilmiştir.(b) Statü ilişkisi, kutsanmış bir düzene göre hazırlanmış ve derecelenmiş hasetçi bir karşılaştırmanın ifadesidir.(c) Antropomorfik bir kült, en azından ilk güçlü döneminde, başlıca özelliği insanın aşağılık, kişileştirilmiş doğa dışı aracının ise üstün olarak algılandığı bir statü ilişkisinden ibaret olan bir kurumdur. Bu gözönüne alındığında, insan tabiatı ve insan yaşamına özgü bu üç olgu arasındaki yakın ilişkiyi anlamakta bir güçlük yoktur. İlişki, bu olguların bazı önemli unsurlarının özdeş olması şeklinde ortaya çıkmaktadır. Statü sistemi ve yağmacı yaşam tarzı, emekçilik içgüdüsünün hasetçi karşılaştırma göreneği altında aldığı biçimin ifadeleridir. Diğer yandan, antropomorfik kült ve dinsel törenler, insanın maddî nesnelere özel bir güç yaraşıran animistik inancının aynı hasetçi karşılaştırma göreneği altında aldığı biçimlerdir. Bu nedenle, söz konusu iki kategori -yarışmacı yaşam tarzı ve dinsel törenler- barbar insan tabiatının ve bunun modern uzantılarının birbirini tamamlayıcı ögeleri olarak ele alınmalıdır. Bunlar, aynı eğilimlerin değişik uyaranlara tepki olarak ortaya çıkan değişik ifadeleridir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

12

Dinsel Törenler

Modern yaşamın belli yönlerinin gözden geçirilmesi, barbar kültür ve mizaç ile antropomorfik kültler arasındaki organik ilişkiyi ortaya çıkartacaktır. Yine bu inceleme yoluyla, gerek kültlerin varlıklarını sürdürmeleri ve başarılarının gerekse yaygın dinsel tören biçimlerinin aylâk sınıf kurumuyla ve bu kuruma temel teşkil eden davranış biçimleriyle ilişkili olduğu gösterilecektir. Dinsel törenler başlığı altında ele alınacak olan pratikleri yahut da bu törenlerde dile getirilen ruhsal ve entellektüel özellikleri övmek veya yermek gibi bir amacımız yoktur. Mevcut antropomorfik kültlerin gündelik özelliklerini iktisadî kuram açısından taşıdıkları anlam itibariyle ele almak isteğindeyiz. İman yaşamının ahlâkî ve dinsel değeri, bu çalışmanın kapsamı dışındadır. Kültlerin dayandırıldığı itikatların gerçekliği ya da güzelliği kuşkusuz burada sorgulanamaz. Hatta, ikinci dereceden ekonomik etkileri bile burada ele alınamaz. Zira, konu böyle mütevazi bir taslakta yerini bulamayacak kadar derin ve önemlidir.

Daha önceki bir bölümde, maddî değer ölçülerinin maddî çıkarlarla ilgisi olmayan temellere dayanan diğer değerlendirmeleri nasıl etkilediğine ilişkin birkaç saptama yapılmıştı. Bu ilişki tümüyle tek yanlı bir ilişki değildir. Ekonomik değer ölçüleri ve kuralları da ekonomik olmayan değer ölçülerini etkilerler. Olguların iktisadî etkilerine ilişkin yargılarımızı belirleyen, biraz da bu iktisadî çıkarların ağırlıklı ve ön planda olmasıdır. Bir bakış açısına göre, iktisadî çıkar ancak daha yüksek ve gayri iktisadî bir çıkarın beraberinde olduğunda ağırlık taşır. Şu andaki amacımız açısından, antropomorfik kült olgularının iktisadî etkilerini tecrit etmek gerekmektedir. Kendimizi daha ciddi bir görüş açısından tecrit etmek ve bu olguların iktisadî anlamını, iktisat kuramı dışında kalan yüksek çıkarların getireceği sapmadan olabildiğince arınmış bir biçimde kavramak, belli bir çabayla mümkün olacaktır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Sporcu mizaca ilişkin tartışmanın ortaya serdiği gibi, sporla uğraşan insanın kumar eğiliminin ruhsal temeli, maddî nesneler ve olaylarda animistik bir güç bulunduğu duygusudur. İktisadi amaçlar açısından, bu güç duygusu, animistik inançlar ve antropomorfik itikatlarda ifadesini bulan psikolojik unsurla özdeştir. İktisat teorisinin ele aldığı somut psikolojik özellikler arasındaki kumarbaz ruh hali (ki, sportif davranışa egemendir), farkedilmesi güç bir değişimle dinsel törenlerde tatmin bulan düşünce tarzına dönüşür. İktisat teorisi açısından bakıldığında, sporcu karakter de sofu bir karaktere dönüşür. Bahis tutan insanın animistik duygularının oldukça tutarlı bir gelenekle desteklendiği durumlarda, bu duygular bir tür antropomorfik içerik taşıyan ve doğa dışı ya da fizik ötesi bir aracıya beslenen, az çok dile getirilmiş bir inanca dönüşür. Bunun geçerli olduğu durumlarda, genellikle doğa dışı aracı ile anlaşmaya varmak için belli bir yaklaşım ve uzlaşma yöntemi benimsendiği gözlemlenebilir. Bu yatıştırma ve kandırma ögesi tapınmanın daha kaba biçimleriyle pek çok benzer özelliğe sahiptir. Bu benzerlikler tarihsel kökenlere ilişkin olmasa bile, en azından, psikolojik içeriğe ilişkindir. Doğa dışı güçlerin öfkesini yatıştırma çabası, kesintisiz bir süreç içinde, batıl olarak algıladığımız inançlar ve pratiklere dönüşür ve böylece büyük antropomorfik kültler ile akrabalık iddiasını sürdürür.

Şu halde, sporcu ve kumarbaz mizaç, itikatlara bağlı olan ve dinsel törenleri yerine getiren bir mizacın bazı önemli psikolojik unsurlarını kapsamaktadır. İki mizaç arasındaki başlıca kesişme noktası, olguların işleyişinde erişilmez bir güç ya da doğa dışı bir müdahalenin devrede olduğuna duyulan inançtır. Kumar pratiği açısından, doğa dışı aracıya duyulan inancın temelde çok kesin olmadığı görülür. Özellikle bu aracıya atfedilen düşünceler ve yaşam tarzı, ya da bir diğer deyişle, bunun ahlâkî niteliği ve hadiselere müdahale etme amacı konusunda fazla kesin inançlar yoktur. Sporcunun talih, şans, büyü, maskot v.b. şekillerde varlığını hissettiği, bazen korktuğu ve kaçmaya çalıştığı aracının bireyselliği ya da kişiliğine ilişkin görüşleri de daha az özgül, daha az bütünleşmiş ve ayrışmış durumdadır. Kumarbazlığın temeli, büyük ölçüde basit ve içgüdüsel bir inanca dayanır: Nesnelerde ve olaylarda etkin bir fizik ötesi ve keyfî güç ya da eğilim bulunduğu inancı. Bu güç ya da eğilimin kişisel bir aracı olarak algılanması pek nadirdir. Bahse giren adam, çoğunlukla hem bu naif anlamıyla şansa inanır, hem de herhangi bir itikada sofuca bağlıdır. İtikadın özellikle benimsediği ilâhın erişilmez

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

gücü ve keyfî alışkanlıklarını vurgulayan öğretilerini kabullenmeye çok yatkındır. Bu durumdaki kişi, animizmin iki ya da daha fazla farklı aşamasının hükmü altındadır. Aslında animistik inancın tüm aşamaları, sporla uğraşan her topluluğun ruhsal donanımı arasında, eksiksiz olarak yer almaktadır. Böyle bir animistik kavramlar zincirinin bir ucundaki en temel form içgüdüsel bir talih, şans ve tesadüf anlayışı, diğer ucunda ise tümüyle gelişmiş antropomorfik bir ilâh vardır. İki uç arasında ise gelişme ve bütünlenmenin tüm aşamaları yer alır. Bu doğa dışı aracı inancıyla el ele giden, içgüdüsel bir davranış biçimlenmesi vardır: Bir yandan talihin varsayılan gereklerine uymak, diğer yandan ilâhın anlaşılması güç emirlerine az ya da çok sofuca boyun eğmek...

Bu açıdan, sporcu mizaç ile sapkın grupların mizaçları arasında bir ilişki vardır. Bu mizaç türlerinde, antropomorfik bir külte karşı sıkı bir eğilim mevcuttur. Gerek sapkın gerekse sporcu insanlar, genelde benimsenmiş herhangi bir dine bağlanmak ve dinsel törenleri yerine getirmek konusunda topluluğun diğer üyelerinin ortalamasından daha yüksek bir eğilim gösterirler. Dikkate değer bir başka husus da, bu sınıfların inançsız üyelerinin, benimsenmiş bir inanca katılmak eğiliminin, diğer inançsızlara kıyasla daha yüksek olmasıdır. Bu gözlem, spor dallarının, özellikle de daha naif yırtıcı nitelik taşıyan atletik sporların sözcüleri tarafından, özellikle mazeret olarak ileri sürülür. Hatta, atletik yarışmalara katılanların dindarlıklarının sporcu yaşamın erdemli bir yönünü oluşturduğu oldukça ısrarlı bir biçimde iddia edilir. Sporcular ve yağmacı suçlu sınıfların çoğunlukla bağlı bulundukları ya da bu sınıfların din yoluna giren üyelerinin bağlandığı kültün, genelde büyük dinlerden biri değil, tümüyle antropomorfik bir ilâha bağlantılı bir kült olduğu gözlemlenebilir. Arkaik, yırtıcı insan tabiatı, hristiyanlığın spekülatif ve batınî itikatlarının Birinci Amaç, Evrensel Akım, Dünya Ruhu ya da Ruhsal Yön türünden kavramları ve nicel nedensel süreçlere dönüşen bir kişiliğe ilişkin zorlayıcı fikirleri ile tatmin olmaz. Atletin ya da suçlunun düşünce yapılarına uygun nitelikte bir kült örneği olarak, Salvation Army denilen militan kilise örgütü gösterilebilir. Bu örgütün bir kısım üyeleri, alt sınıflara mensup sapkınlar arasından seçilmiştir ve özellikle subayları arasındaki sporcuların oranı, toplum içindeki ortalama sporcu oranından daha yüksektir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Kolej atletizmi de konuyla ilgili bir olgudur. Kolej yaşamının dinsel yönünün sözcüleri tarafından ileri sürülen -ve çürütülmesi için bir neden göremediğimiz -bir iddiaya göre, bu ülkedeki herhangi bir öğrenci grubundan çıkması beklenen atletik potensiyel, aynı zamanda belirgin bir biçimde sofudur. Yahut, en azından, sporcu öğrencinin dinsel törenlere bağlılığı atletizm ve diğer sporlarla daha az ilgilenen öğrencilere kıyasla daha yüksektir. Bu, teorik olarak da beklenebilecek bir husustur. Bu arada belirtmeliyiz ki, bu husus, bir bakış açısına göre, kolej spor yaşamına, atletizme ve bu işlerle uğraşan kişilere itibar kazandırmaktadır. Kolejli sporcuların bir meslek ya da bir yan uğraş olarak dinsel propaganda ile meşgul olmaları sıkça rastlanan bir durumdur ve bu sporcuların genelde daha antropomorfik bir kültün propagandasını yapmaya eğilimli oldukları gözlenir. Öğretilerinde, antropomorfik ilâh ile onun insan tebaası arasındaki kişisel statü ilişkisine ağırlık vermekte ısrar ederler.

Kolej mensupları arasında atletizm ve dinsel etkinliklerin birlikte bulunması, yeterince bilinen bir olgudur. Fakat, bunun özel bir yönüne, oldukça belirgin olmasına karşın, henüz dikkat çekilmemiştir. Kolej sporcularının çoğuna egemen olan dinsel gayret kendisini özellikle erişilmez bir ilâha gösterilen sorgusuz sualsiz bir iman ve naif ve uysal bir boyun eğişle dışa vurur. Bu yüzden de, imanın bir takım zahirî biçimlerini yaymaya çalışan avam tabakaya özgü dinsel örgütlerle bağlantı kurmayı tercih eder. Bu örgütlerin örnekleri Young Men's Christian Association (Genç Hristiyan Erkekler Birliği) ya da Young People's Society For Christian Endavour (Genç Hristiyan Çalışma Birliği) olabilir. Bu kuruluşların amacı "pratik" dini yaymaktır. Bu örgütler, sanki sporcu mizaç ile arkaik iman arasındaki ilişkiyi savunmak ve pekiştirmek istermişçesine, enerjilerinin önemli bir bölümünü atletik müsabakalarda ve benzeri talih ve beceri oyunlarında harcamaktadırlar. Hatta, denebilir ki, bu tür sporlar tanrının lütfuna ulaşmak için uygun birer aracı olarak kabul edilmektedir. Görünüşe bakılırsa, bunlar insanları din yoluna sokmak için ve kazanılan müminlerin inancını korumak için birer araç olarak kullanılmaktadır. Başka bir deyişle, animistik duygular ve yarışma eğilimi için birer idman oluşturan oyunlar zahiri kültler ile uyumlu olan zihniyeti biçimlendirmek ve korumak açısından yararlıdır. Dolayısıyla, bu spor etkinlikleri, avam örgütler elinde, bir papz

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

namzedinin ya da tam bir kilise üyesinin hakkı olan ruhsal statüye ulaşmanın aracı haline gelmektedir.

Yarışmacı ve alt düzeyde animistik eğilimlerin kullanılması ve uygulanmasının dinsel amaçlar açısından çok yararlı olduğunu kanıtlayan bir gerçek, pek çok mezhepte rahiplerin, bu konuda avam örgütlerin peşinden gitmesidir. Pratik dine verdikleri ağırlık itibariyle avam örgütlere en yakın duran kilise örgütleri, geleneksel dinsel törenlerine bu tür pratikler katacak kadar ileri gitmişlerdir. Böylece, kilisenin tasvibiyle hareket eden "çocuk bölükleri" ve diğer örgütler, cemaatin genç üyelerinde yarışma eğilimi ve statü duygusunu geliştirecek etkinliklerde bulunmaktadır. Bu ordu benzeri örgütler, yarışma ve hasetçi mukayese eğilimini vurgulayıp geliştirmek ve bu yoldan kişisel efendi-boyun eğen ilişkisini mümkün kılan doğal yatkınlığı idrak ve tasdik etmek eğilimindedir. Bir mümin, kuşkusuz, itaat etmeyi ve cezaları tatlılıkla kabullenmeyi bilen bir kişidir.

Fakat, bu pratiklerin geliştirdiği ve koruduğu düşünce biçimleri antropomorfik kültlerin özünün ancak yarısını oluşturur. Sofu yaşamın diğer tamamlayıcı ögesi, yani animistik zihniyet, kilisenin tasvibiyle örgütlenen başka bir dizi uygulama ile seçilir ve korunur. Bunlar, kilise pazarı ya da piyangosunun bir tipini oluşturduğu kumar etkinlikleridir. Bu pratiklerin gerçek dinsel törenlerle bağlantılı olarak ulaşabildikleri meşruiyet derecesini göstermek üzere, bu piyangolar ve diğer basit kumar imkanlarının daha az inaçlı kişilerden ziyade dinsel örgüt üyelerine hitap ettiği belirtilebilir.

Tüm bunlar, bir yandan insanları spora ve antropomorfik kültlere iten mizacın aynı mizaç olduğunu, diğer yandan da spor, belki özellikle de atletizm alışkanlığının dinsel törenlerle tatmin bulan eğilimlerin gelişmesine yol açtığını kanıtlar gibidir. Öte yandan, dinsel törenlere alışkın olmanın, atletizme ve hasetçi karşılaştırma ve talihe sığınma gerektiren oyunlara karşı eğilimi arttırdığı da görülmektedir. Ruhsal yaşamın bu iki yönünde dışa vurulan eğilimler özde aynıdır. Yağmacı içgüdü ve animistik yaklaşımın egemen olduğu barbar mizaç, normalde her iki yöndeki davranışlara da yatkındır. Yağmacı zihniyet, kişisel saygınlık ve kişilerin göreli konumları konusunda belirgin biçimde duyarlıdır. Kurumların biçimlenmesinde yağmacı yaklaşımın egemen

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

unsur olduğu sosyal yapı, statü üzerine temellenmiştir. Yağmacı bir topluluğun yaşam tarzında en önemli norm, üst ve ast, soylu ve soysuz, egemen ve boyun eğen kişiler ve sınıflar ya da efendi ile köle arasındaki ilişkidir. Antropomorfik kültler, sınaî gelişimin yağmacı aşamasından bugüne kalmış ve aynı ekonomik farklılaşmaya -üretici ve tüketici farklılaşması - göre biçimlenmişlerdir. Onlara da aynı efendilik/ hizmetkârlık ilişkisi egemendir. Bu kültlerin ilâhlarına atfettikleri düşünce biçimleri, ortaya çıktıkları iktisadî ayrışma aşamasına uygun düşer. Antropomorfik ilâh, öncelikli olan tüm konularda titizlik gösteren ve efendiliğini dayatmaya ve gücünü keyfî bir biçimde kullanmaya yatkın bir varlık olarak kabul edilir. Bir başka deyişle ilâh, son karar verici olarak, zora başvurmak alışkanlığındadır.

Antropomorfik itikadın daha ileri ve olgun biçimlerinde, varlığıyla ürkütücü ve gücüyle erişilmez olan ilâha atfedilen bu hükmedici davranışlar, "Tanrı Baba" kavramı ile ilişkilendirilmiştir. Doğa dışı aracıya atfedilen ruhsal tutum ve yetenekler, hâlâ statü rejimine uygun niteliktedir. Fakat, artık yarı barışçıl kültür aşamasına özgü patriyarkal bir görünüm alırlar. Yine de belirtmek gerekir ki, kültün bu ileri aşamasında bile imanı ifade eden törenler sürekli olarak ilâhın yücelik ve zaferini övmeye ve hizmetkârlık ve sadakat yeminleriyle, onu hoşnut kılmaya yöneliktir. İlahı hoşnut kılma ya da tapınma eylemi, bu eylem aracılığıyla yakınlık kurmaya çalışılan erişilmez güce atfedilen statüye uygun bir biçimde düzenlenir. Çok yaygın olarak kullanılan Hoşnut kılma yöntemleri hâlâ hasetçi karşılaştırma içeren ya da ima eden yöntemlerdir. Böyle arkaik insana özgü niteliklerle donanmış bir antropomorfik ilâha beslenen sadakat, inanan kişide de arkaik eğilimler bulunduğunu gösterir. İktisat teorisi açısından, ister fiziksel isterse fizik ötesi bir varlığa karşı olsun, sadakat ilişkisi yağmacı ve yarı barışçıl yaşam tarzlarının çok önemli bir bölümünü oluşturan kişisel boyun eğmenin bir çeşitlemesi olarak kabul edilmelidir.

İlahını zorbalıkla yönetmeye eğilimli, savaşçı bir şef gibi algılayan barbar yaklaşım, ilk yağmacı aşama ile günümüz arasında kalan kültürel aşamalara özgü daha yumuşak ve daha ağırbaşlı yaşam alışkanlıkları nedeniyle, büyük ölçüde yumuşamıştır. Fakat, sofu hayal gücünün bu saflaşmasına ve bunu izleyen davranış kurallarındaki yumuşama ve ilâha atfedilen yeni niteliklere karşın, halkın zihninde, ilâhların tabiat ve

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

mizaçlarına ilişkin düşüncelerde barbarca kavramların önemli kalıntıları bulunmaktadır. Bu nedenledir ki, örneğin, ilâh ve onun insanların yaşam süreciyle ilişkileri tanımlanırken, hâlâ savaş ve yağma lügatçelerinden ödünç alınma kavramlar ve hasetçi karşılaştırmaya ilişkin ifadeler ile konuşulduğu görülebilmektedir. Bu konuşma biçimleri, itikadın daha mülayim çeşitlemelerine bağlı, daha az savaşkan, modern topluluklara hitap ederken bile etkili olmaktadır. Halktan konuşmacıların barbarlara özgü lâkapları ve mukayese kavramlarını böyle etkin biçimde kullanmaları, modern neslin barbarca erdemlerin saygınlık ve yararlarını hararetle takdir ettiğini ve sofu tavır ile yağmacı düşünce tarzı arasında bir miktar yakınlık bulunduğunu düşündürmektedir. Modern dindarların taptıkları ilâhlara gaddarca ve intikamcı duygu ve davranışlar atfolunmasına karşı çıkmaları, ancak meseleyi etraflıca düşündükleri takdirde söz konusu olmaktadır. İlaha atfedilen kan dökücü lâkapların halkın algılamasında yüksek bir estetik ve onurlu değer taşıması, yaygın olarak gözlemlenen bir olgudur. Başka bir deyişle, bu lâkapların içerdikleri telkinler, uzun boylu düşünmeye alışkın olmayan zihinlerimize pek uygun gelmektedir.

> Gözlerim Efendi'nin gelişindeki zaferi gördü :
> Efendi gazap üzümlerinin durduğu bağı çiğneyip geçti
> O korkunç keskin kılıcından kader şimşeklerini çaktırdı
> Gerçeğin yoluna devam edip gidiyor.

Sofu insanın başlıca düşünce alışkanlıkları, günümüz toplumsal yaşamının iktisadî gerekleri açısından yararlılığını büyük ölçüde yitirmiş, arkaik bir yaşam düzenine uygundur. Günümüz toplumsal yaşamının gereklerine uyan iktisadî örgütlenme, statü rejimini aşmıştır ve bu örgütlenme içinde kişisel hizmet ilişkisinin yeri ve yararı yoktur. Topluluğun iktisadî verimi açısından kişisel sadakat duygusu ve bu duyguda ifadesini bulan genel zihniyet, insanî kurumların mevcut koşullara sağlıklı bir uyum sağlamasını engelleyen kalıntılardır. Barışçıl ve üretken bir topluluğun amaçlarına en uygun düşünce tarzı, maddî olguların mekanik düzen içinde gözle görülür varlıklar olarak taşıdıkları değeri takdir eden, gerçekçi mizacın düşünce tarzıdır. Nesnelere içgüdüsel bir tavırla animistik güçler atfetmeyen, şaşırtıcı olguları açıklamak için doğa dışı müdahale kavramına sığınmayan ve olayları insanlara yarayacak şekilde yönlendiren görünmez bir ele bel

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

bağlamayan bir zihniyettir bu... Modern koşullar altında en yüksek iktisadî etkinliğin gereklerini sağlayabilmek için, dünyadaki süreçler, nicel ve duygusallıktan uzak güçler ve sistemler halinde kavranmalıdır.

Daha sonraki iktisadî zorunluluklar açısından ele alındığında, sofuluk, belki de her şekliyle, daha eski bir toplu yaşam aşamasının bir kalıntısı ve engellenmiş bir ruhsal gelişimin belirtisi olarak ele alınmalıdır. Kuşkusuz, iktisadî yapısı temelde hâlâ bir statü sisteminden oluşan ve ortalama insanın tutumlarının bireysel bir efendilik/hizmetkârlık ilişkisine göre biçimlendiği topluluklarda, herhangi bir insanın topluluk ortalamasını aşmayacak şekilde sofu olması, yaygın yaşam biçiminin basit bir ayrıntısı olarak görülmelidir. Bu, geleneksel ya da kalıtsal yatkınlıklar gibi farklı nedenlerle tümüyle sofuluğa yönelen topluluklar için geçerlidir. Bu bakış açısıyla, sofu bir topluluk içinde yaşayan sofu bir birey, bir geri dönüş vakası değildir, zira topluluğun tam içinde yer almaktadır. Ancak, modern sınaî koşullar açısından, istisnai sofuluk, yani topluluktaki ortalama sofuluk düzeyini hayli aşan bir dindarlık, pekala atavistik bir özellik olarak kabul edilebilir. Kuşkusuz, bu olguları başka bir açıdan ele almak da aynı derecede meşrudur. Bunlar başka bir amaçla incelenebilir ve bizim sunduğumuz tanım tam tersine çevrilebilir. Dinsel ihtiyaçlar ya da sofu beğeninin talepleri söz konusu edildiğinde, eşit bir inandırıcılık ile belirtilebilir ki, modern sınaî yaşam içinde yetişen insanların ruhsal tutumu, iman yaşantısının özgürce gelişmesine uygun değildir. Sınaî sürecin ileri aşamasına bir eleştiri olarak, bu aşamaya özgü disiplinin, materyalist ve dindarlığa düşman bir disiplin olduğu öne sürülebilir. Estetik açıdan da benzer birşey söylemek mümkündür. Fakat, bunlar ve benzeri düşünceler, kendi açılarından ne kadar meşru olurlarsa olsunlar, bu incelemede bir yerleri yoktur. Zira, bu inceleme, söz konusu olguları iktisadî açıdan ele almaktadır.

Antropomorfik düşünce tarzının ve dinsel törenlere tiryaki olma halinin ciddi iktisadî önemi, bizimki gibi dindar bir topluluk içinde iktisadî bir olgu olarak tartışılması ancak zevksizlik şeklinde algılanabilecek bir konu üzerinde durmamızın gerekçesi olarak kabul edilmelidir. Dinsel törenler, bir mizacın belli özelliklerinin göstergesi olarak iktisadî önem arzederler. Bu mizaç, yağmacı düşünce tarzıyla ve dolayısıyla, üretkenliğe yönelik olmayan özelliklerle birlikte bulunur. Dinsel törenler, bireyin üretkenliğini etkilemesi açısından kendine göre

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

bir iktisadî önem taşıyan bir zihinsel tutumun varlığına işaret ederler. Daha dolaysız önem taşıyan bir özellikleri ise, topluluğun iktisadî etkinliklerini; özellikle de malların bölüşümü ve tüketimini etkilemeleridir.

Törenlerin en önemli ekonomik etkileri, belli mal ve hizmetlerin sofuca tüketiminde izlenir. Herhangi bir kültün zorunlu kıldığı törensel donanım, örneğin adak yerleri, tapınaklar, kiliseler, giysiler, kurbanlar, özel törenler, bayramlık giysiler v.b., hiçbir dolaysız maddî amaca hizmet etmez. Dolayısıyla, tüm bu maddî araçlar, horgörü amacı taşımaksızın, gösterişçi israf kategorisine dahil edilebilir. Aynı şey, dinsel bağlamda tüketilen kişisel hizmetler için de geçerlidir: Örneğin, rahiplik eğitimi, rahiplik görevleri, hac ziyaretleri, oruçlar, yortular, ev işine ilişkin dinsel kurallar gibi... Bu tüketimle yerine getirilen törenler, aynı zamanda antropomorfik külte temel teşkil eden düşünce alışkanlıklarının itibarını daha yaygın ve daha kalıcı hale getirir. Bir başka deyişle, bu törenler statü rejimine özgü düşünce alışkanlıklarını güçlendirirler. Bu yönleriyle, sanayiin modern koşullarda en etkin biçimiyle örgütlenmesine engel oluştururlar ve iktisadî kurumların günümüz koşullarının gerekli kıldığı yönde gelişmesine karşı dururlar. Çalışmamız açısından, bu tüketimin hem dolaylı hem de dolaysız etkileri topluluğun iktisadî verimini düşürmek yolundadır. Şu halde, antropomorfik bir ilâha hizmet için tüketilen mal ve emek, iktisat teorisi çerçevesinde ve yaklaşık sonuçları itibariyle, topluluğun hayatiyetini azaltan bir nitelik taşır. Bu tür tüketimin daha uzak, dolaylı ve ahlâkî etkilerinin neler olduğu sorusu kesin bir yanıt bulamadığı gibi, bu çalışmada ele alınabilecek bir soru da değildir.

Ancak, dinsel amaçlı tüketimin genel iktisadî niteliğini başka amaçlara yönelik tüketim biçimleriyle karşılaştırmak, yerinde olacaktır. Dinsel amaçlı mal tüketimine yol açabilecek nedenler ve güdülerin çeşitliliğinin giderilmesi, hem bu tüketimin değerini hem de bu tüketimle uyumlu olan genel düşünce biçimini anlamamıza yardımcı olacaktır. Antropomorfik bir ilâhın hizmetinde yapılan tüketim ile barbar kültürü yaşayan bir toplumun üst sınıfına mensup bir aylâk beyefendi -bir şef ya da patriyark- hizmetinde yapılan tüketim arasında şaşırtıcı bir koşutluk -belki de bir özdeşlik- vardır. Gerek şef gerekse ilâh için hizmetkârları tarafından hazırlanan pahalı barınaklar vardır. Bu binaların ve

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

hizmetkrların özellikleri, tür ve miktar açısından sıradan olmamalıdır. Bunlar daima büyük bir gösterişçi israf unsuru içerirler. Ayrıca, dinsel barınakların yapıları ve düzenleri itibariyle daima arkaik bir görünümde oldukları da belirtilmelidir. Aynı şekilde, hem şefin hem de ilâhın hizmetkârları da, onların huzuruna çıkarken özel ve süslü giysilere bürünmek zorundadır. Bu giysilerin tipik iktisadî özelliği, sadece vurgulanmış bir gösterişçi savurganlık değildir. Rahiplerde, barbar hükümdarın hizmetkârları ya da nedimlerine kıyasla daha belirgin olarak görülen bir diğer özellik, bu giysilerin her zaman bir ölçüde arkaik bir görünüm taşıması zorunluluğudur. Ayrıca, topluluğun sıradan üyeleri de şefin ya da ilâhın huzuruna çıkacakları zaman, alelde günlerdeki giysilerinden daha pahalı giysilere bürünmek zorundadırlar. Burada bir kez daha, şefin kabul salonu ile tapınak için geçerli uygulamalar arasındaki koşutluk belirginleşir. Belirli bir giysi temizliği kuralı vardır ki, iktisadî açıdan, giysilerin üretken bir uğraşıyı ya da maddî yararı olan herhangi bir çalışma alışkanlığını ele vermeyecek durumda olmasını zorunlu kılar.

Bu gösterişçi israf ve üretimin izlerinden törensel bir biçimde arınma zorunluluğu, kutsal günlerde kullanılan giysilere ve -daha hafifletilmiş bir biçimde- yiyeceklere de uzanır. Kutsal günler, ilâh için ya da doğa dışı aylâk sınıfın daha alt düzeydeki üyeleri için ayrılan -tabu sayılan- günlerdir. İktisadi teori açısından kutsal günler, kuşkusuz, birer dolaylı aylâklık dönemi olarak kabul edilmelidir. Bu dolaylı aylâklık, kendisi adına bir gün ayrılan ilâh ya da aziz için yaşanmakta ve bu ilâh ya da azizin saygınlığını korumak için, onların günlerinde yararlı etkinliklerden uzak durulmaktadır. Bu tür dinsel nitelikli dolaylı aylâklık dönemlerinin tümünün özelliği, insan yararına olan her tür etkinliğin az ya da çok tabulaştırılmasıdır. Oruç günlerinde kazançlı işlerden ve insan yaşamını maddî açıdan destekleyecek her tür girişimden gösterişçi bir biçimde imtina edildiği gibi, bu davranışı daha da vurgulamak için, tüketicinin rahatını arttıracak ve yaşamını zenginleştirecek tüketimden de uzak durulur.

Ayraç içinde, dini olmayan bayram ve tatil günlerinin de, biraz daha uzak bir türeyişle de olsa, aynı kökenden geldiğini belirtebiliriz. Bunlar, tümüyle kutsal olan günlerden derece derece ayrışmışlardır. Arada, bir ölçüde kutsallaştırılmış büyük adamlar ve kralların yarı kutsal

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

doğum günleri vardır. Dinsel olmayan bayramlarda ise, belli bir gün, önemli bir olgu ya da çarpıcı bir gerçeğe tahsis edilir ve bunlar şereflendirilmeye ya da daha ünlü kılınmaya çalışılır. Bir olgu ya da tarihin şanını arttırmak için dolaylı aylâklık uygulamanın iyice inceltilmiş bir örneği, en yeni uygulamasıdır: Bazı toplumlar "emek bayramı" adı altında bir dolaylı aylâklık günü tahsis etmişlerdir. Bu törenin amacı, emek olgusunun prestijini arkaik, yağmacı bir yöntemle, yani yararlı uğraşılardan imtina etmek zorunluluğu ile arttırmaktır. Bu bayramla, çalışmadan imtina edilerek sergilenen maddî gücün sahip olduğu saygınlık, emeğe atfedilmektedir.

Kutsal ve diğer bayramlar halktan talep edilen bir saygı gösterisidir. Bu saygı borcu dolaylı aylâklık şeklinde ödenir ve aylâklığın şerefi adını bayram ilan edilen kişi ya da olguya atfedilir. Böyle bir dolaylı aylâklık vergisi doğa dışı aylâk sınıfın tüm üyeleri için bir ön koşuldur ve şöhretleri açısından vazgeçilmezdir. Yortusu olamayan bir aziz şanssız bir azizdir.

Halka salınan dolaylı aylâklık vergisi yanında bazı özel sınıflar- değişik düzeydeki rahipler - zamanlarının tamamını benzer bir hizmete tahsis etmişlerdir. Rahip sınıfın tek sorumluluğu, kaba emekten özellikle de yararlı ya da insanın dünya üzerindeki rahatına hizmet eder nitelikte sayılan çalışmadan uzak durmak değildir. Onları bağlayan tabu daha da ileri gider ve aşağılayıcı üretim işlerine bulaşmadan dünyevî kazançlar elde etmelerini de yasaklar. Dünyevî konular için kafa yormanın ya da maddî kazanç peşinde koşmanın, ilâhın ne hizmetkârına ne de kendi saygınlığına yakışmadığı düşünülür. "Tüm lânetlenecek şeyler içinde en büyük lâneti hak eden, Tanrı'nın rahibi imiş gibi yapıp, kendi rahatı ve hırslarına rahiplik eden adamdır".

İnsan yaşamını zenginleştiren eylem ve davranışlarla antropomorfik ilâhın şanını arttıranlar arasında ayırım yapmak, dinsel törenler konusunda gelişkin bir kültüre sahip olan kişiler için zor değildir. Barbar düzenin ideal biçimlerinde, rahip sınıfın etkinlikleri tümüyle ilâha hizmet eden gruba girmektedir. İktisadın kapsamına giren şeyler, ideal rahibe yaraşan kaygılara erişemez. Bu kuralın görünürdeki istisnaları, örneğin gerçekten yararlı amaçlar için emek harcamış olan bazı Orta Çağ keşişleri, yani kuralı pek az çiğneyen rahip sınıfın bu marjinal

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

kesitleri, sözcüğün tam anlamıyla ruhban sınıfa mensup birer unsur değildir. Ayrıca, üyelerini hayatlarını kazanmaya teşvik eden ve ruhban nitelikleri kuşku götüren bu gruplar, dahil oldukları toplumların davranış kurallarını ihlal ederek, saygınlıklarını da yitirmişlerdir.

Rahip, mekanik anlamda üretken işlere elini sürmemeli fakat büyük ölçülerde tüketmelidir. Ancak, tüketimi kendi rahatına ya da yaşamını zenginleştirmeye yönelik olmamalı ve daha önceki bir bölümde açıklanmış bulunan dolaylı tüketim kurallarına uymalıdır. Rahip sınıfının iyi beslenmiş ya da neşeli görünmesi uygun değildir. Aslında, gelişkin kültlerin çoğunda, dolaylı olmayan tüketim biçimlerinin yasaklanması, insan teninin aşağılanmasına kadar vardırılır. İtikatın en yeni formülasyonlarına uygun olarak örgütlenmiş modern tarikatlarda bile, her tür hafifmeşreplik ve bu dünyanın nimetlerinden pay almaya yönelik olduğu görülen her keyif gerçek din adamı nezaketine yabancı olarak kabul edilir. Görünmez bir efendiye bağlı olarak yaşayan bu hizmetkârların yaşamlarının, efendilerinin şanını arttırmaya değil, kendi amaçlarını gerçekleştirmeye yönelik olduğunu ima eden her şey, bizde ciddi ve ebedi bir yanlış ile karşı karşıya olduğumuza dair şiddetli bir duygu uyandırır. Rahipler, çok yüce bir efendinin hizmetkârları oldukları ve ondan yansıyan ışıkla toplumsal statü tabakalaşmasında yüksek bir konum işgal ettikleri halde, hizmetli bir sınıftır. Gelişkin kültlerde, efendilerinin maddî bir kazanca ihtiyacı olmadığı için, rahiplerin uğraşıları tam anlamıyla dolaylı aylâklıktır. "Bu yüzden, ister ye, ister iç, ya da ne istersen yap, tümünü tanrının zaferi adına yap".

Şunu da eklemeliyiz ki, sıradan insanlar, tanrının hizmetkârları olarak kabul edildikleri ve bu anlamda rahip sınıfa asimile oldukları ölçüde, bu sınıfa yakıştırılan dolaylı nitelikler onların da yaşamlarında yer alır. Bu uygulamanın kapsamı biraz geniştir. Özellikle dinsel yaşamda yapılan riyazetçi ve sofu nitelikli reform ya da rehabilitasyonlara uygulanmıştır : Bu yaklaşımlarda, insan yaşamının ruhsal hükümdardan gelen dolaysız bir hizmet görevi olduğu kabul edilir. Başka bir deyişle, rahiplik kurumunun geçersiz olduğu ya da tanrının yaşam olaylarında dolaysız ve egemen varlığına inanılan yerlerde, sıradan insanın tanrı ile bir hizmet ilişkisi içinde olduğu kabul edilir ve yaşamı, efendisinin şanını yüceltecek bir dolaylı aylâklık şeklinde tasarımlanır. Bu tür geri dönüş vakalarında, inançlı tutumun egemen unsuru olarak, aracısız

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

hükmetme/boyun eğme ilişkisine geri dönülür. Burada vurgulanan, çok sade ve rahatsız bir dolaylı aylâklıktır ve tanrının merhametine ulaşmada bir aracı olarak gösterişçi tüketim, ihmal edilir.

Çağdaş rahiplerin önemli bir bölümünün bu tarza pek çok açıdan uymadığı gerekçesiyle, ruhban sınıf yaşamının bu şekilde tanımlanmasının meşruiyeti sorgulanacaktır. Tanımlanan tarz, kadim inanç ve törenler düzeninden kısmen uzaklaşmış mezheplerin din adamları için geçerli değildir. Bunlar, en azından görünürde ya da gerçek bir hoşgörüyle, hem sıradan insanların hem de kendilerinin dünyevî refahını düşünürler. Hem kendi evlerinin mahremiyetinde hem de çoğu zaman topluluk içinde, yaşam biçimleri, laik zihniyetli kişilerin yaşam tarzından aşırı bir farklılık arz etmez. Bu, söz konusu yaşam tarzının gerek görünürdeki sadeliği gerekse arkaik yapısı için geçerlidir. Tüm bunların en belirgin olduğu mezhepler, kadim sistemden en fazla uzaklaşmış olanlardır. Yukarıda değindiğimiz muhtemel itiraza karşı denebilir ki, burada söz konusu edilen ruhban sınıfın yaşam kuramındaki tutarsızlıklar değil, kilise adamlarının bir bölümünün tanımladığımız tarza yeterince uymamaları gerçeğidir. Bunlar rahip sınıfının ancak kısmî ve yetersiz bir grup temsilcisidir ve ruhban yaşam tarzını kendine özgü biçimiyle ortaya serememektedirler. Mezhep ve tarikatların kilise adamları, yarım yamalak bir ruhban sınıf ya da oluşma veya yeniden kurulma sürecindeki bir ruhban sınıf olarak tanımlanabilirler. Böyle bir sınıfın, rahiplik görevininin, özelliklerini ancak yabancı güdüler ve geleneklerle karışmış ve bulanıklaşmış bir halde taşımaları beklenebilir. Bu karışıklık, bu uyumsuz rahipler grubunun dahil olduğu örgütlerin amaçları arasında animizm ve statüye ilişkin olmayan etkenlerin yer almasından kaynaklanan bir bozulmadır.

Rahiplik kuralları konusunda gelişkin ve titiz bir anlayışa sahip bir kişinin beğenisine ya da bir din adamının yapması uygun olan ve olmayan şeyler konusunda düşünce ve eleştiri getirme alışkanlığı bulunan herhangi bir topluluğun dinsel görüşlerine doğrudan seslenilebilir. En uç düzeyde laikleşmiş mezheplerde bile, ruhban yaşam tarzı ile sıradan insanın yaşam tarzı arasında gözetilmesi gereken ayırıma ilişkin bir duyarlılık vardır. Her makul insan, sekter din adamlarının geleneksel kurallardan uzaklaşarak daha az sade ya da daha az arkaik davranışlar ve giyim tarzlarına yönelmesi, karşısında rahipliğin ideal kurallarından bir

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

kopuş yaşandığı duygusuna kapılır. Batı kültürünün kapsamı içinde muhtemelen hiçbir topluluk ve sekt yoktur ki, hazzın hoşgörülebilir sınırlarını din adamı için sıradan adama kıyasla çok daha dar tutmasın. Eğer rahibin görevinden kayanklanan doğruluk duygusu kendisini sınırlamaya yetmiyorsa, topluluğa egemen olan doğruluk anlayışı genelde öyle sivri bir biçimde kendini ortaya koyar ki, rahip ya boyun eğmek ya da görevi bırakmak zorunda kalır.

Bir kilise adamları grubunun olsa olsa pek küçük bir bölümünün kazanç amacıyla açıkca ücret artışı talebinde bulunacağını da belirtmeliyiz. Bir din adamının böyle bir açıklama yapması, dinsel cemaatin doğruluk duygusunu incitecektir. Bu bağlamda kayda değecek bir husus da, kfirler ve ahmaklar dışında hiç kimsenin rahip kürsüsünden gelecek bir tavır karşısında içten içe üzüntü duymamasının mümkün olmadığıdır. İnsanların rahiplerine duydukları saygı, onun herhangi bir yaşam durumu içinde göstereceği ciddiyetsizlik belirtisi karşısında incinir. Bunun istisnası, belirgin şekilde histriyonik bir ciddiyetsizlik, vakarın zoraki bir çiğnenmesi olabilir. Rahibin görevine yaraşan lügatçe, fiil gündelik yaşama ilişkin olabildiğince az unsur taşımalıdır. Rahip, çağdaş ticaret ya da sanayiin terminolojilerini kesinlikle kullanmamalıdır. Aynı şekilde, bireyin doğruluk duygusu, din adamlarının üretken ve diğer tümüyle insanca meseleleri çok yakından ve ayrıntılı biçimde ele alması karşısında kolayca incinebilir. Vaaz sanatının kurallarını incelikle benimsemiş ve iyi yetişmiş bir din adamının, dünyevî konulara ilişkin sohbetini, belli bir genellik düzeyinin altına düşürmesi kabul edilemez. Basit insanî ve dünyevî sonuçları olan bu meseleler öyle genel ve kayıtsız bir biçimde ele alınmalıdır ki, konuşanın dünyevî meselelere ancak hoşgörü gösterecek düzeyde ilgi duyan bir efendi olduğu farkedilebilsin.

Ayrıca kaydedilmesi gereken bir husus, burada rahiplerinden söz ettiğimiz, kendilerine özgü sektler ve çeşitlemelerin ideal ruhban yaşam tarzına itaat derecesi açısından kendi aralarında farklılık gösterdikleridir. Genel bir bakışla, bu konudaki en büyük farklılıkların göreli olarak yeni mezheplerde, özellikle de alt-orta sınıf tabanlı olanlarda bulunduğu görülebilir. Bunlar, çoğunlukla sofu tutumun birer ifadesi olarak sınıflandırılamayacak pek çok insanî, yardımsever v.b. güdülerle donanmışlardır. Örneğin, bu örgütlerin üyeleri belirgin bir öğrenme isteği ya da sosyal ilişkiler kurma hevesi içinde olabilirler. İtaatsiz ya da

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

sekter hareketler, genelde karmaşık güdülerden yola çıkmışlardır. Bu güdülerin bazıları rahiplik görevinin temeli olan statü anlayışıyla uyumlu değildir. Aslında, kimi zaman güdü, doğrudan doğruya statü sistemine karşı bir direniş olmuştur. Bu durumlarda, rahiplik kurumu geçiş sürecinde kısmen de olsa çökmüştür. Böyle bir örgütün sözcüsü, başlangıçta, özel bir ruhban sınıfın üyesi ve ilâhi bir efendinin hizmetkârı değil, örgütün bir temsilcisi ve hizmetkârı konumundadır. Ancak daha sonraki kuşaklar arasında gerçekleşen kademeli bir uzmanlaşma sonucunda, örgüt sözcüsü yeniden tam yetkiye sahip bir rahip konumunu ve bu konuma özgü sade, arkaik ve dolaylı yaşam tarzını elde eder. Aynı şey, böyle bir gelişim sonrasında çöken ve yeniden toparlanan dinsel ritüel için de geçerlidir. Rahiplik görevi, ruhban yaşam tarzı ve dinsel ibadet düzeni ancak tedricî ve fark edilmez bir biçimde ve detaylarda az çok değişme ile, yeniden kurulur. Bu süreç, insanın dinsel doğruluk duygusunun doğa dışı alana ilişkin konularda önceliğini yeniden kabul ettirmesi ve -ilveten- örgütün zenginleşerek aylâk sınıfın bakış açısını ve düşünce tarzını daha fazla benimsemesiyle bağlantılıdır.

Genelde, ruhban sınıfın ötesinde, yükselen bir hiyerarşi içinde yer alan, insanüstü bir aylâk sınıf vardır. Bu sınıf azizler, melekler v.b. ya da bunların etnik kültlerdeki mukabillerinden oluşur. Bunların derecelenişi ayrıntılı bir statü sistemine göredir. Statü ilkesi, hem görünür hem de görünmez yönleriyle, tüm hiyerarşik sisteme egemendir. Bu doğa üstü hiyerarşinin çeşitli basamaklarının şanları, genelde belli bir dolaylı tüketim ve dolaylı aylâklık vergisine gerek gösterir. Pek çok durumda, bunlar kendilerine hizmet edecek alt kademeleri bizzat oluştururlar. Bu alt kademelerdeki hizmetli ve bağımlı kişiler, doğa üstü efendileri için, daha önceki bir bölümde anlatılan patriyarkal sisteme bağımlı aylâk sınıfınkine fazlasıyla benzer tarzda bir dolaylı aylâklık sürdürürler.

Üzerinde düşünülmediği takdirde, bu dinsel törenlerin ve bunların varlığına işaret ettiği özel mizacın ya da kültün içerdiği mal ve hizmet tüketiminin, çağdaş bir topluluğun aylâk sınıfıyla ya da bu sınıfın modern yaşam tarzı içinde temsil ettiği iktisadî güdülerle ilişkisi anlaşılmayabilir. Bu nedenle, söz konusu ilişkiye etkisi olan belirli faktörlerin özet halinde gözden geçirilmesi yararlı olacaktır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Bu tartışmanın daha önceki bir pasajında görüldüğü gibi, günümüzdeki kollektif yaşamın gerekleri, özellikle de modern topluluğun sınaî verimi açısından, sofu mizacın özellikleri, bir yardımcı etkenden ziyade bir engel oluşturmaktadır. Buna bağlı olarak, modern sınaî yaşamin, sınaî sürece doğrudan katılan sınıfların ruhsal yapısından bu insanî özellikleri ayıklamak ve yok etmek eğiliminde olması gerekirdi. Etkin sınaî topluluk diye adlandırabileceğimiz grubun üyeleri arasında sofuluğun azalması ya da ortadan kalkma eğilimi göstermesi beklenirdi. Aynı zamanda, sofu alışkanlığın, topluluk yaşamına doğrudan üretken bir unsur olarak katılmayan sınıflar arasında yeterince güçlü bir biçimde varlığını sürdürmesi gerekirdi.

Üretken olmayan ve sınaî sürecin içinde değil sayesinde yaşayan sınıfların kabaca iki kategoride toplanabileceği daha önce belirtilmişti : (1) İktisadi ortamın baskısından korunan gerçek aylâk sınıf. (2) Aşırı ölçüde sıkıntı çeken yoksul sınıflar -bunlara alt tabakadan suçlular da dahildir-. Bu sınıflardan ilkinde arkaik bir düşünce tarzı varlığını sürdürür. Zira, bu sınıfın düşünce tarzını değişen koşullara uydurmasını zorunlu kılan belirli bir iktisadî baskı mevcut değildir. Diğer sınıfın düşünce tarzını sınaî üretimin değişen koşullarına uydurmakta başarısız olma nedenleri ise beslenme bozukluğu, uyumu kolaylaştıracak bir enerji fazlasına sahip olmamak ve modern görüş açısını öğrenme ve benimseme şansından yoksun olmaktır.

Modern sınaî yaşamın beynimize kazıdığı bakış açısı itibariyle, olgular mekanik bir süreç içinde, nicel olarak birbirleriyle ilişkilendirilir. Yoksul sınıflar yalnız bu bakış açısının kapsadığı yeni bilimsel genellemeleri öğrenmek ve özümsemek için gerekli asgari aylâklık miktarına ulaşamamakla kalmazlar. Aynı zamanda maddî açıdan kendilerinden üstün durumda olan kişilere karşı bağımlılık içinde oldukları için, statü rejimine özgü düşünce tarzlarından kendilerini korumakta somut engellerle karşılaşır ve gecikirler. Sonuç olarak, bu sınıflar öncelikle güçlü bir kişisel statü duygusu ile dışa vurulan ve bir özelliği de sofuluk olan genel zihniyeti, belli ölçülerde sürdürürler.

Avrupa kültürünün eski topluluklarında, kalıtımsal aylâk sınıf ve yoksul kitleler, dinsel törenlerle üretken orta sınıfın ortalama bireylerine kıyasla çok daha fazla meşguldur. Bu, kayda değer çapta bir üretken orta

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

sınıfın mevcut olduğu her yer için geçerlidir. Fakat, bu ülkelerin kimilerinde, yukarıda sözü geçen iki tutucu insan grubu nüfusun hemen hemen tümünü oluşturmaktadır. Bu iki sınıfın büyük çoğunluk gösterdiği yerlerde, bunların eğilimleri halkın duygularını öylesine belirler ki, dikkate değmez sayılan orta sınıfın muhtemel her sapkın eğilimi yenik düşürülür ve topluluğun tümüne sofuca bir tutum dayatılır.

Bu nokta, kuşkusuz, sofuca ibadete özellikle eğilimli olan böyle topluluklar ya da sınıfların, herhangi bir inanç sistemiyle bağlantılandırmak alışkanlığında olduğumuz her ahlâkî dizgeye alışılmadık ölçülerde boyun eğdikleri şeklinde algılanmamalıdır. Büyük ölçüde sofu bir zihniyetin varlığı, yazısız geleneksel hukukun ya da On Emir'e özgü kuralların mutlaka ve katı bir biçimde uygulanmasını gerekli kılmaz. Aslında, Avrupa toplumlarında kriminal yaşamı gözlemliyenlerin oldukça sık rastladıkları bir gerçek, suçlu ve bozuk ahlâklı grupların, nüfusun ortalama eğilimine kıyasla çok daha belirgin ve çok daha safiyane dindar tutumlar içinde olmalarıdır. Sofuca tutumlardan göreli bir uzaklığı maddî açıdan orta sınıfı oluşturanlar ve yasalara sadık yurttaşlar arasında aramak daha doğru olacaktır. Yüksek itikatlar ve ibadet biçimlerinin erdemlerini iyi anlayanlar, tüm bunlara karşı çıkacak ve alt tabakadan suçluların sofuluğunun yüzeysel ya da, en iyi olasılıkla, batıl bir sofuluk olduğunu söyleyecektir. Bu nokta, kuşkusuz doğrudur ve inandırıcı bir biçimde bizim amacımıza yaklaşmaktadır. Fakat, bu çalışmanın amaçları açısından bu iktisat ve psikoloji dışı ayırımların, oluşturulma amaçları açısından ne kadar geçerli ve belirleyici olsalar da, gözardı edilmeleri zorunludur.

Belli sınıfların dinsel törenlerden uzak durma özgürlüğünü elde edişlerinin bir göstergesi, din adamlarının son zamanlarda kiliselerin zanaatkâr sınıfların ilgi ve itaatinden yoksun kaldıklarından yakınmalarıdır. Aynı zamanda, çoğunlukla orta sınıf diye adlandırılan tabaka da kiliseyi desteklerken nezaket kurallarından uzaklaşmaktadır. Bu, özellikle söz konusu tabakanın erkek üyeleri için geçerlidir. Bu olgular, günümüzde farkedilen olgulardır ve belki de bunlara kısaca değinmenin ana hatlarıyla belirttiğimiz genel durumu yeterince somutlaştıracağı düşünülebilir. Halkın kiliseye devamı ve kilise üyeliği gibi genel olgular, burada ileri sürdüğümüz görüşü desteklemek için yeterli olabilir. Yine de, amacımız, olayların akışını biraz detaylı bir

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

biçimde irdelemek ve günümüzün ileri sınaî topluluklarının ruhsal tutumundaki bu değişimi ortaya çıkartan etkeni incelemektir. Bu incelemeler, iktisadî etkenlerin hangi yoldan insanların düşünce tarzlarını laikleştirdiğini ortaya koymakta yararlı olacaktır. Bu açıdan, Amerikan toplumu olağanüstü derecede ikna edici bir örnek oluşturacaktır. Zira bu toplum, eşit derecede önemli başka bir sınaî topluluğun yol açtığı dışsal etkilerden hemen hemen tümüyle muaf olmak özelliğine sahiptir.

İstisnalar ve münferit normalden sapma durumları için bir pay bırakılarak, burada ve şimdi egemen olan durum oldukça kısa bir anlatımla özetlenebilir. Genel bir kural olarak, iktisadî verimleri, zekaları ya da her iki nitelikleri düşük olan sınıfların özellikle sofu oldukları belirtilebilir: Örneğin Güneyli zenciler, yabancı nüfusun alt tabakasının büyük bölümü, kırsal nüfusun özellikle eğitim, sınaî gelişme aşaması ve toplumun diğer bölümleriyle üretken temaslar açısından geri kalmış bölümü... Aynı şekilde, kalıtsal yoksul bir sınıfın ya da ayırımcılığa uğramış suçlu ve bozuk ahlâklı bir sınıfın toplumumuzda rastlanan örnekleri de bu tür sofu tutuma sahiptir. Ancak, bunların sofuca düşünceleri, benimsenmiş bir dine resmen bağlanmaktan çok, naif animistik inançlara ya da şaman pratiklerine yönelmek eğilimindedir. Öte yandan, zanaatkâr sınıfın benimsenmiş antropomorfik dinlerden ve her tür ibadetten uzaklaşmakta olduğu yaygın bir biçimde bilinmektedir. Bu sınıf, açıkça görülen olguların gayri şahsî ve gerçekçi akışını sürekli olarak algılamayı ve neden-sonuç yasasına sürekli uyum göstermeyi zorunlu kılan, modern örgütlü sanayiin kendine özgü entellektüel ve ruhsal baskısına belirgin bir biçimde maruz kalmaktadır. Aynı zamanda, bu sınıf, uyum çabası için fazladan enerji bırakmayacak ölçüde kötü beslenmekte ya da aşırı çalışmakta da değildir.

Amerika'daki düşük ve durumları kuşku götüren aylâk sınıf üyelerinin -çoğunluğun deyişiyle orta sınıfın- durumu ise oldukça özeldir. Bu tabaka, dinsel tutumu açısından, Avrupa'daki benzerlerinden farklıdır. Ancak, söz konusu fark, özden ziyade derece ve yönteme ilişkindir. En kolay bağlandıkları inançlar antropomorfik içerik açısından nisbeten zayıf olduğu halde, bu sınıf üyeleri kiliselere maddî destek sağlamayı sürdürmektedir. Ayrıca, fiil orta sınıf cemaati, belirsiz biçimde de olsa, kadınlar ve çocuklardan ibaret bir cemaat olmak eğilimindedir. Orta sınıf erkekleri sofu duygulardan kayda değer bir ölçüde yoksundur.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Yine de, doğuştan bağlı bulundukları dinin ana hatlarına karşı belli bir hoşnutluk, saygılı bir kabul gösterirler. Bunların gündelik yaşamı ise, sınaî süreç ile şu ya da bu ölçüde yakın bir temas içinde geçer.

Dinsel görevleri kadınlara ve çocuklara bırakmak eğilimindeki bu ilginç cinsiyet ayırımı, kısmen de olsa, orta sınıf kadınların çoğunun bir dolaylı aylâk sınıf oluşturmalarından kaynaklanmaktadır. Aynı durum, biraz hafifletilmiş olarak, zanaatkâr alt sınıfların kadınları için de geçerlidir. Bunlar, sınaî gelişimin daha önceki bir aşamasından devralınan bir statü rejimi altında yaşarlar ve sahip oldukları zihinsel düzen ve düşünce alışkanlıkları, olguları arkaik bir biçimde algılamalarına neden olur. Aynı zamanda, sınaî süreçle ilişkiler, modern sınaî amaçlar açısından geçersiz nitelik taşıyan düşünce alışkanlıklarını yok edecek ölçüde dolaysız ve organik nitelikler taşımamaktadır. Başka bir deyişle, kadınların kendilerine özgü sofulukları, uygar topluluklarda yaşayan kadınların büyük ölçüde kendi ekonomik konumlarına borçlu oldukları tutuculuğun özel bir anlatımıdır. Modern erkek için, patriyarkal statü ilişkisi kesinlikle yaşamın baskın bir ögesi değildir. Oysa ki, bu ilişki, hem kurallar hem de iktisadî koşullar nedeniyle ev içi yaşamıyla sınırlandırılmış olan kadınlar, özellikle de üst -orta sınıf kadınları için ilişki, yaşamın en gerçek ve belirleyici etkenidir. Dolayısıyla, bu kadınların zihniyetleri, ibadete ve yaşam gerçeklerini genelde kişisel statü ilişkileri bağlamında açıklamaya uygundur. Kadının ev içindeki gündelik yaşamının mantıksal süreçleri doğa üstü alana kaydırılır ve kadın, erkeğin büyük ölçüde yabancı ve akılsızca bulacağı bir dizi fikri rahatlık ve hoşnutlukla benimser.

Yine de, bu sınıfın erkekleri de dindarlıktan tamamen yoksun değildir. Ancak, onlarınki saldırgan veya çoşkulu bir dindarlık türü değildir. Üst orta sınıfa mensup erkekler, dinsel törenlere karşı zanaatkâr sınıf erkeklerine kıyasla daha hoşgörülü bir tutum içindedirler. Bunun bir nedeni, bu sınıfın kadınları için geçerli olanların, erkekleri için de daha hafif ölçüde geçerli olmasıdır. Bunlar belli ölçülerde korunmuş bir sınıftır. Gerek evlilik yaşamları gerekse hizmetkârları ile ilişkilerinde varlığını sürdüren patriyarkal statü yapısı, aynı zamanda arkaik bir düşünce düzeninin korunmasını sağlayabilir ve bu insanların düşüncelerinin laikleşme sürecini yavaşlatabilir. Amerikalı orta sınıf erkeğinin iktisadî yaşamla ilişkileri ise genelde oldukça sıkı ve kesindir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Ancak, şunu da belirtmekte yarar vardır ki, bu erkeğin iktisadî etkinliği çoğu zaman patriyarkal ya da adeta yağmacı niteliklerden de payını almaktadır. Bu sınıf nezdinde yüksek itibarı olan ve sınıfın düşünce tarzına en fazla etkide bulunan uğraşılar, daha önceki bir bölümde ve benzer bir bağlamda değinmiş olduğumuz maddî uğraşılardır. Bu uğraşılarda, keyfî emir ve boyun eğme ilişkilerine ve yağmacı hilekârlık ile uzaktan akraba olan yolsuzluk pratiklerine oldukça yüksek oranda rastlanabilmektedir. Tüm bunlar, normalde dindar bir tutumu bulunan yağmacı barbarın yaşam biçimine özgüdür. Bunlara ilâveten, dinsel törenler de bu sınıfın saygınlığı için önem taşımaktadır. Ancak, dindarlığın bu son müşevviki başlı başına bir incelemeyi gerektirir ve burada ele alınacaktır.

Amerikan toplumunda, Güneyliler dışında gerçek bir kalıtsal aylâk sınıf mevcut değildir. Bu Güneyli aylâk sınıf, ülkenin diğer yerlerinde yaşayan ve benzer maddî olanakları bulunan tüm sınıflardan daha büyük bir bağlılıkla dinsel törenler ile uğraşır. Yine iyi bilindiği gibi, Güney'in itikatları Kuzey'deki benzerlerine kıyasla daha eski moda niteliktedir. Güney'in sınaî gelişiminin daha düşük düzeyde olması, bu daha arkaik dinsel yaşamıyla uyum halindedir. Güney'in şu andaki, hele de yakın bir döneme kadarki iktisadî örgütlenmesi, bir bütün olarak Avrupa toplumuna kıyasla daha ilkel niteliktedir. Güney toplumu mekanik teçhizatının yetersiz sayıda ve kaba olması nedeniyle el sanatlarına daha yatkındır ve efendilik/hizmetkârlık ilişkisine daha fazla ağırlık verir. Bu yörenin özel iktisadî koşulları nedeniyle, gerek beyaz gerekse zenci Güneyliler daha sofudurlar. Bunun, bu toplumun sınaî gelişimin barbarca aşamalarını pek çok açıdan andıran bir yaşam tarzı bulunması ile de bağlantılı olduğu belirtilebilir. Bu halk kesiminde, daha arkaik nitelikli suçlar da başka yerlere kıyasla daha yaygındır ve daha az hor görülür. Örneğin, düellolar, kavgalar, kan davaları, sarhoşluk, at yarışı, horoz dövüşü, kumar, erkekler için cinsel özgürlük (ki, bu sonuncusunun kanıtını toplumdaki melezlerin çokluğu oluşturmaktadır)... Bu yörede, sporculuğun bir ifadesi ve yağmacı yaşamın bir türevi olan namus düşkünlüğü de daha belirgindir.

Kuzey'in varlıklı sınıfları, yani sözcüğün gerçek anlamıyla Amerikalı aylâk sınıf açısından ise, soydan gelen bir sofu tutumdan söz etmek pek mümkün değildir. Bu sınıf, bu konuda yeterince biçimlenmiş ve kuşaktan kuşağa aktarılmış bir alışkanlığa sahip olamayacak kadar

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

yenidir. Hatta, kendi ocaklarında geliştirdikleri bir gelenek bile söz konusu olamaz. Yine de, kısaca belirtilmelidir ki, bu sınıfta herhangi bir dine en azından sözde ve anlaşıldığı kadarıyla biraz da gerçekte sadakat göstermek eğilimi vardır. Bu sınıf düğünleri, cenazeleri ve benzeri şerefli olayları da özel bir dinsellik bağlamında, oldukça tek tip bir biçimde törenselleştirilir. Bir dine bu şekilde bağlı olmanın, sofuca düşünce tarzına ne ölçüde katıksız bir geri dönüş teşkil ettiğini ve ne ölçüde de yabancı ideallerden ödünç alınmış bir takım saygınlık kurallarına uymak için benimsenmiş bir koruyucu taklit davranışı olduğunu kestirmek mümkün değildir. Ancak belli ölçülerde bir sofuluk eğiliminin varolduğu hissedilmektedir. Bunu, özellikle üst sınıf kültlerinde gelişim halinde olan ritüelci ibadet alışkanlıklarında izlemek mümkündür. Bu üst sınıf dindarlar arasında, seremonilere ve ibadette gösterişli aksesuarlara ağırlık veren kültlere bağlanmak eğilimi görülmektedir. Üyelerinin çoğunluğu üst sınıflara mensup olan kiliselerde, aynı zamanda, dinsel törenlerin uygulanması ve donanımında entellektüel ögeleri ikinci plana bırakarak törensel ögelere ağırlık vermek eğilimi vardır. Bu, genel ritüel ve donanımları göreli olarak fazla gelişmemiş mezheplere mensup kiliselerde bile görülmektedir. Ritüelci ögenin bu ilginç gelişimi, kuşkusuz, biraz da israf gösterilerine duyulan eğilimden kaynaklanmaktadır. Fakat, bunun bir olası nedeni de, dindarların ibadete ilişkin tutumudur. Bu tutum görece arkaik bir dinsel tutumdur. Kültürün görece ilkel bir aşamasında bulunan ve entellektüel gelişimleri yetersiz olan tüm dindar topluluklarda, ibadet sürecinde gösterişli ögelerin ağır bastığı görülür. Bu, özellikle barbar kültür için geçerlidir. Burada, tüm dinsel törenlerde her tür duyu kanalından yararlanılarak doğrudan duygulara hitap etmek, adeta tek tip bir uygulamadır. Günümüzün üst sınıf kilisilerinde bu naif ve duyumsal hitap tarzına geri dönüş eğilimi kesin olarak gözlemlenmektedir. Aylâk sınıfın alt kesimleri ile orta sınıftan bağlılık bekleyen kültlerde ise, bu eğilim aynı derecede bariz değildir. Renkli ışıklara, parlak gösterilere, sembollerin daha bolca kullanımına, orkestra ve tütsülere bir dönüş vardır. Hatta, geçitler ve ilhiler ile zengin bir çeşitleme arz eden ibadet tarzlarında, kutsal dans gibi antik bir tapınma ögesine geri dönüşün izlerini keşfetmek mümkündür.

Gösterişli törenlere bu geri dönüş, yalnız üst sınıf kültleriyle sınırlı değildir. Ancak, en iyi örneklerini ve en güçlü vurgulamışını üst maddî ve toplumsal tabakalarda bulmaktadır. Toplumun alt sınıflara mensup

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

sofularının, örneğin Güneyli zencilerin ve gelişmemiş göçmen kesimlerin kültlerinde güçlü bir ritüel, sembolizm ve gösteriş eğilimi görüldüğü muhakkaktır. Bu, söz konusu sınıfların öncüllerinden ve kültürel düzeylerinden beklenen bir durumdur. Bu sınıflarda ritüel ve antropomorfizmin egemenliği bir geriye dönüş değil geçmişle sürekliliğini koruyan bir gelişmedir. Fakat, ritüel kullanımı ve soluluğun diğer unsurları başka yönlere doğru da yayılmaktadır. Amerikan toplumunun ilk dönemlerinde yaygın olan tarikatlar, haşin bir sadelikteki ritüeller ve donanımla yetinmişlerdir. Ancak, herkesin bildiği gibi, zaman içinde bu tarikatlar önceleri reddettikleri gösteriş unsurlarının çoğunu değişik derecelerde benimsemişlerdir. Genelde bu gelişim, dindarların zenginlikleri ve yaşam kolaylıklarındaki artışla elele gitmiş ve en mükemmel ifadesini servet ve saygınlık açısından en tepede olan sınıflar arasında bulmuştur.

Dindarlığın maddî açıdan böyle bir tabakalaşma göstermesinin nedenleri, düşünce alışkanlıklarında ortaya çıkan sınıfsal farklılıklardan söz edilirken genel hatları ile açıklanmıştı. Soluluğa ilişkin sınıf farklılıkları, yaygın bir olgunun özel bir ifadesinden ibarettir. Alt-orta sınıfın gevşek sadakati ya da, genel bir deyişle, bu sınıfta dindarlığın yetersiz kalması, en çok mekanik sanayi kollarında çalışan kentli halk arasında belirgindir. Bugün, uğraşıları bir mühendisin ya da teknisyenin uğraşılarına benzeyen sınıflarda, kusursuz bir dindarlık pek aranmaz. Bu mekanik uğraşılar bir ölçüde modern olgulardır. Bugün teknisyenin hizmet ettiği amaca benzer nitelikte üretken amaçlar için çalışmış olan geçmişin el sanatçıları din disiplini karşısında böyle bir direnç göstermiyorlardı. Sanayiin bu kollarında görev yapan kişilerin genelde uğraştıkları işler entellektüel disiplin itibariyle hayli değişmiştir. Zira, artık modern sınaî süreçler gözdedir ve teknisyenin gündelik uğraşısı içinde yüzyüze olduğu disiplin, onun gündelik işinin dışında kalan konulardaki düşünce yöntemleri ve standartlarını da etkilemektedir. Günümüzün fazlasıyla örgütlü ve gayri şahsî sınaî süreçlerine aşinalık, animistik düşünce alışkanlıklarını alt üst etmektedir. İşçinin görevi, giderek daha kesin bir biçimde mekanik ve duyarlıktan uzak bir takım süreçlerin anlaşılması ve gözetiminden ibaret hale gelmektedir. Birey, sürecin tipik ve birinci harekete geçiricisi olduğu ve sınaî sürecin ön plandaki ögesi el işçisinin yeteneği ve gücü olduğu sürece, olguları kişisel güdüler ve eğilimler açısından yorumlama alışkanlığı, gerçekler tarafından şiddetli ve

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

sürekli bir biçimde alt üst edilerek yok olma noktasına ulaştırılmaz. Fakat, daha sonra gelişen sınaî süreçler çerçevesinde birincil harekete geçiriciler ve bunların işleyişinde aracı olan buluşlar gayri şahsî ve bireysellikten uzak bir nitelik taşırlar. İşçinin zihninde çoğunlukla mevcut olan genellemeler ve olguları kavrayış biçimini belirleyen bakış açısı, gerçek süreçlerin anlaşılmasıdır.Bu bakış açısı, kendisine dayatılmıştır. İşçinin iman yaşamı açısından sonuç, inançsız bir kuşkuculuk eğilimidir.

Şu halde görülüyor ki, dindar zihniyet mükemmel gelişimine görece arkaik bir kültür altında erişir. Kuşkusuz, "dindar" sözcüğü burada basit antropolojik anlamı ile kullanılmaktadır. Dinsel törenlere yatkın olmak hali dışında, kişinin ruhsal tutumu hakkında bir bilgi vermemektedir. Yine görülüyor ki, bu sofu tutum, topluluğun daha sonraları gelişen, daha tutarlı ve organik sınaî yaşam tarzından ziyade, yağmacı yaşam tarzıyla uyumlu bir insan tabiatına özgüdür. Bu tutum, büyük ölçüde, arkaik kişisel statü ve efendi-hizmetkâr ilişkisinin bir dışa vurumudur ve yağmacı ve yarı barışçıl kültürün üretim düzenine uymasına rağmen, günümüzün sınaî üretim düzenine uygun değildir. Bu alışkanlık, modern toplumun belli sınıfları arasında büyük bir ısrar ile varlığını sürdürmektedir. Bu sınıflar başka konularda da çok tutucudurlar.

Öte yandan, modern sınaî süreçlerle yakın temas halinde olan ve düşünce tarzları da teknolojik gereksinimlerin kısıtlayıcı baskısına açık olan sınıflar arasında, olguların animistik biçimde yorumlanmasının ve dinsel törenlere aracılık eden kişilere duyulan saygının ortadan kalkmaya başladığı izlenmektedir. Ayrıca, bu tartışma açısından özellikle önem taşıyan bir husus da, sofuca tutumların, modern toplumlar içinde en yüksek düzeyde refah ve aylâklık olanağı elde eden sınıflar arasında, giderek daha kapsamlı ve ayrıntılı bir hal almasıdır. Gerek bu, gerekse diğer bağlamlarda, aylâk sınıf kurumu, arkaik nitelikli insan mizacını ve toplumun ileri aşamalardaki sınaî evriminin ortadan kaldırdığı arkaik kültür ögelerini korumak ve hatta rehabilite etmek işlevini yerine getirmektedir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

13

Hasetsiz Tutumun Sağkalımları

Kendine özgü dinsel törenleriyle antropomorfik kült, zaman içinde artan oranlarla çözülmeye başlar. Bu çözülme sürecine yol açan etkenler iktisadî gereksinimlerin baskısı ve statü sisteminin çöküşüdür. Çözülme süreci esnasında, dindarlık, kimileri antropomorfik kökenli ya da kişisel hizmetkârlık/boyun eğme tutumuyla bağlantılı olmayan bir takım güdüler ve dürtülerle birleşmeye ve harmanlaşmaya başlar. Daha ileri aşamadaki dinsel yaşamda sofuca tutumla birleşen bu ikincil dürtülerin tümünün de sofuluk ya da olguların akışını antropomorfik açıdan kavramak ile ilgili olduğunu söyleyemeyiz. Kökenleri aynı olmadığı gibi, dinsel yaşam üzerindeki etkileri de aynı yönde değildir. Bunlar, pek çok noktada dinsel tören kurallarını ve ruhanî kurumların temelini oluşturan boyun eğme ve dolaylı yaşama normlarını çiğnemektedir. Bu yabancı güdülerin varlığı nedeniyle, statüye dayalı sosyal ve sınaî rejim giderek çözülmekte ve kişisel boyun eğme yasası, bozulmamış bir geleneğin sağlayacağı destekten yoksun kalmaktadır. Yasanın etkinlik alanına dışarıdan sızan alışkanlıklar ve eğilimler dinsel ve ruhanî yapıların kısmen başka amaçlarla kullanımı sonucunu vermektedir. Bu farklı kullanımlar, rahipliğin en güçlü ve özgün gelişimini yaşadığı günlerdeki dinsel yaşamın amaçları ve tarzına bir ölçüde yabancı kalmaktadır.

Dinsel düzenin ileri aşamalarını etkileyen bu yabancı güdüler arasında yardımseverlik, olumlu toplumsal ilişkiler, dostcanlılık ya da, daha genel bir anlatımla, insanî dayanışma ve sempati duyguları yer almaktadır. Ruhanî yapının bu dışsal kullanımlarının bir somut katkısı da, özden vazgeçmeye çoktan hazır kişiler arasında bile, yapının en azından sözde ve biçimde varlığını sürdürebilmesidir. Dinsel yaşam tarzını biçimsel olarak ayakta tutan güdüler arasındaki daha özgül ve baskın bir güdü de son dönemlerde ortaya çıkmıştır. Tapınma eyleminin antropomorfik içeriğini kaybetmesinden sonra, bir sağkalım olarak, çevre

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ile estetik bir uyum arama çabası ortay çıkmıştır. Bu çaba, dindar anlayışa uygun değildir. Yine de, boyun eğme güdüsüyle birleşerek, ruhban kurumun muhafazasına önemli katkıda bulunmuştur. Bu estetik uyum duygusu ya da dürtüsü, birincil dereceden iktisadî bir nitelik taşımamaktadır. Fakat, sınaî gelişimin ileri aşamalarında bireyin düşünce tarzını iktisadî amaçlara uygun olarak biçimlendirme yolunda kayda değer bir etkisi vardır. Bu etkinin en belirgin yönü, statü rejiminin daha eski ve güçlü dönemlerinden aktarılmış olan biraz abartılı bencilliğin ortadan kalkmasıdır. Dolayısıyla, bu dürtünün ekonomik etkisi sofu tutum ile çatışmaktadır. Estetik uyum dürtüsü, benlik ve benlik dışı arasındaki anti tez ya da antagonizmi bertaraf ederek, bencil tutumu tam ortadan kaldırmasa bile, sınırlandırmaktadır. Oysa, kişisel boyun eğme ve efendilik duygusunun bir dışa vurumu olan sofuluk, bu anti tezi vurgulamakta ve kişisel çıkarlar ile genel insanî yaşam süreçlerinin çıkarları arasında bir uyumsuzluk bulunduğu konusunda ısrar etmektedir.

Dinsel yaşamın bu hasetten uzak kalıntısı -çevreyle ya da genel yaşam süreçleriyle birliktelik duygusu- ve yardımseverlik ve dostcanlılık dürtüleri, insanların düşünce alışkanlıklarını iktisadî amaçlara yönelik olarak biçimlendirirler. Fakat, bu tür tüm eğilimlerin etkileri biraz muğlaktır ve bunları ayrıntılı olarak izlemek zordur. Yine de, şu kadarının açıkca görüldüğü söylenebilir: Tüm bu güdü ve yatkınlıkların etkisi, aylâk sınıf kurumunun daha önce belirtilen temel ilkeleriyle ters yöndedir. Gerek aylâk sınıfın gerekse kültürel gelişim içinde bu kurumla bütünleşen antropomorfik kültlerin temeli, hasetçi karşılaştırmadır. Bu alışkanlık ise, şimdi sözünü ettiğimiz eğilimlerin uygulanması ile tutarlı değildir. Aylâk sınıf yaşam tarzının temel yasaları, zamanın ve maddî varlıkların gösterişle israf edilmesi ve üretken süreçten uzak durmaktır. Oysa, burada değindiğimiz özellikler, iktisadî açıdan, israfın ve yararsız bir yaşam tarzının hor görülmesi ve yaşam sürecine katılmak ya da onunla özdeşleşmek yolunda bir dürtü şeklinde kendilerini ortaya koyarlar. Yaşama bu katılım, ekonomik cephede olabileceği gibi, başka yaşam cepheleri ve aşamalarında da olabilir.

Koşulların elverdiği ortamlarda ya da kendilerini baskın bir biçimde hissettirebildikleri yerlerde, bu eğilimlerin ve yol açtıkları yaşam alışkanlıklarının aylâk sınıf yaşam tarzına zıt oldukları açıktır. Fakat, gelişimin daha ileri aşamalarındaki bir aylâk yaşam tarzının bu eğilimleri

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

sürekli bastırıp basturmadığı ya da bu eğilimlerin ifadesi olan düşünce biçimlerini yasaklayıp yasaklamadığı belli değildir. Aylâk sınıf yaşam tarzının müsbet disiplini ise, diğer yönde işlemeye yatkındır. Bu yaşam tarzı, örnek oluşturma ve seçici ayıklama yöntemleriyle, israfın ve hasetçi karşılaştırmanın her yaşam durumunda öncelikli ve egemen olmalarını sağlar. Ancak, olumsuz etkileri itibariyle, aylâk sınıf disiplininin eğilimi, yaşam tarzının temel yasalarına pek de kesin bir biçimde sadık değildir. İnsan etkinliklerini maddî saygınlık amacıyla düzenleyen aylâk sınıf yasası, üretken süreçten uzak kalınmasını ısrarla talep eder. Başka bir deyişle, bu yasa topluluğun yoksul üyelerinin sürekli olarak emek verdikleri alanlara yönelik etkinlikleri engeller. Özellikle kadınlar, hele de ileri sınaî toplumların üst sınıf ve üst orta sınıf kadınları söz konusu olduğunda, bu engelleme, maddî uğraşıları, hatta yağmacı yöntemleri kullanarak yarışmacı birikim sürecine katılmayı bile yasaklayacak noktaya varır.

Emekçilik içgüdüsünün rekabetçi bir çeşitlemesi olarak ortaya çıkmış bulunan maddî kültür ya da aylâk sınıf kültürü, son zamanlardaki gelişimi itibariyle, kendi kaynaklarını etkisiz hale getirmektedir. Bunu gerçekleştirmek için, verimi ve hatta maddî konumu açısından hasetçi karşılaştırma geleneğini ortadan kaldırmaktadır. Öte yandan, aylâk sınıfın gerek erkek gerekse kadın üyelerinin kendi mukabilleriyle rekabetçi bir mücadele içinde hayatlarını kazanma zorunluluğundan bir ölçüde muaf olmaları, bu sınıf üyelerinin yalnızca hayatta kalmalarını mümkün kılmakla kalmamaktadır. Bunlar, eğer rekabetçi mücadele içinde başarıyı sağlayan niteliklerden yoksun iseler, belli ölçüler dahilinde kendi eğilimlerine göre yaşayabilirler. Başka bir deyişle, kurumun en son ve en eksiksiz gelişimi içinde, bu sınıf üyelerinin geçim koşulları başarılı yağmacı erkeği niteleyen yeteneklere sahip olmalarını ve bunları sürekli olarak kullanmalarını gerektirmemektedir. Dolayısıyla, bu niteliklere sahip olamayan bireylerin hayatta kalma şansları, aylâk sınıfın en üst tabakalarında, rekabetçi sistem içinde yaşayan bir toplumun genel ortalamasına kıyasla daha yüksektir.

Daha önceki bir bölümde, arkaik özelliklerin varlıklarını sürdürme koşulları tartışılırken belirtildiği gibi, aylâk sınıfın özel konumu daha eski ve geçerliğini kaybetmiş bir kültürel aşamaya özgü insan mizacının içerdiği eğilimlerin sürdürülebilmesi için istisnai derecede

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

uygun koşullar arz etmektedir. Bu sınıf iktisadî zorunlulukların baskısından korunmuş ve, bu anlamda, iktisadî duruma uyumu zorunlu kılan güçlerin kaba etkisinden muaf kalmıştır. Aylâk sınıf içinde ve aylâk sınıfa özgü yaşam tarzında, yağmacı kültüre özgü eğilim ve tiplerin varlıklarını sürdürebildiklerini daha önce görmüştük. Aylâk sınıfın korunaklı maddî konumu yalnız modern sınaî süreç için gerekli vasıflara sahip olmayan insanların hayatta kalabilmelerini sağlamakla kalmaz. Aylâk sınıfın saygınlık kuralları, aynı zamanda belli yağmacı niteliklerin gösterişçi bir biçimde kullanılmasını emreder. Yağmacı yeteneklerin denendiği uğraşılar birer servet, soyluluk ve sınaî süreçten muafiyet kanıtı olarak işlev görür. Yağmacı eğilimlerin aylâk sınıf kültürünün egemenliği altında varlıklarını sürdürmeleri hem olumsuz açıdan, yani sınıfın sınaî etkinliklerden muaf kalmasıyla, hem de olumlu açıdan, yani aylâk sınıf saygınlık yasalarının dayatmasıyla desteklenir.

Yağmacı vahşi kültür öncesine özgü eğilimlerin varlıklarını sürdürmeleri konusu biraz farklıdır. Aylâk sınıfın korunaklı durumu bu eğilimlerin sürekliliğine de katkıda bulunmaktadır. Fakat, barış ve iyi niyet eğilimlerinin yaşama geçirilmesi, davranış kurallarının onayını sağlayamaz. Yağmacı kültür öncesi dönemden sağkalmış bir mizaca sahip olan bireyler, aylâk sınıf içinde, diğer sınıflardaki benzerlerine kıyasla avantajlı sayılabilecek bir konumdadırlar. Zira, rekabetçi yaşam tarzına uymayan eğilimlerini değiştirmeleri gerektiren bir maddî ihtiyaç ile karşı karşıya değildirler. Yine de, bu bireyler eğilimlerini görmezden gelmelerini zorunlu kılan bir tür ahlâkî kısıtlamaya maruzdurlar. Zira, görgü kuralları onlara yağmacı yeteneklere dayalı bir yaşam tarzı dayatmaktadır. Statü sistemi ayakta kaldığı ve aylâk sınıf gözle görülür bir biçimde zaman öldürmek ya da gereksiz yere yorgun düşmek dışında -ama üretken olmayan- bir takım uğraşılar bulduğu sürece, saygın aylâk sınıf yaşam tarzında önemli bir değişikliğin ortaya çıkması beklenemez. Bu aşamada, söz konusu sınıf içinde yağmacı olmayan bir mizacın ortaya çıkışı, münferit bir geri dönüş vakası olarak kabul edilmelidir. Fakat, günümüzde insanoğlunun eylem gereksinimini karşılayan ve üretken nitelik taşımayan olanaklar azalmaktadır: İktisadi gelişme artmakta, savaşlar seyrelmekte, mülke dayalı hükümdarlık ortadan kalkmakta ve rahiplik mesleği gerilemektedir. Bunların gerçekleşmesi, bir durum değişikliğine yol açmaktadır. İnsan yaşamı belli bir yönde süremiyorsa

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

başka bir yöne doğru akmak zorundadır ve eğer yağmacı yöntemler ortadan kalkarsa, rahatlamak için başka çareler aranacaktır.

Yukarıda belirtildiği gibi, maddî baskıdan muafiyet, ileri sanayi toplumlarının aylâk sınıf kadınları arasında, başka herhangi bir topluluğun aylâk sınıfına kıyasla daha abartılmış ölçüdedir. Bu nedenle, kadınların erkeklere kıyasla daha belirgin bir şekilde hasetsiz mizaca geri dönüş göstermeleri beklenebilir. Fakat, aylâk sınıf erkekleri arasında da bencilce diye sınıflandırılamayan eğilimlerden kaynaklanan ve hasetçi bir ayırımı hedeflemeyen etkinliklerin sayısı ve kapsamının arttığı gözlemlenmektedir. Örneğin, bir girişimin maddî yönetimini üstlenerek sanayi alanına giren pek çok erkek, işin iyi yapıldığını ve üretimin etkin olduğunu görmekten gurur duymaktadır. Bu gururun işteki gelişimin yol açabileceği kâr ile bir bağlantısı yoktur. Ticari örgütler ve üretici birliklerinin sınaî verimin yükselmesi için harcadıkları hasetsiz çabalar da bilinmektedir.

Yaşamda hasetçi olmayan bir amaca yönelme eğilimi, yardım ya da sosyal kalkınma amaçlı pek çok örgütte de kendini göstermektedir. Bu örgütler çoğunlukla yarı dinsel ya da adeta dinsel bir nitelik taşımakta ve üyeleri hem kadınlar hem de erkeklerden oluşmaktadır. Biraz düşünüldüğünde, çok sayıda örnek bulmak mümkündür. Ancak, söz konusu eğilimlerin kapsam ve niteliklerini belirtmek için, bazı daha belirgin ve somut örnekleri sıralayabiliriz. Örneğin, içki yasağı ve benzeri sosyal reformlar, cezaevi reformu, eğitimin yaygınlaştırılması, suçların engellenmesi ve savaşın pazarlık, silâhsızlanma v.b. yollarla durdurulması gibi amaçlarla yapılan gösteriler, bu gruba girer. Bir bakıma, üniversite kampüsleri, mahalle örgütleri, Genç Hristiyan Erkekler Birliği ya da Genç Hristiyan Çalışma Derneği gibi örgütler, dikiş grupları, sosyal kulüpler, sanat kulüpleri ve hatta ticari kulüpler de bu nitelikleri taşımaktadır. Bunlara az da olsa benzeyen diğer bazı kuruluşlar, yarı kamusal nitelikli yardım, eğitim ya da eğlence kurumlarıdır. Bunlar zenginler tarafından ya da vasat gelirli kişilerin katkılarıyla kurulmuş olabilir. Ancak, dinsel bir nitelik taşımazlar.

Kuşkusuz, amacımız bu kuruluşların çabalarının tümüyle bencillikten uzak nedenlerden kaynaklandığını savunmak değildir. Savunabileceğimiz husus, bu kuruluşların çoğunun temelinde başka

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

güdüler yattığı ve bu tür çalışmaların modern sınaî topluluklarda statü ilkesine bağlı katı rejime kıyasla belirgin derecede daha fazla görünmesinin, modern yaşamda bütünüyle rekabetçi bir yaşam tarzına karşı beslenen şüphenin sonucu olduğudur. Bu tür çalışmayı teşvik eden güdüler arasında bencil, özellikle de hasetçi ayırıma ilişkin güdüler bulunduğu yeterince bilinmektedir. Bu öylesine geçerlidir ki, çıkar amacı taşımayan kamusal nitelikli pek çok sözde çalışma, gerçekte, bu çalışmaları başlatanların namını ve hatta maddî kazançlarını yükseltmek amacıyla hayata geçirilmekte ve sürdürülmektedir. Bu tür örgüt ya da kuruluşların önemli bir bölümünde, hasetçi güdü, görünürde hem çalışmayı başlatanlar hem de destekleyenler açısından önemli konumdadır. Bu son nokta, özellikle çalışana geniş ve gösterişli harcama olanakları sağlayan ve böylece onu ayrıcalıklı duruma getiren yardım işleri, örneğin bir üniversitenin, bir halk kütüphanesi ya da bir müzenin kurulması gibi işler için geçerlidir. Ancak, bu şekilde üst sınıfa özgü örgütler ve hareketlere katılım da çoğu kez belki aynı derecede hasetçi güdülerle ilgilidir. Bu tür katılımlar üyelerin maddî saygınlığını kanıtlamaya yaradığı gibi, üyelerin kendileri ile durumlarını iyileştirmeye çalıştıkları daha kötü konumdaki insanlar arasındaki zıtlığı görmelerini sağlayarak, kendi üstünlüklerini hatırlamalarına ve şükretmelerine de katkıda bulunur. Bunun bir örneği, günümüzde biraz moda olan üniversite kurma çalışmalarıdır. Fakat, tüm bu hususlar hesaba katıldıktan sonra bile, geriye rekabetçi nitelik taşımayan bazı güdüler kalmaktadır. Bu çalışma yöntemi ile ayrıcalıklı bir konum kazanmak çabası bile, modern toplulukların zihniyetinde yarışma ve hasetten uzak çabaların belli bir meşruiyet ifade ettiğini göstermek için yeterlidir.

Hasetçi ve dinsel çıkarlar üzerinde temellenmeyen ve günümüze özgü olan bu aylâk sınıf etkinliklerinin tümünde, kadınların erkeklere kıyasla daha aktif ve daha tutarlı katılım gösterdikleri belirtilmelidir. Bunun istisnaları, kuşkusuz, büyük kaynak harcaması gerektiren çalışmalardır. Kadınlar, bağımlı maddî konumları nedeniyle büyük harcama gerektiren çalışmalara girişemezler. Yardım çalışmalarının genel kapsamı göz önüne alındığında, daha az naif sofu tarikatlar ya da laikleşmiş mezheplerin ruhban sınıflarının kadın sınıfı ile bağlantıda olduğu görülür. Bu, teoriye de uygundur. Diğer iktisadî ilişkilerde de bu ruhban sınıf, kadınlar ile iktisadî açıdan etkin erkeklerin arasında bir yer işgal eder. Gelenek ve yaygın kurallar itibariyle, gerek ruhban sınıfı

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

gerekse varlıklı kesimlerin kadın üyeleri, bir dolaylı aylâk sınıf konumundadır. Her iki sınıfın da düşünce biçimlerini belirleyen başlıca ilişki, bir boyun eğme ilişkisidir. Başka bir deyişle, kişisel olarak algılanan bir iktisadî ilişki söz konusudur. Her iki sınıfın da olguları nedensel ilişkilerden ziyade kişisel ilişkiler bağlamında ele almaya yatkın olduğu görülür. Saygınlık yasaları her iki sınıfta da kazançlı ya da üretken etkinliklerin törensel anlamdaki "kirliliğine"karşı büyük bir çekingenlik yaratmış ve bunların günümüzün sınaî yaşam sürecine katılmalarını ahlâkî açıdan olanaksız kılmıştır. Kaba üretken çabalardan böyle törensel bir biçimde muaf tutulmanın sonucu olarak, modern çağın kadınları ve ruhban sınıfı, enerjilerinin büyük bölümünü bencilce olmayan çıkarlara hizmet eden çalışmalara yöneltmektedir. Kurallar, amaçlı etkinlik güdüsünün yaşama geçirilmesi için hiçbir alternatif yolu açık bırakmamaktadır. Aylâk sınıf kadınlarının sınaî açıdan yararlı etkinliklerden sürekli muaf kalmalarının etkisi, emekçilik içgüdüsünün sürekli olarak iş yaşamı dışındaki yönlerde açığa vurulması şeklinde görülmektedir.

Daha önce de kaydedildiği gibi, varlıklı kadınlar ile kilise mensuplarının gündelik yaşamı, ortalama erkeğinkine, özellikle de gerçek modern sınaî etkinliklerle uğraşan erkeklerin yaşamlarına kıyasla daha ağırlıklı bir statü unsuru içermektedir. Dolayısıyla, bu sınıflar arasında sofu tutum, modern toplulukların sıradan erkekleri arasında olduğundan daha iyi korunmaktadır. Bu nedenle, dolaylı aylâk sınıf üyelerinin kazanç getirmeyen uğraşılara yönelttikleri enerjinin önemli bir bölümünün dinsel törenlere ve yardım çalışmalarına ayırılması beklenir. Bu, bir önceki bölümde değindiğimiz, kadınların aşırı sofu olma eğiliminin de bir nedenidir. Fakat, şu andaki tartışmamızı daha çok ilgilendiren husus, bu sofuluk eğiliminin burada ele aldığımız kâr amacı gütmeyen hareketler ve örgütlerin eylemlerini biçimlendirmek ve amaçlarını tayin etmekteki rolüdür. Bu sofu söylemin egemen olduğu durumlarda, örgütün herhangi bir iktisadî amaca ilişkin verimliliği derhal düşmektedir. Pek çok hayır ve yardım örgütü, dikkatlerini çalışmalarına konu olan insanların dinsel ve dünyevî ihtiyaçları arasında paylaştırmaktadır. Eğer aynı ciddi ilgi ve çabanın tümünü insanların dünyevî ihtiyaçlarına yöneltecek olsalardı, çalışmalarının sağlayacağı iktisadî değerin şu andakine kıyasla kayda değer ölçüde yüksek olacağından kesinlikle kuşku duyulamaz. Eğer yeri burası olsaydı, kuşkusuz, şunu da

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

söyleyebilirdik: Genelde dikkate alınan dünyevî amaçlar bir kenara bırakılsaydı, yardım örgütlerinin çalışmalarının dinsel amaçlara katkısı da çok daha büyük olurdu.

Dinsel amaçların devreye girmesiyle, hasetçi olmayan girişimlerin iktisadî değerinde bir düşüşün gerçekleştiği muhakkaktır. Fakat, emekçilik içgüdüsünün bu rekabetsiz dışa vurumunun iktisadî seyrini bozan başka yabancı güdüler de söz konusudur. Daha sıkı bir incelemeyle, bu son noktanın doğruluğu iyice ortaya çıkar. Öyle ki, tüm bu yardım etkinliklerinin, ilgili sınıfların ve bireylerin yaşamlarını zenginleştirmek ve kolaylaştırmak anlamındaki iktisadî değeri, tartışılır hale gelir. Örneğin, günümüzde pek gözde olan ve büyük kentlerin yoksul nüfusunun yaşam koşullarını düzeltmeye yönelik çabaların çoğu, nitelik itibariyle kültürel birer görevdir : Bu çabalar aracılığıyla, üst sınıf kültürünün belli unsurlarının alt sınıfların gündelik yaşam tarzı içinde kabul görmesi sağlanmaya çalışılmaktadır. Örneğin, yerleşimlere ilişkin kaygılar, kısmen yoksulların üretken verimliliğini artırmaya ve ellerindeki araç ve olanakları daha iyi kullanmalarını öğretmeye yöneliktir. Fakat, bununla hemen aynı tutarlıkla güdülen bir diğer amaç da, üst sınıf görgü kuralları ve göreneklerini, reçeteler ve örnekler sunarak yerleştirmek ve benimsetmektir. Bu kuralların iktisadî özü incelendiğinde, gösterişçi bir zaman ve mal israfı saptanacaktır. Yoksulları daha insanca koşullara çekmek için yola çıkan o iyi insanlar, çoğunlukla ve tercihan aşırı vicdanlı ve görgü ve saygınlık konularında aşırı ısrarlı insanlardır. Bunların çoğu, örnek birer yaşam sürer ve gündelik tüketimlerinin pek çok maddesinde törensel temizlik kurallarına ısrarla uyarlar. Zamanın ve malların tüketimine ilişkin doğru düşünce alışkanlıklarının bu şekilde aşılanmasının kültürel ya da uygarlaştırıcı yararları kesinlikle küçümsenemez. Ayrıca, bu tür yüksek ve saygın idealleri benimseyen insanların ekonomik bir yarar yarattıkları da gözardı edilemez. Mevcut maddî kültürün koşulları dahilinde, bireyin saygınlığı, dolayısıyla başarısı, büyük ölçüde zaman ve mal israfı alışkanlığına işaret eden bu tüketim yöntemlerine bağlıdır. Fakat, daha üstün yaşam yöntemlerine ilişkin bu eğitimin gizli iktisadî etkisinin, özellikle daha pahalı ya da daha düşük verimli yöntemleri yerleştirmek yönünde olduğunu söyleyebiliriz. Her iki türdeki yöntemler de aynı maddî sonuçların elde edilmesini sağlar ve bu sonuçların somut iktisadî değerleri vardır. Kültür propagandasının önemli bir bölümü, aylâk sınıfça formüle

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

edilmiş statü ve maddî saygınlık ilkeleri ışığında üst tabaka yaşam tarzına uyarlanan yeni beğenilerin ya da yeni bir dizi kuralın insanlara aşılanmasından ibarettir. Bu yeni kurallar dizisini geliştiren ve alt sınıfın yaşam tarzına dayatan kesim, sınaî sürecin dışında yaşayan insanlardan oluşmaktadır. Onların dayattığı usullerin alt sınıfların yaşam koşullrına kendi geliştirdikleri usullerden, özellikle de modern sınaî düzenin baskısı altında ortaya çıkarttıkları yaşama biçiminden daha iyi uyum sağlaması beklenemez.

Tüm bunları belirtirken, yeni getirilen kurallar dizisinin eskisinden daha zarif olduğu gerçeğini elbette sorgulamıyoruz. Bizim kuşkumuz, sade anlamıyla, bu yenileme çabasının iktisadî açıdan uygun olup olmadığı yönünde bir kuşkudur. Başka bir deyişle, bireyin rahatlığı değil, toplululuğun yaşam kalitesi açısından bakıldığında, bu değişikliklerin yarattığı dolaysız maddî etkilerin iktisadî açıdan uygun olduklarından emin olamamaktayız. Bu nedenle, böyle yardım çalışmalarının iktisadî uygunluğunu değerlendirmek için, görünürdeki değerlerine bakmak yetersizdir. Bu, birincil amaçları iktisadî olan ve kesinlikle bencil ya da hasetçi çıkarlar doğrultusunda sürdürülmeyen çalışmalar için de geçerlidir. Gerçekleştirilen iktisadî reformun gösterişçi israf yöntemlerinin niteliğinin değişmesinden ibaret kaldığı görülebilir.

Ancak, maddî kültüre özgü düşünce biçimlerinden etkilenen bu türdeki tüm çalışmalarda görülen çıkarcılıktan uzak güdüler ve işlem kurallarına ilişkin bir şey daha söylenebilir ve bu son husus, daha önce ulaştığımız sonuçların biraz daha gelişmesini sağlayabilir. Daha önceki bir bölümde görüldüğü gibi, maddî kültüre özgü saygınlık ve vakar kuramları, maddî açıdan kusursuz bir yaşamda emeğin beyhude olacağı üzerinde ısrar eder. Bunun sonucu, yalnızca yararlı uğraşıların zevksiz olarak algılanması değil, iyi bir toplumsal şöhrete sahip olmak isteyen tüm örgütlenmiş grupların eylemlerinin de kesin olarak yönlendirilmesidir. Kişinin maddî yaşam gereksinimlerine ilişkin süreç ve ayrıntılara aşina olmamasını zorunlu kılan bir gelenek mevcuttur. Kişi, avamın refahına erdemli bir ilgi göstererek bağışlar yapabilir ya da iktisadî komitelerde görev alabilir. Belki daha da erdemli bir tutumla, avamın kültürel refahına genel ya da detaycı bir ilgi gösterebilir ve alt sınıfların beğenilerini yükseltmeye ya da ruhsal donanımlarını düzeltmeye yönelik olanaklar yaratabilir. Fakat, hiçbir zaman avam yaşamın maddî

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

koşullarını ya da alt sınıfların düşünce tarzlarını yakından bildiğini ele vermemeli, dolayısıyla, katıldığı örgütlerin çabalarını da maddî açıdan yararlı olabilecek sonuçlara yönlendirmemelidir. Alt sınıfın yaşam koşullarına ilişkin detay bilgilere sahip olunduğunu itiraf etmekten çekinme tavrı, değişik bireylerde değişik yoğunlukta görülebilir. Fakat, bu çekingenlik söz konusu örgütlerin tümünde, etkinliklerin akışını belirleyecek düzeyde mevcuttur. Avam yaşam biçimlerine aşina olmak gibi bir yakıştırmadan korunma isteği, zaman içinde bu tür girişimlerin başlangıçtaki güdülerini ikinci plana iterek, son tahlilde maddî vasıflara indirgenebilecek bir takım saygınlık ilkelerini ön plana alır. Böylece, uzun süredir var olan bir örgütte, başlangıçta benimsenmiş olan alt sınıfların yaşamlarını kolaylaştırma güdüsü zamanla sözde bir güdüye dönüşür ve örgütün kaba anlamda etkin olan çalışmaları ortadan kalkmaya yüz tutar.

Hasetçi amaçlara yönelik olmayan çalışmalar yapan örgütlerin verimliliği ile ilgili bu hususlar, benzer amaçla çalışan bireyler için de -daha çok sınırlama ile de olsa- geçerlidir. Kamusal yararı olan herhangi bir işi üstlenen bireylerde, erdemlerini ortaya koymak için aylâk sınıfın israf ve üretimde ve tüketimde avam standartlardan uzak kalma yasalarına uyma davranışı, zorunlu olarak ön plandadır. Eğer birey, kendi konumunu unutarak, çabalarını kaba üretkenliğe yöneltirse, toplumun sağduyusu -maddî saygınlık anlayışı- onun çalışmalarını reddedecek ve kendi yerini hatırlamasını sağlayacaktır. Bunun bir örneği, kamu yararını düşünen insanların, insan yaşamını belirli bir konuda kolaylaştırmaktan başka (en azından görünürde) hiçbir amaç gütmeden yaptıkları bağışlarda görülmektedir. Günümüzde bu tür bağışların en sık sunulduğu yerler okullar, kütüphaneler, hastaneler ya da sakatlar ve yoksullar için kurulmuş yurtlardır. Bu alanlarda bağış yapanların beyan ettikleri amaçlar, bağışta dile getirilen konuda insan yaşamını iyiye götürmek yolundadır. Fakat, istisnasız bir kural olarak görülmektedir ki, üstlenilen iş icra edilirken, başlangıçta öne sürülen amaçtan farklı, hatta çoğu zaman onunla tutarsız başka amaçlar da söz konusudur. Bağış için ayrılan kaynakların esaslı bir bölümü, bu diğer amaçlar için kullanılmaktadır. Örneğin, belli fonlar bir yetimler yurdu ya da sakatlar evi için vakıf olarak ayırılmış olabilir. Böyle durumlarda, harcamaların şerefli israfa yöneltilmesi, sürpriz oluşturmayacak hatta bir tebessüme bile yol açmayacak kadar sıradan bir haldir. Fonun önemli bir bölümü, estetik

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

değeri tartışma götürür ama pahalı bir taşla kaplı bir binanın inşasına ayrılır. Bu bina, grotesk ve uyumsuz ayrıntılarla bezenir. Sur görünümlü duvarları ve kuleleri, masif kapıları ve stratejik konumuyla, bu bina belli barbarca savaş yöntemlerini çağrıştırır. Yapının iç kısmı da gösterişçi israf ve yırtıcı yağma kurallarının egemenliğini ortaya koyar. Fazla ayrıntıya girmeden bir örnek vermek gerekirse, pencereler görünürdeki amaçlarına, yani içeride yaşayacakların rahatına hizmet etmeye uygun biçimde değil, dışarıdan bakanları maddî kusursuzlukları ile etkileyecek biçimde konumlanırlar. İç yerleşimin ayrıntıları ise, bu amaca uzak, fakat mağrur güzellik mecburiyetine en uygun biçimde düzenlenirler.

Kuşkusuz, tüm bunlarda bağış sahibinin kusur bulacağı ya da, eğer işlerin gidişini bizzat denetleseydi, farklı bir şey yapacağı umulmamalıdır. Kişisel olarak idare edilen girişimlerde, yani bağışçının harcamaları ve gözetimi bizzat yürüttüğü çalışmalarda da idari amaç ve yöntemlerin farklı olmadığı görülmektedir. Aynı şekilde, bağış yapanlar ya da rahatları ve gururlarına dokunulmayan gözlemciler de, fonların farklı bir biçimde kullanılmasını tercih etmezler. Kimse, bu girişim için elde tutulan kaynakların vakfın temel maddî amaçları açısından en etkin ve ekonomik biçimde kullanılmasından hoşnut olmaz. Konuyla ilgili herkes, ilgileri ister dolaysız, ister bencilce, isterse de salt dindarca nitelikte olsun, harcamanın kayda değer bir bölümünün yırtıcı yağma ve maddî harcamaya ilişkin hasetçi karşılaştırma alışkanlıklarından kaynaklanan daha yüksek ya da ruhsal ihtiyaçlara ayırılmasını ister. Fakat, bunun tek anlamı, yarışmacı ve maddiyatçı saygınlık yasalarının, topluluğun sağduyusuna hiçbir kaçış ya da kaypaklığa izin vermeyecek şekilde hakim olduğudur. Bu, görünürde tümüyle hasetsiz temellere dayalı bir girişim için de geçerlidir.

Girişim, bağış yapan kişinin şanını yükselten bir araç olarak taşıdığı şerefli değeri, böyle bir hasetsiz dürtü ile ilişkilendirilmesine borçlu olabilir. Fakat, bu durum, hasetçi çıkarın harcamaları yönlendirmesine engel değildir. Bu gibi yarışma amacından uzak çalışmalarda rekabetçi ya da hasetçi dürtülerin var olduğu, yukarıda çeşitlerini sıraladığımız tüm çalışmaların örnekleri üzerinde geniş ve ayrıntılı bir biçimde gösterilebilir. Bu şerefli ayrıntıların çoğunlukla estetik, etik ya da iktisadî maskeler arkasında saklandıkları görülür. Para kültürünün standartları ve kurallarından türeyen bu özel güdüler, hasetsiz

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

çabaları etkin hizmetlerden uzaklaştırmaya uğraşırken, çalışmayı yapan kişinin iyiniyetini zedelemedikleri gibi, yaptığı işin özde beyhude olduğunu idrak etmesine de fırsat vermezler. Bunların etkisi, zenginlerin görünen yaşam tarzının çok önemli ve çok gösterişçi bir unsurunu oluşturan tüm hasetsiz ve islah edici çalışmalarda izlenebilir. Fakat, bunun teorik anlamı, belki de daha fazla açıklama gerektirmeyecek kadar açıktır. Kaldı ki, bu girişim biçimlerinden birine -yüksek öğrenim kurumlarına- ayrı bir bağlamda, biraz daha detaylı olarak da eğilinecektir.

Şu halde, aylâk sınıfın korunaklı durumuna özgü koşullarda, yağmacılık öncesi yabani kültürün hasetsiz dürtülerine bir geri dönüş bulunduğu anlaşılmaktadır. Bu geri dönüş, hem emekçilik duygusunu hem de tembelliği ve dostcanlılığı içermektedir. Fakat, modern yaşam tarzında parasal ya da hasetçi erdeme dayanan davranış yasaları, bu dürtülerin serbestçe açığa vurulmasına engeldir. Bu davranış yasalarının egemenliği ise, hasetsiz çıkar temelindeki çabaları maddiyatçı kültürün özü olan hasetçi çıkarın hizmetine yönlendirir. Maddî saygınlık yasaları, bu tahlilde israf, yararsızlık ve gaddarlık ilkelerine indirgenebilir. Saygınlık gerekleri, diğer davranışlarda olduğu gibi hayırsever girişimlerde de egemendir ve her girişimde davranış ve yönelimin detayları üzerinde seçici bir gözetimleri vardır. Bu saygınlık yasaları, yöntemi ayrıntılı olarak yönlendirmek ve uyarlamak suretiyle, her tür hasetsiz amaç ve çabayı hükümsüz ve abes hale getirmeyi başarır. Yaygın, gayri şahsî, gayretsiz beyhudelik ilkesi her zaman el altındadır ve yağmacılık öncesi dönemden kalma emekçilik içgüdüsünün kapsamına alınabilecek yeteneklerin etkin bir biçimde kullanımını engelleyecek şekilde işler. Fakat, bu ilkenin varlığı böyle yeteneklerin kuşaktan kuşağa aktarılmasını ya da bunları açığa vurma dürtüsünün sürekli yeniden uyanmasını engellemez.

Maddiyatçı kültürün ileri gelişim aşamasında, toplumsal kınamadan korunmak amacıyla sınaî süreçten uzak durma zorunluluğu, yarışmacı uğraşılardan el etek çekmek noktasına kadar vardırılır. Bu ileri aşamada, kültür, hasetsiz yeteneklerin ortaya konmasını engellemek için üretken nitelikteki uğraşlara kıyasla yarışmacı, yağmacı ve maddî uğraşların daha erdemli sayılması konusundaki ısrarını hafifletir. Daha önce belirtildiği gibi, insanî yarara yönelik her tür uğraşıdan uzak kalma zorunluluğu, tüm toplumsal kesimler arasında en şiddetli olarak üst sınıf

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

kadınlarına uygulanır. Bu konuda -belki daha ziyade görünürde- bir istisnayı, belli kültlerin ruhban sınıfları oluşturur. Yüksek sınıf kadınlarının aynı maddî ve sosyal konumdaki erkeklerden bile daha amaçsız bir yaşam sürdürmesi zorunluluğu, bunların yalnız üst düzey bir aylâk sınıf olmakla kalmayıp, aynı zamanda bir dolaylı aylâk sınıf da olmalarından kaynaklanmaktadır. Bunların konumu, yararlı çabalardan tümüyle uzak kalmalarını, iki kat daha şiddetli olarak zorunlu kılar.

Zeki insanların toplumsal yapı ve işlevlere ilişkin konulardaki sağduyularını yansıtan popüler yazar ve hatiplerce birçok kez ve en iyi biçimde dile getirildiği gibi, herhangi bir toplulukta kadının konumu, o topluluğun -ve pekâla ekleyebiliriz ki, o topluluğun herhangi bir sınıfının- ulaştığı kültürel düzeyin en dikkat çekici belirtisidir. Bu yorum, gelişmenin diğer yönlerinden çok, iktisadî gelişme için geçerli olabilir. Aynı zamanda, bir toplulukta ya da bir kültürde benimsenen yaşam tarzı içinde kadına ayırılan konum, büyük ölçüde, daha önceki bir gelişim aşamasının koşullarınca belirlenmiş gelenekleri yansıtır. Bu gelenekler, mevcut iktisadî koşullara ya da modern iktisadî yaşamda yer alan kadınların mizaç ve düşünce alışkanlıklarına ancak kısmen uyarlanmıştır.

Modern iktisadî düzen içinde, kadınların konumunun aynı sınıftan erkeklere kıyasla daha belirgin ve daha tutarlı biçimde emekçilik içgüdüsünün emirlerine karşı olduğu, daha önce, iktisadî kurumların genel gelişiminden ve özellikle de dolaylı aylâklık ve giyimden söz edilirken belirtilmişti. Görünüşte, kadının mizacında barışı onaylayan ve yararsızlığa karşı çıkan bu içgüdüye daha fazla yer vardır. Bu nedenle, modern sınaî toplulukların, kadınların kabul edilen yaşam tarzıyla iktisadî durumun gerekleri arasındaki tutarsızlık konusuna daha fazla duyarlık göstermeleri tesadüfi bir durum değildir.

"Kadın sorununun" çeşitli aşamaları, modern toplum, özellikle de kibar çevreler içindeki kadın yaşamının aslında daha eski bir toplumsal gelişim aşamasının iktisadî koşullarınca belirlenmiş bir sağduyuya göre düzenlendiğini ustalıkla ortaya koymuştur. Bugün de, kadın yaşamının medeni, iktisadî ve toplumsal açılardan, özde ve normalde dolaylı bir yaşam olduğu düşünülmektedir. Bu yaşamın erdemi ya da erdemsizliği, eşyanın tabiatı gereği, kadının sahibi ya da vasisi konumundaki bir başka bireye atfedilmektedir. Örneğin, bir kadının benimsenmiş kurallar

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

dizgesini çiğneyen herhangi bir davranışının, doğrudan doğruya erkeğinin şerefine yansıdığı kabul edilir. Kuşkusuz, kadının ahlâkî zaafı ya da sapıklığı üzerinde bu tür bir görüş belirten herhangi bir kişinin zihninde bir tutarsızlık olabilir. Fakat, topluluğun bu gibi konulardaki sağduyusu, pek tereddüt etmeden devreye girer. Böyle durumlarda pek az erkek incitilmiş ve hiddetli bir vasi olarak verdikleri tepkilerin yerinde olup olmadığını tartar. Öte yandan, bir kadının yaşamını bağladığı erkeğin kötü davranışları nedeniyle zor duruma düşmesi, çok daha az görülür.

Şu halde, iyi ve güzel yaşam tarzı -yani alıştığımız yaşam- kadına erkeğin etkinliklerine bağımlı ve ikincil bir hareket alanı yaratmaktadır. Kadının, kendisine verilen görevlerin kaynağı olan gelenekten ayrılması, kadınsı olmamak şeklinde algılanmaktadır. Eğer yurttaşlık hakları ya da oy hakkı söz konusu ise, sağduyumuz, yani genel yaşam anlayışımızı mevcut bir soruna mantıksal olarak uyarlama biçimimiz, kadının siyasal yaşamda ve hukuk önünde şahsen değil, ait olduğu ailenin reisi aracılığıyla temsil edilmesi gerektiğini belirtmektedir. Bizzat denetlenen ve benmerkezci bir yaşama özenmek, kadınsı bir tutum değildir ve, sağduyumuza göre, kadının toplumun yurttaşlığa ve üretime ilişkin işlerine doğrudan katılması, maddiyatçı kültürün geleneklerince biçimlenmiş zihniyetlerimizi yansıtan toplumsal sistem için bir tehdittir. "Kadını erkeğin köleliğinden kurtarmaya" ilişkin, tümü bir incir çekirdeğini doldurmayan tartışmalar Elizabeth Cady Stanton'un iffetli ve etkileyici anlatımını tersine çevirerek kullanırsak, "...tam bir saçmalıktır. Cinsler arası toplumsal ilişkiler doğa tarafından saptanmıştır. Tüm uygarlığımız, yani içerdiği tüm iyilikler yuva üzerine temellenmiştir." Söz konusu "yuva", reisi erkek olan bir hane halkıdır. Genelde daha nezih biçimde ifade edilmekle birlikte, bu görüş, uygar toplulukların yalnız erkekleri arasında değil, kadınları arasında da egemendir. Kadınlar, davranış kurallarına karşı çok duyarlıdır. Her ne kadar çoğu bu kuralların ayrıntılarından huzursuzluk duyuyorlarsa da, ancak pek azı mevcut ahlâkî düzenin zorunlu olarak ve ilâhi emirler sonucunda kadını erkeğe ikincil bir konuma yerleştirdiğinin ayırdına varmamıştır. Son tahlilde, kadının yaşamı, kendi iyilik ve güzellik anlayışına göre erkeğin yaşamının bir ifadesidir ve teorik açıdan da öyle olmalıdır.

Fakat, kadın için iyi ve doğal olan konuma ilişkin bu yaygın kanıya rağmen, bir başka duygunun başlangıç halindeki gelişmesi de

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

gözlenebilmektedir. Bu duygu, tüm bu vesayet, dolaylı yaşam ve erdem ya da erdemsizlik atıflarının bir tür hata olduğu yolundadır. En azından, bu düzenleme kendi zamanı ve yeri içinde doğal ve iyi olmuş bile olsa, belirgin estetik değerine karşın, modern sınaî bir topluluğun gündelik amaçlarına uygun değildir. Hatta, o iyi yetişmiş üst ve orta sınıf kadınları bile, bu statü ilişkisini özde ve sonsuza dek doğru olarak kabul etmelerine ve sergiledikleri tutucu tavırlara rağmen, bu konuda işlerin gerçek görünüşüyle ideal tasarımı arasında, ayrıntılar açısından hafif bir tutarsızlık bulunduğunu düşünmektedirler. Modern kadınların gençlik, eğitim ya da mizaç nedeniyle daha zor idare edilebilen bir bölümü, barbar kültürden devralınmış statü gelenekleriyle bağlantısızdır. Bunlarda kendini ifade etme ve emekçilik içgüdülerine doğru uygunsuz bir geri dönüş görülmektedir. Bu kadınlar, kendilerine huzur vermeyen, canlı bir karşı çıkış duygusu taşırlar.

Bu "Yeni Kadın" hareketi -ki, kadının buzul çağı öncesi konumunu düzeltmeye yönelik kör ve tutarsız çabalara bu ad verilmiştir- en az iki iktisadî unsur içermektedir. Bu iki unsur ya da güdü "özgürlük" ve "çalışma" gibi bir çift kavram ile ifade edilmektedir. Bu sözcüklerin herbirinin, yaygın bir ezilmişlik ve karşı çıkma duygusuna ilişkin olduğu görülmektedir. Duygunun egemenliği, bugünkü durumun gerçek bir karşı çıkma temeli oluşturmadığını düşünenler tarafından bile algılanmaktadır. Sınaî açıdan en fazla gelişmiş toplumların varlıklı sınıflarının kadınlarında, bu telâfi edilmeyi bekleyen ezilmişlik ve karşı çıkma duygusu en canlı halindedir ve en çok dışa vurulur. Bir başka deyişle, ortada her tür statü ve vesayet ilişkisinden ya da dolaylı yaşamdan özgürleşmek için oldukça ciddi bir talep vardır. Bu talebe yol açan rahatsızlık, kendini özellikle statü rejiminin yaşam biçimi içinde en az hırpalanma ile dolaylı bir yaşama kavuşan kadınlarda ve gelenekseł düzenin iktisadî koşullarından en fazla uzaklaşmış olan topluluklarda açığa vurmaktadır. Talep, saygınlık kuralları tarafından her tür etkin çalışmalardan dışlanan ve aylâk bir yaşam ve gösterişçi tüketim için hazır tutulan kadın kesiminden gelmektedir. Bu yeni kadın hareketini eleştirenlerin birçoğu, hareketin esas güdüsünü yanlış anlamıştır. Amerikalı "yeni kadın" tipi son günlerde popüler bir sosyal gözlemci tarafından, belli bir sıcaklıkla şöylece tanımlanmıştır: "Kocası, dünyadaki o en sadık ve çalışkan koca, kadını şımartır. Kadın eğitim açısından ve hemen her konuda kocasından üstündür. En zengin ve en tatlı özen

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

gösterileriyle sarmalanmıştır. Yine de tatminsizdir. Anglo-Sakson 'yeni kadın' modern zamanların en saçma ürünüdür ve yüzyılımızın en ürkütücü başarısızlığı olmaya mahkumdur". Bu takdim, içerdiği -belki de yerinde olan- aşağılama bir yana, kadın sorununa belirsizlik dışında birşey katmamaktadır Bu anlatıma göre, yeni kadının tepkisi, aslında hoşnut olmasını gerektiren şeylere karşıdır. Kadın şımartılmakta ve bol miktarda ve gösterişli biçimde tüketmeye teşvik, hatta mecbur edilmektedir. Bu tüketim kocası ya da doğal koruyucusu adına yapılmaktadır. Kadın, kabaca yararlı uğraşılardan ya muaftır ya da bunlara yönelmesi engellenmiştir. Amaç, doğal (maddî) koruyucusunun saygınlığı için dolaylı aylâklık yapabilmesidir. Bu görevler, özgür olmayanların göreneksel alâmetleri olduğu gibi, insanoğlunun amaca yönelik etkinlik dürtüsüyle de tutarsızdırlar. Fakat kadın, yaşamın ya da harcamaların beyhude olmasından tiksinen emekçilik içgüdüsünden payını almıştır ve bunun eşit bir pay olmadığını düşünmek için bir nedeni yoktur. Temas halinde bulunduğu iktisadî ortamın dolaysız uyaranlarına cevap olarak, yaşamının etkinliğini ortaya koymalıdır. Kendi yaşamını kendi bildiği gibi sürdürmek ve topluluğun üretken sürecine doğrudan katılmak dürtüsü, kadında erkeğe kıyasla daha güçlü olabilir.

Kadın, tutarlı olarak bir ağır işçi konumu işgal ettiği sürece, genelde kaderinden oldukça hoşnuttur. Yalnızca somut ve amaca yönelik bir işe sahip olmakla kalmaz, kalıtsal özyönetim isteğini isyankârca dışa vurmayı düşünecek zamanı da yoktur. Kadının evrensel ağır işçilik aşaması geçip, ağır işlere yer vermeyen dolaylı bir aylâklık zengin kadınların geçerli uğraşısı haline gelince, kendilerinden törensel yararsızlık uygulamaları bekleyen maddî saygınlık yasaları akıllı kadınları uzun bir süre kendi kendini yönetme ve "yararlı bir alanda" yer alma isteklerinden koruyacaktır. Bu, özellikle maddî kültürün başlangıç aşamaları için geçerlidir. Bu dönemde, aylâk sınıfın aylâklığı hâlâ büyük ölçüde yağmacı bir etkinliktir. Bu etkinlik, egemenliğin ortaya konmasına ilişkindir ve yeterince somut, hasetçi bir niteliği vardır. Öyle ki, kişi bir işe elini sürmekten utanç duymaz. Bu durum, bazı topluluklarda günümüze dek sürmüştür. Etkisi, değişik insanlarda, bunların statü duygularının yoğunluğuna ve emekçilik içgüdülerinin zayıflığına bağlı olarak değişen ölçülerde, sürmektedir. Ancak, iktisadî gelişmenin statüye dayalı yaşam tarzının ve kişisel boyun eğme ilişkisinin tek "doğal" insanî ilişki olduğu düşüncesinin aşılmasını sağlayacak

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

noktaya vardığı yerlerde, amaca yönelik etkinlik alışkanlığı, daha az rahat yaşayan insanlarda yeniden uyanacaktır. Bu alışkanlık, yağmacı ve paraya dayalı kültürün yaşam tarzımıza kattığı daha yeni, göreli yüzeysel ve kısa ömürlü alışkanlık ve görüşlerin karşısında yer alacaktır. Yağmacı ve yarı barışçıl disipline özgü zihniyet ve yaşam anlayışı daha sonra gelişen iktisadî durumla uyumlarını kaybedince, söz konusu alışkanlık ve görüşler, ilgili topluluk ya da sınıf üzerindeki baskıcı güçlerini yitirmeye başlarlar. Bu, modern toplumların sanayi kesimleri örneğinde belirgindir. Bu kesimler için aylâk sınıf yaşam tarzı, özellikle statü ögesi açısından, belirleyiciliğini büyük ölçüde yitirmiştir. Üst sınıflar arasında da, aynı biçimde olmasa bile, böyle bir değişimin varlığı doğrulanabilmektedir.

Yağmacı veyarı barışçıl kültürden türeyen alışkanlıklar, ırkın belli temel eğilimleri ve zihinsel özelliklerinin görece kısa ömürlü çeşitlemeleridir. Bu özellikler, oldukça basit ve sabit bir maddî ortamla temas içinde sürdürülen barışçıl ve pek farklılaşmamış bir iktisadî yaşama sahip olan ön-antropoid kültür aşamasının uzun süren disiplini altında gelişmiştir. Yarışmacı yaşam yönteminin dayattığı alışkanlıklar, mevcut iktisadî gereklerin onay ve desteğinden yoksun kalınca, bir çözülme süreci başlar. Bu süreçte, daha yeni gelişmiş ve daha az genel nitelikteki düşünce tarzları, ırkın daha kadim ve daha yaygın ruhsal özellikleri karşısında güç kazanır.

Şu halde, Yeni Kadın hareketi bir bakıma daha yaygın tipte bir insan karakterine geri dönüşün belirtisi, ya da insan tabiatının daha az farklılaşmış bir ifadesidir. Bu insan tabiatı ön-antropoid olarak tanımlanabilir ve baskın özelliklerinin biçimleri değilse bile özleri itibariyle, muhtemelen insan-altı olarak sınıflandırılabilecek bir kültürel aşamaya aittir. Söz konusu hareket ya da erimsel nitelik, kuşkusuz, bu özellikleri son toplumsal gelişmelerin geri kalan bölümü ile paylaşmaktadır. Zira, bu toplumsal gelişmeler iktisadî evrimin eski ve farklılaşmamış aşamasına özgü ruhsal tutumlara bir geri dönüşü içermektedir. Hasetçi tutumdan bu geri dönüş, yoğun ve yeterince ikna edici olmasa bile, mevcuttur. Modern sınaî topluluklarda statü anlayışının uğradığı çöküş, bu sürecin bir göstergesidir. Aynı şekilde, insan yaşamında beyhudeliğin ve topluluğun ya da başka grupların zarar görmesi pahasına, salt bireysel kazanç için girişilen çabaların onaylanmaması eğilimi de birer göstergedir. Başkalarına acı vermeyi

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

horgörmek yolunda gözle görülür bir eğilim vardır. Tüm yağmacı girişimler, hatta hasetçi tutumun topluluğa ya da bu konuda görüş belirten kişilere zarar vermeyen dışa vurumları bile, değersiz addolunmak eğilimindedir. Hatta, denebilir ki, modern sınaî toplulukların ortalama insanının ihtirassız düşüncesine göre ideal karakter, kendi çıkarını kollayan, güce, kavgaya ve hükmetmeye yönelik bir karakter değil; barış, iyi niyet ve iktisadî verime yönelik bir karakterdir.

Aylâk sınıf, bu ön-antropoid insan tabiatının rehabilitasyonunu desteklemek ya da ona karşı durmak konusunda tutarlı bir etkiye sahip değildir. İstisnai miktarda ilkel özelliğe sahip bireylerin korunması açısından sınıf, böyle üyelerini maddî mücadeleden geri çekerek onlara yardımcı olmaktadır. Ancak, dolaylı yoldan, aylâk sınıfın gösterişçi mal ve emek israfı yasası, nüfusun genelinde bu tür insanların hayatta kalma şansını azaltmaktadır. Saygın israf zorunluluğu, nüfusun enerji fazlasını hasetçi bir mücadele içinde eritmekte ve hasetçi olmayan yaşamın dışa vurulabileceği bir alan bırakmamaktadır. Saygınlık disiplininin daha uzak, daha az somut ruhsal etkileri de aynı yönde ve belki daha etkin biçimde, aynı amaçla işlemektedir. Saygın yaşam yasaları, hasetçi mukayese ilkesinin ayrıntılandırılmış bir şeklidir ve tüm hasetsiz çabaları tutarlı olarak engellemekte, insanlara bencil bir tutum aşılamaktadır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

14

Yüksek Öğrenim ve Maddiyatçı Kültür

Topluluğun sağduyusu, yetişen neslin zihinlerinde uygun düşünce alışkanlıklarının korunması amacıyla, skolastik bir disiplini onaylar ve geçerli yaşam tarzına dahil eder. Öğretmenler ve bilimsel geleneklerin rehberliğinde oluşturulan düşünce alışkanlıklarının, iktisadî bir değeri vardır. Bireyin yararını belirleyen bu iktisadî değer, gündelik yaşamın disiplini altında, bilimsel bir rehberliğe dayanmadan oluşan düşünce alışkanlıklarının değerinden daha az gerçek değildir. Benimsenen bilimsel tarz ve disiplinin, aylâk sınıfın tercihlerinden ya da maddî erdem kurallarından kaynaklanan özellikleri, bu sınıfın hesabına kaydedilmelidir. Ayrıca, eğitim tarzının bu özelliklerinin ifade ettiği iktisadî değer de, aynı sınıfın değerinin ayrıntılı bir ifadesidir. Dolayısıyla, eğitim sisteminin aylâk sınıf yaşam tarzından kaynaklanan her özelliğini -ister disiplinin amacı ve yöntemiyle isterse aşılanan bilgi birikiminin kapsamı ve niteliği ile ilgili olsun- belirlemek gerekir. Aylâk sınıf ideallerinin etkisinin en belirgin olduğu alan, öğrenim, özellikle de yüksek öğrenimdir. Burada amaç, maddiyatçı kültürün eğitim üzerindeki etkisini gösteren verilerin eksiksiz dökümünü yapmak değil, aylâk sınıfın eğitim üzerindeki etkisinin yöntemi ve eğilimini göstermek olduğu için, yüksek öğrenimin bu amacımıza uygun bazı belirgin özelliklerini incelemekle yetineceğiz.

Türeme ve erken gelişim açısından öğrenim, cemaatin dinsel işleriyle, özellikle de aylâk sınıfın doğa üstü güçlere hizmet sunarak kendini ifade ettiği törenlerle oldukça yakından bağlantılıdır. Doğa üstü aracılar ile uzlaşmak amacıyla ilkel kültlerde yapılan törenler, cemaatin zaman ve emeğinin üretken ve kazançlı birer kullanımını teşkil etmez. Dolayısıyla, bu tür törenler, doğa üstü güçler için yerine getirilen, dolaylı bir aylâklık olarak sınıflandırılabilir. Bu doğa üstü güçlerle pazarlıklar sürdürülmekte, ve ibadet aracılığıyla bunların yardımları ve itaati sağlanmaya çalışılmaktadır. Eski çağların öğrenimi, büyük ölçüde, doğa

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

üstü bir güce hizmet etme yöntemlerinin öğrenilmesinden ibaretti. Bu yüzden, bu öğrenimin nitelikleri ile fani bir efendiye sunulacak ev içi hizmetlerinin öğrenilmesi arasında yakın bir benzerlik vardı. İlkel cemaatin rahip öğretmenleri tarafından aktarılan bilgi daha ziyade bir ritüel ve tören bilgisiydi. Bir başka deyişle, doğa üstü güçlere yakınlaşmanın ve hizmet sunmanın en uygun, en etkili ve en kabul edilebilir yolları öğreniliyordu. İnsanın kendisini bu güçler için vazgeçilmez kılmasının, dolayısıyla da onlardan belli olaylara el koymalarını ya da belli bir teşebbüse müdahalede bulunmamalarını rica hatta talep etme hakkına sahip olmasının yolları, bu şekilde öğreniliyordu. Amaç, onları yatıştırmak idi ve çoğu zaman, bu amaca ulaşmak için, boyun eğme becerisi geliştirilmeye çalışılıyordu. Görünüşe bakılırsa, efendiye hizmet sunma dışındaki konuların rahip ya da şaman öğretilerinin kapsamına girmesi ancak zamanla ve tedricî bir biçimde olmuştur.

Dış dünyada gezinen erişilmez güçlerin hizmetindeki rahip, bu güçlerle insanlığın sıradan örnekleri arasında bir aracı konumuna gelmiştir. Zira, onun elinde doğa üstü görgü kurallarına ilişkin bir bilgi bulunuyordu ve bu bilgi sayesinde "huzura" kabul edilmesi mümkündü. Aşağı tabakadan kimselerle -ister doğal ister doğa üstü nitelikte olsun- efendileri arasında aracılık yapanların çoğunlukla başvurduğu usul uyarınca da bu rahip, erişilmez güçlerin kendi ricalarını yerine getireceklerini aşağı tabakaya kanıtlayacak çareleri el altında tutmayı uygun buluyordu. Dolayısıyla, gösterişli bir etki yaratabilecek şekilde kullanılması mümkün olan bazı doğal olaylara ilişkin bilgiler, biraz el çabukluğu ve bazı hünerler rahiplik sanatının vaz geçilmez birer parçası olmuştur. Bu tür bilgi, "bilinmezin" bilgisi olarak kabul edilir ve gizemli niteliği ile ruhban sınıfın amaçlarına hizmet eder. Bir kurum olarak öğrenimin bu kaynaktan doğduğu anlaşılmaktadır. Öğrenimin kökenindeki büyü törenleri ve şaman pratiklerinden ayrışması yavaş ve bezdirici bir süreçle gerçekleştirilmiştir. Bu süreç henüz en ileri yüksek öğrenim kurumlarında bile tamamına ermemiş sayılabilir.

Öğrenim yoluyla bilinmeyene ulaşmak, tüm zamanlarda olduğu gibi, bugün de cahilleri etkilemek ve hatta yönlendirmek için çok çekici ve etkili bir unsurdur. Buna örnek olabilecek bir olgu, daha bu yüzyılın ortalarında Norveçli köylülerin Luther, Melanchton, Peder Dass ve hatta

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

çok yeni bir din adamı olan Grundtvig gibi din doktorlarının üstün bilgilerine inançlarını kara büyü bağlamında ifade etmiş olmalarıdır. Yaşayan ya da ölmüş ikinci dereceden ünlülerin çok kapsamlı bir listesi yanında, bu din adamları da tüm büyü sanatlarında saygın ustalar olarak kabul edilmiştir. Basit insanların zihninde, kilise personeli arasında yüksek bir konumda bulunmanın anlamı, büyü pratikleri ve gizli bilimlere müthiş ölçülerde vakıf olmaktı. Halkın zihninde bilgi ile bilinmezlik arasında kurulan yakın ilişkiyi gösteren, daha bize özgü bir örnek vardır. Bu örnek, aynı zamanda, biraz kaba hatlarla da olsa, aylâk sınıf zihinsel uğraşıları ve eğilimini de gösterilebilecektir. Bugün, bu inanç aylâk sınıfın tekelinde olmamakla birlikte her tür gizli bilime inananların aşırı büyük bir bölümü aylâk sınıf üyeleridir. Düşünce alışkanlıkları modern sanayi ile temastan etkilenmeyenler, hâlâ bilinmeyenin bilgisini, tek değilse bile nihaî bilgi olarak kabul etmektedir.

Şu halde, öğrenim, rahiplerden oluşan dolaylı aylâk sınıfın bir tür yan ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Daha sonra da, en azından yakın bir geçmişe kadar, yüksek öğrenim ruhban sınıfların bir tür yan ürünü ya da yan etkinliği olarak varlığını sürdürmüştür. Sistematik bilgi birikimi arttıkça, eğitim tarihinin çok eski dönemlerinden kalmış olan batınî ve zahirî bilgiler ayırımı ortaya çıkmıştır. Bu iki bilgi arasında somut bir fark varsa, bu, batınî bilginin öncelikle iktisadî ya da üretken etkisi olmamasıdır. Diğeri ise, temelde üretken süreçlerin ve yaşamın maddî amaçlarına hizmet edecek şekilde yararlanılan doğal olguların bilgisidir. Bu ikisi arasındaki sınır, zamanla, en azından halkın zihninde, yüksek öğrenimle alt düzey öğrenim arasındaki normal ayırım çizgisine dönüşmüştür.

Tüm ilkel topluluklardaki öğrenim görmüş sınıfların biçim, örnek, derece ve ünvan, ritüel, törensel giysiler ve öğrenimin donanımına düşkünlükleri, yalnız bunların rahiplik sanatıyla bağlantılarının bir kanıtı değildir. Bu düşkünlük, aynı zamanda bu sınıfların uğraşılarının da büyük ölçüde görgü kuralları diye bilinen tüketici aylâklık kategorisine girdiğinin bir belirtisi olarak önem taşımaktadır. Bu, kuşkusuz beklenen bir şeydir. Yüksek öğrenimin, başlangıç aşamasında bir aylâk sınıf uğraşısı, daha özgül bir anlatımla, doğa üstü aylâklar sınıfının hizmetinde bulunan dolaylı aylâk sınıfın uğraşısı olduğu söylenebilir. Ancak, öğrenimin donanımına ilişkin bu tercih, ruhban görevleriyle bilim adamı

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

görevleri arasındaki bir diğer temas ya da süreklilik noktasına daha işaret etmektedir. Türeyişi itibariyle öğrenim, tipik rahiplik görevi gibi, daha ziyade büyüden kaynaklanmıştır. Dolayısıyla, bu büyülü biçim ve ritüel mekanizması, ilkel topluluğun öğrenim görmüş sınıfı arasında doğal olarak yerini bulmaktadır. Ritüel ve donanım, büyüsel amaçlar açısından gizli bir etkinliğe sahiptir. Bu nedenle, bunların büyü ve bilimin ilk gelişme aşamalarındaki ayrılmaz parçaları olması kaçınılmazdır ve aynı ölçüde de sembolizme duyulan sevgi ve saygının bir sonucudur.

Sembolik ritüelin etkinliğine ilişkin bu duygu ve gerçekleştirilecek eylem ya da amacın geleneksel ayrıntılarının yetkin biçimde tekrar edilmesiyle yaratılmaya çalışılan sempatik etki, kuşkusuz, büyü pratiklerinde bilimsel disiplinlere, hatta gizli bilimlere kıyasla çok daha belirgin biçimde ve fazla miktarda mevcuttur. Fakat, korkarız ki, bilimsel sevgileri gelişmiş insanların pek azı için bilimin törensel detayları tümüyle gereksiz bir konudur. Gelişmenin ileri aşamalarında bu törensel donanımın kendisini büyük bir direnç ile korumuş olduğu, uygarlığımızda öğrenimin tarihi üzerinde düşünen hiç kimsenin gözünden kaçmayacaktır. Bugün bile, eğitim camiasında kep ve püppe, kayıt, sınıf geçme ve mezuniyet törenleri ve bilimsel dereceler, ünvanlar ve imtiyazların verilişinde adeta bilimsel havariler tayin ediliyormuş gibi bir hava vardır. Öğrenim görenlerin bu ritüelinin tüm özellikleri, yani giysiler, geçiş törenleri, belli ünvanlar ve ödüllerin elden ele geçişi v.b. kuşkusuz rahiplerin adetlerine yakın bir kaynaktan türemiştir. Ancak, bu kaynak, rahiplikten daha eskidir. Gerçek uzmanlaşmış ruhban sınıf, hem büyücülerden hem de fani bir efendinin düşük düzeyli hizmetkârlarından ayrıştığı süreç içinde, görevlerini bu kaynaktan almıştır. Bu adetler ve dayandırıldıkları kavramlar, gerek türeyişleri ve gerekse psikolojik içerikleri itibariyle kültürel gelişmenin yağmur duasından daha yeni olmayan bir aşamasına aittir. Bunların dinsel törenlerin ileri aşamalarında ve yüksek öğrenimde tuttukları yer, insan tabiatının gelişmesinin çok erken bir animistik aşamasının kalıntıları ile bağlantılıdır.

Günümüzdeki ve yakın geçmişteki eğitim sisteminin bu ritüelci özelliklerinin, sistemin daha düşük, teknolojik ya da pratik düzeyleri ve branşlarından ziyade, yüksek, liberal ve klasik öğrenim kurumları ve aşamalarında yer aldıklarını belirtmekte sakınca yoktur. Eğitim düzeninin daha düşük ve daha az saygın branşları, eğer bu ritüelci özelliklere sahip

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

iseler, bunları yüksek branşlardan ödünç aldıkları bellidir. Bu törensel özellikler, daha yüksek ve klasik kurumlardaki örneklerin desteği olmasa, pratik okullarda varlıklarını sürdüremezlerdi. Alt düzeyde, pratik okullar ve çalışanlarının bu adetleri benimseyip geliştirmesi bir taklit örneğidir. Bu taklit davranışı, bu süsleyici özelliklere soya çekimle, meşru bir biçimde kavuşmuş olan üst tabakalar ve sınıfların saygınlık standartlarına uymak isteğinden kaynaklanmaktadır.

Bu tahlilin bir adım daha ileri götürülmesinde de sakınca yoktur. Ritüelci sağkalımlar ve geri dönüşlerin en güçlü, en özgürce ve kendiliğinden ortaya çıktığı yerler, öncelikle ruhban sınıfların ve aylâk sınıfın öğrenim gördüğü kurumlardır. Dolayısıyla, kolej ve üniversite yaşamındaki son gelişmeler incelendiğinde görülmesi beklenen ve gerçekten görünen durum şudur: Alt sınıflara bilginin basit ve yararlı branşlarını aktarmak üzere kurulmuş olan okullar yüksek öğrenim kurumlarına dönüştürüldüğünde, ritüelci törenler ve donanım ile ayrıntılı bilimsel "işlevler" artmakta ve bu artış söz konusu okulların basit pratik alandan yüksek klasik alanlara geçişiyle eş zamanlı olmaktadır. Bu okulların başlangıç amaçları ve evrimlerinin ilk aşaması olan pratik öğretim döneminde üstlendikleri başlıca iş, çalışan sınıfların genç üyelerini çalışmaya hazırlamaktır. Çoğunun sonradan yöneldiği yüksek klasik öğrenim düzleminde ise, birinci sıraya geçen amaç, ruhban ve aylâk sınıfların ya da başlangıç halindeki bir aylâk sınıfın gençlerini, maddî ya da maddî olmayan malları geleneksel olarak kabul gören ve saygınlık kazanmış bir kapsam ve yöntem çerçevesinde tüketmeye hazırlamaktır. "Halk dostları" tarafından, yaşam mücadelesi içindeki genç insanlara yardım için kurulan okulların yaygın kaderi bu değişim olmuştur. Bu değişimin gerektiği şekilde gerçekleştirildiği yerlerde, istisnaları olsa da yaygınlıkla görülen, eş zamanlı diğer değişim de, okul yaşamının daha ritüelci bir niteliğe bürünmesidir.

Günümüz okul yaşamında, genelde öğrenilmiş ritüellerin en çok yaraştığı yerler, başlıca amaçları "beşeri bilimlerin" geliştirilmesi olan okullardır. Bu bağlantı, belki en net görünümüyle, son zamanlarda gelişen Amerikan kolej ve üniversitelerinin yaşam öykülerinde izlenebilmektedir. Bu kuralın pek çok istisnası olabilir. Özellikle, tipik saygın ve ritüelci kiliseler tarafından kurulan ve tutucu klasik düzlemde eğitime başlayan ya da bu klasik konuma kestirmeden ulaşan okullar,

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

böyle istisnaları oluşturabilir. Fakat, bu yüzyılda yeni Amerikan cemaatlarinde kurulan kolejler için genel kural, cemaat yoksul kaldığı ve kolejin öğrenci olarak seçtiği kişiler üretkenlik ve tutumluluk alışkanlıklarına bağlı oldukları sürece, tıp adamının kahinlarının kolej yaşam tarzı içinde pek seyrek ve pek kırılgan bir kabul görmesidir. Cemaat servet biriktirmeye başladığı anda ise, okul da bir aylâk sınıf topluluğuna dayanmaya başlamakta ve bilimsel ritüellere ve giyim ya da sosyal ve bilimsel saygınlık konusundaki kadim biçimlere uyma ısrarında da gözle görülür bir artış olmaktadır. Buna bağlı olarak, örneğin Orta Batı'daki herhangi bir koleje kaynaklık eden topluluğun elindeki servetin artışı ile eş zamanlı olarak, öğrenime ilişkin törenlerde ya da kolej çevresindeki sosyal faaliyetlerde bilim adamına yaraşır giysi olarak erkeklerde gece kostümleri kadınlarda ise dekolte giysilerin önce hoşgörü ile, daha sonra emredici biçimde benimsendikleri görülmektedir. Bu korelasyonu saptamak kapsamlı ve mekanik açıdan zor olsa da, imkansız değildir. Benzer bir durum kep ve cübbe modası için de geçerlidir.

Bu yöredeki pek çok kolej, son bir kaç yılda kep ve cübbeyi öğrenimin birer işareti olarak benimsemiştir. Şunu da belirtebiliriz ki, bu gelişme, çok daha erken bir tarihte olamazdı. Cemaat içinde eğitimin nihai amacına ilişkin arkaik bir düşünceye geri dönüşü destekleyecek hacimde bir aylâk sınıf duyarlılığının gelişmesi bu gelişmeyide mümkün kılmıştır. Öğrenim ritüelinin bu özel ögesi, hem aylâk sınıfın gösterişli etkilere duyduğu arkaik yatkınlığa, antik sembolizm tercihine ve düzen anlayışına uygun düşer, hem de yine bu sınıfın önemli ölçüde gösterişçi savurganlık içeren yaşam tarzıyla tutarlı olurdu. Kep ve cübbeye dönüşün kesin tarihi ve bu dönüşün aşağı yukarı aynı dönemde çok büyük sayıda okulu etkisi altına almış olması, toplumun o dönemde etkilendiği atavistik bir uyum ve saygınlık dalgasına bağlı olabilir.

Zamanlama açısından, bu ilginç geri dönüşün başka yönlerdeki atavistik duyarlılık ve geleneklere ilişkin belli bir modayla kesişmiş gibi göründüğünü belirtmek pek de yersiz olmayabilir. Geri dönüş dalgasını başlatan itilimin İç Savaş'ın psikolojik bütünlüğü bozucu etkilerinden kaynaklandığı sanılmaktadır. Savaşa alışmak bir dizi yağmacı düşünce biçimini gerektirir. Bu arada, eşiretçilik kısmen dayanışma duygusunun yerini alır ve eşitlikçi ve gündelik yarar güdüsünün yerine bir hasetçi

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ayrıcalık duygusu geçer. Bu etkenlerin birikimsel faaliyetinin sonucu olarak , savaşla geçen bir dönemi izleyen kuşak, hem sosyal yaşamında hem de dinsel törenleri ve diğer sembolik ya da törensel eylemlerinde statü ögesinin yeniden hayata geçirilişine şahit olacaktır. Seksenli yıllar boyunca ve, daha az belirgin bir biçimde, yetmişlerde yarı yağmacı işleri, statü tutkusunu, antropomorfizmi ve genel olarak tutuculuğu yeğleyen ve yavaş yavaş ilerleyen bir duygu dalgası gözlemlenmiştir. Barbar mizacın bu daha dolaysız anlatımları, örneğin kaba ve yasa dışı işler ve kimi "sanayi kaptanları" tarafından sürdürülen gösterişli ve yarı yağmacı kariyerler, daha önceleri yükselmiş ve yetmişlerin sonunda çöküş haline gelmişlerdir. Antropomorfik duyarlığın en had safhasını seksenli yıllar bitmeden tamamladığı sanılmaktadır. Fakat, burada sözünü ettiğimiz öğretime özgü törenler ve donanım, barbar animistik zihniyetin daha da uzak ve bilinmez bir ifadesidir ve bu nedenle de daha yavaş bir süreç içinde itibar kazanıp işlenmiş ve en gelişmiş durumlarına daha geç bir tarihte ulaşmışlardır. Bu birikimin artık tamamlanmış olduğuna inanmak mantıklıdır. Yeni bir savaş deneyiminin verdiği yeni canlılık ve gelişen bir varlıklı sınıfın tüm ritüelleri, özellikle de savurgan ve statü belirlemeye yönelik nitelikteki törenlere sağladığı destek bir yana bırakılırsa, bilimsel alâmetler ve törenlerde son zamanlarda ortaya çıkan gelişme ve artışın zamanla gerileyebileceği (azalacağı) beklenebilir. Fakat, kep ve cübbenin ve onlarla birlikte gelen bilimsel davranış kurallarına sıkıca uymanın, bu savaş sonrası barbarlığa dönüş dalgasına kapılarak yaşamımıza girdikleri bir gerçek olsa da, kolej yaşam tarzında böyle bir ritüelci geri dönüşün varlıklı sınıfla ilintili olduğu da başka bir gerçektir. Bu sınıfın elindeki servet, ülkenin kolejlerinde yüksek öğrenimde aylâk sınıf kurallarını geçerli kılacak bir maddî temeli oluşturacak kadar büyümese, bu geri dönüş gerçekleşmezdi. Kep ve cübbenin benimsenmesi, modern kolej yaşamının dikkat çekici atavistik özelliklerinden biri olduğu gibi, bu kolejlerin ya gerçekten ya da beklentileri itibariyle, kesinlikle aylâk sınıf kurumlarına dönüştükleri gerçeğini de ortaya koymaktadır.

Eğitim sistemiyle cemaatin kültürel standartları arasındaki yakın bağlantının bir diğer kanıtı olarak, şu hususa değinilebilir: Son zamanlarda yüksek öğrenim kurumlarının başına rahip yerine bir sanayici geçirmek eğilimi başgöstermiştir. Bu ikame ne tam ne de kesindir. En büyük kabul gören kurum başkanları, ruhbanlık görevini yüksek düzeyde maddî verimlilikle birleştirenlerdir. Benzer fakat daha az

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

belirgin bir eğilim de, yüksek öğrenim programlarında öğretmenlik görevini, belli maddiyatçı vasıfları olan kişilere bırakma eğilimidir. İdari yetenek ve teşebbüsün reklamını yapma becerisi, öğretme işi için gerekli vasıflar olarak, eskisine kıyasla çok daha fazla kabul görmektedir. Bu, özellikle yaşamın gündelik gerçekleriyle fazlasıyla ilgili olan bilim dalları için ve yine özellikle iktisada önem veren toplulukların okullarında geçerlidir. Rahiplik başarısının yerine kısmen maddî başarının geçirilmesi, çağımızda saygınlığın başlıca aracı olarak gösterişçi aylâklıktan gösterişçi tüketime kayış ile bağlantılıdır. Bu iki gerçek arasındaki ilişki, muhtemelen daha fazla tafsilâta gerek bırakmayacak açıklıktadır.

Okulların ve öğrenim görmüş sınıfın kadınların eğitimi konusundaki tutumu, öğrenimin ilk çağdaki ruhban ve aylâk sınıf önceliklerinden ne şekilde ve ne derecede ayrıldığını göstermektedir. Bu tutum, ayrıca, gerçekten bilgili kişilerin, ayakları yere basan modern, iktisadî ya da sınaî görüş açısına nasıl yaklaştığını da göstermektedir. Yüksek okullar ve yüksek öğrenimle kazanılan meslekler, kısa bir zaman öncesine dek kadınlar için tabuydu. Bu kuruluşlar, başlangıçta ruhban ve aylâk sınıfların eğitimine hasredilmiş ve büyük ölçüde de bu özelliklerini sürdürmüşlerdir. Kadınlar, daha önce belirtildiği gibi, ilk bağımlı sınıftır ve bu konumu, özellikle kategorik ya da törensel durumları açısından, kısmen bugüne dek sürdürmüşlerdir. Kadınların yüksek öğrenimin nimetlerinden adeta göksel sırlar gibi yararlanmasının öğrenimin saygınlığına halel getireceği duygusu, yaygın ve güçlü bir duygudur. Dolayısıyla, ancak son zamanlarda ve hemen sadece en ileri sanayi toplumlarında, yüksek okullar kadınlara açılmıştır. Hatta, modern sanayi toplumlarındaki zorlayıcı koşullar karşısında bile, en yüksek ve saygın üniversiteler, kadın öğrenci kabulü konusunda aşırı bir tereddüt içindedir. Sınıf saygınlığı ya da statü duygusu, başka bir deyişle, iki cinsiyet arasında entellektüel saygınlığın farklı düzeylerde olmasına dayanan şerefli bir ayırım bulunduğu duygusu, bu soylu öğrenim kurumlarında güçlü bir biçimde varlığını sürdürmektedir. Kadının sadece şu iki gruptan birine girecek türde bilgiler edinmesinin doğru ve uygun olduğu düşünülmektedir: (1) Ev içi hizmetlerinin daha iyi karşılanmasına yardımcı olacak türde bilgiler; ev içi alanı. (2) Dolaylı aylâklık etkinliği kapsamına giren yarı bilimsel ve yarı sanatsal bilgi ve beceriler. Bilgi öğrenimi, yaşamın gelişmesini ifade eder nitelikteyse ve öğrenilebilmesi görgü kurallarının ya da bir efendinin rahatı ve saygınlığı için sunulacak

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

hizmetlerin gereği değilse, kadınsı olarak kabul edilmemektedir. Şu halde, dolaylı olmayan bir aylâklığı kanıtlamaya yarayacak her tür bilgi, kadınsı olmaktan uzaktır.

Gözden geçirmiş olduğumuz olgular, bu yüksek öğrenim kuruluşlarının cemaatin iktisadî yapısı ile ilişkilerinin anlaşılması açısından, birinci derecede iktisadî etkiye sahip gerçeklikler olarak değil, genel bir tutumun göstergeleri olarak önem taşımaktadır. Bunlar, öğrenim görmüş sınıfın, üretken bir topluluğun yaşam süreci karşısındaki içgüdüsel tutumları ve ruh halini göstermektedir. Ayrıca bunlar, yüksek öğrenimin ve öğrenim görmüş sınıfın sınaî amaçlar açısından ulaştıkları gelişim düzeyinin bir belirtisi olarak görev yapmaktadırlar. Böylelikle, bu sınıfın öğrenim ve yaşam tarzını topluluğun iktisadî yaşamı ve verimliliği ile günün gerekleri arasında sağlanacak uyum üzerinde önemli etki sahibi olduğu noktalar konusunda da fikir edinilebilmektedir. Bu törensel kalıntıların işaret ettiği gerçek, özellikle geleneksel öğrenimin sürdürüldüğü okullarda egemen olan -reaksiyoner bir duyarlılık olmasa bile- bir tutuculuktur. Tutucu bir tavrın bu belirtilerine ilâveten aynı yönde gelişen bir diğer özellik daha vardır. Ancak, bu özellik daha önce sözü geçen basit biçim ve tören merakından çok daha vahim sonuçlara sahip bir belirtidir. Örneğin, Amerikan kolej ve üniversitelerinin büyük bölümü, herhangi bir dinsel tarikat ile bağlantılıdır ve dinsel törenlerle meşguldür. Bu okulların bilimsel yöntemler ve bilimsel bakış açısıyla aşinalıkları, fakültelerinin animistik düşünce alışkanlıklarından muaf kalmasını sağlayabilmeliydi. Oysa, bunların büyük bir bölümü hâlâ eski bir kültürün antropomorfik inanç ve törenlerine bağlılık göstermektedir. Bu dinsel eğilimli kuruluşlar, hem kurumsal yapıları içindeki okullar hem de öğretmenleri açısından, kuşkusuz büyük ölçüde uygun ve özenlidir. Fakat, yine de yüksek okullarda oldukça önemli ölçüde antropomorfik duyarlılık mevcuttur. Bu, arkaik ve animistik bir düşünce alışkanlığının ifadesi olarak ele alınmalıdır. Bu zihniyet, kendisini bir ölçüde sunulan öğretimde ortaya koymak zorundadır. Bu ölçü, öğrenimin öğrenci zihniyetini etkileyişine yansıyarak, tutuculuk ve geri dönüşe yol açar. Öğrencinin üretken amaçlara en iyi şekilde hizmet eden, gerçekçi bilgiler yönünde gelişmesini engeller. Günümüzün saygın eğitim kurumlarında çok moda olan kolej sporları da benzer bir yönelim göstermektedir. Gerçekten de spor etkinlikleri, gerek psikolojik temelleri gerekse sağladıkları disiplin itibariyle, kolejlerin sofu tutumuyla pek çok yönden

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

uyum içindedir. Fakat, barbar mizacın bu dışavurumunu okulların mizacına değil, öncelikle öğrencilere borçluyuz. Bunun istisnaları, spor etkinliklerinin gelişimini aktif bir biçimde destekleyen kolejler ve kolej çalışanlarıdır. Kolejlerdeki dernekler için de, bir fark dışında, kolej sporları için söylenenlere benzer şeyler söylenebilir. Spor dalları basit yağmacı güdünün birer ifadesinden ibarettir. Dernekler ise, yağmacı barbardan miras kalan mizacın çok önemli bir boyutu olan aşiretleşme eğiliminin özgül birer dışavurumudur. Ayrıca, dernekler ile okulların spor etkinlikleri arasında sıkı bir bağlantı bulunduğu da dikkati çekmektedir. Daha önceki bir bölümde yer alan spor ve kumar alışkanlarına ilişkin görüşlerimizden ayrı olarak, bu spor eğiliminin ve hizipçi örgütlenme ve etkinliklerin ekonomik değerini tartışmaya pek de gerek yoktur.

Fakat, öğrenim görmüş sınıfın ve yüksek öğrenimin muhafazasına vakfedilmiş kuruluşların yaşam tarzlarının tüm bu özellikleri, öğrenimin sürmesi için aslında gerekli değildir. Bunların, okulların sözde varoluş nedeni olan araştırma ve öğretim çabası içinde organik birer öge olarak değerlendirilmeleri pek mümkün değildir. Fakat, belirti düzeyinde kalan bu işaretler, yapılan işlerin ekonomik niteliği ve öğrencilerin okullardaki çalışmanın yardımıyla edindikleri eğilimler hakkında bir varsayımın oluşmasına yol açmaktadır. Şu ana kadarki açıklamalarımızın yol açtığı varsayım, yüksek okulların, gerek törensel etkinlikleri gerekse çalışmalarında tutucu bir tavır içinde olmalarının beklenebileceğidir. Ancak, bu varsayım yapılan işlerin iktisadî niteliklerini karşılaştırmak ve yüksek okullara emanet edilmiş olan öğrenimi incelemek suretiyle kontrol edilmelidir. Bu açıdan, saygın öğrenim kurumlarının yakın bir geçmişe dek tutucu bir tavır içinde oldukları bilinmektedir. Bunlar, her tür yeniliğe karşı horgörücü bir tutum benimsemişlerdir. Genel bir kural olarak, yeni bir görüş ya da bilginin yeni bir anlatımı, ancak dışarıda kabul gördükten sonra bu okullarca dikkate alınmıştır. Bu kuralın başlıca istisnaları gösterişsiz nitelikte buluşlar ve geleneksel bakış açısı ya da yaşam tarzı üzerinde herhangi bir somut etkileri olmayan yeniliklerdir. Örneğin, matematik ve fizik bilimlerindeki detay bulgular ya da -özellikle kapsamları sadece edebi ya da filolojik olan- klasiklerin yeniden okunması ve yorumlanması gibi... Dar anlamıyla "beşeri bilimlerin" kapsamı ve yenilikçilerin bu bilimlerin geleneksel bakış açısında bir değişiklik yarattığı durumlar dışında, genelde öğrenim

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

görmüş sınıfın ve yüksek öğrenim kurumlarının her tür yeniliğe kuşku ile baktığı kabul edilir. Yeni görüşler, bilimsel kurallarda yeni gelişmeler, özellikle de insanî ilişkiler kuramına herhangi bir noktadan temas eden yenilikler, üniversite düzeninde kendilerine bir yer bulmakta gecikmiş ve içten bir karşılamadan ziyade çekingen bir hoşgörüye muhatap olmuşlardır. İnsan bilgisinin kapsamını genişletmek için bu tür çabalara girişmiş olan insanlar, eğitimli çağdaşları tarafından genelde iyi karşılanmamıştır. Yüksek okullar, bilginin yöntemi ya da içeriğindeki ciddi bir ilerlemeyi kabul edinceye dek, bu yeniliklerin çoğu tazelik ve yararlarını yitirmiş ve yeni, okul dışı bilgi birikiminin etkisi altında yetişen ve düşünce alışkanlıklarını biçimlendiren neslin entellektüel donanımı içinde sıradan birer yer tutar hale gelmişlerdir. Bu söylenenler yakın geçmiş için geçerlidir. Günümüz için ne kadar geçerli olabileceklerini belirtmek sakıncalı olabilir. Zira, içinde yaşanan dönemin olgularını tüm boyutlarıyla kavrayacak şekilde gözlemlemek olanaksızdır.

Şu ana dek, varlıklı kesimin mesenlik işlevine hiç değinmedik. Genelde, kültürün ve sosyal yapının gelişimi konusunda konuşanlar ve yazı yazanlar, anlatılarında bu işleve de yer ayırırlar. Bu aylâk sınıf işlevinin yüksek öğrenim ve bilgi ile kültürün yayılması üzerindeki etkileri önemli düzeydedir. Aylâk sınıfın bu tür bir patronaj ile öğrenime destek sağlama biçimi yeterince bilinmektedir. Bu desteğin niteliği, konuya aşinalıkları nedeniyle bunun muazzam kültürel etkisini dinleyicilerine tanıtmayı üstlenen sözcüler tarafından, sık sık, duygusal ve etkileyici ifadelerle dile getirilmiştir. Ancak, bu sözcüler konuyu iktisadî çıkar açısından değil, kültürel çıkar ya da saygınlık amacı açısından ele almışlardır. İktisadi açıdan incelendiği ve üretken yarar amacına göre değerlendirildiği zaman, varlıkluların bu işlevi ve varlıklı sınıf üyelerinin entellektüel tutumu dikkate ve açıklanmaya değer görülmektedir.

Mesenlik ilişkisini tanımlarken şunu kaydetmek gerekir: Dıştan bakıldığında ve basit bir iktisadî ya da üretken ilişki şeklinde kavrandığında, bu bir statü ilişkisidir. Patronaj altında bulunan bilim, adamı patronu adına dolaylı bir öğrenim yaşamının zorunluluklarını yerine getirmektedir. Böylece, patron kendisi için herhangi bir dolaylı aylâklık yaşantısı sürdürülen her patronun kazandığı saygınlığı kazanmaktadır. Ayrıca, tarihsel bir gerçeği vurgulamak açısından şunu da belirtmeliyiz ki, mesenlik ilişkisi çerçevesinde öğrenimin geliştirilmesi ve

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

bilimsel etkinliğin korunması, en çok klasik bilgiler ve beşeri bilimler alanında uygulama bulmuştur. Bu tür bilgi ise, topluluğun sınaî verimini yükseltmek değil, düşürmek eğilimindedir. Ayrıca, aylâk sınıf üyelerinin bilgiyi geliştirme işine doğrudan katılmaları söz konusu olduğunda, saygın yaşam yasaları sınıf üyelerinin entellektüel ilgilerini, topluluğun sınaî yaşamına bir katkıda bulunacak bilimlerden ziyade, klasik ve formel öğrenime yöneltmelerini talep eder. Aylâk sınıf üyelerinin klasik bilgi alanları dışında en çok başvurduğu alanlar, hukuk disiplini ve siyasal ve özellikle de idarî bilimlerdir. Bilim diye adlandırılan bu çalışma dalları, aslında aylâk sınıfın mülk temeline dayanan hükümet işleri için yol gösterici birer dizi özdeyişten başka bir şey değildir. Dolayısıyla, bu çalışma alanına girenleri çoğunlukla harekete geçiren güdü, sadece bilişsel ya da entellektüel bir merak değildir. Bu güdü, aylâk sınıf üyelerinin yer aldığı hükümranlık ilişkisinin gereklerine duyulan pratik ilgiden ibarettir. Köken itibariyle, hükümet işi, yağmacı bir işlevdir ve aylâk sınıfın arkaik yaşam tarzıyla bütünleşmiş durumdadır. Hükümet işi aylâk sınıfın kendi geçimini sırtlarından sağladığı nüfus üzerinde kurulan bir denetim ve baskıdır. Dolayısıyla, bu disiplin ve bunun içeriğini oluşturan pratik işlemler, tüm bilişsel konular bir yana bırakıldığında bile, aylâk sınıf için ilginçtir. Bu hususlar, hükümet işinin biçim ya da öz açısından mülke dayalı bir görev olarak varlığını sürdürdüğü her yerde ve her çağda geçerlidir. Bunlar, hükümetin evrimindeki arkaik aşamaya özgü geleneklerin çağdaş toplum yaşamına da taşınması halinde, geçerliklerini aylâk sınıfın hükümranlığı ortadan kalksa bile sürdürürler.

Bilişsel ya da entellektüel ilginin baskın olduğu öğrenme alanı -kelimenin gerçek anlamıyla bilimler- için durum biraz farklıdır. Bu farklılık yalnız aylâk sınıfın tutumuyla değil, maddiyatçı kültürün tüm seyri ile ilgilidir. Bilgi için bilgi edinme ya da kavrayış yeteneğini art niyetsiz kullanma davranışının, ancak herhangi bir acil maddî gereksinimle dikkatleri çelinmeyen insanlara özgü olacağı beklenebilir. Aylâk sınıfın korunaklı konumu, bu sınıf üyelerinin bilişsel merakları için elverişli bir ortam yaratmaktadır. Bu nedenle, pek çok yazarın da inandığı gibi, bu sınıfta aylâk bir yaşantıdan kaynaklanan araştırma ve spekülasyon şevkinin güdülendirdiği pek çok araştırmacı, bilim adamı ve bilge bulunması gerekirdi. Böyle bir sonuç umulmakla birlikte, aylâk sınıf yaşam tarzının daha önce yeterince irdelenen bir takım özellikleri yüzünden bu insanların entellektüel merakları bilimin içeriğini oluşturan

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

nedensel ilişkiler dizgesine değil daha farklı konulara yönelmektedir. Sınıfın yaşamını biçimlendiren düşünce alışkanlıkları, kişisel egemenlik ilişkisine ve bundan türeyen şeref, değer, erdem, şahsiyet v.b. hasetçi kavramlara dayanmaktadır. Bilimin konusunu oluşturan nedensellik ilişkileri, bu bakış açısından algılanamaz. Kaldı ki, kabaca yararlı olan olguları tanımak, insanı saygın kılmaz. Dolayısıyla, maddî ve diğer erdemlere ilişkin hasetçi karşılaştırma merakının aylâk sınıfı bilişsel ilgilerden uzaklaşturacak ölçüde meşgul etmesi olasıdır. Bilişsel ilginin, ön plana çıktığı durumlarda da, çoğunlukla bilimsel bilgi arayışından ziyade saygın ve yararsız spekülasyon veya araştırma alanlarına yönelmesi beklenebilir. Gerçekten de rahip ve aylâk sınıfların öğrenim tarihi, bilimsel disipline bilim dışı bir kaynaktan sistematik bilgilerin aktarılmasına kadar böyle seyretmiştir. Fakat, egemenlik - boyun eğme ilişkisinin topluluğun yaşam süreci içindeki baskın ve belirleyici rolünü yitirmeye başlamasından bu yana, bilim adamları yaşamın başka yönleri ve başka bakış açıları ile uğraşmak zorunluluğunu duymaktadır.

Türünü tam olarak temsil eden aylâk bir beyefendi, dünyayı kişisel ilişkiler açısından görmelidir ve görmektedir. Onun bilişsel yaklaşımı, olguları bu kişisel ilişkiler temeli üzerinde sistemleştirmelidir. Gerçekten de, aylâk sınıf ideallerini yitirmemiş olan eski kuşaktan beyefendiler ve bunların üst sınıf erdemlerinin tümünü tevarüs eden genç halefleri, bu bakış açısını korumaktadır. Ancak, kalıtımın izlediği yollar karmaşıktır ve her beyefendinin oğlu, onun özelliklerini tamamen devralarak doğmuş değildir. Özellikle yağmacı efendiye özgü olan düşünce alışkanlıklarının kuşaktan kuşağa aktarımı, sadece son bir iki kuşağı aylâk sınıf disiplininden pay almış sülâlelerde, hassas bir konudur. Doğuştan gelen ya da sonradan edinilen güçlü bir eğilimle bilişsel yeteneklerini kullanmaya yönelme halinin, alt ya da orta sınıf kökenli aylâk sınıf üyeleri arasında çok belirgin olduğu izlenmektedir. Bu kişiler, üretken sınıflara özgü olan yetenekleri kalıtımla devralmışlardır. Aylâk sınıf içindeki konumlarını borçlu bulundukları niteikler, bu sınıfın oluşum aşamasında, bugüne kıyasla pek az değer taşımıştır. Fakat, aylâk sınıfa sonradan dahil olan bu grup dışında da önemli bir sayıda aylâk sınıf üyesinin hasetçi çıkarları, kuramsal görüşlerini biçimlendirecek kadar baskın değildir. Bunların teori için besledikleri tercih bilimsel çabalara yönelmelerine yetecek güçtedir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Yüksek öğrenimde bilimin kendine yer bulabilmesi, kısmen aylak sınıfın bu sapkın üyeleri sayesinde olmuştur. Bunlar, hem statü rejimine özgü mizacın bazı özelliklerine uymayan bir dizi insanî yetenek tevarüs etmiş, hem de yakın dönemlerin geleneği olan gayri şahsî ilişkilerin etkisi altında kalmış kişilerdir. Fakat, yüksek öğrenime yabancı düşen bu bilimsel bilgi birikimini sağlayan daha önemli bir etken de, üretken sınıfların yeterince rahat koşullar altında yaşayan ve dikkatlerini gündelik geçim sorunları dışındaki alanlara yöneltebilen bazı üyeleridir. Bunların kalıtım yoluyla elde ettikleri yetenekler, statü rejiminden daha eski dönemlerin kalıntısı oldukları için, hasetçi ve antropomorfik bakış açısı entellektüel meraklarına egemen değildir. Bilimsel ilerlemenin etkin gücünü oluşturan bu iki grup arasında, en büyük katkıyı üretken sınıfa mensup olanlar yapmıştır. Her iki grubun da, incelediğimiz sürecin gelişiminde kaynaktan ziyade araç konumunda olduğu bir gerçektir. Söz konusu süreç, topluluğun modern müşterek yaşam ve mekanik sanayilerin gerekleri uyarınca çevresiyle kurduğu temas sonucunda düşünce alışkanlıklarını teorik bilgiyi mümkün kılacak şekilde dönüştürmek zorunda kalmasından ibarettir.

Fiziksel ya da sosyal olgularda izlenen nedensel bir sürecin algılanması ve dile getirilmesi olarak bilimin, Batı kültürünün bir özelliğini oluşturmaya başlaması, Batı topluluklarında sınaî sürecin önemli ölçüde mekanikleşmesinden ve insanın bu süreçteki rolünün maddî güçleri ayırdetmek ve değerlendirmekten ibaret hale gelmesinden sonradır. Bilimin serpilmesi, topluluğun üretken yaşamının bu modele uymasıyla ve sınaî bir amacın topluluk yaşamına egemen olmasıyla aşağı yukarı aynı düzeyde gerçekleşmiştir. Bilim ve özellikle de bilimsel kuram, insan yaşamı ve bilgisinin çeşitli bölümlerinde, bunların sınaî süreç ve iktisadî amaç ile daha yakın temasa geçmeleriyle orantılı olarak, ilerleme kaydetmiştir. Ya da belki şöyle bir anlatım daha gerçekçi olacaktır: Bilimin insan yaşamı ve bilgisinin çeşitli alanlarında gösterdiği ilerleme, bu alanların kişisel ilişki ve statü kavramları ile bunlardan türeyen antropomorfik uyum ve şeref kurallarının baskısından kurtulmalarına orantılıdır.

Modern sınaî yaşamın gerekleri, insanın çevresiyle temasında nedensel süreçleri farketmesini zorunlu kıldıkça, insanlar da bu çevrenin olgularını ve çevreyle temaslarından kaynaklanan gerçekleri nedensel

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

süreçler bağlamında sistemleştirmek zorunda kalmışlardır. Dolayısıyla, en gelişkin haliyle Skolastisizm ve Klasisizm'in mükemmel bir meyvası olan yüksek öğrenimin rahiplik görevlerinin ve aylâk yaşamın bir yan ürününü oluşturmasına karşın, modern bilimin de sınaî sürecin bir yan ürünü olduğu söylenebilir. Şu halde, araştırmacılar, bilgeler, bilim adamları, kaşifler ve spekülatörler gibi insan grupları (ki çoğu bilgi sunma işini okulların çatısı altında sürdürmemişlerdir), modern sınaî yaşamın düşünce tarzı ile olguların nedensel bir dizgesiyle uğraşan teorik bir bilim birikiminde tutarlı bir anlatım ve ayrıntılandırılmaya kavuşmuşlardır. Bu skolastik olmayan bilimsel spekülasyon alanından skolastik disipline zaman zaman yöntem ve amaç değişiklikleri sızmıştır.

Bu bağlamda, ilk ve orta düzeyli okullarla yüksek öğrenim kurumları arasında, verilen derslerin öz ve amacı açısından çok belirgin bir fark bulunduğunu da belirtmek gerekir. Sunulan bilginin ve kazanılan becerinin pratik yararına ilişkin fark, belli bir öneme sahiptir ve zaman zaman bu konuya gösterilen ilgi de yersiz sayılamaz. Fakat, farklı disiplinlerin tercih ettiği zihinsel ya da ruhsal eğilimler arasında daha özlü bir fark bulunmaktadır. Temel ve yüksek öğrenim düzeyleri arasındaki bu disiplin farklılıkları, özellikle gelişkin sınaî toplulukların ilkokul öğrenim düzenlerinde ortaya çıkan son gelişmelerde belirgindir. Burada, öğretim öncelikle gayrişahsî gerçekleri, şeref değil nedensellik bağlantısında, entellektüel ya da mekanik olarak anlama ve kullanma yeterliği ya da becerisine yöneliktir. İlköğretimin de öncelikle bir aylâk sınıf malı olduğu çağlardan kalma eski geleneklerin etkisiyle, çalışkanlığı kamçılamak için yarışma yönteminden hâlâ serbestçe yararlanıldığı bir gerçektir. Fakat, yarışmanın böyle bir amaçla kullanılması bile, eğitimin alt kademelerinin ruhban ya da asker sınıfların rehberliğinde bulunmadığı topluluklarda, öğretimin başlangıcında bariz bir biçimde ortadan kalkmaktadır. Tüm bunlar, eğitimin çocuk yuvası yöntem ve ideallerinden etkilenmiş bölümlerinde, belli bir derecede ve özellikle de ruhsal açıdan geçerlidir.

Çocuk yuvası disiplinine özgü hasetsiz yaklaşım ve yuvanın, kendi sınırlarını aşarak ilköğretimde benzerbir yaklaşıma yol açması, aylâk sınıf kadınlarının modern iktisadî koşullarda benimsedikleri özel ruhsal tutuma ilişkin olarak daha önce belirttiğimiz hususlarla birlikte ele alınmalıdır. Yuva disiplini en iyi görünümünü (ya da kadim patriyarkal

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ve pedagojik ideallerden en uzak halini) ileri sınaî topluluklarda bulmaktadır. Bu topluluklarda çok sayıda zeki ve aylâk kadın vardır. Statü sistemi ve sınaî yaşamın parçalayıcı etkisi ile ve tutarlı bir askerî ya da ruhban geleneğin yokluğunun sonuçları olarak, kısmen gücünü yitiren yuva disiplinine moral destek sağlayan, bu rahat yaşam koşullarına sahip kadınlardır. Yuvanın amaçları ve yöntemleri, saygın yaşamın maddî kuralları altında huzursuzluk duyan bu sınıf kadınlara özellikle hitap etmektedir. Dolayısıyla, yuva ve modern eğitimde yuva ruhunun yol açtığı her özellik, "Yeni Kadın Hareketi" ile birlikte ele alınmalıdır. Bunlar, modern koşullarda sürdürülen aylâk sınıf yaşamının disiplininden etkilenen kadınların beyhudelik ve hasetçi karşılaştırmalara karşı duydukları tiksinti ile açıklanmalıdır. Böylece görülmektedir ki, aylâk sınıf kurumu yine hasetsiz bir tutumun gelişmesini desteklemektedir. Bu tutum, uzun vadede kurumun istikrarına, hatta üzerinde temellendiği bireysel mülkiyet kavramına zarar verebilir.

Son yıllarda kolej ve üniversite öğretiminin kapsamında bazı somut değişiklikler ortaya çıkmıştır. Bu değişiklikler çoğunlukla beşeri bilimlerin -geleneksel "kültür", karakter, zevkler ve idealler için gerekli sayılan branşların- yerlerini kısmen toplumsal ve üretken faydaları olan, gerçekçi branşlara bırakmalarından ibarettir. Bir başka deyişle, verimliliğe (son kertede üretken verimliliğe) katkıda bulunan bilgi dalları, üst düzeyde bir tüketime ya da düşük sınaî verimliliğe ve statü rejimine uygun bir karakter geliştiren bilgi dallarına karşı giderek güçlenmektedir. Öğretim düzeninin bu uyarlanma sürecinde, yüksek öğrenim kurumları genelde tutucu bir tavır almış ve ileriye doğru attıkları her adım, kısmen bir taviz teşkil etmiştir. Fen bilimleri, araştırmacının çalışma alanına, aşağılardan değilse de dışarıdan bir yerden sızmıştır. Yerlerini fen bilimlerine bırakmamak için direnen beşeri bilimlerin oldukça tek tip bir yaklaşımla, öğrencinin kişiliğini geleneksel bir benmerkezci tüketime uyduracak şekilde düzenlendiklerini görebiliriz. Bu tüketim biçimi, göreneksel usullere ve kusursuzluk standartlarına göre gerçek, güzel ve iyi olanı aramaya ve bundan haz duymaya yöneliktir. Bunun en bariz özelliği ise aylâklıktır -*otium cum dignitate*.* Arkaik ve nezakete önem veren bakış açısına alışkanlıklarının peçelediği bir dil

* Latince: "Huzur içinde, onurlu bir yaşam."

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

kullanan beşeri bilim sözcüleri, *fruges consumere nati*** sloganında somutlaşan idealde ısrar etmişlerdir. Bu tutumun, bir aylâk sınıf kültürü tarafından biçimlendirilmiş ve halen de o kültüre dayanmakta olan okullarca benimsenmesi şaşırtıcı değildir.

Kazanılan kültürün standart ve yöntemlerini bozmadan korumak için elden geldiğince çaba gösteririlirken ileri sürülen gerekçeler de aylâk sınıf yaşam kuramının arkaik mizacına uygundur. Örneğin, klasik antik çağın aylâk sınıfı arasında rağbette olan yaşam biçimi, idealler, spekülasyonlar ve zaman ve mal tüketme biçimlerini uygulama alışkanlığından alınan zevk, çağdaş bir toplulukta gündelik yaşama aşina olmaktan ve sıradan insanlığa özgü bilgi ve hırslardan alınan zevke kıyasla "daha yüksek", "daha soylu", "daha değerli" sayılmaktadır. İçeriği çağımız insanlarına ve nesnelerine ilişkin, su katılmamış bilgiden oluşan öğrenim ise "daha düşük", "düzeysiz" ve "değersiz" sayılmaktadır. Hatta, insanlığa ve gündelik yaşama ilişkin bu gerçekçi bilgilerin insana yaraşmaz olarak kabul edildiği bile görülür.

Beşeri bilimlerin aylâk sınıfa mensup sözcülerinin bu iddiası, özde sağlam ve tutarlı gibi görünmektedir. Somut gerçeklik açısından ele alındığında, eski çağlarda yaşamış bir beyefendinin süregiden antropomorfizm, aşiretçilik ve aylâk keyif alışkanlıklarından ya da Homer kahramanlarının animistik batıl inançları ve görkemli cengaverliklerine aşinalıktan kaynaklanan haz, bilgi ya da tutum ve düşünceler, nesnelere dair gerçekçi bir bilginin ve günümüze özgü toplumsal ya da üretken verimliliğin uygulanmasının sonuçlarına kıyasla, estetik bakımdan daha meşrudur. Estetik değer ya da şereflilik açısından, aylâk sınıf alışkanlıklarının öncelikli olduğu tartışma götürmez. Dolayısıyla, bu karşılaştırmada başarı için gerekli olan "değer" de onlara aittir. Beğeni ve özellikle de görgü yasalarının içeriği, eşyanın tabiatına uygun olarak, türün geçmiş yaşamı ve ortamından kaynaklanmış, kalıtım ya da gelenek yoluyla sonraki kuşaklara aktarılmıştır. Yağmacı bir aylâk sınıf yaşam tarzının uzun süren egemenliğinin, geçmişte türümüzün düşünce alışkanlıklarını ve görüş açısını büyük ölçüde belirlemiş olması, günümüzde de beğeni meselelerinde benzer bir yaşam tarzının belirleyici olmasını meşrulaştırmak için yeterli bir nedendir. Bizim yaklaşımımıza

** Latince: "Ömrün ürünlerini tüketme".

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

göre, beğeni kuralları türe özgü adetlerdir. Bunlar, olumlu ya da olumsuz bir beğeni damgası vurulmuş nesneleri onaylayıp onaylamama konusundaki uzun süreli alışkanlıklar sonucunda elde edilmişlerdir. Başka etkenler sabit tutulduğunda, söz konusu beğeni kuralının meşrulaşması, bu alışkanlıkların uzun süreli ve kesintisiz oluşlarıyla orantılıdır. Bu, genelde beğeni yargıları için olduğundan çok daha fazla, değer ya da şerefe ilişkin yargılar için geçerlidir.

Yine de, beşeri bilimlerin sözcülerinin yeni öğrenim tarzlarına ilişkin küçümseyici yargılarının estetik geçerliliği ve klasik bilgilerinin daha değerli oldukları ve gerçek bir insanî kültür ve karakter oluşumuna yol açtıkları inancının somut yararları, tartışma konumuzun dışındadır. Bizim sorunuz, bu öğrenim branşları ve bunların eğitim sisteminde temsil ettikleri görüşün modern sınaî koşullar altında sürecek bir toplu yaşamı ne ölçüde kolaylaştırdıkları ya da engelledikleridir. Bunların günümüzün ekonomik ortamına uyum sağlama konusunda bize ne ölçüde yardımcı olduklarını sorgulamaktayız. Bu sorgulama, estetik değil iktisadî niteliktedir. Yüksek öğrenim kurumlarının gerçekçi ve somut bilgiye karşı benimsedikleri horgörücü tutumda ifadesini bulan aylâk sınıf öğrenim standartları da, yalnızca bu açıdan değerlendirilecektir. Bu bağlamda, ister yeninin isterse eskinin değerini belirlemek için seçilmiş olsunlar, "soylu", "düzeysiz", "yüksek", "düşük" v.b. tanımlamaların kullanımı, sadece tartışan tarafların görüşleri ve ruh hallerini ortaya koyması açısından önemlidir. Tüm bu tanımlamalar, yüceltici ya da aşağılayıcı terimlerdir. Bunlar hasetçi karşılaştırmalara özgü ve, son tahlilde, saygın yada saygın olmayan kategorilere aittirler. Bir başka deyişle bunlar, statü rejiminin yaşam biçimine özgü olan fikirler kapsamındadır ve özde sportmenliğin, yağmacı ve animistik düşünce alışkanlıklarının birer ifadesini oluştururlar. Yani bu terimler, yağmacı bir kültür aşamasına ve ekonomik örgütlenmeye uygun düşen, arkaik bir görüşe ve yaşam kuramına özgüdür. Geniş anlamıyla iktisadî etkinlik açısından ise, bunlar yararsız birer anakronizmdir.

Yüksek öğrenim kurumlarının büyük bir hayranlık ile sarıldığı klasikler, öğrenim gören yeni kuşağın entellektüel tavrını biçimlendirmeye ve iktisadî verimini düşürmeye hizmet etmektedir. Bu hizmeti sunabilmek için, yalnız arkaik bir insanlık idealini ayakta tutmakla kalmamakta, saygın ve saygın olmayan bilgilere ilişkin bir

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ayırımı da zihinlere kazımaktadırlar. Bu sonuca iki yoldan ulaşılmaktadır: (1) Öğrenimde sadece şerefli olanı kıstas alarak, sadece yararlı olana karşı sabit bir tiksinti geliştirmek ve böylece, öğrenciye entellektüel donatımını sadece sınaî ya da toplumsal bir yararı olmayan bir biçimde kullanmaktan zevk alabileceğini öğretmek. (2) Öğrencinin zamanını ve gücünü -bilim adamından beklenen bilgi birikimine dahil olan ve bu nedenle bilginin yararlı branşlarının terminolojilerine etkilemiş bulunanlar dışında- yararsız bilgilerin kullanımında tüketmek.

Eğer bu terminolojik güçlük olmasaydı -ki bu da aslında klasiklerin geçmişte çok rağbette olmalarının sonucudur- antik dilleri öğrenmenin, çalışmaları öncelikle dilbilimsel kapsamda olmayan hiçbir bilim adamı ya da araştırmacıya yararı olmayacaktı. Kuşkusuz, tüm bu belirttiklerimizin, klasik eserlerin kültürel değeriyle bir ilgisi yoktur. Ayrıca, klasik disiplinleri ya da bunları öğrenmenin öğrenciye sağladığı eğilimleri küçümsemek çabasında değiliz. Bu eğilimler, iktisadî açıdan yararsız olabilir. Fakat bu -biraz dile düşmüş- gerçek, klasik bilgilerde huzur ve güç bulma şansına erişmiş hiç kimseyi de tedirgin etmemelidir. Klasik öğrenimin öğrencideki emekçilik yeteneklerini törpülemesi gerçeği, emekçiliği nezaket ideallerinin geliştirilmesine kıyasla önemsiz sayanların gözünde kayda değer bir ağırlığa sahip olmayacaktır.

Iam fides et pax et honos pudorque

Pudescus et nelegta redire virtus
Audet[*].

Bu bilginin eğitim sistemimizin temel zorunlulukları arasına girmiş olması nedeniyle, Güney Avrupa'nın bazı ölü dillerini kullanma ve anlama becerisi, yalnız kendini bu alanda gösterme şansını bulan kişiye bir tatmin sağlamakla kalmaz. Bu bilgi, sahibi olan herkese, ister sıradan ister eğitilmiş olsun, tüm izleyenleri nezdinde rağbet sağlar. Yaygın beklenti, bu özde yararsız bilginin edinimi için belli bir sayıda yılın

[*]Latince: "Artık imanı ve barışı ve onuru
kadim tevazuu ve ihmal edilmiş yiğitliği geri getirmeye
teşebbüs etmek."

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

harcanmış olması yolundadır. Bu bilginin mevcut olmaması ise, sağlam araştırmacılık ve entellektüel güce ilişkin geleneksel standartlar açısından iğrenç sayılabilecek, aceleci ve nahoş bir öğrenimin ve kaba bir pratikliğin belirtisi olarak algılanmaktadır.

Bu olgu ile herhangi bir tüketim maddesinin malzeme ya da işçilik konularında uzman olmayan bir tüketici tarafından satın alınması olgusu arasında bir analoji vardır. Bu tüketici, malın değerini kestirmeye çalışırken, malın asıl yararına katkısı olmayan süsleyici ayrıntı ve özelliklerin görünürdeki pahalarını temel alacaktır. Varsayımı ise, malın gerçek değeri ile onu satmak için eklenmiş süslerin pahaları arasında pek de iyi tanımlanmamış bir bağlantı bulunduğudur. Klasiklerin ve beşeri bilimlerin yeterince bilinmemesi durumunda sağlam bir bilim adamlığından söz edilemeyeceği varsayımı, öğrenci kitlesinin bu tür bilgileri edinmek için gösterişçi bir zaman ve emek israfına girişmesine yol açmaktadır. Tüm saygın bilimsel çalışmaların bir göstergesinin de bir parça gösterişçi israf olması yolundaki ısrarlı görenek, bilim konularına ilişkin beğeni ve yararlılık yasalarımızı, yine aynı ilkenin çeşitli malların yararına ilişkin yargılarımızı etkilediği biçimde etkilemiştir.

Gösterişçi tüketim, bir saygınlık aracı olarak gösterişçi aylâklığa üstün geldiğinden beri, ölü dillerin öğrenilmesi eskisi kadar kesin bir zorunluluk değildir ve bilim adamlığının bir göstergesi olarak sahip bulunduğu tılsımlı etki de zedelenmiştir. Ancak, klasiklerin bilimsel saygınlık göstergesi olarak mutlak değerlerini pek yitirmemiş oldukları da, bir gerçektir. Zira, bu zenginliği sağlamanın koşulu, araştırmacının geleneksel olarak zaman israfı şeklinde algılanan bir öğrenim birikimini sergileyebilmesidir. Klasikler ise, bu kullanım için çok uygundur. Gerçekten de, klasikleri yüksek öğrenim düzeni içindeki ayrıcalıklı ve her şeyden daha şerefli konumlarında tutan özellikleri, zaman ve güç israfını dolayısıyla bu israfı sağlayacak maddî olanakları kanıtlamaktaki yeterlilikleridir. Bunlar, aylâk sınıfın öğrenim etkinliklerinin dekoratif amaçlarına başka her tür bilgiden daha etkin bir biçimde hizmet ederler, ve bu nedenle de, etkin bir saygınlık aracı oluştururlar.

Bu açıdan, klasiklerin yakın zamana kadar rakipleri yoktu. Hâlâ da Avrupa Kıtası'nda tehlikeli bir rakiple karşı karşıya değildirler. Ancak, son zamanlarda kolej atletizmi muteber bir okul başarısı alanı olarak özel

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

bir konum kazanmıştır. Bu taze öğrenim branşı -eğer atletizm öğrenim kategorisine alınabilirse- Amerikan ve İngiliz okullarında sürdürülen aylâk sınıf eğitimindeki öncelikler açısından klasiklerin bir rakibi konumuna gelmiştir. Aylâk sınıf öğreniminin amaçları açısından, atletizmin klasiklere göre belirgin bir avantajı vardır. Zira, atlet olarak başarıya ulaşmanın koşulu yalnız zaman değil, para da harcamak ve bir takım fazlasıyla üretkenlik dışı ve arkaik mizaç ve karakter özellikleri taşımaktır. Alman üniversitelerinde, aylâk sınıfa özgü bir öğrenim uğraşısı olarak atletizmin ve Yunanca klüplerinin yeri, kısmen sınırlı ve derecelenmiş bir sarhoşluk ve laf olsun diye yapılan işler tarafından doldurulmuştur.

Aylâk sınıf ve bu sınıfın erdem ölçüleri -arkaizm ve israf- klasiklerin yüksek öğrenim düzenine dahil edilişiyle ilgili olmayabilir. Fakat, yüksek öğrenim kurumlarının klasikleri inatla muhafaza etmesi ve bunların hâlâ büyük itibar görmeleri, kuşkusuz, arkaizm ve israf kurallarına çok iyi uymalarından kaynaklanmaktadır.

"Klasik" kavramı, ister ölü dilleri ya da yaşayan dildeki geçerliğini kaybetmiş veya kaybetmeye yüz tutmuş düşünce ve ifade biçimlerini adlandırmak için, isterse daha az yeterlik ile uyarlandığı diğer bilimsel etkinlik ve araçları adlandırmak için kullanılmış olsun, her zaman israf ve arkaizm anlamını taşır. Bu nedenle, İngiliz dilinin arkaik biçiminden de "klasik" İngilizce diye söz edilir. Bu dilin kullanımı, ciddi konulara ilişkin her konuşma ve yazılı metinde zorunludur. Klasik İngilizce'nin iyi kullanılmış olması, en sıradan ve basit konuşmalara bile bir vakar katar. İngilizce sözcük hazinesinin en yeni şekli hiçbir zaman yazıya geçirilmez. Konuşmada arkaizmi gerekli sayan aylâk sınıf görgüsü, en cahil ya da sansasyonel yazarlarda bile, böyle bir hatayı önleyecek derecede mevcuttur. Öte yandan, arkaik lügatçenin en yüksek ve en göreneksel leşmiş tarzı -oldukça tipik bir biçimde- yalnızca antropomorfik bir ilâh ve tebaası arasındaki iletişimde gerektiğinde kullanılır. Bu iki ucun ortasında bir noktada, aylâk sınıf sohbet ve edebiyatının gündelik dili yer alır.

Gerek yazı, gerekse konuşmada şık bir lügatçe kullanmak, etkin bir saygınlık aracıdır. Belirli herhangi bir konuda konuşurken geleneksel olarak benimsenmesi gereken arkaizm ölçüsünü kesinlikle bilmek

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

önemlidir. Dilin kullanımı, kürsü ile pazar meydanı arasında hissedilir bir farklılık gösterir. Pazar yeri, bekleneceği üzere, tüüz kişilerin bile görece yeni ve etkili sözcükler ve ifade biçimleri kullanmalarına fırsat verir. Seçici bir tavırla neolojizmden kaçmak, şerefli bir davranıştır. Bunun nedeni sadece geçerliğini yitirmekte olan konuşma alışkanlıkları geliştirmek için zaman harcandığının kanıtlanması değil, aynı zamanda da, konuşanın çocukluğundan beri yürürlükten kalkmış bir dile aşina kişilerle bağlantılı olduğunun gösterilmesidir. Böylece, konuşanın aylâk sınıfa mensup bir soydan geldiği fark edilir. Konuşmada fazlasıyla arınmışlık pek çok kuşağın yaşamlarını kabaca yararlı işlerle değil, daha başka uğraşılarla geçirmiş olduklarının kanıtıdır. (Fakat, bu, aylâk sınıf geçmişinin tek kanıtı değildir.)

Amaçsız klasisizmin uzakdoğu dışında bulunabilecek çok parlak bir örneği, İngiliz dilinin geleneksel imlâsıdır. İmlâ kurallarının çiğnenmesi son derecede can sıkıcıdır, ve herhangi bir yazarı, gerçek ve güzelin ne olduğuna dair saplantılı bir duyarlığa sahip okurların gözünden düşürmeye yeter. İngiliz ortografisi, gösterişçi israf yasasının kapsamındaki saygınlık kurallarının tüm gereklerine uygundur. Bu ortografi arkaik, hantal ve etkinlikten uzaktır. Öğrenilmesi çok fazla zaman ve emek ister ve öğrenilememiş olduğunu keşfetmek de çok kolaydır. Bu nedenle de ortografi, öğrenim ve saygınlığın birinci ve en kolay sınama aracıdır. Kusursuz bir bilimsel yaşam, ortografi ritüeline uymayı gerektirir.

Konuşmanın arınmışlığı konusunda, tıpkı göreneklerin arkaizm ve israf kurallarına dayandığı diğer konularda olduğu gibi, meselenin sözcüleri içgüdüsel olarak özür beyan eden bir tavır takınırlar. Özde ileri sürülen görüş, antik ve saygıdeğer ifadelerin titiz bir biçimde kullanılmasının düşüncenin daha düzgün ve kesin olarak iletilmesine yarayacağı ve konuşulan İngilizce'nin son şeklinin doğrudan doğruya kullanılmasının böyle bir sonuç sağlamayacağıdır. Oysa, bugünün fikirlerinin bugünün kullanım dilinde etkin bir biçimde ifade edilebildiği bilinmektedir. Klasik konuşmanın vakur ve şerefli bir edası vardır. Bu konuşma, aylâk sınıfın yaşam düzeni içinde makbul bir iletişim yöntemi olarak dikkat ve saygıyla karşılanır, çünkü konuşanın üretken işlerden muaf olduğunu belirgin bir biçimde hissettirmektedir. Herkesçe benimsenen ifade tarzlarının avantajı, saygınlıklarıdır. Bunlar, hantal ve

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

çağ dışı oldukları, dolayısıyla, zaman israfı ve doğrudan ve zorunlu konuşma gereksinimden muafiyet ima ettikleri için saygındırlar.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ 1883

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ISBN 975-400-131-6

MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TEKNİK EĞİTİM FAKÜLTESİ
DÖNER SERMAYE İŞLETMESİ
MATBAA BİRİMİNDE BASILMIŞTIR

İSTANBUL, 1995